

ISSN 0142-0843

№ 3(83)/2016

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 0142-0843

Индексі 74624

Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 3(83)/2016

Шілде–тамыз–қыркүйек
30 қыркүйек 2016 ж.

Июль–август–сентябрь
30 сентября 2016 г.

July–August–September
September, 30, 2016

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2016
Караганда, 2016
Karaganda, 2016

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

*Бас редактордың орынбасары
Жауапты хатшы*

Х.Б.Омаров, техн. ғыл. д-ры
Г.Ю.Аманбаева, филол. ғыл. д-ры

Редакция алқасы

Б.С.Есенгельдин,	редактор экон. ғыл. д-ры;
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
Ж.Хусты,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербоева,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С.Каренов,	экон. ғыл. д-ры;
А.Т.Тлеубердинова,	экон. ғыл. д-ры;
Ж.М.Шаеткина,	экон. ғыл. д-ры;
Р.К.Андарова,	экон. ғыл. д-ры;
А.Ж.Садуов,	экон. ғыл. д-ры;
Т.П.Притворова,	экон. ғыл. д-ры;
Б.А.Ахметжанов,	экон. ғыл. д-ры;
Д.А.Ситенко,	PhD;
Д.Г.Мамраева,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд.

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Д.Н.Муртазина

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 0142-0843.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.09.2016 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 26,25 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 425.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б.Омаров**, д-р техн. наук
Ответственный секретарь **Г.Ю.Аманбаева**, д-р филол. наук

Редакционная коллегия

Б.С.Есенгельдин,	редактор д-р экон. наук;
Т.Михалич,	PhD (Словения);
Ж.Сарменто,	PhD (Португалия);
Л.Тылл,	PhD (Чехия);
Ж.Хустьи,	PhD (Венгрия);
А.А.Кочербаева,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л.Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А.Родина,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С.Каренов,	д-р экон. наук;
А.Т.Тлеубердинова,	д-р экон. наук;
Ж.М.Шакина,	д-р экон. наук;
Р.К.Андарова,	д-р экон. наук;
А.Ж.Садуов,	д-р экон. наук;
Т.П.Притворова,	д-р экон. наук;
Б.А.Ахметжанов,	д-р экон. наук;
Д.А.Ситенко,	PhD;
Д.Г.Мамраева,	ответственный секретарь канд. экон. наук

Адрес редакции: 100028, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Д.Н.Муртазина

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».
ISSN 0142-0843.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.09.2016 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 26,25 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 425.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor

Kh.B.Omarov, Doctor of techn. sciences

Responsible secretary

G.Yu.Amanbayeva, Doctor of phylol. sciences

Editorial board

B.S.Yessengeldin ,	Editor Doctor of econ. sciences;
T.Mihalich ,	PhD (Slovenia);
J.Sarmento ,	PhD (Portugal);
L.Tyll ,	PhD (Czech Republic);
Zs.Huszti ,	PhD (Hungary);
A.A.Kocherbayeva ,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L.Vasa ,	PhD (Hungary);
L.A.Rodina ,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S.Karenov ,	Doctor of econ. sciences;
A.T.Tleuberdinova ,	Doctor of econ. sciences;
Zh.M.Shayekina ,	Doctor of econ. sciences;
R.K.Andarova ,	Doctor of econ. sciences;
A.Zh.Saduov ,	Doctor of econ. sciences;
T.P.Pritvorova ,	Doctor of econ. sciences;
B.A.Akhmetzhanov ,	Doctor of econ. sciences;
D.A.Sitenko ,	PhD;
D.G.Mamrayeva ,	Secretary cand. of econ. sciences

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

D.N.Murtazina

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 0142-0843.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.09.2016. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 26,25 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 425.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Григорук В.В., Аюлов А.М.</i> Қазақстан Республикасында органикалық өнімді өндірудің экономикалық тиімділігін зерттеу нәтижелері туралы.....	11
<i>Борбасова З.Н., Улаков С.Н., Улаков Н.С.</i> Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін бағалау үшін әдістемелік құралдарды талдау.....	21
<i>Курманов Н.А., Муталиева Л.М., Утеубаев Т.Б.</i> Адами капитал және адами ресурстар: оларды тиімді пайдалану мәселелері.....	28
<i>Нурпеисов Б.Г., Жумашева А.Б., Кожаберженова А.Е.</i> Қазақстан экономикасы фармацевтикалық саласында қазіргі заманғы заңдылықтар.....	34
<i>Сыздықова Э.Ж., Атабаева А.К., Ламбекова А.Н.</i> Қазақстан Республикасындағы инвестициялық жағдайды талдау.....	40
<i>Ниязбаева А.Т.</i> Астанада қалалық туризм кластерін дамыту: мүмкіндіктері мен келешегі.....	47

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Есенгельдин Б.С., Ситенко Д.А., Абильдина М.К.</i> Инновациялық жобаларды басқарудағы халықаралық және ұлттық стандарттардың ерекшеліктері.....	53
<i>Шарф В., Курманов Н.А., Байгабулова К.К., Айбосынова Д.А.</i> Қазақстанның шағын және орта кәсіпорындарындағы инновациялық қызметті басқару.....	59
<i>Таубаев А.А., Ақенов С.Ш., Орынбасарова Е.Д., Кернебаев А.С.</i> Қазақстан Республикасы ұлттық инновациялық жүйесінің негізгі даму үрдістері мен көрсеткіштерін талдау.....	67
<i>Хусаинова Ж.С.</i> Қазақстанның ұлттық жобаларын іске асырудағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің ерекшеліктері.....	74
<i>Андарова Р.К., Хайдарғалиева Т.Т.</i> Қазақстан Республикасында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту факторларын талдау.....	81
<i>Ташенова Л.В.</i> Қазақстан Республикасындағы патенттік белсенділіктің аймақтық саралануы және негізгі мәселелері.....	92
<i>Мамраева Д.Г.</i> Қазақстандағы индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау: инновациялық гранттар.....	98
<i>Тиштықбаева А.Ж.</i> Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларының басым бағыттары.....	106
<i>Жидебекқызы А.</i> Қазақстан Республикасының инновациялық инфрақұрылымы: ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыруды дамыту негізі ретінде.....	115

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Мануэль Фернандез-Грела, Таубаев А.А., Малелов Н.Т., Жайлауов Е.Б.</i> Мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамытуда Қазақстанның әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың рөлі.....	125
--	-----

<i>Кунязова С.К., Титков А.А., Ибраимова С.Ж.</i> Жастар бизнес-кәсіпкерлігін дамыту бойынша «Стартап-орталықтары» аймақтық қызмет етудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін әзірлеу.....	133
<i>Глеубердинова А.Т., Усенова Д.М., Хасенханов Н.Б.</i> Ел брендингін қалыптастырудағы шет ел тәжірибесі.....	141
<i>Ердаuletova Ф.К.</i> Өзіндік құнды есептеудің функционалдық калькуляциясы (ABC әдісі) өндірістік шығындарды оңтайландыру механизмі ретінде.....	147
ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ	
<i>Снежко О.В., Мукашев Т.А.</i> Қаржы жүйесінің дамуы: әдіснамалық тұрғы.....	155
<i>Зенченко С.В., Құрманалина А.К., Қалқабаева Г.М.</i> Банктік несиелендіру Қарағанды облысы экономикасының нақты секторын дамыту факторы ретінде	164
<i>Көмекбаева Л.С., Ақбаев Е.Т., Нұрмағанбетова А.Ж.</i> Тұрғындарды екінші деңгейлі банктердің несиелендіруінің ерекшеліктері	171
<i>Кочербаева А.А., Абаев А.А., Сыздыкова Д.И.</i> Мемлекеттік қызметтерді көрсетудегі салық әкімшілігінің рөлі	178
<i>Сембиева Л.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т.</i> Қазақстанның банктік құралдарының белгісіздік және тәуекел жағдайларда дамуы.....	184
<i>Сембеков А.К., Будешов Е.Г.</i> Еуразия экономикалық одағы елдері сақтандыру нарығының инвестициялық ресурстары	192
<i>Қари Ә.М.</i> Қаржы ресурстарының мемлекеттік аудиті басқарушылық функция ретінде.....	197
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	207

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Григорук В.В., Аюлов А.М.</i> О результатах исследования экономической эффективности производства органической продукции в Республике Казахстан.....	11
<i>Борбасова З.Н., Улаков С.Н., Улаков Н.С.</i> Анализ методологических инструментов для оценки конкурентоспособности регионов Казахстана	21
<i>Курманов Н.А., Муталиева Л.М., Утеубаев Т.Б.</i> Человеческий капитал и человеческие ресурсы: проблемы их эффективного использования	28
<i>Нурпеисов Б.Г., Жумашиева А.Б., Кожаберженова А.Е.</i> Современные тенденции в фармацевтической отрасли казахстанской экономики	34
<i>Сыздыкова Э.Ж., Атабаева А.К., Ламбекова А.Н.</i> Анализ инвестиционного климата в Республике Казахстан	40
<i>Ниязбаева А.Т.</i> Развитие кластера городского туризма в Астане: возможности и перспективы ..	47

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Есенгельдин Б.С., Ситенко Д.А., Абильдина М.К.</i> Особенности международных и национальных стандартов в управлении инновационными проектами.....	53
<i>Шарф В., Курманов Н.А., Байгабулова К.К., Айбосынова Д.А.</i> Управление инновационной деятельностью на малых и средних предприятиях Казахстана	59
<i>Таубаев А.А., Аkenов С.Ш., Орынбасарова Е.Д., Кернебаев А.С.</i> Анализ основных тенденций и показателей развития национальной инновационной системы Республики Казахстан.....	67
<i>Хусаинова Ж.С.</i> Особенности государственно-частного предпринимательства в реализации национальных проектов Казахстана.....	74
<i>Андарова Р.К., Хайдаргалиева Т.Т.</i> Анализ факторов развития инновационного предпринимательства в Республике Казахстан	81
<i>Ташенова Л.В.</i> Региональная дифференциация и основные проблемы патентной активности в Республике Казахстан	92
<i>Мамраева Д.Г.</i> Государственная поддержка индустриально-инновационной деятельности в Казахстане: инновационные гранты	98
<i>Тиштыкбаева А.Ж.</i> Приоритетные направления государственных стратегических программ индустриально-инновационного развития Республики Казахстан.....	106
<i>Жидебеккызы А.</i> Инновационная инфраструктура Республики Казахстан: основа развития коммерциализации научных разработок.....	115

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Мануэль Фернандес-Грела, Таубаев А.А., Малелов Н.Т., Жайлауов Е.Б.</i> Роль социально-предпринимательских корпораций в Казахстане в развитии механизмов государственно-частного партнерства	125
--	-----

<i>Кунязова С.К., Титков А.А., Ибраимова С.Ж.</i> Разработка организационно-экономического механизма функционирования региональных «Стартап-центров» по развитию молодежного бизнес-предпринимательства.....	133
<i>Глеубердинова А.Т., Усенова Д.М., Хасенханов Н.Б.</i> Из зарубежного опыта странового брендинга	141
<i>Ердаuletova Ф.К.</i> Функциональная калькуляция себестоимости (метод - ABC) как механизм оптимизации производственных затрат	147

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Снежко О.В., Мукашев Т.А.</i> Развитие финансовой системы: методологический аспект	155
<i>Зенченко С.В., Курманалина А.К., Калкабаева Г.М.</i> Банковское кредитование как фактор развития реального сектора экономики Карагандинской области	164
<i>Комекбаева Л.С., Акбаев Е.Т., Нурмаганбетова А.Ж.</i> Особенности кредитования населения банками второго уровня.....	171
<i>Кочербаева А.А., Абаев А.А., Сыздыкова Д.И.</i> Роль налогового администрирования в оказании государственных услуг	178
<i>Сембиева Л.М., Алина Г.Б., Джумабекова А.Т.</i> Развитие банковской индустрии Казахстана в условиях неопределенности и риска	184
<i>Сембеков А.К., Будешов Е.Г.</i> Инвестиционные ресурсы страхового рынка стран Евразийского экономического союза	192
<i>Кари А.М.</i> Государственный аудит финансовых ресурсов как управленческая функция.....	197
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	207

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Grigoruk W.W., Ayulov A.M.</i> About results of research of economic efficiency of organic production in the Republic of Kazakhstan.....	11
<i>Borbasova Z.N., Ulakov S.N., Ulakov N.S.</i> The analysis of methodological tools for assessing the competitiveness of Kazakhstan's regions.....	21
<i>Kurmanov N.A., Mutaliyeva L.M., Uteubayev T.B.</i> Human Capital and Human Resources: problems of their effective use.....	28
<i>Nurpeisov B.G., Zhumasheva A.B., Kozhabergenova A.E.</i> Contemporary tendencies in the pharmaceutical industry of Kazakhstan's economy.....	34
<i>Syzdykova E.Zh., Atabayeva A.K., Lambekova A.N.</i> The analyze of investment climate in Kazakhstan.....	40
<i>Niyazbayeva A.T.</i> The development of urban tourism cluster in Astana: Opportunities and prospects ..	47

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Yessengeldin B.S., Sitenko D.A., Abildina M.K.</i> The features of international and national standards in the management of innovative projects.....	53
<i>Scharff W., Kurmanov N.A., Baigabulova K.K., Aibossynova D.A.</i> Managing Innovation in Kazakh small and medium-sized enterprises.....	59
<i>Taubayev A.A., Akenov S.Sh., Orynbasarova E.D., Kernebaev A.S.</i> Analysis of the main tendencies and indicators of development of national innovative system of the Republic of Kazakhstan.....	67
<i>Khussainova Zh.S.</i> Features of public-private entrepreneurship in the implementation of national projects in Kazakhstan.....	74
<i>Andarova R.K., Haidargaliyeva T.T.</i> Analysis of innovative entrepreneurship development factors in the Republic of Kazakhstan.....	81
<i>Tashenova L.V.</i> Regional differentiation and the main problems of patent activity in the Republic of Kazakhstan.....	92
<i>Mamrayeva D.G.</i> The state support of industrial and innovative activities in Kazakhstan: innovation grants.....	98
<i>Tishtykbayeva A.Zh.</i> Priority directions of the state strategic programs of industrial and innovative development Republic of Kazakhstan.....	106
<i>Zhidebekkyzy A.</i> Innovation infrastructure of the Republic of Kazakhstan: the basis for commercialization of scientific research results.....	115

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Manuel Fernandez-Grela, Taubayev A.A., Malelov N.T., Zhailauov E.B.</i> Role of the social and enterprise corporations in Kazakhstan in development of mechanisms of public-private partnership.....	125
<i>Kunyazova S.K., Titkov A.A., Ibraimova S.Zh.</i> Development of the organizational-economic mechanism operation of the regional «Startup centers» for the development of youth business enterprise....	133

<i>Tleuberdinova A.T., Ussenova D.M., Khasenkhanov N.B.</i> Foreign experience of country branding...	141
<i>Yerdavletova F.K.</i> Functional costing (method - ABC), as a mechanism to optimize production costs	147

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Snezhko O.V., Mukashev T.A.</i> Financial System Development: methodological aspect	155
<i>Zenchenko S.V., Kurmanalina A.K., Kalkabayeva G.M.</i> Bank credit as a factor in the development of the real sector of the economy of the Karaganda region	164
<i>Komekbayeva L.S., Akbayev E.T., Nurmaganbetova A.Zh.</i> Features of lending to households by banks of the second level.....	171
<i>Kocherbayeva A.A., Abayev A.A., Syzdykova D.I.</i> The role of the tax administration in the provision of public services.....	178
<i>Sembiyeva L.M., Alina G.B., Jumabekova A.T.</i> Development of the banking industry in Kazakhstan in conditions of uncertainty and risk	184
<i>Sembekov A.K., Budeshov Ye.G.</i> Investment resources of the insurance market of the Eurasian Economic Union countries.....	192
<i>Kari A.M.</i> The state Audit of financial resources as a management function.....	197
 INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	 207

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКА САЛАПАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

УДК 338.003.13 (574)

В.В. Григорук¹, А.М. Аюлов²

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики
агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы;

²Гуманитарно-техническая академия, Кокшетау
(E-mail: info@gta.kz)

**О результатах исследования экономической эффективности производства
органической продукции в Республике Казахстан**

В статье представлены результаты исследования экономической эффективности производства органической продукции в Республике Казахстан. В рамках данного исследования проведен опрос руководителей сельскохозяйственных формирований по сравнительному анализу затрат и доходов на выращивание традиционной и органической яровой пшеницы, льна масличного, фасоли, рыжика и горчицы и сделан анализ экономической эффективности производства сельскохозяйственных культур по традиционной и органической технологии.

Ключевые слова: сельское хозяйство, органическая продукция, сертификация, сельскохозяйственные производители, экономическая эффективность производства сельскохозяйственных культур, традиционная и органическая технология.

После принятия в конце 2015 г. Закона «О производстве органической продукции» в Казахстане резко вырос интерес к производству подобной продукции.

Агентство по пищевым стандартам Великобритании под органическими продуктами (биопродуктами) понимает продукцию сельского хозяйства и пищевой промышленности, изготовленную без использования (либо с меньшим использованием) синтетических пестицидов, синтетических минеральных удобрений, регуляторов роста, искусственных пищевых добавок, а также без использования генетически модифицированных продуктов [1].

В соответствии с законодательством Республики Казахстан под органической продукцией понимается сельскохозяйственная продукция, продукция аквакультуры (рыбоводства), продукция из дикорастущих растений и продукты их переработки, в том числе пищевая продукция, произведенные в соответствии со следующими требованиями [2]:

1) использование здоровых животных и растений, безопасной продукции и сырья животного и растительного происхождения;

- 2) исключение применения синтетических веществ, пестицидов (ядохимикатов), гормонов, антибиотиков и пищевых добавок, за исключениями, предусмотренными правилами производства и оборота органической продукции;
- 3) исключение применения генетически модифицированных объектов;
- 4) исключение применения методов производства продукции растениеводства без использования почвы;
- 5) исключение применения ионизирующего излучения;
- 6) сохранение и воспроизводство плодородия почв;
- 7) минимизация использования невозобновляемых природных ресурсов;
- 8) исключение химических методов обработки дикорастущих растений;
- 9) вторичное использование отходов и побочных продуктов растительного и животного происхождения возможно лишь в случае их получения в условиях органического производства;
- 10) сохранение экологических систем при выборе конкретного вида органической продукции для производства;
- 11) защита растений с помощью превентивных мер, включающих выбор соответствующих севооборотов, видов и сортов растений, устойчивых к вредителям, сорнякам и болезням растений;
- 12) предпочтительное применение механических, биологических и физических методов защиты растений от вредителей, сорняков и болезней растений;
- 13) забота о здоровье животных путем обеспечения соответствующих помещений и условий выпаса, учета их естественного поведения, стимулирования естественного иммунитета;
- 14) выбор адаптированных к местным условиям устойчивых видов, сортов растений и пород животных;
- 15) применение в животноводстве кормов и кормовых добавок, состоящих из ингредиентов, полученных в результате производства органической продукции, а также из веществ природного происхождения.

С термином «органическая продукция» напрямую связано понятие «органическое сельское хозяйство». Согласно Международной Федерации органического сельского хозяйства органическое сельское хозяйство направлено на работу с экосистемами, биогеохимическими циклами веществ и элементов, поддерживает их и получает эффект от их оптимизации. Органическое сельское хозяйство обязано в долгосрочной перспективе поддерживать здоровье как конкретных объектов, с которыми имеет дело (растений, животных, почвы, человека), так и всей планеты [3].

Периодом возникновения органического сельского хозяйства считают начало XX в. В 1924 г. Рудольф Штейнер прочел цикл лекций «Сельскохозяйственный курс», ставший концепцией биодинамического земледелия.

Понятие органического сельского хозяйства впервые было введено специалистом по сельскому хозяйству Оксфордского университета лордом Нортборном (Lord Northbourne) в изданной им в 1940 г. книге «Забойтесь о земле» [4]. В этот же период появляется ряд исследований Альберта Говарда о негативном влиянии химических удобрений на здоровье животных и растений и экспериментов Эвы Бальфур по сравнению обычного и органического сельского хозяйства. В США самым влиятельным носителем новых идей стал Джером Ирвинг Родейл, который популяризировал термин «органическое сельское хозяйство» и в 1942 г. основал журнал «Органическое земледелие и садоводство».

В 1972 г. в Версале была основана Международная Федерация органического сельскохозяйственного движения, миссия которой — распространение информации и внедрение органического сельского хозяйства во всех странах мира [5].

В Казахстане, согласно полученным в результате исследования внутреннего рынка данным, около 70% площадей под производством органической продукции находится в Костанайском, Карабулакском, Тарановском и Федоровском районах Костанайской области.

По информации ТОО «Агробиотех», в Костанайской области насчитывается 18 сельхозформирований, сертифицированных по органическим стандартам Европейского союза. На них в 2014 г. приходилось около 200 тыс. га сертифицированных органических земель. Выращивают они в основном масличные, зерновые и бобовые культуры. Производимая продукция ориентирована на экспорт. Производство сертифицированной органической продукции животноводства на момент исследования отсутствует. Помимо этого, на базе Костанайского НИИ сельского хозяйства с 2012 г. ведутся научные исследования по производству органической продукции с применением различных агротехнических приемов.

В связи с изложенным выше в качестве места проведения исследования нами был выбран Федоровский район Костанайской области. Использовались данные Комитета по статистике Республики Казахстан и полевых испытаний Костанайского НИИСХ за последние два года, результаты опроса руководителей сельхозформирований Федоровского района Костанайской области и нормативы производственных затрат, составленных с учетом зональных особенностей.

В рамках научного исследования по проекту «Формирование организационно-экономической системы производства органической продукции и обоснование нормативной базы для его развития» нами был проведен опрос руководителей сельхозформирований по сравнительному анализу затрат и доходов выращивания традиционной и органической яровой пшеницы, льна масличного, фасоли, рыжика и горчицы. При сравнении для традиционно выращиваемой продукции использовались нормативы производственных затрат, где технология возделывания культур стала основополагающим фактором их формирования. Набор технологических операций, их трудоемкость, применяемая техника определили слагаемые элементы: урожайность, способы посева, норма высева, затраты труда, оплата труда, горюче-смазочные материалы, минеральные удобрения, средства защиты, амортизационные отчисления (содержание основных фондов), текущий ремонт и другие статьи затрат, связанные с возделыванием культур.

В рассматриваемых нормативах производственных затрат также были учтены: вид и количество удобрений, ядохимикатов, гербицидов, семян, затраты труда и его оплата, исходя из рекомендации научных учреждений, а также действующих единиц и нормативов расходов товарно-материальных ценностей, с учетом зональных особенностей и конкретных экономических факторов хозяйствования.

Расчет суммы производственных затрат проводился по технологическим картам на каждый вид работ (операции) в отдельности. В результате расчета затрат по всем производственным процессам с использованием единичных норм затрат получены нормативы затрат труда в человеко-часах, оплата по тарифу, ГСМ, отчисления на амортизацию, текущий ремонт.

По данным опросов сельхозформирований ценовая надбавка на органические продукты, или так называемая «органическая премия», составляет от 20% до 60%, в сравнении с рыночной стоимостью традиционной продукции. Для рассматриваемых культур взяты следующие размеры органической премии: пшеница — 40%, лён — 40%, фасоль — 30%, рыжик — 30%, горчица — 20%.

Чтобы вырастить органическую пшеницу, сельхозпроизводитель затрачивает на 1 центнер 1876 тенге, тогда как традиционный фермер — 1922 тенге (табл. 1). Снижение затрат достигается за счет исключения применения синтетических химических удобрений, вместо которых органические производители применяют биологические удобрения и препараты, в данном случае производители имели опыт применения микробиологического препарата на основе штамма ризосферных, азотфиксирующих бактерий *Basillus subtilis* и препарата, полученного на основе вермикультуры.

Важно отметить, что выбор препаратов и удобрений органические производители должны согласовывать с сертифицирующей компанией, так как существует требование их обязательной сертификации.

Отказ от минеральных удобрений, гербицидов и ядохимикатов сопровождается снижением урожайности на 1 ц/га. Для борьбы с сорняками фермеры планируют в дальнейшем применять различные агротехнические приемы, к примеру, мульчирование.

Дополнительные затраты органических фермеров связаны с привлечением дополнительной рабочей силы, органической сертификацией и контролем качества продукции.

Лабораторные анализы органической продукции производители проводят в странах Европейского союза, так как в Казахстане (по словам представителей Евросоюза) отсутствуют необходимые лаборатории с международной аккредитацией, способные делать весь необходимый спектр анализов, предъявляемых для нее. К примеру, на глифосатную группу в ЕС исследуется около 200 показателей, в то время как в лабораториях Казахстана — не более 10.

Сравнительная эффективность производства яровой пшеницы по традиционной и органической технологии, в расчете на 1 га

Статья затрат	Ед. измерения	Обычная технология	Органическая технология	Разница между обычной и органической технологией (-,+)
Урожайность	ц/га	16,0	15,0	-1,0
Оплата труда с начислением	тенге	2682	3099	417
Семена	тенге	4406	4720	314
Горюче-смазочные материалы	тенге	3055	3055	
Минеральные удобрения	тенге	4968	-	-4968
Биоудобрения, несинтезированные удобрения	тенге	-	1300	1300
Гербициды, ядохимикаты	- « -	1260	-	-1260
Амортизация	- « -	3321	3321	-
Текущий ремонт	- « -	3382	3382	-
Электроэнергия	- « -	304	704	400
Транспортные расходы	- « -	2341	2200	-141
Материалы	- « -	1420	1420	-
Плата за кредит	- « -	465	720	255
Налоги и платежи		940	940	-
Страховые платежи	- « -	330	330	-
Прочие затраты	- « -	1880	1880	-
Затраты на сертификацию почв и анализ качества продукции	- « -	-	1075	1075
Всего прямых затрат на 1 га	- « -	30754	28146	-2608
Затраты на 1 ц	- « -	1922	1876	-46
Цена реализации 1 ц, тенге	- « -	2462	3201*	739
Прибыль	- « -	540	1325	785
Уровень рентабельности	%	28	71	43
*Органическая премия 40%				

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

Таким образом, всего прямых затрат на производство органической пшеницы на 2,5% меньше в сравнении с традиционной технологией производства пшеницы. В результате сравнительного анализа производства органической и традиционной пшеницы выявлено, что экономическая эффективность с 1 га органической пшеницы на 43% выше, что достигается в основном за счет органической премии.

Рассмотрим результаты научных исследований, проводимых на базе Костанайского НИИ сельского хозяйства. С 2012 г. в институте ведутся исследования технологии производства органической пшеницы. По разработанной в нем влагосберегающей (нулевой) технологии предпосевная обработка не проводится, что снижает затраты, при этом сочетаются технологии биологизированного пара, мульчирования и другие агротехнические приемы, позволяющие увеличить рентабельность до 79–88%, без учета органической премии (табл. 2).

Рассмотрим ситуацию производителей, которые находятся в переходном периоде от традиционного производства к органическому. Как правило, этот период длится от 1 года до 3 лет, в зависимости от истории применения на полях химических синтетических веществ. В этот период производитель не может продать свою продукцию с органической премией, так как рынка для переходной пшеницы практически не существует, поэтому допустим, что она будет продаваться как традиционная, без органической премии. Несмотря на это экономическая эффективность органической пшеницы остается выше на 3 %.

Т а б л и ц а 2

Экономическая эффективность производства зерна пшеницы в зависимости от технологии возделывания в 2013 г.

Культура	Произведено продукции на 1 га			Себестоимость тонны зерна, тенге	Рентабельность продукции, %
	Зерно, тонн	Валовая продукция, тенге	Прибыль, тенге		
Пшеница после суданки	1,496	37400	16512,9	13961	79,0
Пшеница после горчицы	1,368	34200	16055	13263	88,0

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

Данный анализ показал, что даже во время перехода и/или при снижении урожайности прибыль органического производителя остается выше традиционного, так как он не делает высоких затрат на химические средства.

Лён — технологичная культура, часто применяемая органическими сельхозпроизводителями при севооборотах, особенно в переходный период. Посевы льна освобождают почву от тяжелых металлов и радионуклеидов. После его посева на полях остается минимальное количество болезнетворных инфекций и вредителей. Его можно сеять практически после любой культуры, затем можно размещать всякую культуру. При соблюдении элементарных требований агротехники он дает высокий экономический эффект. Для его возделывания применяются обычные технология и техника (сеялки, жатки, комбайны), используемые для зерновых культур. Рассмотрим экономическую эффективность органического льна (табл. 3).

Т а б л и ц а 3

Сравнительная эффективность производства льна масличного по обычной и органической технологии, в расчете на 1 га

Статья затрат	Ед. измерения	Обычная технология	Органическая технология	Разница между обычной и органической технологией, (-, +)
1	2	3	4	5
Урожайность	ц/га	12	10,5	-1,5
Затраты труда	чел.-час	3,9	5,8	1,9
Оплата труда с начислением	тенге	2734	4206	1472
Семена	кг	50	50	-
	тенге	5000	7200	2200
Горюче-смазочные материалы	кг	59	59	-
	тенге	5693	5693	-
Минеральные удобрения	кг	84	-	-
	тенге	5026	-	-5026
Биоудобрения, несинтезированные удобрения	тенге	-	1300	1300
Гербициды, ядохимикаты	- « -	3560	-	-3560
Амортизация	- « -	1590	1590	-
Текущий ремонт	- « -	1370	1370	-
Электроэнергия	- « -	225	707	482
Транспортные расходы	- « -	1800	1730	-70
Материалы	- « -	316	830	514
Плата за кредит	- « -	786	1070	284
Прочие затраты	- « -	1254	1900	646
Затраты на сертификацию почв и анализ качества продукции	- « -	-	1075	1075
Всего прямых затрат на 1 га	- « -	29354	28671	-683

1	2	3	4	5
Норматив на 1 ц	- « -	2446	2756	310
Цена реализации 1 ц, тенге	- « -	5990	8386*	2396
Прибыль, тенге	- « -	3544	5630	2086
Рентабельность	%	245	304	59
*Органическая премия 40%.				

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

При производстве органического льна затраты снижаются за счет применения минеральных удобрений и ядохимикатов, которые замещаются органическими препаратами. Увеличиваются затраты на органические семена, так как они стоят дороже в сравнении с традиционными. Прибавляются затраты на сертификацию и контроль качества. При этом урожайность льна по органической технологии ниже на 1,5 ц/га, что увеличивает затраты на производство 1 ц, но при этом на 1 га затраты ниже.

Таким образом, при снижении общих затрат на 1 га при производстве органического льна, в основном за счет отказа от применения химических синтетических веществ, снижается урожайность и увеличиваются затраты на получение 1 центнера, однако за счет органической премии уровень рентабельности при производстве льна на 59% выше.

Одной из ротационных культур, обеспечивающих севооборот и внесение азотосодержащих веществ, является фасоль. Именно фасоль и другие бобовые являются идеальными культурами для севооборота и выполнения всех требований органических стандартов для многих культур. При применении правильной агротехники хорошо растет по любому предшественнику, однако лучше ее размещать в севообороте после культур, тщательно очищающих поля от сорняков, в частности по яровой пшенице. Сама фасоль является эффективным предшественником для многих сельскохозяйственных культур, так как накапливает азот в почве за счет фиксации атмосферного азота (из воздуха до 180 кг на гектар). Расчеты на выращивание фасоли были взяты из опроса фермеров, которые выращивают фасоль. Результаты представлены в таблице 4.

Т а б л и ц а 4

Сравнительная эффективность производства фасоли по традиционной и органической технологии, в расчете на 1 га

Статья затрат	Ед. измерения	Традиционная технология	Органическая технология	Разница между обычной и органической технологией, (-, +)
1	2	3	4	5
Урожайность	ц/га	10,0	8,0	-2,0
Затраты труда	чел.-час	3,5	3,9	0,4
Оплата труда с начислением	тенге	2450,0	2695,0	245,0
Семена, посадочный материал	кг	120,0	120,0	0,0
	тенге	3600,0	4680,0	1080,0
Горюче-смазочные материалы	кг	60,0	51,9	-8,1
	тенге	5857,0	5066,0	-791,0
Минеральные удобрения	кг	90,0	0,0	-90,0
	тенге	3880,0	0,0	-3880,0
Гербициды, ядохимикаты	- « -	3600,0	0,0	-3600,0
Удобрения и препараты	- « -	0,0	3750,0	3750,0
Затраты на органическую сертификацию и анализ качества продукции	- « -	0,0	750,0	750,0
Амортизация	- « -	1310,0	1310,0	0,0
Текущий ремонт	- « -	1670,0	1670,0	0,0
Электроэнергия	- « -	192,0	192,0	0,0
Транспортные расходы	- « -	1345,0	1345,0	0,0
Материалы	- « -	467,0	467,0	0,0
Плата за кредит	- « -	667,0	667,0	0,0

1	2	3	4	5
Прочие затраты	- « -	2473,0	2473,0	0,0
Всего прямых затрат на 1 га	- « -	27511,0	25065,0	-2446,0
Норматив на 1 ц	- « -	2751,0	3133,1	382,1
Цена реализации 1ц/тенге	- « -	3521,3	4577,7*	1056,4
Прибыль, тенге	- « -	770,3	1444,6	674,3
Уровень рентабельности	%	28,0	46,1	18,1

*Органическая премия 30 %.

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

Таким образом, отталкиваясь от результатов данного сравнительного анализа, становится ясно, что благодаря меньшему расходу на химические средства и повышенному доходу за счет органической премии, органический производитель получает уровень рентабельности на 18,1 % выше, чем традиционный фермер.

Одной из культур, позволяющих решать проблемы эффективного севооборота под подсолнечником и зерновыми культурами, сохранения уровня производства масла, а также эффективного использования занятых площадей, является рыжик. Рассмотрим экономическую эффективность производства рыжика по органической технологии (табл. 5).

Таблица 5

Сравнительная эффективность производства рыжика по традиционной и органической технологии, в расчете на 1 га

Статья затрат	Ед. измерения	Традиционная технология	Органическая технология	Разница между обычной и органической технологией, (-, +)
Урожайность	ц/га	10	9	-1
Затраты труда	чел.-час	3,1	3,41	0,31
Оплата труда с начислением	тенге	2140	2354	214
Семена, посадочный материал	кг	10	10	0
	тенге	2000	2500	500
Горюче-смазочные материалы	кг	51	44,3	-
	тенге	4907	9113	4206,3
Минеральные удобрения	кг	70	-	-
	тенге	3576	0	-3576
Гербициды, ядохимикаты	- « -	3000	0	-3000
Органические удобрения и препараты	- « -	0	3750	3750
Затраты на органическую сертификацию и анализ качества продукции	- « -	0	750	750
Амортизация	- « -	1260	1260	0
Текущий ремонт	- « -	2200	2200	0
Электроэнергия	- « -	170	170	0
Транспортные расходы	- « -	1500	1500	0
Материалы	- « -	348	348	0
Плата за кредит	- « -	524	524	0
Прочие затраты	- « -	1552	1552	0
Всего прямых затрат на 1 га	- « -	23177	21167	-2010
Норматив на 1 ц	- « -	2318	2351,9	33,9
Цена реализации	- « -	3158	3947,5*	789,5
Прибыль, тенге	- « -	840	1595,6	755,6
Уровень рентабельности	%	26,5	67,8	41,3

*Органическая премия 30 %.

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

Короткий вегетационный период рыжика позволяет после его сбора выращивать другую культуру. Кроме этого, в отличие от других культур семьи капустных, он практически не заселяется вредителями и не поражается болезнями, а это в период постоянного увеличения цены на энергоносители и пестициды позволяет значительно снизить уровень расходов на его выращивание. В настоящее время рыжик получил широкое распространение среди органических производителей Костанайской области.

Таким образом, на основании анализа сравнительной эффективности производства рыжика можно сделать вывод, что органический сельхозпроизводитель при органической премии 30 % получает рентабельность производства на 41,3 % выше, чем традиционный.

Горчица сизая (сарептская) хорошо приспособлена к континентальному климату, холодостойкая, способна переносить сильную жару и солонцеватость почвы. В схеме севооборота при органическом производстве лучшими предшественниками для горчицы являются озимая пшеница, ячмень и лен масличный (табл. 6).

Таблица 6

Сравнительная эффективность производства горчицы по традиционной и органической технологии, в расчете на 1 га

Статья затрат	Ед. измерения	Традиционная технология	Органическая технология	Разница между обычной и органической технологией (-, +)
Урожайность	ц/га	12,0	10,7	-1,3
Затраты труда	чел.-час	3,1	3,9	0,8
Оплата труда с начислением	тенге	2145	2766	621
Семена	кг	12	12	-
	тенге	1200	1440	240
Горюче-смазочные материалы	кг	61	40	-
	тенге	5913	3889	-2024
Минеральные удобрения	кг	85	-	-
	тенге	4890	-	4890
Гербициды, ядохимикаты	- « -	2780	-	2780
Органические удобрения и препараты	кг	-	25	-
	тенге	-	3750	-3750
Амортизация	- « -	2134	2134	0
Затраты на органическую сертификацию и анализ качества продукции	- « -	-	750	-750
Текущий ремонт	- « -	1690	1690	0
Электроэнергия	- « -	315	315	0
Транспортные расходы	- « -	2160	2160	0
Материалы	- « -	369	369	0
Плата за кредит	- « -	600	600	0
Прочие затраты	- « -	1581	1581	0
Всего прямых затрат на 1 га	- « -	25777	21469	-4308
Норматив на 1 ц тенге	- « -	2148	2006	-142
Цена реализации 1 ц, тенге	- « -	2578	3093*	515
Прибыль, тенге	- « -	430	1087	657
Уровень рентабельности	%	16,7	35,1	18,4

*Органическая премия 20 %.

Примечание. Составлено на основе расчетов авторов.

По результатам анализа эффективности производства горчицы по традиционной и органической технологии можно сделать вывод, что рентабельность производства органической горчицы при органической премии в 20 % на 18,4 % выше.

В рамках данного исследования были проанализированы пять культур: пшеница, лён, фасоль, рыжик и горчица. При выращивании любой культуры органический сельхозпроизводитель получает больше прибыли, чем традиционный:

- рентабельность органической пшеницы на 43 % выше, чем традиционной;
- рентабельность органического льна на 59 % выше, чем традиционного;
- рентабельность органического рыжика на 41,3 % выше, чем традиционного;
- рентабельность органической фасоли на 18,1 % выше, чем традиционной;
- рентабельность органической горчицы на 18,4 % выше, чем традиционной.

Таким образом, как показали результаты исследования, экономическая эффективность органического производства выше традиционного благодаря снижению прямых затрат, а также органической премии, которую возможно получить при потреблении на внутреннем рынке и экспорте. В ходе исследования также был проанализирован переходный период, во время которого продукция продается как традиционная, если не существует рынка «переходных» продуктов и ситуации снижения урожайности из-за ряда причин. Даже при этих неблагоприятных обстоятельствах органический производитель терпит минимум потерь по сравнению с традиционным, так как максимум расходов идет на химические средства.

Поэтому органическое производство можно считать прибыльным (рентабельным), следовательно, экономически эффективным. Согласно требованиям Международной Федерации движений за органическое сельское хозяйство (ИФОАМ) биоорганическое сельское хозяйство должно быть экономически эффективным, экологически безопасным и социально ответственным. Как только в Казахстане станет развиваться свой рынок органической продукции, производителям будет прибыльно производить органические продукты для собственного рынка. Поскольку на сегодняшний день органический рынок в стране не развит, следует рассматривать возможность выхода на международные рынки, не забывая учитывать расходы, связанные с этим.

В заключение следует отметить, что при органической форме производства оказывается влияние на экологические и социальные факторы, что может быть предметом дальнейших научных исследований.

Список литературы

- 1 Официальный сайт Агентства по пищевым стандартам Великобритании. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.food.gov.uk/foodindustry/farmingfood/organicfood/>.
- 2 Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2015 г. № 423-V ЗРК. — [ЭР]. Режим доступа: online.zakon.kz
- 3 Официальный сайт Международной Федерации органического сельского хозяйства. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.ifoam.bio/>.
- 4 Мазурова А.Ю. Развитие органического сельского хозяйства / А.Ю. Мазурова // Международный сельскохозяйственный журнал. — 2008. — № 3. — С. 14.
- 5 История создания Международной Федерации органического сельского хозяйства. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.ifoam.bio/en/about-us/history>.

В.В. Григорук, А.М. Аюлов

Қазақстан Республикасында органикалық өнімді өндірудің экономикалық тиімділігін зерттеу нәтижелері туралы

Мақалада Қазақстан Республикасында органикалық өнім өндірудің экономикалық тиімділігін зерттеу нәтижелері ұсынылған. Берілген зерттеу аясында дәстүрлі және органикалық жаздық бидай, майлы зығыр, үрме бұршақ, қыша өсірудің кірістері мен шығыстарын салыстыруға мақсатымен ауылшаруашылық құрылымдары жетекшілерімен сауалнама жүргізілді, сонымен бірге дәстүрлі және органикалық технология бойынша ауылшаруашылығы дақылдарын өндірудің экономикалық тиімділігіне талдау жасалды.

W.W. Grigoruk, A.M. Ayulov

About results of research of economic efficiency of organic production in the Republic of Kazakhstan

The article presents the results of a study of economic efficiency of the production of organic products in the Republic of Kazakhstan. In this study agricultural enterprises managers' survey on costs and revenues to the comparative analysis of traditional and organic cultivation of spring wheat, flax, beans, saffron milk cap and mustard was conducted, and an analysis of the economic efficiency of the production of crops for traditional and organic technologies is made.

References

- 1 The official site of Agency of food standards, UK, [ER]. Access mode: <http://www.food.gov.uk/foodindustry/farmingfood/organicfood/>.
- 2 The law of the Republic of Kazakhstan of November 27, 2015, No. 423-V ZRK, [ER]. Access mode: online.zakon.kz
- 3 Official site of the International federation of organic agriculture, [ER]. Access mode: <http://www.ifoam.bio/>.
- 4 Mazurova A.Yu. *International agricultural magazine*, 2008, 3, p. 14.
- 5 *History of creation of the International federation of organic agriculture*, [ER]. Access mode: <http://www.ifoam.bio/en/about-us/history>

Z.N. Borbasova, S.N. Ulakov, N.S. Ulakov

*Karaganda Economic University of Kazpotreboyz
(E-mail: borbasova@mail.ru)*

The analysis of methodological tools for assessing the competitiveness of Kazakhstan's regions

This article presents an analysis of the methodological tools for evaluation of regional competitiveness. The subject of the analysis are developments of Russian scientists, including Uralian and Siberian schools of regionalists, as well as research conducted in this field by Porter, where common denominators and differences in the interpretation of the main components of a region's competitiveness and factors that radically affect it have been identified. On the basis of study of the theoretical views of leading scientists on the concept of «competitiveness of the region», the existing methods of evaluating the level of economic development of countries and regions, the authors conclude that all existing methods use an integrated approach in the assessment of competitiveness, each of them has both its advantages and disadvantages. The most advanced methods in the calculation of their indicators are based on comparative rating of the countries and regions of foreign authors, and do not take into account the interests of manufacturers of the industry. They mostly cover only the socioeconomic development of the region. Therefore, the methodological tools of competitiveness are under-development.

Key words: region, economic potential, competitiveness, innovation, socio-economic development.

The degree of competitiveness of region of each country has its own special structure, and is based on various factors. To evaluate the factors in the formation of regional competitiveness in general and the possibility of exposure to regional authorities on its components it is advisable to use the model of the «national rhombus» proposed by M. Porter for the country [1; 284]. The region's role in the creation of competitive advantages of firms can be studied in four interrelated areas (determinants), forming a «regional diamond»: parameters factors (natural resources, skilled human resources, capital, infrastructure, etc.); demand conditions (income elasticity of demand, demanding customers in the quality of goods and services, and others.); related and supporting industries (company provide the necessary resources, components, information, banking, insurance and other services); company strategy, structure and rivalry between them (create a competitive environment and develop a competitive advantage). In turn, each of the determinants analyzed by components, their impact on the competitive advantage of the region, as well as the need for their development.

A.Z. Seleznev offers thirty indicators determining regional competitiveness: the power produced in the region of raw materials, fuel and energy resources; provision of production, market and social infrastructure; degree of deterioration of the equipment and the prospects for its replacement; remoteness of suppliers and consumers of the bulk import and export (at least 60% of the volume); availability of transport highways, sea and river ports, global communications infrastructure; the environmental situation; availability of highly qualified staff, and so on. [2; 139]. N.Ya. Kalyuzhnov proposes to consider the competitiveness of the region with three positions [3]:

1. Competitive advantages (advantageous position of the region in the competitive interaction with other regions).
2. Competitive position of the region (identified for the region-specific conditions (features) that define the most important features of the regional target markets for consumers).
3. Competitive resources (a set of tangible and intangible elements of the region, which have a market value or increase the demand on the other elements of the region and can be used to create a competitive advantage in the region and achieve competitive success).

World experts, as R.Z. Lawrence, have long engaged in the challenge of assessing countries' and regions' competitiveness in the world market. American scientists R. Farmer and B. Richman characterize competitiveness through the use of a matrix, which consists of four groups of factors:

- Political and legal
- Education
- Social and cultural
- Economic [4].

Then each of these «independent variables» were mapped to functions such as planning, marketing and production. However, this method is too complicated and has not found wide application.

However, this concept has been used in the methodology for determining the level of competitiveness of the country, developed by experts of the International Institute for Management Development and dubbed «cube competitiveness».

From the economic perspective under the region should be understood as «geographically specific part of the national economy, characterized by unity and integrity of the reproductive process» [5].

Different definitions of the region at different times are given by scholars such as Izard, R. Taylor, G. Richardson, A. Granberg, I. Suslov [6, 7].

However, in the modern sense of the essence of the region, there are two approaches:

1. The region as a territory.
2. The region as a social component.

According to G.A. Untura, we can distinguish six different structures in the region: the power structure, business, commercial, financial and credit structure, infrastructure, population.

N.Ya. Kalyuzhnov [3; 427] identifies three main groups of economic actors in the region — government, business, people, the interested objects of which are taxes, profits and wages. The methodology proposed by M. Porter for evaluating clusters, formed the basis for the world ranking of competitiveness as defined by the world economic forum. Cluster approach to the analysis of the structure of the economy has been applied in the development of industrial policy in many countries since 1995.

The potential competitiveness of a region were recorded if the growth rate in sales, profits and investment, as well as the level of labor productivity in the sector is higher than the average in the world [8; 540].

Countries may be in unequal position in varying degrees due to the international exchange rate as well in tandem with their related global share of production and consumption. The US and Japan are not dependent on international trade than Western Europe. Dependency of on export is particularly greater when a country offers a few specific products for export — for example, Kazakhstan is almost totally dependent on export of its oil, ferrous and nonferrous metals, grains for the national revenue [9; 71].

Regional competition is a powerful driving force in improving the efficiency of the national economy and plays a vital role in development. Hence, improvement of methodological approaches to assess the regional economy.

Such improved and tailor-made methodology would furnish us with the ability of in depth analysis of the competitiveness of a cluster of region (not individual cities and enterprises), which in turn would allow us to form an as accurate as possible idea about the real state of the competitiveness of the country in question as a whole.

The first work on the evaluation of contributing factors in relation to regional competitiveness was the work of G. Untura called «Competitive Positions», which studied the case of the Kemerovo region in Russian Federation.

The most common way to date, in country-comparison is ratings of studied countries. Rating of the country is favorable conditions for business by organizing a collective evaluation obtained by the country in terms of distance from the forward line in ten directions. Each of the areas is composed of several indicators having a value equal to the indicator.

The first stage of evaluations selection of rating indicators that characterize the competitiveness of a particular region. At the same stage data collection and analysis takes place. The second step is the accumulation of points for each indicator, then shape the scale (for this, indicator usually leads to a dimensionless form). The third step is the aggregation of intermediate outcome indicators. It usually represents the arithmetic mean of the indices calculated in the second phase of the research. The closest to the country's rating methodology is a technique [10, 2–26]. Calculated index strategic competitiveness, which is based on four groups of indicators: overall economic performance (GRP, retail trade turnover); external relations of the regions (density of railways, the availability of telephone and cellular); innovative potential; foreign trade relations and investment attractiveness of the region (Figure 1).

The composite index of competitiveness is calculated as the arithmetic average of the current and strategic competitiveness.

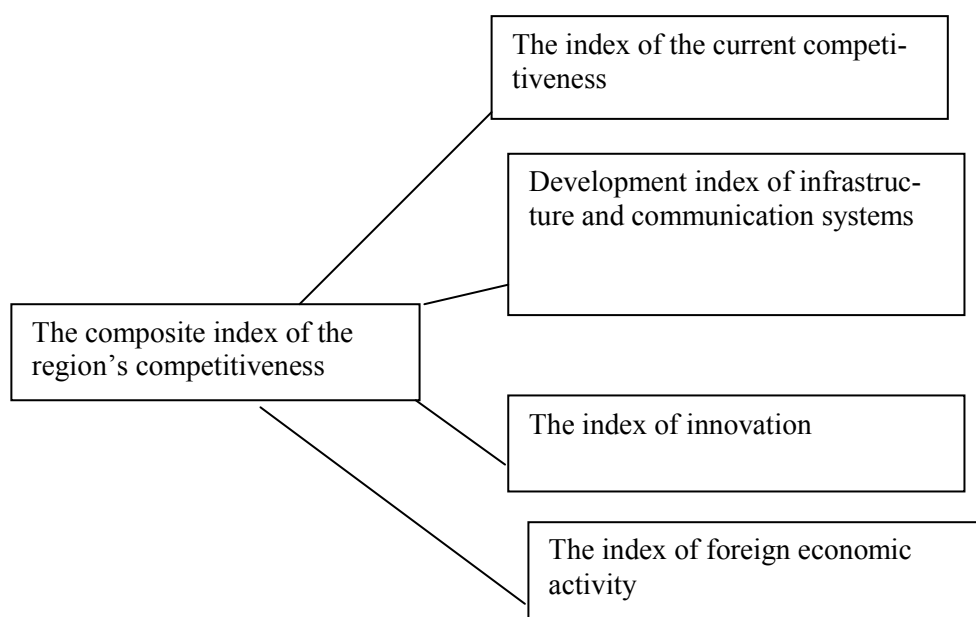

Figure 1. Structure of the competitiveness by the method of N.I. Larina and A.I. Makaev [10]

The technique of L.I. Ushvitskiy and V.N. Parakhina (Table 1) uses the concept of assessing the competitiveness of the region, based on 3 components: the standard of living of the population, the investment attractiveness of the region and the efficiency of resource use. This technique allows obtaining a qualitative and quantitative evaluation of the parameters of competitiveness.

Table 1

**Key figures included in the integral level of competitiveness
by the method of L.I. Ushvitskiy and V.N. Parakhina**

Title of indicators	Unit of measure
Indicators of investment attractiveness and activity of the region K in	
1 Fixed capital expenditure	mil.rub
2 Investments per 1 ruble of gross regional product	rub.
3 Index of physical volume of investments	%
4 Investments in fixed assets per capita	Thous.ruble/person
Indicators of living standards in the region K	
1 Provision of housing and / or housing investment	m ² /per
2 Average monthly salary of worker	rub/per
3 Unemployment rate	%
4 The minimum subsistence level	rub/per
5 The volume of paid services to the population	rub/per
Indicators of living standards in the region K	
6 Incomes of the population of the region	rub/per
7 The share of the poor people	%
8 Number of recorded crimes per 10 thousand inhabitants	unit
Indicators of availability and efficient use of resources in the region K	
1 Volume of GRP	rub/per
2 The rate of change of volume of GRP	%
3 The share of loss-making companies	%
4 Retail sales	rub/per
5 Export products to the far and near abroad	US dollars/per
6 Density of motor roads of general purpose	km roads/1000 km ²

V.V. Pechatkin, S.U. Salihov, V.A. Sablin believe that the competitiveness of the region — the ability to consistently produce and consume goods and services in competition with the goods and services produced in other regions. In their research evaluation makes by multivariate correlation-regression analyses.

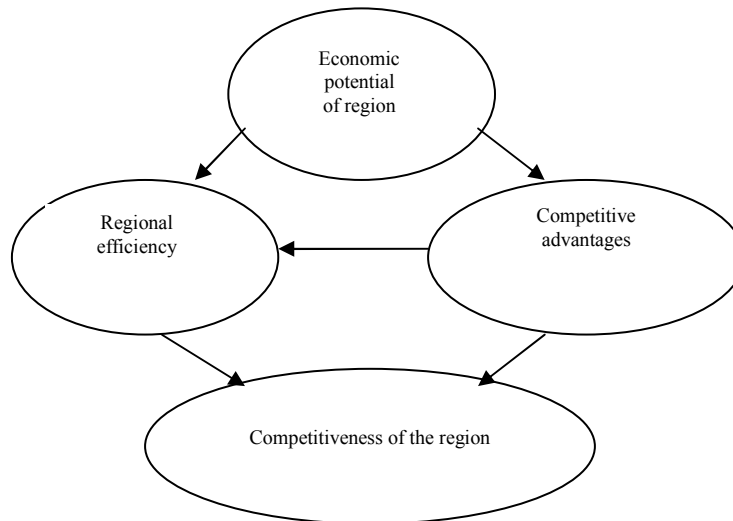

Figure 3. The main components of the competitiveness of the region

According to V.V. Merkusheva analysis of the competitiveness of the region makes sense only if the comparison of the states of the object at different moments (intervals) of time, or when comparing the studied object with comparable objects competitors.

Researchers such as S.G. Vazhenin, A.R. Zlochenko, A.I. Tatarkin evaluate the competitiveness of macro-regions in the following parameters of their economic behavior: labor costs and their structure, the intensity of the renewal of fixed assets, investment market conditions, the innovative mobility. S.V. Kazantsev proposes to evaluate the competitiveness of the regions in relation to the gross regional GDP in per capita terms. Thus, analysis of existing today, methodical approaches to the study of regional competitiveness has revealed that the currently existing techniques do not fully allow us to estimate the competitiveness from the point of view of different actors in the region, taking into account their goals. The results are shown in Table 2 [14, 15].

Table 2

Comparative characteristics of methods of assessing the competitiveness

Methods of assessment of competitiveness	Dignity	Shortcomings
1	2	3
Integral assessment of the competitiveness S.U. Salihov, V.V. Pechatkin, V.A. Sablin	1. Access to the information base. 2. Conducting of approbation	1. A large number of indicators for evaluation. 2. There is no concept of assessing the competitiveness of the region. 3. Complex mathematical apparatus.
V.E. Andreev's Comprehensive multifactorial assessment of the competitiveness of the region	1. Access to the information base. 2. There is a structured approach to the assessment of the competitiveness of the region.	1. The methodology relies mainly on price levels of the regional market. This approach is subjective. 2. Lack of social indicators. 3. Requires expert evaluation
V.V. Merkushev's Integral assessment of the competitiveness of regions	1. The ternary system of indicators to assess the competitiveness 2. Fully covers the economic development of the region. 3. Accessibility of information base	1. Lack of indicators of social orientation 2. Methodology shows only the overall economic development
L.I. Ushvitskiy and V.N. Parakhina's Integral assessment of the competitiveness of regions	1. Formulated a clear concept of assessing the competitiveness of the region 2. Availability of information base	1. There isn't substantiated list of indicators that characterize the competitiveness of region 2. Lack of systematic approach in selecting indicators.

1	2	3
N.I. Larina and A.I. Makaev's Overall assessment of the competitiveness of regions	1. The closest to the popular country rating methodology, taking into account the specifics of the Russian Federation. 2. Availability of information base 3. Easiness of mathematical calculations	1. There isn't substantiated list of indicators that characterize the region's competitiveness 2. Methodology shows only the overall economic development

In general, it can be noted that the above mentioned all procedures using an integrated approach to evaluating the competitiveness; each of them has both advantages and disadvantages. Most modern techniques, according to its design parameters are based on the comparative ratings of the countries and regions of foreign authors. From the point of view of N.Ya. Kalyuzhnov, ranking approach and comparative ratings of the typical «western methodology», where there is a desire to expose the participants evaluation of the competitive process and compare their criteria for different positions. Thus, we can conclude that the methodological tools of competitiveness are under development. The most methods do not take into account the interests of the industry producers in the region, mostly they cover only the socio-economic development of the region.

References

- 1 Porter M. Competition. — Saint Petersburg: Publ. house Williams, 2003. — 494 p.
- 2 Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России. — М.: Юрист, 1999. — 139 с.
- 3 Конкурентоспособность регионов: Теоретико-прикладные аспекты / Под. ред. проф., д.э.н. Ю.К.Перски, д.э.н., доц. Н.Я. Калюжнова. — М.: ТЕИС, 2003. — 427 с.
- 4 Lawrence R.Z. Competitiveness. The Concise Encyclopedia of Economics Library of Economics and Liberty. attach. by: Современный Казахстан: стратегии успеха / колл.авт. Под. ред. М.Е.Шайхутдинова. — Алматы: Ин-т мировой экономики и политики при Фонде Первого Президента РК, 2008.
- 5 Региональная экономика: учебник / Под. ред. проф. В.И.Видапина, проф. М.В. Степанова. — М.: Инфра-М. — 665 с.
- 6 Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У.Изард. — М.: Прогресс, 1966.
- 7 Гранберг А.Г. Оптимизация территориальных пропорций народного хозяйства. — М.: Экономика, 1973.
- 8 Территориальная конкуренция в экономическом пространстве / Важенин С.Г., Берсенев В.Л., Важенина И.С., Татаркин А.И. — Екатеринбург: Ин-т экономики УРО РАН, 2011. — 540 с.
- 9 Иванов Д. Новые маршруты экспорта казахстанского зерна // Агроинфо. — 2008. — № 11. — С. 71.
- 10 Ларина Н.И. Кластеризация как путь повышения международной конкурентоспособности страны и регионов // Эко. — 2006. — № 10. — С. 2–26.
- 11 Печаткин В.В. Рейтинговая оценка конкурентоспособности регионов России // Институт социально-экономических исследований Уфимского научного центра РАН. — Уфа, 2004.
- 12 Андреев В.Е. Конкурентоспособность региона и методика ее оценки // Экономика и жизнь. — 2005. — № 12. — С. 3–10.
- 13 Меркушов В.В. Интегральная оценка уровня конкурентоспособности региона // Межрегиональные экономические сопоставления: сб. ст. — М.; 2004. — С. 24–38.
- 14 Конкурентоспособность региона: новые тенденции и вызовы / Под. ред. чл.-кор. РАН А.И. Татаркина. — Екатеринбург: Ин-т экономики УРО РАН, 2003. — 232 с.
- 15 Ушвицкий Л.И. Конкурентоспособность региона как новая реалья: сухость, метод оценки, современное состояние // Сб. науч. тр. СевКавГТУ. Экономика. — Владикавказ: Северо-Кавказский ун-т, 2005. — № 1. — С. 1–20.

З.Н. Борбасова, С.Н. Улаков, Н.С. Улаков

Қазақстан өңірлерінің бәсекеге қабілеттілігін бағалау үшін әдістемелік құралдарды талдау

Мақалада өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін бағалау үшін қолданылатын әдістемелік құралдарға талдау жасалған. Өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін құрайтындардың бір-бірінен өзгешелігіне түсініктеме беріліп, оларға түпкілікті әсер ететін факторлар анықталған. Авторлардың пайымдауынша, қазіргі кезеңде бәсекеқабілеттілікті бағалауда қолданылып жүрген әдістемелердің дені кешендік тәсілді пайдаланғанымен, олардың көпшілігінің жетістік және кемшін жақтары жетіп артылады. Бірталайы көрсеткіштерді есептеу кезінде шетелдік авторлардың мемлекеттер мен өңірлерге берген бағалауларына арқа сүйеді. Олар осы өңірлердің тек қана әлеуметтік-экономикалық дамуына көңіл бөліп, салалық өндірушілердің қажеттілігін есепке алмайды. Сондықтан өңірлердің бәсекеқабілеттілігін бағалау әдістемелерінің құралдары әлі де жетілдіруді талап етеді.

З.Н. Борбасова, С.Н. Улаков, Н.С. Улаков

Анализ методологических инструментов для оценки конкурентоспособности регионов Казахстана

В статье представлен анализ методического инструментария оценки конкурентоспособности регионов. Выявлены различия в трактовке основных составляющих конкурентоспособности регионов и факторов, коренным образом влияющих на нее. Авторами отмечено, что все существующие методики используют комплексный подход в оценке конкурентоспособности, однако каждая из них имеет как свои достоинства, так и недостатки. Большинство из них при расчете показателей, выделено в статье, опираются на рейтинговые оценки стран и регионов зарубежных авторов, не учитывая интересы отраслевых производителей, охватывая только социально-экономическое развитие региона. Следовательно, подчеркнута в статье, методический инструментарий оценки конкурентоспособности регионов находится еще на стадии разработки и требует совершенствования.

References

- 1 Porter M. *Competition*, Saint Petersburg: Publ. house Williams, 2003, 494 p.
- 2 Seleznev A.Z. *Competitive position and the Russian market infrastructure*, Moscow: Yurist, 1999, 139 p.
- 3 *Regions Competitiveness: Theoretical and Applied Aspects*, ed. by prof., D.e.c. Yu.K. Persky, D.e.c, Assoc. N.Ya. Kalyuzhnov, Moscow: TEIS, 2003, 427 p.
- 4 Lawrence R.Z. *Competitiveness. The Concise Encyclopedia of Economics Library of Economics and Liberty*. attach. by: M.E. Shaihtudinov, Almaty: Institute of World Economics and Politics under the Foundation of the First President of Kazakhstan, 2008.
- 5 *Regional Economy*, textbook: ed. by prof. V.I.Vidyapin, prof. M.V. Stepanov, Moscow: Infra-M, 665 p.
- 6 Izard U. *Methods of Regional Analysis: An Introduction to the Science of regions* / U.Izard, Moscow: Progress, 1966.
- 7 Granberg A.G. *Optimization of territorial proportion of the national economy*, Moscow: Economy, 1973.
- 8 *Territorial competition in the economic area*, ed. by Vazhenin S.G., Bersenev V.L., Vazhenin I.S., Tatarkin A.I., Ekaterinburg: Institute of Economics UB RAS, 2011, 540 p.
- 9 Ivanov D. *Agroinfo*, 2008, 11, p. 71.
- 10 Larina N.I. *Eco*, 2006, 10, p. 2–26.
- 11 Pechatkin V.V. *Institute of Social and Economic Research*, Ufa Scientific Center RAS, Ufa, 2004.
- 12 Andreev V.E. *Economy and Life*, 2005, 12, p. 3–10.
- 13 Merkushev V.V. *Inter-regional economic comparisons: a collection of articles*, Moscow, 2004, p. 24–38.
- 14 *The competitiveness of the region: new trends and challenges*, ed. by Corresponding member of RAS A.I. Tatarkin, Ekaterinburg: Institute of Economics UB RAS, 2003, 232 p.
- 15 Ushvitsky L.I. *A collection of articles of SevKavGTU. Economy*, Vladikavkaz: North-Caucasian University, 2005, 1, p. 1–20.

N.A. Kurmanov¹, L.M. Mutaliyeva¹, T.B. Uteubayev²

¹*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana;*

²*Information Systems Management Institute (ISMA), Riga, Latvia
(E-mail: n.a.kurman@mail.ru)*

Human Capital and Human Resources: problems of their effective use

The purpose of the authors in this study was to determine the theoretical and practical aspects of human capital development in the framework of forming the competitive economy. The conditions of the impact of human capital on economic development are being analyzed. The authors conclude that human capital has all the properties and show intensive development factors, but there are some problems with the precise measurement of its cost and performance. According to the authors, the integration of education, science and production, development of post-graduate education on the basis of modern achievements of science and technology are today one of the priority lists of the economic development.

Key words: Human Resources, Human Capital, Competitiveness, National Economy, Republic of Kazakhstan.

The concept of «human capital» in the economic theory came through by the efforts of two the Nobel Prize winners in Economics Theodore Shultz (Shultz, 1964) [1] and Gary Becker (Becker, 1964) [2], who argued that improving the welfare of poor people does not depend on the land, machinery or effort, but rather on knowledge.

A fundamental contribution to the development of the modern theory of human capital were made by T. Shultz, G. Becker, R. Solow, S. Kuznets, I. Fisher, R. Lucas and other economists, sociologists.

Shultz proposed the following definition: «All human resources and capabilities are either congenital or acquired. Everyone is born with an individual set of genes determining his innate human potential. Acquired valuable human qualities that can be amplified by specific inputs, are called as human capital» [1].

The concept of human capital has been put forward by American economist G. Becker in 1960 and represents accumulated knowledge, skills and craftsmanship that employee has and has acquired during his training, education, profession all training, work experience. Becker (Becker, 1964) considered the cost of education and trainings, as main investments into human capital, and assessed their cost-effectiveness as the ratio of revenues to costs, having about 12–14% of annual profits [2].

Shultz believed that the accumulation of people's ability to work, their creative activities in social life, the maintenance of health are the main results of investment in human capital and he believed that human capital has the necessary attributes of a productive nature, it is able to accumulate and build up [1].

According to Shultz's (Shultz, 1964) assessment, for accumulation of human capital is used not ¼ of total produced value in society, as would most of the theories of reproduction of the XX century suggest, but ¾ of its total value [1].

In our opinion, the human capital is complex of intellectual abilities, skills, knowledge and abilities of the person received during getting education and practical activities, quality of life and health.

Human development as a complex economic category has qualitative and quantitative characteristics. At different times many scientists, economists offered to use a variety of approaches and methods for measurement.

The simplest way of measuring human development that use natural assessment is measuring human development in man-years of study. The more human learns, the higher his level of education, the greater the amount of his human development. However amendments that take into account the same duration of training at different levels of education (for example, secondary education in schools and higher education at the university) are made.

The most common method of measuring human development is the cost. The founder of this method is W. Petty (Petty, 1940) [3] who proposed technique of calculating value of each person with the help of which human productive forces were assessed for the first time. In his opinion the value of ground mass of people is equal to twenty fold annual income that they bring.

From the perspective of cost estimate J.A. Smith (Smith, 2007) [4] and D. Ricardo (Ricardo, 1955) [5] calculated the cost of human capital. In his research A. Smith pointed out on characteristics of labor market operation and thus of human capital. In his opinion not labor force (inability to work) acts as goods on labor

market but labor [4]. To form knowledge, skills and best practices of employee it is necessary to invest «true costs», including time, labor and expenses. Cost-based component of expenses, according to J.A. Smith (Smith, 2007) [4], is fundamental element of human capital formation. D. Ricardo (Ricardo, 1995) [5] called «true costs» cost of labor force reproduction.

Cost method for assessing human capital was also used by K. Marx (Marx, 1967) [6]. However Marx believed that subject of purchase and sale on labor market is not the labor itself, but «labor force», i.e. ability to work. In this case labor force appears as commodity. Main terms for selling this product by employees are qualitative and quantitative characteristics.

During development of human capital theory G. Bekker (Becker, 1964) [2] proposed subjective marginal utility of organization as a basis.

One of the areas of cost estimate is method of measuring human capital through production of cost for productive capacity and amount of this capacity. Thus, human capital is measured indirectly with the help of market costs, by which they should be rented. This area was developed by L. Thurow (Thurow, 1970) [7].

The most common method of measurement — principle of future income capitalization based on position of preference benefits in time.

While using this method economic impact of human capital use is taken into account in calculation. According to I. Fisher use of capital means getting interest as a universal form of any income.

G. Bekker (Becker, 1964) [2] measured human capital on the basis of combination of one unit of simple labor proposed by him and known quantity of human capital embodied in it. A. Marshall (Marshall, 2009) [8] improved methodology for human capital assessment proposed by G. Bekker (Becker, 1964) [2]: «total earnings of any person after he completed investment in human capital are equal to income on these investments and earnings from his initial human capital».

Nowadays aggregated indicator of human development index (HDI) is used to determine the amount of accumulated human capital. HDI is aggregated indicator of human development, which characterizes average level of achievements of any country on the most important three aspects of human development:

- 1) health and longevity measured by life expectancy at birth indicator;
- 2) access to education measured by adult literacy level and aggregate gross coefficient of educational coverage;
- 3) adequate standard of living measured by amount of gross domestic product per capita in US dollars at purchasing power parity [9].

National human capital is more than half of national wealth of each developing country and more than 70–80% of developed countries of the world, it was and remains the main intensive factor in development of economy and society.

Human capital (HC), like any other capital, — physical, natural, financial — has value, subject to renewal, modernization and development. The main measuring indicators of HC are its cost and capacity (efficiency) as intensive factor of development. HC have all properties and indicators of development intensive factor.

Human capital as economic category leads to strong separation of peoples and nations by its main indicator — by efficiency and quality. At the same time, Human Development Index (HDI), nowadays widely used by international institutions of the United Nations, dramatically eliminates these differences. This is the main difference between HDI and efficiency indicator of HC [10].

National human capital (Human Capital) is essentially different by quality and cost per capita, as well as by its efficiency for different countries. These indicators of HC depend on quality and ethics of labor that are historically determined by degree of economic freedom and mentality [11].

Capacity or efficiency of HC is determined by transformation ratio of investments in HC (1), that can be greater than one (for the most developed countries with the highest quality of HC, knowledge economy and information society) and less than one for developing and underdeveloped countries of the world. For countries with low-quality labor and its low capacity it is several times lower than that of developed countries, as well as labor capacity.

Transformation ratio of investments in HC (efficiency coefficient) reflects integral capacity and efficiency of cumulative national HC, which, in its turn, determines average labor capacity in industries with high added value (manufacturing industry, high-tech industries).

In 2012 HDI in USA was 0.902 and in Russia — 0.719 (difference — 20%), that, of course, does not reflect gap between countries on human development, nor, especially, on cost per capita and capacity of na-

tional HC of these countries. Ratio of coefficients of HC efficiency is completely different — in USA it is 4.1 times higher than in Russia, that is close to ratio of average labor capacity in the countries (Table).

T a b l e

Human capital efficiency coefficient

Country	Type of economy	Human capital efficiency coefficient	Raw-material economy index	Index of Economic Freedom (IEF)	Human capital quality index
USA	Knowledge	1.225	1	0.78	1.67
Great Britain	Innovative	0.855	1	0.75	0.96
Germany	Innovative	0.93	1	0.72	1.14
Japan	Innovative	0.93	1	0.73	1.13
China	Industrial with focus of innovative	0.49	1	0.52	0.45
India	Industrial with focus of innovative	0.37	1	0.55	0.19
Russia	Industrial and raw-material	0.30	0.75	0.51	0.31
Estonia	Industrial	0.67	1	0.75	0.59
Kazakhstan	Industrial and raw-material	0.29	0.56	0.62	

Source: [12].

The main lack of HDI is that this index does not reflect quality of education, quality of GDP per capita and even quality of public health. In developed countries quality and cost of education is much higher than in poor or developing countries. A large proportion of oil and gas sector of economy and its income allows taking high positions in HDI rating, for example, oil-producing Arab countries, which less employ their national HC even in oil and gas production. That is way Ju. Korchagin (Korchagin, 2006) [12] introduced decreasing coefficient that for Russia is equal to 0.84, and for Kazakhstan — 0.7, which is determined by ratio of GDP and exports of raw materials to account for higher export income in calculation of national HC efficiency in countries with commodity-dependent economies.

HDI, playing certain positive role, lost its objectivity in assessing features of national human development and HC, but it can serve as one of indicators during assessment of HC efficiency. UNESCO even declared the crisis of education in prosperous by HDI (included in groups with the highest, high and medium HDI) Arab countries as one of causes of revolutions in them [13].

Shadowing HC inefficiency due to low quality of education, health, science, security, elite by high and smoothed values HDI only hinder lagging countries to clearly outline the scope of their competitive weaknesses and shortcomings.

It is necessary to determine quality and cost for human capital taking into account science as its most important component. Education cannot be of high quality and competitive, if science is in decline. Education and science are united and closely interlinked.

Research of UN analysts led to pessimistic conclusion: human potential can quickly degrade due to sales of natural resources, extremely slow development of industries with high added value, decline of basic science, culture, inaccessibility of quality medical care for people, anti-market mentality of the population.

S. Egorov (Egorov, 2004) [14] notes that the important factor in human capital development is institute of education, which in the modern world goes beyond traditional educational system becoming «learning throughout life».

Nowadays knowledge, practical skills and information are determining criteria and driving force for development of economy, social sphere and public life. But knowledge by itself without professional-human, who possesses it, does not transform the economy. Universities as society development institutions generate knowledge; provide training of personnel — scientific and educational, technological, managerial and cultural elite of the country.

Today, educational content goes out of date very quickly, according to experts, scope of professional information doubles every 7–8 years. On this basis in order to bring up competitive specialists, it is necessary not just to «transmit» knowledge, but also teach to obtain it independently and use in practice.

Currently, due to changes and financial-economic crises in the modern world educational system is required deeper perception of human current problems. Today teachers and students cannot keep out of global socio-economic problems. Training in-demand for economy specialists, who are ready to participate in at forefront of society innovative modernization and thus having positive impact on young generation, forming its worthy ideals, — challenging task. Properly developed university strategy, development of corporate culture help to solve it.

Human capital has all the properties and indicators of intensive development factor, but there are some problems with the precise measurement of its cost and performance.

These problems are connected with the vagueness of the definition of multi element, compound and complex human capital itself, as well as with the dependence of its quality and, accordingly, the performance on many parameters and indicators that can characterize one or another country.

Moreover, there are ethical problems with using fully the concept of «capital», as it relates to a person, people and nation. Economic category of «human capital» inevitably leads to a strong separation of peoples and nations by the main indicator — by efficiency and quality of human capital.

However, human development index (HDI) widely used by the international institutions of the United Nations dramatically eliminates these differences.

Being a combination of indexes of longevity, education and income, the HDI allows more adequate and comprehensive consideration of the development.

The index takes into account the most important parameters of human well-being.

Directly or indirectly such characteristics as health and longevity, the environment, the level of culture, education and income levels are taken into account through the index.

All these components are documented and are suitable for cross-country comparisons.

HDI is the integrated socio-economic indicator which is constantly being improved by experts of UNDP.

The main management resource is not the financial resources and other conventional resources, but the intelligence of professors, teachers, young scientists with entrepreneurial talent and leadership qualities. This is the way the corporate culture of the university generates human capital, the development of which determines the knowledge economy.

Higher education plays an important role in the training of competent and competitive specialists for all branches of the national economy, in the integration of science and production.

To increase the efficiency of human capital and to create an innovation economy at the level of advanced countries it is necessary to achieve:

- very high level and quality human capital and high investments in its growth and development;
- high level and quality of life;
- high level HPDI and economic freedom;
- High level development of basic science;
- High level development of applied sciences;
- availability of the powerful intellectual centers of technological development in the country;
- A large proportion of the sector of the new economy;
- Powerful synergetic effect in all spheres of human intellectual activity;
- advanced and effective innovation and venture systems supported by the state;
- An attractive investment climate and high level of investment ratings;
- A favorable business and tax climate;
- Diversified economy and industry;
- Competitive products in the global technology markets;
- An effective state regulation of the country development;
- transnational corporations ensuring a competitive technological and scientific development of the country;
- low level of inflation (less than 3–5%).

Integration of education, science and industry, the development of post-graduate education based on modern scientific and technology advances are today one of the priority fields of economic development.

References

- 1 Shultz T. *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*. — N.Y., 1968. — Vol. 6.
- 2 Becker Gary S. *Human Capital*. — N.Y.: Columbia University Press, 1964.
- 3 Petty W. *Economic and statistical work: Trans. from French*. — M., 1940.
- 4 Smith J.A. et al. *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*. — Sage, 2007.
- 5 Ricardo D. *The Works and Correspondence of David Ricardo*, ed. by Piero Sraffa. With the Collaboration of MH Dobb. — University Press, 1955.
- 6 Marx K. *Capital: a critique of political economy*. — 3 vols. — 1967.
- 7 Thurow L. *Investment in Human Capital*. — Belmont. 1970.
- 8 Marshall A. *Principles of economics: unabridged eighth edition*. — Cosimo, Inc., 2009.
- 9 Kurmanov N. et al. *Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan // Mediterranean Journal of Social Sciences*. — 2015. — Vol. 6. — № 5. — С. 54.
- 10 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. *Education quality assurance strategy in Kazakhstan*. — 2015. — № 2. — С. 142–150.
- 11 Anafyeva Z., Kurmanov N. *Pension Reforms in Kazakhstan // Journal of Xinjiang University (Philosophy, Humanities & Social Sciences)*. — 2008. — Т. 6. — С. 22.
- 12 Корчагин Ю.А. *Эффективность и качество национальных человеческих капиталов стран мира*. — Воронеж: ЦИРЭ, 2011. — С. 3. — [ЭП]. Режим доступа: <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=38&page=1>
- 13 Kurmanov N. et al. *Motivation of employees' labor activity in oil and gas companies in Kazakhstan // World Applied Sciences Journal*. — 2013. — Vol. 26. — № 12. — P. 1556–1561.
- 14 Егоров С. *Человеческий фактор и экономический рост в условиях постиндустриализации // ВЭ*. — 2004. — № 5. — С. 86.

Н.А. Курманов, Л.М. Муталиева, Т.Б. Утеубаев

Адами капитал және адами ресурстар: оларды тиімді пайдалану мәселелері

Мақалада бәсекеге қабілетті экономиканың қалыптасу мәселелері аясында адам капиталының дамуының теориясы мен тәжірибесі зерттелді. Экономиканың дамуына адам капиталының әсері талданды. Адам капиталына қарқынды дамудың барлық көрсеткіштері тән, дегенмен, оның құны мен өнімділігін өлшеуде белгілі сұрақтар да бар. Қазіргі таңда білім, ғылым және өндірістің бірігуі қазіргі кезеңдегі ғылым мен техниканың жетістіктері негізінде экономиканың дамуының басты бағыты болып табылады.

Н.А. Курманов, Л.М. Муталиева, Т.Б. Утеубаев

Человеческий капитал и человеческие ресурсы: проблемы их эффективного использования

В статье исследованы вопросы теории и практики развития человеческого капитала в контексте проблем формирования конкурентоспособной экономики. Авторами проанализированы условия воздействия человеческого капитала на экономическое развитие. Сделан вывод, что человеческий капитал обладает всеми свойствами и показателями интенсивного фактора развития, но существуют определенные проблемы с точным измерением его стоимости и производительности. Авторами отмечено, что интеграция образования, науки и производства, развитие послевузовского образования на основе современных достижений науки и техники являются на сегодня одними из приоритетных направлений развития экономики.

References

- 1 Shultz T. *Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, 1968, 6.
- 2 Becker Gary S. *Human Capital*, New York: Columbia University Press, 1964.
- 3 Petty W. *Economic and statistical work*, trans. from French, Moscow, 1940.
- 4 Smith J.A. et al. *Qualitative psychology: A practical guide to research methods*, Sage, 2007.
- 5 Ricardo D. *The Works and Correspondence of David Ricardo*, ed. by Piero Sraffa, With the Collaboration of MH Dobb, University Press, 1955.

- 6 Marx K. *Capital: a critique of political economy*, 3 vols, 1967.
- 7 Thurow L. *Investment in Human Capital*, Belmont, 1970.
- 8 Marshall A. *Principles of economics: unabridged eighth edition*, Cosimo, Inc., 2009.
- 9 Kurmanov N. et al. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2015, 6, 5, p. 54.
- 10 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. *Actual problems of Economy*, 2015, 2, p. 142–150.
- 11 Anafyeva Z., Kurmanov N. *Journal of Xinjiang University (Philosophy, Humanities & Social Sciences)*, 2008, 6, p. 22.
- 12 Korchagin Ju. A. *The efficiency and quality of national human capital of the world*, Voronezh: CIRJe, 2011, p. 3, [ER]. Access mode: <http://www.lerc.ru/?part=bulletin&art=38&page=1>
- 13 Kurmanov N. et al. *World Applied Sciences Journal*, 2013, 26, 12, p. 1556–1561.
- 14 Egorov S. *VE*, 5, p. 85.

B.G. Nurpeisov, A.B. Zhumasheva, A.E. Kozhabergenova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University
(E-mail: jdavy@mail.ru)*

Contemporary tendencies in the pharmaceutical industry of Kazakhstan's economy

The article discusses general tendencies in the development of pharmaceutical industry in the Republic of Kazakhstan in the conditions of modern socialization of economy. The prospects of the development of pharmaceutical production market, conditions of realization developed by the state programs for the further growth of this sector of economy in the Republic of Kazakhstan are analyzed as well.

Key words: pharmaceutical industry, pharmaceutical market, world pharmaceutical branch, pharmaceutical production, pharmaceutical cluster, directions of development.

The modern model of a market economy is characterized by active state intervention in economy the purpose of which is social and economic modernization. Socially oriented economy forms a new model of a person as a worker, consumer, individuality and socialized individuality. The economy has reached such level of development when it is required to refuse understanding of a person only as a production factor. Almost in all economic systems the sphere of personal consumption and growth of its volume was considered as a necessary condition of the development of a worker [1].

One of the directions of national economy modernization is to ensure the growth of its need, development of branches and markets providing its social orientation. A special place in the system of these branches and markets is given to pharmaceutical sector and pharmaceutical market.

The pharmaceutical market of Kazakhstan is estimated at the level of 1, 2 billion US dollars. The main share of the market is import production.

The total market consists of more than 6000 items. Pharmaceutical industry provides requirements of domestic healthcare by 30%, thus the main part of products is produced by low-profitable generic drugs (85%) and the market of original drugs amounts to 15%. Similar structure of pharmaceutical sector doesn't promote the investment of scientific research and development of new original preparations. According to Forbes, expenses of large well-known pharmaceutical forms for scientific researches and development per one medicine amounts from 4 to 11 billion US dollars. Kazakhstan pharmaceutical industry can't objectively invest such financial means. In Kazakhstan 79 enterprises of large and medium business are engaged in manufacture of pharmaceutical production. Six largest enterprises produce 90% of all pharmaceutical production: «Chempharm» JSC, «Global Farm» SP, «Nobel AFF» JSC, «Romat» pharmaceutical companies, «NurMai-Pharm» LLP, «Karaganda pharmaceutical complex» which are the enterprises of a full cycle and «Aktyubrentgen» that produces medical equipment.

According to the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, pharmaceutical industry provides domestic needs in real terms by 30%. All consumption is estimated at 73 US dollars and is the second in the CIS but is lower than all countries of Europe. For comparison, in France this indicator is \$800, Switzerland is \$700, in the Czech Republic, Slovenia, Great Britain is \$400. For the last decade the market of pharmaceutical production has increased on average by 10% due to the growth of the national economy and welfare of the population. The pharmaceutical market of Kazakhstan includes more than 6000 items of medicines and is the third in the CIS [2].

The state regulation of regional economy has to be aimed at a more complete disclosure of internal sources and resources, more efficient use of its potential. The development of regions in modern conditions demands, first of all, strengthening of regional intellectual property, a full use of informative, analytical and human resources. Transformation of regions into active subjects of economic relations shouldn't lead to disintegration of national economic space and to predominance of local interests. The activity of the state has to provide realization of the principle of joint and social liability of economic subjects of the region that is, the power, business, citizens for ensuring full social partnership [3]. State function has to be the locomotive for investments to stimulate scientific and technical process and innovative activity for ensuring competitiveness of industry. Business function has to be a deliberate waste of money for innovative projects with the loss of its current profits but making favorable conditions for steady profits in the future at the same time.

Social responsibility allows business to improve company's image, to attract new customers, to increase production sales and cost of its shares. The interaction between business and state is caused as an impossibility to carry out its social and economic functions of the state without business and impossibility of effective development of business without state support.

The pharmaceutical industry in its economic nature is also innovative, i.e. it needs the world support of scientific researches. The state support of innovative industries is necessary to carry out in the following directions: direct financing; granting means; target grants; the establishment of funds for innovation; gratuitous loans.

The strategy of industrial and innovative development of Kazakhstan defined cluster method as the most important and effective direction. The pharmaceutical cluster is the group of interconnected innovative enterprises and firms within the certain region that includes the following [4]: developers of medicines; suppliers; production companies; objects of infrastructure; research and educational institutions.

In general, the organizations and enterprises are organized and technically supplement each other, provide the output of constantly innovative production and strengthen competitive advantages that increase the stability of production. The state support is a necessary condition for the functioning of the pharmaceutical sector of economy.

The state support of pharmaceutical industry is carried out on a competitive basis as this industry refers to the market oriented economy sector. The pilot pharmaceutical cluster is formed at the initiative of the state in Karaganda. Pilot cluster formation and foreign experience testify the need of providing an accurate system of interaction and partnership based on the interest of all members of cluster formation. Cluster formation in Kazakhstan has regional character due to the following factors: historical and geographical aspect (a huge area, climatic, historical and political factors, etc.); availability and prospects of formation of qualified personnel; volumes and activity of local business; scientific and production potential; level of development of industrial infrastructure; location of the market of potential consumers, materials and equipment.

The current situation in pharmaceutical branch and market of the Republic of Kazakhstan is characterized by stable growth. According to the program on the development of the pharmaceutical industry in 2010–2014 it was supposed to achieve 50% of meeting country's needs in pharmaceuticals in natural means due to responsible production, the introduction of international quality standards until the end of 2014 at pharmaceutical plants, providing the industry with qualified personnel and modernization of existing and construction of enterprises that meet the requirements of good manufacturing practice. The formation of capacities of pharmaceutical companies is focused on the development of a full production cycle [2].

The program defined 5 main directions of the development of pharmaceutical industry and the market.

The first direction is the ensuring stable market of pharmaceutical production's object. This direction includes: transition to long-term contracts (up to 7 years) with domestic manufacturers of medicines and medical devices with the help of the uniform distributor having an indispensable condition, that is, to invest in the modernization of production and to ensure technology transfer from their foreign partners; increase of export's share by compensating company's expenses by the state connected with their foreign trade activity.

The second direction is providing the industry with qualified personnel with the help of training programs involving the assistance of foreign experts and training on-site courses.

The third direction is the improvement of standard legal base in the mode of removing administrative barriers.

The fourth direction is the optimization of trade policy for harmonization of legislative base on the movement of medicines, products of licensed application and component parts, ensuring mutual recognition of registration documents on medicines.

The fifth direction is the development of innovative projects to specify and to detail the program of forced innovative development.

While developing this program the modern situation in the world pharmaceutical market, globalization parameters, political aspect of a problem were obviously considered. Corporations, firms from EU countries, India, Turkey dominate in the market of pharmaceutical production in Kazakhstan.

Pharmaceutical industry of Kazakhstan in many respects depends on import of medical equipment, raw and packing materials and is under pressure from high-growing in this economic sector of China, India and the countries entering Eurasian Economic Union.

This situation is supplemented with problems of internal contents: the first is an access to credit means, the second is an absence of modern technologies; the third is an emphasis of state procurements on acquisi-

tion of expensive original drugs; the fourth is a long-standing practice of the registration procedure (8 months and more); the fifth is an interest of the most doctors in prescribing of import medicines; and at last are constant offers from workers of drugstores with expensive import preparations.

Nowadays, the dynamics of the development and implementation process is as follows:

In January-September, 2014 the output of pharmaceutical production amounted to 21.402 billion tenge and SFS amounted to 102.1%. In terms of regions at the end of 2013 the basic output of pharmaceutical industry of total production in Almaty amounted to 48.5% and South region of Kazakhstan amounted to 34.3%. This is due to the fact that leading manufacturers of pharmaceutical products as: «Chempharm» JSC, «Nobel AFF» JSC, «Abdi Ibrahim Global Farm» LLP and others are located in these regions. In January-August, 2014 the leader in the manufacture of pharmaceutical products among the regions is the South Kazakhstan region with a share of total production of Republic of Kazakhstan — 53.2% (Table).

Table

Manufacture of pharmaceutical products by regions of Kazakhstan, thousand tenge

	2008 y.	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	January–August, 2014 y.
Republic of Kazakhstan	11286467	14903715	19979439	27063854	33884837	33533324	18645766
Almaty city	2961381	4687636	5256738	12139850	12794219	16283123	5305256
South Kazakhstan region	5433696	7576304	11171829	10325277	14802362	12499359	9915137
East Kazakhstan region	512909	575057	464738	944191	1377956	1514606	842296
Pavlodar region	188776	281981	357315	429980	711436	1066935	605938
Almaty region	626211	832649	612998	931641	118490	592576	737112
Karaganda region	221975	242146	474447	548632	585250	535622	418795
Zhambyl region	357418	406918	434125	327910	397097	434988	521576
Akmola region	946952	264333	1125865	1245850	1924542	270379	168521
Mangystau region	8527	6167	50568	84733	161920	142050	35429
Aktobe region	-	-	-	44583	118594	102717	31174
North Kazakhstan region	25839	27729	28013	38461	54516	53256	36553
Kostanay region	2762	2795	2803	2746	38455	37713	27979
Astana city	21	-	-	-	-	-	-

Note. CS of RK.

The growth in production of antibiotics for certain types of products is observed by 4 times from 2008 till 2013 (from 3,3 to 13,6 tons). In January-July, 2014 compared with the same period of 2013, there has been outputs decline from 6.7 tons to 4 tons or 39.9%. Production of syringes grew in 2013 in comparison with 2008 by 19 times — from 13,1 to 251,5 million pieces. In January-July, 2014 in comparison with the similar period of 2013 the decrease in outputs amounted to 56,5% — from 158 to 68,7 million pieces.

The volume of investments into fixed assets of pharmaceutical industry of Kazakhstan in 2013 amounted to 8262,4 million tenge, the growth rate in nominal terms in comparison with 2012 grew 4 times (2095 million tenge) and 3.6 times in comparison with 2009.

Total investments are own funds. In 2013 its share in total investment amounted to 69%, in 2012 — 95%. The rest of the investments are made due to borrowed funds.

The volume of investments into fixed assets of pharmaceutical industry in January-September, 2014 amounted to 11592 million tenge. There is the growth of 2.6 times in comparison with the similar period of 2013 (4506 million tenge).

Total investments are own funds and in January-September, 2014 its share in total investment amounted to 69%.

Gross inflow of direct foreign investments on enterprises of pharmaceutical industry amounted to 8,1 million US dollars in 2013 that is 9 times more than it was in 2009 (Figure).

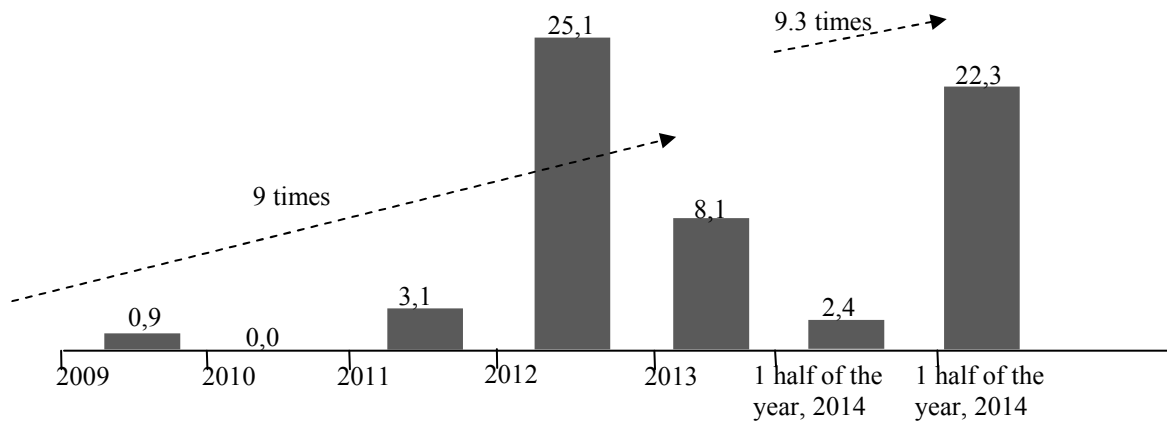

Figure. Gross inflow of direct investments to RK from foreign direct investors in pharmaceutical industry, million US dollars (Source: National Bank of RK)

During the first half of 2014 gross inflow of direct foreign investments amounted to 22,3 million US dollars that is 9,3 times more than an indicator of the same period of previous year (2,4 million USA).

According to AC of the RK in 2013 the price index of company-producers of the pharmaceutical industry over the previous year amounted to 108.7%.

During the period from 2008 to the current period of 2014, a decrease of the price index was noted in 2009 (9.4%) and in 2010 (1.2%) compared with the previous period.

The price index of company-producers of the pharmaceutical industry in September, 2014 amounted to 122.5% compared to the same month of the previous year and in January-September, 2014 it amounted to 116.3% to the corresponding period of the previous year.

The growth of price index is caused by the increase in prices of the accompanying goods (raw materials) in the manufacture of pharmaceutical products which are generally imported from other countries as well as the growth of transport component.

Export of pharmaceutical products in 2013 amounted to 23.5 million US dollars that is 17% more than an index of 2008 (20,1 million US dollars). During January-August, 2014 exports amounted to 13.8 million US dollars. The decrease amounted to 13% (15.9 million US dollars) to the corresponding period of the previous year. The major sales markets in 2013 were: Kyrgyzstan (8,8 million US dollars or 37,4%), Russia (3,7 million US dollars or 15,7%), Mongolia (2,2 million US dollars or 9,4%), Netherlands (1,9 million US dollars or 8%), Turkmenistan (1,8 million US dollars or 7,7%).

During January–August, 2014 Kazakhstan exported pharmaceutical production to Kyrgyzstan to the amount of 4,6 million US dollars (33,3%), Russia to the amount of 2,9 million US dollars (21%), Mongolia to the amount of 1,8 million US dollars (13%), Switzerland to the amount of 1,6 million US dollars (11,6%).

Import of pharmaceutical products in 2013 amounted to 1,603,300,000 US dollars which is 2.2 times more than in 2008 (726.3 million US dollars). During January-August, 2014 imports amounted to 900,3 million US dollars. The decrease amounted to 9% (989,5 million US dollars) to the corresponding period of the previous year.

The major sales markets in 2013 were: Germany (254,8 million US dollars or 15,9%), France (144,5 million US dollars or 9%), Russia (136,5 million US dollars or 8,5%), India (101,2 million US dollars or 6,3%).

During January-August, 2014 Kazakhstan imported pharmaceutical production from Germany to the amount of 143,4 million US dollars (15,9%), France to the amount of 91,1 million US dollars (10,1%), Russia to the amount of 75,1 million US dollars (8,3%), Belgium to the amount of 59,4 million US dollars (6,6%), India to the amount of 51,4 million US dollars (5,7%).

The share of domestic production of pharmaceutical products in domestic market during the period from 2008 to 2013 increased:

- pharmaceuticals — from 8.3% to 13.6%;
- antibiotics — from 7.6% to 16%;
- syringes — from 4.8% to 51.1%.

The share of domestic pharmaceutical production in January-July, 2014 compared to the same period of the previous year changed:

- pharmaceuticals — an increase from 15.7% to 16.1%
- antibiotics — a decrease from 13% to 11.6%;
- syringes — a decrease from 52.3% to 44.7%.

Comparative analysis of indicators and its dynamics raises certain doubts in achieving the planned indicators in 2014:

- on providing 50% of domestic market with domestic drugs in physical terms at the end of 2013 in comparison with 2012 a share of domestic drugs in domestic market decreased from 15,4% to 12,6% (minus 2,8%) in relation to the plan — minus 33,3% (45.9% is plan).
- on the growth of gross value added (minus 1.9%) in 2013 but it should be noted that Kazakhstan has growth on cost indexes over the last 5 years from 4.1 to 90.3 billion tenge — (22 times) and in 2014 GVA index according to the forecast will be minus of 61%.
- on labor productivity, real growth over 5 years is lower than planned by 103.7% (316,6 is plan, 212,9% is fact). Dynamics in 2014 is also negative — minus 111,5% according to the forecast (318,4 is plan–206,9% is fact).

Thus, within the framework of the state support at present, the following investment projects are implemented in Kazakhstan:

- expansion and modernization of existing production through the establishment of additional production facilities and modernization of existing production of solid and liquid medicines;
- construction of pharmaceutical full-cycle plant in Almaty cost of \$ 25 million of direct investment;
- Polish company «Polpharma» has acquired from «Chemfarm» JSC 51% of the shares and will provide access to capital and «know-how», the transition to GMP standards for 4 years, 100 million. dollars for investments, modernization of the plant, new facilities, innovative technologies and modern environmental standards.

The strengths of the pharmaceutical industry of Kazakhstan are the willingness of the industry to modernize and support from the state, providing demand within the guaranteed volume of free medical care through the public procurement of medicines and medical devices, potential of export to the CIS markets, political stability of Kazakhstan and favorable geographical location.

Thus, the main tendencies in the pharmaceutical industry of economy of Kazakhstan include production of new generic products upon the expiration of patents on original medicines, sales warranty up to 7 years by entering into long-term contracts, purchase (transfer) technology allowing to adjust production of modern medicines, contract manufacturing organization with foreign companies, transition to a sustainable medicinal maintenance — increase in consumption of domestic generic medicines.

References

- 1 Буданцева С.В. Пути достижения социально-ориентированной рыночной экономики: инструменты и методы // Соц.-экон. явления и процессы. — № 1 (017). — 2010. — С. 30–34.
- 2 The program of the development of the pharmaceutical industry of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 from August 4, 2010 #791. — [ER]. Access mode: group-global.org
- 3 Отарбаева Б.З. Государство и бизнес как субъекты социального партнерства. — Аль-Фараби. — 2010. — № 2 (30). — С. 87–93.
- 4 Enright M.J. Regional clusters: What we know and what should know. Innovation Clusters and Interregional Competition, Berlin, Heidelberg, New York; Springer, 2002. — P. 99–129.

Б.Г. Нурпеисов, А.Б. Жумашева, А.Е. Кожабергенова

**Қазақстан экономикасы фармацевтикалық саласында
қазіргі заманғы заңдылықтар**

Мақалада қазіргі кездегі экономиканың әлеуметтенуі кезіндегі Қазақстан Республикасындағы фармацевтика өнеркәсібінің жалпы тенденциясы қарастырылды. Фармацевтика өнімдері нарығының даму келешегіне экономиканың осы секторын одан әрі арттыру бойынша жасалған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру шарттары талданды.

Б.Г. Нурпеисов, А.Б. Жумашева, А.Е. Кожабергенова

**Современные тенденции в фармацевтической
отрасли казахстанской экономики**

В статье изложены общие тенденции развития фармацевтической отрасли в Республике Казахстан в современных условиях социализации экономики. Рассмотрены перспективы развития рынка фармацевтического производства. Проведен анализ условий реализации разработанных государственных программ для дальнейшего улучшения деятельности в данном секторе экономики РК.

References

- 1 Budantseva S.V. *Ways to achieve a socially oriented market economy: Methods and Techniques*, Social economic phenomena and processes, 1 (017), 2010, p. 30–34.
- 2 The program of the development of the pharmaceutical industry of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 from August 4, 2010 #791, [ER]. Access mode: group-global.org
- 3 Otarbayeva B.Z. *The government and business as subjects of social partnership*, Al-Farabi, 2 (30), 2010, p. 87–93.
- 4 Enright M.J. *Regional clusters: What we know and what should know. Innovation Clusters and Interregional Competition*, Berlin, Heidelberg, New York; Springer, 2002, p. 99–129.

Э.Ж. Сыздыкова, А.К. Атабаева, А.Н. Ламбекова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: add1401@mail.ru)*

Қазақстан Республикасындағы инвестициялық жағдайды талдау

Мақалада Қазақстан Республикасының экономикасына шет елдерден тартылатын инвестицияның жағдайы талданған. Инвестиция тартудың және оның қолдануын мемлекеттік реттеудің негізгі бағыттары айқындалған. Экономикалық әлеуетті жоғарлату үшін Қазақстанда жағымды инвестициялық ахуалды қалыптастыру қажет болып отыр. Мемлекеттің экономикасының дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі инвестициялық саясатты қалыптастыру болып табылады. Ел экономикасына шет ел инвестициясын тартудың және жағымды инвестициялық климатты орнатуда мемлекеттің негізгі мақсаты болып отырған көрсетілген әлеуметтік, саяси, экономикалық жаһандану және дағдарыс жағдайында мемлекет алдында тұрған маңызды мәселе айқындалды. Инвестициялық жобалардың дамуында қолданылатын стратегиялық мақсат белгіленді. Шетел инвестициясын тартуда мемлекеттің белсенді болуына қажетті модельдің қажеттілігі қарастырылуда. Жылдар бойы тартылған шетел инвестицияларының жалпы пайдасының құрылымы мен көлемі толық талданғаны көрсетілген. Соңғы он екі жылда ел экономикасына тартылған инвестиция бойынша іс-шаралардың бағдарламалары көрсетілген.

Кілт сөздер: бәсекелестік, инвестициялық әлеует, мемлекеттік инвестициялық саясат, инвестициялық әрекет, халықаралық капиталды импорттау, тікелей шетелдік инвестициялар.

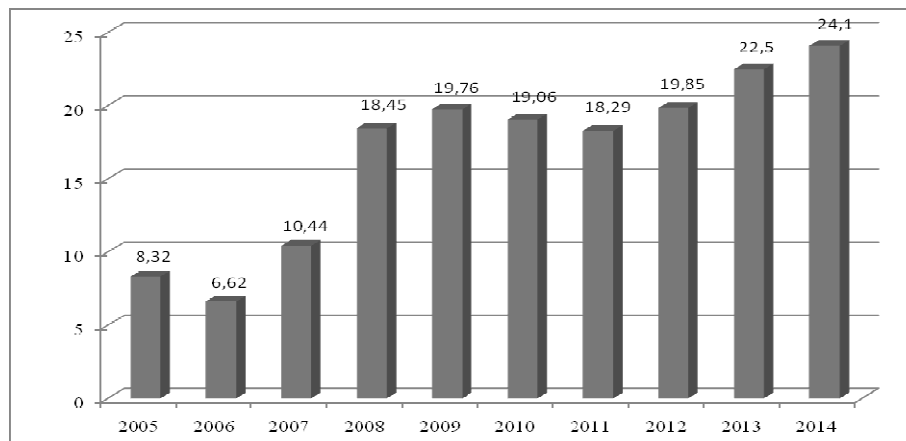
Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан–2050» Стратегиясында инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым, табыстылық қағидаттарына негізделген жалпы экономикалық прагматизмді экономикалық саясаттың жаңа курсы деп анықтады [1]. Жаңа курсқа сәйкес экономикалық әлеуетті арттыру мақсатында Қазақстанда қолайлы инвестициялық ахуал жасалуы керек. Тиімді мемлекеттік инвестициялық саясат мемлекет экономикасының даму прогресіне әсер етеді. Бұл прогресс, ең алдымен, макроэкономикалық көрсеткіштердің оң динамикасына, яғни, ЖІӨ өсімі, мемлекет азаматтарының өмір сүру деңгейін көтеру болып табылады. ҚР-ның статистикалық мәліметтеріне сәйкес, халықтың өмір сүру деңгейі жақсарғаны байқалады. Осылайша, Қазақстанда соңғы 8 жылда ЖІӨ-нің деңгейі 62,6 %-ға өсті, айтарлықтай күнкөріс деңгейінен кем тұратын халықтың үлесі қысқарды, шамамен 1 % кедейлік деңгейі төмендеді. Яғни бүгінде осы проблемаларға ҚР-ның Президенті ерекше көңіл бөледі және осы проблемалардың оң тенденциясы инвестициялық қызметпен анықталады.

Қазіргі кезде мемлекеттің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі экологиялық, әлеуметтік, саяси, экономикалық жаһандану және дағдарыс жағдайындағы елдің экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Осыған байланысты озық экономиканы, жаңа экономикалық тұтқаны және елдің даму тұрақтылығын қалыптастыру үшін инвестициялық даму жобаларын пайдалану қажеттіліктерін анықтау керек [1]. Ел экономикасының стратегиялық мақсаттары мемлекетімізге шетелдік инвестицияларды тартуға, интеграциялану қажеттілігі жаһандық экономикада модельдерді әзірлеуге қажеттілікті өсірді.

Қазақстан минералды ресурстарға, ауыл шаруашылығына қолайлы жерлерге, білікті кадрларға бай. Елде айтарлықтай өнеркәсіптік әлеуеті бар. Бірақ табиғи және еңбек ресурстарын одан әрі тиімді пайдалану үшін ірі капитал қажет. «Стратегия – 2030» бойынша экономикамызға шетел инвестицияларын тарту міндеті қысқа мерзімде жүзеге асырылды. Дүниежүзілік банк республикамызды әлемдегі 20 елдің қатарына қосты.

ҚР-ның инвестициялық саясатын талдау арқылы мемлекеттің басты мақсаты болып, елдегі қолайлы инвестициялық ахуалды одан әрі қолжеткізу және экономикаға тікелей шетелдік инвестицияларды тарту болып табылатынын айта кеткен жөн. Қазақстан бүгінде ТМД елдер арасында жан басына шаққандағы тартылған шетелдік инвестициялардың көлемі бойынша жетекші орынға ие. Тікелей шетелдік инвестициялардың (бұдан әрі — ТШИ) көлемі жан басына шаққанда 2013 жылы 1350 долл. / адам болды, ол 2006 жылғы көрсеткішті 2,5 есе жоғарлатады. Жан басына шаққандағы инвестиция көлемін салыстырсақ, Беларусь Республикасында — 1090 долл. / адам, Ресей Федерациясында — 130 долл./ адам құрады [2; 24].

Қазақстан экономикасына тартылған инвестиция көлемі біздің еліміздің қолайлы инвестициялық ахуалы мен имиджін көрсетеді. ҚР-ның Ұлттық банкінің мәліметтеріне сәйкес, 2005 жылдан бастап 2014 жылға дейін ел экономикасына 196 млрд АҚШ долл. астам тікелей шетелдік инвестициялар тартылды (1-сур.). Өнімнің жалпы көлемі бойынша Ресей, Қазақстан ТМД елдер арасында ЖІӨ үлесі бойынша жан басына шаққандағы тікелей шетелдік инвестициялар тарту бойынша көшбасшы болып табылады [3].

Ақпарат көзі. ҚР Ұлттық банк мәліметтеріне сәйкес автормен жасалған [3].

1-сурет. ТШИ жалпы ағынының құрылымы жылдар бойынша (млрд долл.)

Диаграммада 2008–2009 жылдары, яғни әлемдік қаржы дағдарысы кезінде, әлемдік тікелей шетелдік инвестиция ағынының екі есеге дейін төмендегенін және Қазақстан, керісінше, олардың кірістерін күрт ұлғайтқанын көруге болады. Сонымен қатар 2008 жылы көрсетілген рекордтан \$ 131 млн жоғары, яғни, 2009 жылы олардың көлемі \$ 19.76 млрд жетті.

Есепті кезеңде елдердің тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағыны құрылымында Нидерланды (жалпы ТШИ түсуі 39,9 %) көш бастап тұр, одан кейін Франция (7,8), Қытай (5,9), АҚШ (5, кейін 2 %), Ұлыбритания (4,6), Ресей (3,9), Виргин (British) аралдары (3,3) және Жапония (3,1) (1-кесте). Қазақстан экономикасына инвестицияны 120-дан астам ел құяды [3].

1 - кесте

Маңызды инвестициялық елдердің ТШИ жалпы ағынының құрылымы

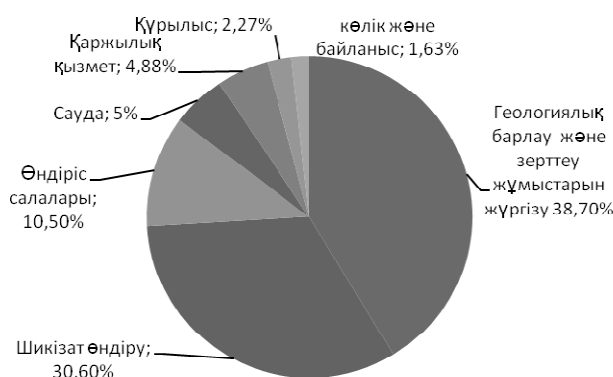
Ел	2013 ж.		2014 ж.	
	млн долл. АҚШ	%	млн долл. АҚШ	%
АҚШ	%		24100,1	100
Жалпы	22500,4	100,0		
Оның ішінде Нидерланды	3147,8	17,1	4349,4	39,9
Франция	1022,6	5,5	1203,8	7,8
АҚШ	2462,1	13,3	2059,5	5,2
Ұлыбритания	909,3	4,9	1797,2	4,6
Ресей	314,1	1,7	944,8	3,9
Виргин аралы (британдық)	9,3	0,1	976,5	3,3
			944,8	3,1

Ақпарат көзі. ҚР Ұлттық банк мәліметтеріне сәйкес автормен жасалған [3].

Инвестиция ағыны динамикасынан әртараптандырудың болмағанын көруге болады. Қазақстанның салалық құрылымын талдауда 100 ірі инвестор-компаниялардың көпшілігі әлі күнге дейін мұнай-газ секторында жұмыс істейтінін көрсетеді. Қазақстан экономикасының нақты

секторларына қарағанда отын-энергетикалық пен минералдық шикізат секторларына инвесторлардың белсенділігі әлдеқайда жоғары.

Атап айтқанда, 2006–2014 жылдары \$ 196,633 млрд тікелей шетелдік инвестиция тартылды. \$ 56,7792 млрд (38,7 %) — геологиялық барлау және зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін, \$ 44,8839 млрд (30,6%) шикізат ресурстарын өндіруге бағытталған. Өңдеуші салаға шетелдік корпорациялар \$ 15,4118 млрд (10,5%) инвестиция салды. Одан кейін саудаға — \$ 7,3227 млрд (5%), қаржылық қызметке — \$ 7,155 млрд (4,88%), құрылысқа — \$ 3,3355 млрд (2,27%), сондай-ақ көлік және байланысқа — \$ 2,3912 млрд (1,63%) инвестиция салынды. Экономикалық қызметтің басқа да түрлеріне тікелей шетелдік инвестициялардың тек 1% тиесілі (2-сур.) [3].

Ақпарат көзі. ҚР Ұлттық банк мәліметтеріне сәйкес автормен жасалған [3].

2-сурет. 2014 жылы қызмет түрлері бойынша жалпы ТШИ ағынының үлесі

Капитал салымының әр түрлі бөлінуі аймақтардың экономикалық даму деңгейіндегі үйлеспешілікті ұлғайтады. ҚР Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша, Астана және Алматы қалаларына, сондай-ақ Батыс Қазақстан, Атырау, Ақтөбе, Маңғыстау және Қызылорда облыстарына 60 %-ға жуық инвестициялық салым салынған. Осы аймақтарда 80 % астам кәсіпорындарында шетелдік инвесторлардың үлесі бар [4; 29].

Сонымен қатар инвестицияның қолайлы жағдайы шикізаттық емес секторда қарастырылған. ҚР-ның заңына сәйкес, жоғары қосылған құн бойынша өнімді шығаруға, салаларға капитал салымын салуға қарқынды түрде өсуіне жағдай жасалмаған. Тиімді және жоғары технологиялық жобаларды жүзеге асыру жоғары инвестициялық тәуекелді қажет етеді. Осындай жобаларға инвесторларды тарту мақсатында олар үшін қолайлы жағдай жасау және тәуекелді азайту қажет. Ал жаһандық бәсекелестікте тікелей шетелдік инвестициялар тарту бұл оңай шаруа емес.

Шетел инвесторларымен жүргізілген сауалнамаға сәйкес, олардың Қазақстандағы шикізаттық емес жобаларға қатысуын тежейтін факторлар келесідей:

- 1) мемлекеттік инвестициялық саясатты жүргізу жүйесінің болмауы;
- 2) заңнама мен механизмнің болмауы, заңдар мен шарттық қатынастардың сақталуының тұрақсыздығы;
- 3) инвестицияны тартуда елдің бәсекеге қабілетсіздігі (валюта және кедендік режимдерін қосқанда);
- 4) инвестицияны тартуда инфрақұрылым мен қызмет көрсетудің дамымағаны (қаржы, банк, ақпараттық-талдау, консалтинг, көліктік т.б.);
- 5) инвестицияларды тарту саласындағы мемлекеттік басқару жүйесінің тұрақсыздығы;
- 6) визалық режим болуы [5; 31].

Осыған байланысты 2003–2015 жылдарға арналған Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында 2010 жылы Қазақстан үкіметі шетелдік инвесторлармен өзара қарым-қатынас жүйесін орнатты. Мәселен, 2010 жылдың қазан айында арнайы экономикалық аймақтарды және 2010–2014 жылдарға арналған экспортты ынталандыруды дамыту үшін инвестицияны тарту бағдарламасы қабылданды. Осыған сәйкес бірден 200 инвестициялық бастамалар бойынша ірі шетелдік компаниялармен жұмыс істеу басталды. Трансұлттық

корпорациялардың қатысуымен 2 жыл ішінде 20-дан астам халықаралық бизнес форум ұйымдастырылды. Егер 2010 жылы Қазақстанда 5 мың шетел инвесторлары болса, онда 2011 жылы олардың саны 10 мыңнан астам болды.

Сонымен қатар 2010 жылы 12 тілде бизнесті жүргізудің шарттары туралы барлық қажетті ақпаратты алуға болатын ұлттық инвестициялық веб-сайты www.invest.gov.kz іске қосылды [6].

2011 жылы инвестициялық заңнаманы жетілдіру мақсатында индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау, ағымдағы жеңілдіктер пакетін кеңейту, сондай-ақ арнайы экономикалық аймаққа қатысушылар үшін рұқсат етілген шараларды оңайлату үшін арнайы экономикалық аймақтар туралы жаңа заң қабылданды. Онымен қоса 2011 жылы ҚР Индустрия және жаңа технологиялар министрлігі 1994 жылдан 2004 жылға дейінгі, бірақ қазіргі таңда тек өндірістік сектор үшін жұмыс істейтін «Инвестициялар туралы» ҚР-ның Заңына қайта қалпына келтіруді ұсынды.

Қазақстанның инвестициялық әлеуеті жеткілікті өсуде. Тек экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің өсуі мен тікелей шетелдік инвестициялардың жылдық ағыны неғұрлым тиімді пайдалануы \$10 млрд долл. ұлғаюы мүмкін. Бұл мүмкіндікті іске асыру мақсатында арнайы экономикалық аймақтар мен экспортты дамытуға, инвестицияны тартуға министрлікпен ұлттық инвестициялық жоспар қарастырылған және ол 2011 жылдың 23 желтоқсанда ҚР-ның Үкімет Қаулысымен бекітілген болатын.

Ең алдымен жоспар шетелдік инвесторлармен жүйелі жұмыс жасауды қарастырады. Осы мақсатта 6 салалық өндірістік секторлар және көлемі бойынша берілген салаларға инвестиция салған 20 инвестор елдер анықталды. Осылайша, 2014 жылға дейін жалпы 78 халықаралық корпорациялармен жұмыс жүргізілді, және 2015–2020 жылдары олардың саны 81 трансұлттық корпорацияларға өседі.

Сонымен қатар әрбір ірі инвестормен жеке келіссөздер жүргізіледі. Бұл тәсіл басым елдерде *road-show*, сондай-ақ «Жол картасын» әзірлеу және іске асыру инвесторлармен өзара қарым-қатынас үшін жүзеге асады. Мұнда Қазақстанда бизнестің ашылуы мен жүргізілуі, саяси көшбасшылар мен жетекші отандық компаниялардың топ-менеджерлерімен кездесулер ұйымдастыру қамтылады; инвестициялық жобаны әзірлеу оны іске асыру сатысында және инвестициядан кейінгі қолдауда кеңестік қызметтер аясында көрініс табады.

Инвесторлармен жұмыс істеудің маңызды факторы Қазақстан өңірлерінде қолдауы болып табылады. Шетелдік инвесторлармен жедел және жақсы қарым-қатынаста болуға, шын мәнінде, «KAZNEX INVEST» аймақтық бюро агенттігі экспорт пен инвестиция ретінде қызмет ететін болады, ол үшін әр өңірлерде инвесторлар қызметін көрсету орталығы құрылады.

Сонымен қатар қазір облыс әкімдіктерінде, Астана және Алматы қалаларында инвестициялық ахуалға үйлестіру кеңесін құру сұрағы қарастырылуда. Олардың басты міндеті — мемлекеттік органдармен өзара қарым-қатынас және инвесторға проблемаларды шешуге көмек көрсету.

Алдағы жылдары шетелдік тікелей инвестициялардың құрылымын өзгерту процесінде мемлекеттің рөлі шешуші, сондықтан үкіметпен енгізілген жаңа құралдар «шикізаттық емес» инвесторларды тарту болып табылады. Дұрыс бағыттағы жұмыс қазірдің өзінде басталды, шет елдерде біздің ресми делегациялардың өндірістік секторда жаңа меморандумдар мен келісімдерге қол қою аяқталды. Соңғы Халықаралық даму институтының мен KPMG бірлесіп дайындалған *Change Readiness Index 2013* рейтингіне сәйкес, Чили, Тунис, Йордания және Тайвань елдерінен кейін Қазақстан 60 елдің ішінде 5-ші орынға ие болды. Бұл рейтингте мемлекеттің әлемдік экономиканың тез өзгеретін жағдайларына бейімделу қабілеті бағаланады, біз айтарлықтай Қытай, Малайзия, Үндістан, Бразилия, Түркия және Оңтүстік Африка елдерін арта қалдырдық. Ал ТМД біздің көршілес елдерін айтсақ, Украина 37 орында, Ресей тек 51-ші орынға ілікті [7; 15].

Соңғы екі жылда дамушы елдер одан әрі тікелей шетелдік инвестицияларды алушы ретінде өз инвестицияларын арттырды, Қазақстанның басты тенденциясы ТШИ саласында сыртқы инвесторларды тарту болып табылады. Халықаралық өндіріс орталығында әлемдік инвесторлар барған сайын өтпелі экономикасы бар елдердің нарықтарын дамыту үшін жобаларға өз ақшасын құяды. Атап айтқанда, 2010 жылы алғаш рет дамушы нарықтар көбірек ғаламдық тікелей шетелдік инвестициялық ағындары және алты өтпелі елдердің жартысынан астамы жиырма ең ірі инвесторлар қатарына кірді. Дамушы экономикасы бар елдердің трансұлттық корпорациялардың динамикасы шетелдік инвестициялары әлі дамыған елдерден корпорациялардың инвестициялық белсенділіктің төмендігі фоны 2008 жылы жартысына жуығы құрайды.

Сонымен қатар жаһандық экономикалық ынтымақтастық бүгінгі күні тікелей шетелдік инвестициялар және сауда есебінде қарастырылмайды. Соңғы жылдары СНУК капиталына қатысты емес халықаралық өндірісті ұйымдастыруда аралық звеноның рөлі артты. Трансұлттық

корпорациялар жаһандық өндірістік-өткізу тізбегіне өнеркәсіптік өндірісті және ауыл шаруашылығын, қызмет көрсетуді, аутсорсинг, франчайзинг, лицензиялау, басқару шарттары мен тағы басқалар түрдегі келісім-шарттарын қосады. СНУК оларға өндірістік функция арқылы жергілікті компаниялар лицензия арқылы өнімдерін шығаруға рұқсат беруге және өндірістік филиалдарды құруға мүмкіндік береді. Осыған сәйкес СНУК жобалары инвесторлар үшін бастапқы да төмен капитал мен тәуекелді сипаттайды. Өз кезегінде қабылдаушы елдердің жаһандық өндірістік-өткізу тізбегін интеграциялауға мүмкіндігі бар. UNCTAD мәліметтеріне сәйкес, негізінен дамушы елдерде тек 2010 жылы ғана сату көлемі \$ 2 трлн долл. өсті [8; 483].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, СНУК шетел инвесторларымен қарым-қатынасы сияқты Қазақстанда өзіне табысты болатын жақтарын белгілеу қажет. UNCTAD сарапшылардың ұсыныстарына сәйкес, осы тетіктің әлеуетін пайдалану, инвестициялық саясаты әзірлеу үшін жауапты мемлекеттік органдар ең алдымен келесідей негізгі сұрақтарға жауап беруі керек. Біріншіден, қалай ұлттық даму стратегияларын СНУК саясатымен ұштастыруы тиіс. Екіншіден, қалай отандық компаниялардың өндірістік әлеуетін дамыту жаһандық өндірістік өткізу тізбектерінің қолдауына ие бола алады. Ал, үшіншіден, СНУК қалай көтермелеу және ынталандыру құралдарын әзірлеуі қажет.

Минералдық-шикізат кешені Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізі және инвестициялар үшін ең тартымды бағыттарының бірі болып табылады. Соңғы 12 жылда пайдалы қазбалар, жер қойнауын пайдалану әр түрлі түрлері салынған инвестицияның жалпы көлемі \$ 200 млрд долл. асты. Алайда геологиялық зерттеулер үшін қолданыстағы кен орындарын қарқынды пайдалануда мемлекеттің рөлін күшейтуді талап етеді.

Жер қойнауын пайдаланушылардың инвестициялық қызметі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне оң әсерін көрсетеді (2-кесте) [9].

2 - к е с т е

2002–2013 жж. жер қойнауын пайдаланушылардың салықтар мен төлемдерді төлеу құрылымы, млрд тг

Төлемдер/ жылдар	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Корпоративті табыс салығы	53,5	96,1	100,3	129,9	246,3	395,9	528,7	639,0	876,0	449,5	614,7	908,6
ҚҚС	15,6	0	0	3,8	1,1	20,7	0,4	14,5	36,1	16,5	13,9	18,0
Әлеуметтік салық	15,2	16,7	16,1	19,4	23,0	24,1	27,1	31,2	34,9	28,4	34,5	39,6
НДПИ	13,5	44,1	44,5	73,3	104,3	175,7	279,8	217,3	401,1	482,5	933,9	1172,2
Бонустар	0,7	1,7	2,2	3,0	60,0	11,7	8,0	32,9	11,0	43,8	3,0	3,3
Басқа да салықтар	30,9	42,7	42,8	46,7	69,1	139,9	245,4	276,6	481,5	578,2	766,3	1511,9
Жалпы	129,4	201,4	205,8	276,1	503,8	767,9	1089,4	1211,4	1840,6	1598,9	2366,2	3653,6

Сондықтан соңғы 12 жыл ішінде әлеуметтік саланы және жергілікті инфрақұрылымды дамыту үшін \$ 2,3 млрд долл. (2012 жылы \$ 317,5 млн), технологияларды сатып алуға — \$ 308.1 млн, мамандарды оқытуға — \$ 905,5 млн долл. көлемінде қаржы бөлді. Осы уақыт ішінде МСК жұмыспен қамтылғандардың саны 2001 жылы 175 мың адамнан 2012 жылы 181 мың адамға дейін өсті.

Қазақстан бюджетіне жер қойнауын пайдаланушылар 2001–2013 жылдары 13 844, 7 млрд теңге көлемінде салықтар мен төлемдер төлеген. Ал өткен жылы ғана бұл көрсеткіш 3 653.6 млрд теңге құраса, оның ішінде 1172,2 млрд теңге (немесе салықтар мен төлемдердің жалпы сомасының 32%) — НДПИ-ға, 908,6 млрд теңге (25%) — корпоративтік табыс салық, 39,6 млрд теңге (1%) — әлеуметтік салық, 18 млрд (1% кем) — ҚҚС, 3,3 млрд ҚҚС — бонустар, 1 511,9 млрд теңге басқа салықтар мен төлемдерді құрады [9].

Осылайша, ел экономикасына инвестицияны тарту соңғы 11 жылда заңдар мен нормативтік актілердің қалыптасуын, экономиканың басым салаларын, инновациялық құрамдас кәсіпорындарды, жаңа жұмыс орындарын құру және т.б. дамыту үшін құрылған саяси шаралар инвестицияны тартудағы ел имиджінің қалыптасуына үлес қосты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Стратегия «Қазақстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Астана, Акorda // Казахстанская правда. — 2012. — 15 дек.
- 2 *Гендер М.И.* Инвестиционный климат стран СНГ // *Business central Europe*. — 2013. — December, 15. — 7. — С. 24–27.
- 3 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.nationalbank.kz>
- 4 *Нурланова Н.А., Бейсенбина А.К.* Оценка потенциальных инвестиционных возможностей регионов // *Капитал, инвестиции, технологии*. — 2013. — № 11. — С. 29–32.
- 5 *Марченко Г., Мачульская О.* Рейтинг инвестиционной привлекательности Казахстана // *Эксперт*. — 2014. — 8 окт. — № 11. — С. 31–34.
- 6 Национальный инвестиционный веб-сайт. — [ЭР]. Режим доступа: <http://invest.gov.kz>
- 7 *Дейнеко А.В.* Привлечение иностранных инвестиций в экономику Казахстана: состояние и развитие процесса // *Капитал, инвестиции, технологии*. — 2013. — № 1. — С. 15–19.
- 8 *Кадерова Н.Н.* Финансирование и кредитование инвестиций: учеб. пособие. — Алматы, 2013. — 632 с.
- 9 Официальный сайт Агентства Республики Казахстан по статистике. — [ЭР]. Режим доступа: www.stat.gov.kz.

Ә.Ж. Сыздыкова, А.К. Атабаева, А.Н. Ламбекова

Анализ инвестиционного климата в Республике Казахстан

В статье проведен анализ современного состояния инвестиционного климата в Казахстане, касающегося привлечения прямых иностранных инвестиций в отрасли казахстанской экономики. Указаны основные направления государственного регулирования процесса привлечения инвестиций и финансового контроля за их использованием. Определена одна из главных задач, стоящих перед государством в настоящее время, — обеспечение устойчивого экономического развития страны в сложных экологических, социальных, политических и экономических условиях глобализации мировой экономики и кризисных явлений. Обозначены приоритеты и стратегические цели использования инвестиционных проектов развития, нацеленных на создание передовой экономики. Рассмотрена необходимость разработки модели, которая основывается на активной роли государства в привлечении иностранных инвестиций. Представлен подробный анализ объема и структуры валового притока прямых иностранных инвестиций по годам и по основным странам-инвесторам. Перечислены программные мероприятия по привлечению инвестиций в экономику страны за последние одиннадцать лет.

E.Zh. Syzdykova, A.K. Atabayeva, A.N. Lambekova

The analyze of investment climate in Kazakhstan

In the article there was analyzed the condition of investment climate in Kazakhstan, which attracts foreign investments in sectors of Kazakhstan's economy. There were detected the main directions of state regulation process of attracting investment and financial control over their applying. There must be created favorable investment climate in order to increase economic potential of Kazakhstan. Precisely effective state investment politics influence on progress of economic increase of the state. There was reflected the main aim of the state – reaching the favorable investment climate in the country and the further promotion of inflow of straight foreign investments to the economy. There was determined state's one of the most important tasks – providing country's economic development in hard ecologic, social, politic and economic situations. There were designated priorities and strategic goals of applying investment projects, which aimed to create the advanced economy. It considers the necessity of creation the model, which leans on the active role of the state in attraction of foreign investments. It provides a detailed analysis of the volume and structure of gross inflow of straight foreign investments. There were listed the program activities in attraction the investments in economy of the country over the past eleven years.

References

- 1 *Kazakhstanskaya pravda*, 2012, December, 15.
- 2 *Gender M.I. Business central Europe*, 2012, December, 15, 7, p. 24–27.
- 3 *The official site of the National Bank of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: <http://www.nationalbank.kz>
- 4 *Nurlanova N.A., Beysenbina A.K. Capital, investment, technologies*, 2012, 11, p. 29–32.

- 5 Marchenko G., Machulskaya O. *Expert*, 2011, October, 8, 11, p. 31–34.
- 6 National Investment website, [ER]. Access mode: <http://invest.gov.kz>
- 7 Deyneko A.V. *Capital, investment, technologies*, 2012, 1, p. 15–19.
- 8 Kaderova N.N. *Financing and investment lending*: textbook, Almaty, 2013, 632 p.
- 9 The official website of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics, [ER]. Access mode: www.stat.gov.kz.

А.Т. Ниязбаева

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана
(E-mail: aliya_amore@inbox.ru)

Развитие кластера городского туризма в Астане: возможности и перспективы

В статье подчеркнута, что туризм в настоящее время является центральным компонентом социально-экономической жизни многих городов мира. Согласно отчету ITB Travel Trends World Report, отмечено автором, в период с 2009 по 2014 гг. объем городских поездок увеличился на 47% во всем мире, что подтверждает высокую значимость городского туризма в стимулировании местного экономического роста, улучшении инфраструктуры, создании новых рабочих мест, развитии государственно-частного партнерства. Автором проанализированы возможности и перспективы развития кластера городского туризма в Астане. Проведена оценка современного состояния туризма в столице и предложены необходимые меры для обеспечения дальнейшего эффективного развития кластера.

Ключевые слова: городской туризм, кластер, посетители, инвестиции, EXPO-2017, инновации, доступный туризм, сотрудничество.

На сегодняшний день половина мирового населения проживает в городах, а к 2030 г. их количество возрастет на 61 %, составив 5 миллиардов человек [1]. В качестве крупнейших мировых туристских дестинаций города привлекают увеличивающееся количество посетителей каждый год, генерируя позитивное влияние на местную экономику посредством создания новых рабочих мест, стимулирования инвестиций в инфраструктуру и т.д. В этой связи городской туризм играет важную роль в сохранении и развитии культурной самобытности, экономического развития и процветания городов.

Согласно определению UNWTO городской туризм — это поездки, предпринятые путешественниками в города или места с высокой плотностью населения. Продолжительность этих поездок обычно составляет один–три дня [2]. Поэтому можно сказать, что городской туризм тесно связан с рынком краткосрочного отдыха (short-breaks market).

Согласно отчету ITB Travel Trends World Report в период с 2009 по 2014 гг. объем городских поездок увеличился на 47% во всем мире [3]. Особую значимость приобретает значительный рост городских поездок в развивающиеся туристские рынки (рис. 1).

В этой связи развитие кластера городского туризма в Астане, как нового направления на мировом рынке туристских услуг, приобретает особую актуальность и является одним из приоритетов экономического развития столицы.

Вид туризма	Изменения (%)		Направление
Городской отдых	+47	>	Развивающиеся туристские рынки
Пляжный отдых	+12	>	Восточная Европа
Сельский отдых	-10	-	Западная Европа

Рисунок 1. Мировой выездной отдых, 2009–2014 гг. (данные работы [3])

Так, в настоящее время для отечественного туризма задача формирования кластеров с целью повышения конкурентоспособности соответствующего административно-территориального образования стала наиболее актуальной. Формирование и развитие туристских кластеров является эффективным механизмом привлечения прямых иностранных инвестиций и активизации внешнеэкономической интеграции. Включение отечественных туристских кластеров в глобальные цепочки стоимости позволит существенно поднять уровень экономического роста за счет повышения международной конкурентоспособности предприятий, входящих в состав кластера [4].

Туристский кластер определяется как «сконцентрированная на некоторой территории группа взаимосвязанных компаний: туроператоров, турагентов, сферы размещения, поставщиков туристских услуг, транспортных компаний, инфраструктуры, научно-исследовательских институтов, вузов и дру-

гих организаций, взаимодополняющих друг друга и усиливающих конкурентные преимущества отдельных компаний и кластера в целом» [5; 210].

Изменения, произошедшие в социально-экономической жизни Астаны, дают широкие возможности для развития кластера городского туризма. Всевозрастающий интерес к городу как к молодой столице нашего государства, имеющей современный облик и инфраструктуру, подтверждается многими экономическими показателями, характеризующими сферу туризма. В связи с тем, что статистическая информация за 2015 г. будет опубликована в сентябре 2016 г., ниже будут представлены данные за 2014 г.

Так, согласно данным столичного департамента статистики в 2014 г. в городе были зарегистрированы 297 туристских фирм и 160 гостиниц, включая деятельность индивидуальных предпринимателей, что больше на 43,1% и 25% соответственно по сравнению с 2010 г. (рис. 2).

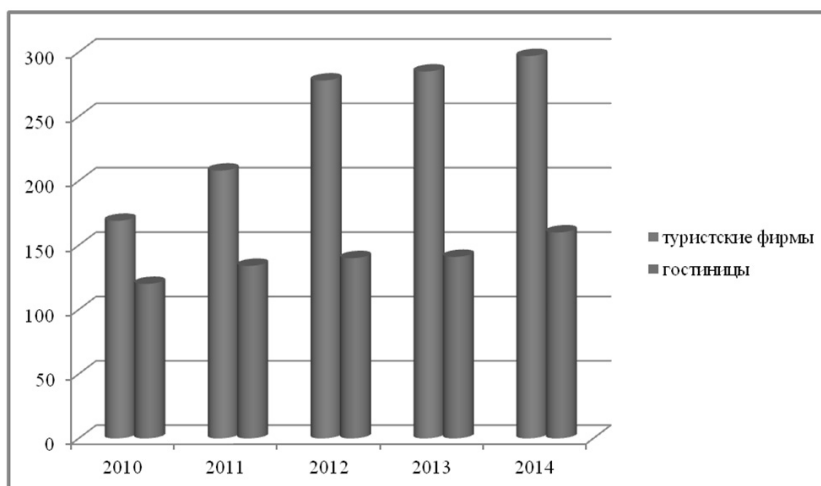

Рисунок 2. Количество туристских фирм и гостиниц в г. Астане, ед. (составлено автором на основе источника [6])

Динамика распределения объектов размещения по категориям представлена в таблице 1, из которой видно, что наибольшее их количество относится к гостиницам без категории — 117 единиц в 2014 г., что на 23% больше по сравнению с 2010 г. Далее идут гостиницы, позиционирующиеся в категории 3* (звезды), общее количество которых было равно 26 единицам в 2014 г., что составило прирост в 42,3%. Третью и четвертую позицию занимают 4* и 5* (звездочные) гостиницы с общим количеством 11 и 4 единицы соответственно за отчетный период.

Т а б л и ц а 1

Распределение объектов размещения по категориям в г. Астане, ед.

Гостиницы	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Всего	120	134	140	141	160
5* (звездочные)	4	4	4	4	4
4* (звездочные)	7	10	10	11	11
3* (звездочные)	15	18	18	19	26
2* (звездочные)	2	2	2	2	2
1* (звездочные)	1	1	-	-	-
Без категории	90	99	106	105	117

Примечание. Используются данные работы [6].

За 2014 г. гостиницами города обслужены 730,8 тыс. посетителей. По сравнению с 2013 г. данный показатель увеличился на 20,1%, или на 122,5 тыс. человек (рис. 3).

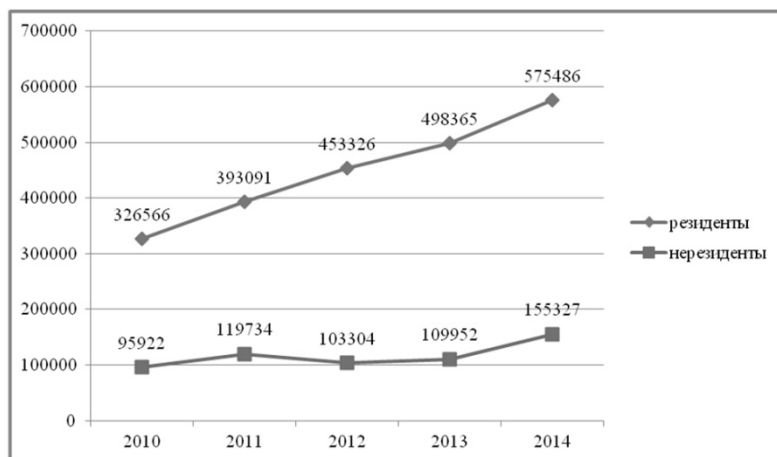

Рисунок 3. Количество обслуженных посетителей в г. Астане, чел. (составлено автором на основе источника [6])

Как видно по данным рисунка 3, наблюдается стабильный рост спроса на внутренний и въездной туризм в Астане. Если в 2010 г. по внутреннему туризму были обслужены 326,5 тыс. резидентов, то в 2014 г. данный показатель увеличился на 43,2% и составил 575,4 тыс. посетителей. Количество же прибывших иностранных туристов в 2014 г. втрое меньше и составило 155,3 тыс. человек. Однако в динамике данный показатель улучшается — увеличился на 38,2% по сравнению с 2010 г.

Что касается коэффициента загрузки номерного фонда, то в 2014 г. он составил 27,7 % (по сравнению с 33,9 % в 2013 г.), а объем выполненных работ и услуг оценивается в 18456615,4 тыс. тенге, что больше на 18,3% по сравнению с 2013 г. Средняя же стоимость койко-суток составила 12627 тенге, что на 17,8% дороже в сравнении с данными 2013 г.

Согласно данным рисунка 4 в 2014 г. структура туристских прибытий по странам происхождения характеризовалась следующими показателями: 81,4% посетителей из Российской Федерации, 8,1% — из Украины, 2,6% — из Беларуси, 2,4% — из Узбекистана, 2,1% — из Киргизстана, 1,3% — из Азербайджана и 2,1% — из других стран.

Рисунок 4. Структура обслуженных посетителей объектами размещения по странам в 2014 г., % (данные работы [6])

Одним из основных игроков кластера городского туризма г. Астаны являются культурно-массовые объекты, основные показатели по которым представлены в таблице 2.

Основные показатели культурно-массовых объектов в г. Астане, в ед.

Объекты	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Театры	6	6	6	7	6
Музеи	8	8	8	8	8
Концертные организации	5	6	7	8	9
Учреждения клубного типа	1	1	1	1	1
Библиотеки	26	27	27	27	30
Кинотеатры	5	5	6	6	6
Луна-парки и парки отдыха	9	10	9	9	9
Досуговые объекты	465	530	428	514	366

Примечание. Составлено автором на основе источника [6].

Так, согласно указанным выше данным динамика показателей культурно-массовых объектов в течение пяти лет остается стабильной. В 2014 г. количество музеев, учреждений клубного типа, кинотеатров, луна-парков и парков отдыха осталось прежним, как и в 2013 г. Количество концертных организаций и библиотек увеличилось за отчетный период в сравнении с 2013 г. на 1 и 3 единицы соответственно.

Инвестиции в основной капитал в сфере туризма г. Астаны составили 49 006,8 млн тенге в 2014 г., что на 38,7% больше по сравнению с 2010 г., и имеют тенденцию к дальнейшему росту.

Анализируя изменение основных экономических показателей индустрии туризма, можно сделать вывод, что Астана имеет прекрасную возможность для развития кластера городского туризма. Растущие тренды, характерные для туристского рынка Казахстана, и важные события, предстоящие в 2017 г., несомненно, окажут позитивное влияние на развитие индустрии столицы в краткосрочной и среднесрочной перспективе. Ожидается стимулирование въездного туризма в Астану благодаря дальнейшему развитию MICE-сегмента и крупному событию Astana EXPO-2017.

Необходимо отметить, что никогда раньше международные выставки подобных масштабов не проходили в странах Центрально-Азиатского региона и СНГ. Это событие — большой шаг к становлению Казахстана в качестве международной выставочной и информационно-презентационной площадки.

EXPO-2017 будет проходить в течение 93 дней, с 10 июня по 10 сентября 2017 г., и примет около 100 стран-участниц. Прогнозируется порядка 5 млн посещений внутренних и иностранных туристов. Предполагается выделить 250 млн долларов на туристские достопримечательности и создание новой внутренней структуры Астаны. Привлечение столь значительного объема финансирования подтверждает высокую инвестиционную привлекательность столицы. Так, международный рейтинг Астаны сравнялся с крупнейшими городами Европы. Ежегодный прирост инвестиций в экономику города в 2015 г. увеличился в 1,5 раза — с 397 до 773 млрд тенге, что позволило повысить международный рейтинг Астаны до уровня Ва3 и сравняться с Барселоной, Стамбулом и другими крупными городами мира [7]. Реализация же программы развития города на 2011–2015 гг. позволила Астане занять стабильно лидирующую позицию среди всех регионов Казахстана по основным показателям социально-экономического развития.

Таким образом, анализ современного состояния туризма в Астане позволяет сделать вывод о том, что есть все необходимые возможности для развития кластера городского туризма столицы. Для обеспечения дальнейшего эффективного развития кластера необходимо:

- внедрять инновации, которые являются эффективным инструментом для разработки новых турпродуктов, повышения качества услуг и, следовательно, повышения конкурентоспособности отрасли;

- принять меры по обеспечению «доступного туризма», который подразумевает доступность туризма для всех в плане приспособления инфраструктуры туристских центров и объектов туристского показа к различным нуждам всех людей, в том числе людей с ограниченными физическими возможностями, пожилых, их опекунов и членов семей. В свою очередь, это даст импульс для развития данного вида деятельности, который предоставляет туристский продукт, информацию, отдельные туристские услуги с учетом потребностей для маломобильных групп лиц;

- развивать событийный туризм (event tourism), являющийся одним из ключевых элементов в стратегии развития, что подразумевает высокие инвестиции и большие изменения в структуре города. Эффективное планирование и управление ивент-туризмом генерирует позитивное экономическое, социальное, экологическое и политическое влияние на развитие города, что, в свою очередь, будет способствовать процессу его трансформации в привлекательную туристскую дестинацию;

- разработать систему эффективного управления городским туризмом, включающую в себя неразрывную множественность целей и задач, взаимодействие лиц, принимающих решения, и стейкхолдеров, новые формы сотрудничества, координации и синергии;

- интенсифицировать совместную работу и обмен информацией между исследователями и профессионалами в сфере туризма, так как несмотря на значительное позиционирование городского туризма на мировом рынке, он все еще является относительно незрелым полем междисциплинарного исследования и практической экспертизы. В этой связи необходимо четкое понимание городского туризма и измерение его социального, культурного и экономического воздействия, которое, в свою очередь, может прогрессировать только путем усиления коллаборации между исследователями и профессионалами отрасли.

Список литературы

- 1 World Cities Report 2016: Urbanization and Development: Emerging Futures. UN Habitat. — [ER]. Access mode: <http://unhabitat.org/>
- 2 Global Report on City Tourism. Cities 2012 Project (AM Report n°six). World Tourism Organization (UNWTO), Spain. — [ER]. Access mode: <http://www.e-unwto.org>
- 3 ITB World Travel Trends Report, Germany, 2015. — [ER]. Access mode: <http://www.itb-berlin.de>
- 4 О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года» // Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 г. № 192. — [ЭР]. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>
- 5 Щедловская М.В. Соотношение понятий «дестинация» и «кластер» в туризме (на примере Нарофоминского муниципального района) // Вестн. РосНОУ. — 2013. — № 2. — С. 210.
- 6 Развитие туризма в городе Астане: Стат. сб., 2015. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.astana.stat.gov.kz/>
- 7 Официальный сайт города Астаны. — [ЭР]. Режим доступа: <http://astana.gov.kz>

А.Т. Ниязбаева

Астанада қалалық туризм кластерін дамыту: мүмкіндіктері мен келешегі

Мақалада бүгінгі таңда туризм әлемнің көптеген қалаларының әлеуметтік-экономикалық өмірінде орталық құрамдас бөлігі болып табылатындығы жайлы айтылған. ITB Travel Trends World Report есебі бойынша, 2009–2014 жж. аралығында бүкіл әлемде қалалық сапарлардың көлемі 47 %-ға ұлғайды. Бұл көрсеткіш қалалық туризмнің жергілікті экономикалық өсуді ынталандыруында, инфрақұрылымның жақсаруында, жаңа жұмыс орындарының құрылуында, кластер шеңберінде мемлекеттік-меншік ынтымақтастықтың дамуында және өнеркәсіп пен қызмет көрсетудің басқа салаларын тартуда жоғары мәнділікке ие екендігін дәлелдейді. Мақалада Астанадағы қалалық туризм кластері дамуының мүмкіндіктері мен келешегі талданған. Астанадағы туризмнің заманауи жағдайына баға беріліп, кластердің тиімді дамуын қамтамасыз ететін қажетті шаралар ұсынылған.

A.T. Niyazbayeva

The development of urban tourism cluster in Astana: Opportunities and prospects

Tourism is now a central component of social and economic life of many cities in the world. According to the report ITB Travel Trends World Report, during the period from 2009 to 2014, the volume of urban trips has increased by 47% around the world. This confirms the high importance of urban tourism in stimulating local economic growth, improving infrastructure, job creation, development of public-private partnership within the cluster and attract other industries and services. The article analyzes the opportunities and prospects for the development of urban tourism cluster in Astana. The assessment of a current state of tourism in the capital is carried out and necessary measures for ensuring further effective development of a cluster are proposed.

References

- 1 World Cities Report 2016: Urbanization and Development. Emerging Futures. UN Habitat, [ER]. Access mode: <http://unhabitat.org/>
- 2 Global Report on City Tourism. Cities 2012 Project (AM Report n°six). World Tourism Organization (UNWTO), Spain, [ER]. Access mode: <http://www.e-unwto.org>
- 3 ITB World Travel Trends Report, Germany, 2015, [ER]. Access mode: <http://www.itb-berlin.de>
- 4 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «About the approval of the Concept of development of tourist branch of the Republic of Kazakhstan till 2020». Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan. February 28, 2013, 192, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz>
- 5 Shchedlovskaya M.V. *The Messenger of ROSNOU*, 2013, 2, p. 210.
- 6 Development of tourism in the city of Astana. Statistical collection, 2015, [ER]. Access mode: <http://www.astana.stat.gov.kz/>
- 7 Official site of the city of Astana, [ER]. Access mode: <http://astana.gov.kz>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

UDC 330.34

B.S. Yessengeldin¹, D.A. Sitenko¹, M.K. Abildina²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University;*

²*K. Karasaev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan*

(E-mail: yessen_baur@inbox.ru)

The features of international and national standards in the management of innovative projects

The article deals with the characteristics of innovative projects. The paper considers the criteria for selecting innovative projects by the state bodies of the Republic of Kazakhstan: innovation, competitiveness, scale. Article determinates the mechanisms and conditions for financing of industrial and innovative projects: loans, bridge financing, mezzanine financing and project financing. Project management standards of the United Kingdom, Japan, the United States and the Republic of Kazakhstan are studied.

Key words: project, innovative project, project management, standard, project financing.

International and Kazakhstan practice have many approaches for evaluating the effectiveness of innovation, but they can not be considered universal and must be applied differentially, depending on the use of intellectual property purposes. Each case requires individual, specific approach based on consideration of all legal, economic, technical and other aspects.

The innovation process can be interpreted in terms of financing and investment development and dissemination of new types of products or services. In this case, it acts as an innovation project.

The innovative project has a number of features which includes the follow:

- the feature of change as the main content of the project (focused transferring from existing in a desired condition);
- the feature of limited duration in time;
- the feature of the limited resources required;
- the feature of «uniqueness» of the project and the novelty for the company, which is implementing the project;
- the feature of the complexity (multiple environmental factors, the participants which are directly or indirectly affecting the process and results of the project);
- the feature of the legal and organizational generalization (specific organizational structure for the duration of the project);
- the feature of distinction with other enterprise projects.

One of the features of the innovative project is its implementation in the context of high risks. To reduce the risk of innovation the enterprise must firstly conduct a thorough assessment of its own potential for the implementation of the proposed project to the implementation of the innovation. Innovative project, ef-

fective for one company may not be feasible for another due to objective and subjective reasons, such as the geographical location of the enterprise, the level of competence of staff in key areas of the innovation project, the status of fixed assets, etc. All these factors influence the effectiveness of an innovative project, but to evaluate them quantitatively very difficult, and in some cases impossible, so they need to be taken into account at the project selection stage. Since each company has its own factors affecting the effectiveness of the implementation of innovative projects.

Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan provides a definition of the concept of «industrial-innovative project». The industrial and innovative project is a set of measures aimed at technology transfer, the creation of new or improved facilities, technology, goods and services sold within a certain period of time [1].

Industrial and innovative projects:

- 1) which cost up to 4.5 billion tenge included in the regional map of the support of entrepreneurship;
- 2) which cost above 4.5 billion tenge are recommended in the industrialization map;
- 3) which does not require government support measures are not included in the map of industrialization and the regional map of the support of entrepreneurship [2].

The authorized body and other state bodies as well as local executive bodies of regions, cities of republican significance, the capitals in the consideration, coordination and provision of state support to subjects of industrial innovation must be guided by certain criteria (Figure 1).

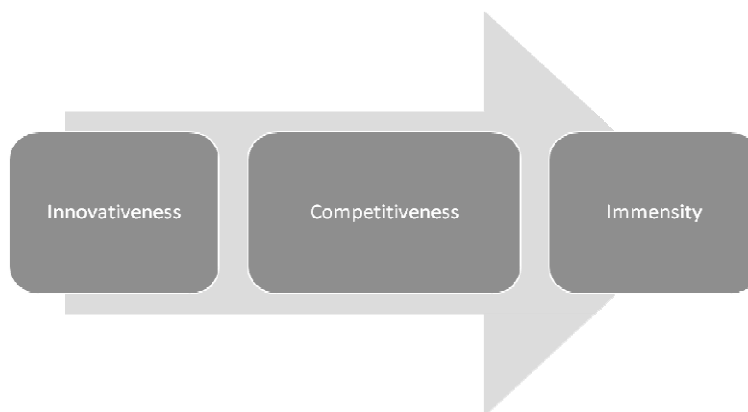

Figure 1. Criteria for selecting of innovative projects

Figure 1 shows that the following criteria are used in selecting of innovative projects:

- *Innovativeness* — aim to increase the economic efficiency of activities through the creation of new or improved production facilities, technologies, goods, works and services with a view to ensuring the environmental safety;
- *Competitiveness* — an advantage in comparison with the same industrial and innovative projects, which manifests itself in the level of achieved economic and social efficiency, defined as the ratio of the effect is achieved to the cost of its preparation;
- *Immensity* — the importance of the implementation of industrial and innovative project for the industrial and innovative development of Kazakhstan.

The terms of financing, including co-financing, industrial and innovative projects, lease financing of subjects of industrial and innovative activity are:

- 1) the size of the participation of Development Bank of Kazakhstan, as well as other national institutes of development, defined The Government of the Republic of Kazakhstan, in the financing of industrial and innovative projects, which is not more than 80% (eighty percent) of the amount of the project budget;
- 2) the share of funding under the project cost by the subject of industrial and innovation activity and (or) other third parties made with financial resources;
- 3) to implement the project risks are covered and provided in full;
- 4) financing, including co-financing, provided for a period of not more than twenty years;
- 5) technological and technical feasibility of design solutions.

The mechanisms of financing industrial and innovative projects are presented in Figure 2.

Figure 2. The mechanisms of innovation projects financing

As can we see, the following mechanisms used in the financing, including co-financing of projects:

- *Loans* — loans to subjects in monetary form in terms of payment, maturity and repayment;
- *Bridge financing* — financing of the project to ensure the project preparation and implementation;
- *Mezzanine financing* — a loan with the right to convert into shares or share in the authorized capital of the entity;
- *Project financing* — financing of the project under an assignment of rights requirements, which are providing the expected cash payments for the systematic creation and transfer of property, as well as the provision of services and (or) production of goods and (or) performing works created during the use of the property.

Differences in criteria of selection and mechanisms for financing innovative projects play a significant role in the standardization in the field of project management. When choosing the approach to the management of projects in a particular field of activity it is necessary to consider that at present there is a large selection of methodologies, based on the study design and synthesis of best practices and formalized well-known international and national associations in project management, in the form of standards. Project Management Standards provide answers to questions about the methods and techniques of project management in organizations.

We consider the most popular project management methodologies developed by the below-mentioned organizations.

An important role in the project management organization in the UK takes the Office of Government Commerce — (OGC). This body is a part of the Efficiency and Reform Group within the Cabinet Office of the United Kingdom. Office of Government Commerce (OGC) was established to manage government spending through the following objectives:

- getting the return on money, attracted by a third party;
- getting results on state projects on time, in accordance with quality requirements, within the framework of the planned cost, ensuring extraction of the planned benefits of the project;
- the best use of state property;
- ensuring stable and sustainable procurement operations of state property;
- help in achieving the objectives defined in the policies of the government;
- improving government capabilities in procurement, project management and programs in the management of property [3].

OGC was established for the procurement management, project and state property on the basis of the developed standards. OGC also monitors and compares the results of the government departments in accordance with the requirements of project management standards.

Currently UK as the main standard of project management applied PRINCE2 (PRojects IN Controlled Environments).

Firstly, PRINCE standard was developed in 1989 by CCTA Agency (The Central Computer and Telecommunications Agency), which was later renamed in OGC (the Office of Government Commerce).

Developed in 2009 the fifth edition of PRINCE2 was divided into two books: *Managing Successful Projects Using PRINCE2* and *Directing Successful Projects Using PRINCE2*. The first book is aimed at managers, project managers directly, and the second book — on project committees managers, board members and project sponsors. It is important that the second book also defines the requirements for the qualification of the project sponsors, what was the need of many companies.

Currently PRINCE2 standard applies by governments of different countries (Belgium, Netherlands, Luxembourg, Australia, New Zealand, Hong Kong, Singapore, Malaysia, South Africa, Croatia, Poland, etc.) for the management of government programs and projects.

The main features of PRINCE2 are:

- focus on the study of the project from a business perspective;
- defined organizational structure for the project management team;
- product-oriented approach to project planning;
- emphasis on the division of the project into manageable and controllable stages;
- flexibility in accordance with the project level [4].

PRINCE2 can certify the professionals, which includes two levels of qualification: PRINCE2 Foundation (Basic) and PRINCE2 Practitioner. PRINCE2 Foundation level focuses on those professionals who have learned the basics and terminology of PRINCE2. PRINCE2 Practitioner is the highest level of qualification, which correspond to those who are able to manage projects based on PRINCE2.

Japan for the management of public projects applies standards of Project Management Association of Japan (PMAJ), which was established in 2005 by the merger of Japan Project Management Forum (JPMF) and Project Management Professionals Certification Center (PMCC). PMAJ studying various possibilities of creating a unique new Japanese approach to project management develops a qualification system for project management professionals. PMAJ together with The Committee for Innovative Project Management Model Development has developed a standard for Project Management — *The Guidebook for Project and Program Management for Enterprise Innovation (P2M)* [5].

The main objective of P2M standard is in creating of value by enterprise, regardless of ownership, through a daisy chain from its mission through a strategy that embodies the mission, programs and projects, which are a tool for the implementation of the strategy. The standard places particular emphasis on a holistic, flexible and modular approach to the management of projects and programs aimed at creating value, which is more effective than the traditional approach, focusing on the fact that the project deliveries were performed exactly in and within the planned cost accordance with the established at the beginning of the project requirements for the quality of the results.

The methodology P2M incorporated fundamental concepts, such as the Complexity, Value and Resistance. These components are known as the triangle of contextual constraints within which the innovation activity. The more complex the business problem, the more value it provides a potential solution, and the smaller the number of people able to understand it, to resist the idea of pioneering appropriate.

A Guide to the Project Management Body of Knowledge (hereinafter — PMBOK®) is a national US standard, which includes expertise in project management process. Standard Edition is engaged in Project Management Institute (PMI), located in Pennsylvania, USA [6].

PMBOK® contains guidelines for the management of the individual project, based on best practices and experience of project management professionals. The guidance gives certain key aspects of project management, as well as describes the life cycle of project management and related processes.

PMBOK® is a universal standard and can be used as the main reference material for project management for professional development and certification programs. Also standard can be used as a basis and adapted to the needs of project activity in any organization implementing projects.

The current version of the standard · PMBOK® Fifth Edition — was released in January 2013. The fifth edition of the PMBOK® standard is allocated a number of key structural elements.

Firstly, It designated the main object of standardization — the project, as well as the relationship between the projects, programs, portfolios and operating activities. Secondly, it described a typical project life cycle and the impact of organizational policies on project activities. Thirdly, fifth edition of PMBOK® standard describes the project management technology through the identification of groups of administrative processes (designated five groups) and functional areas (highlighted ten areas). Finally, in the annex to the standard quality disclosed interpersonal skills that are important for the project manager activities.

In addition to international regulations and standards, number of countries developed and used the national system of standards and requirements. They are private and regulate certain aspects of project management.

Despite the positive international statistics in the Republic of Kazakhstan the development of project management has not yet been properly developed. While certain steps in this direction is still being made. In particular, a very important and significant is the adoption by the Kazakhstan the national standard ST RK ISO 21500-2014 «Project Management Guide» which is based on the same international standard and is identical to it [7].

An indication of the importance of recognizing the state of project management, in our opinion, is also the fact that the State program of the Republic of Kazakhstan industrial-innovative development for 2015–2019 years, provides the creation of the office of management of Programs for monitoring projects of the Industrialization Map.

However, despite the positive character, these steps are extremely insufficient. We suggest that the successful implementation of the tasks of the new economic policy «NurlyZhol», identified in the message of the President of the Republic of Kazakhstan also needs to use the project approach.

In addition, project management mechanisms also need to be implemented in the planning and implementation of innovative projects funded by the budget, such as the construction of schools, hospitals and kindergartens.

Of course, the progressive way will be the use the methodologies of project management and the implementation of government projects on creation, introduction and development of information systems.

References

- 1 Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 г. № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 г.). — [ЭР]. Режим доступа: www.online.zakon.kz
- 2 Об утверждении Правил включения проектов в карту индустриализации и карты поддержки предпринимательства регионов. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 января 2016 года № 32. — [ЭР]. Режим доступа: www.zakon.kz
- 3 The Office of Government Commerce. — [ER]. Access mode: <http://www.cabinetoffice.gov.uk/>
- 4 PProjects IN Controlled Environments. — [ER]. Access mode: www.best-management-practice.com
- 5 Project Management Association of Japan. — [ER]. Access mode: www.pmaj.or.jp
- 6 Есенгельдин Б.С., Есенгельдина А.С., Катыев Д.М. Взаимодействие элементов системы управления государственными программами и проектами // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2016. — № 1. — С. 92–98.
- 7 СТ РК ISO 21500-2014 «Руководство по управлению проектами». — [ЭР]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39196466

Б.С. Есенгельдин, Д.А. Ситенко, М.К. Абильдина

Инновациялық жобаларды басқарудағы халықаралық және ұлттық стандарттардың ерекшеліктері

Мақалада инновациялық жобалардың ерекше сипаттары ашылған. Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының инновациялық жобаларды іріктеу талаптары қарастырылған: инновациялық, бәсекелестік, ауқымдылығы. Индустриалды-инновациялық жобаларды қаржыландырудың механизмдері мен шарттары анықталған: қарыздар, аралық қаржыландыру, мезониндік қаржыландыру, жобалық қаржыландыру. Ұлыбританияның, Жапонияның, Америка Құрама Штатының және Қазақстан Республикасының жобаларды басқару стандарттары зерттелген.

Б.С. Есенгельдин, Д.А. Ситенко, М.К. Абильдина

Особенности международных и национальных стандартов в управлении инновационными проектами

В статье раскрыты характерные признаки инновационных проектов. Рассмотрены критерии их отбора государственными органами Республики Казахстан: инновационность, конкурентоспособность, масштабность. Определены механизмы и условия финансирования индустриально-инновационных проектов: займы, промежуточное финансирование, мезонинное финансирование и проектное финансирование. Исследованы стандарты управления такими проектами в Великобритании, Японии, США и Республике Казахстан.

References

- 1 Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 № 375-V «Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan» (with changes and amendments dated 09.04.2016), [ER]. Access mode: online.zakon.kz
- 2 On approval of the Rules of inclusion projects in the industrialization map and the regional map of the support of entrepreneurship. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated January 27, 2016, 32, [ER]. Access mode: www.zakon.kz
- 3 The Office of Government Commerce, [ER]. Access mode: <http://www.cabinetoffice.gov.uk/>
- 4 PProjects IN Controlled Environments, [ER]. Access mode: www.best-management-practice.com
- 5 Project Management Association of Japan, [ER]. Access mode: www.pmaj.or.jp
- 6 Yessengeldin B.S., Yessengeldina A.S., Katyshev D.M. *Bulletin of the Karaganda University. Economy Series*, 2016, 1, p. 92–98.
- 7 STRKISO 21500-2014 «Guide line by project management», [ER]. Access mode: http://online.zakonkz/Document/doc_id=39196466?

W. Scharff¹, N.A. Kurmanov², K.K. Baigabulova³, D.A. Aibossynova³

¹Privates Institut für Umweltanalysen, Dresden, Germany;

²Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana;

³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana
(E-mail: n.a.kurman@mail.ru)

Managing Innovation in Kazakh small and medium-sized enterprises

The formation of an innovative economy in Kazakhstan is a complexity of economic, social, and political issues. An effective use of research findings and developments in the real economy is most important in terms of Kazakhstan's successful competitiveness, assurance for high economic growth, improved quality of life, and to help realize other innovative priorities. In these circumstances, innovation management and development is becoming more relevant as the basis for developing Kazakh companies, by way of a defined set of relevant technical, operational, organizational, marketing, and financial operations. The purpose of this study is to identify characteristics and practical recommendations for the development and further improvement of management mechanisms relating to the innovative activity of enterprises in Kazakhstan.

Key words: innovation, innovation process, enterprise innovative activity, commercialization of technologies, demand for innovation.

From the moment of following industrial-innovative development in 2003, Kazakhstan had reached a peak of the main innovation activity indicators in 2014. Positive growth was caused mainly by successful realization of «The state program for accelerated industrial innovative development of Republic of Kazakhstan» in 2014.

In 2014 in relation to 2005, shares of innovation active enterprises had increased from 3,4% to 8,1% (Figure 1).

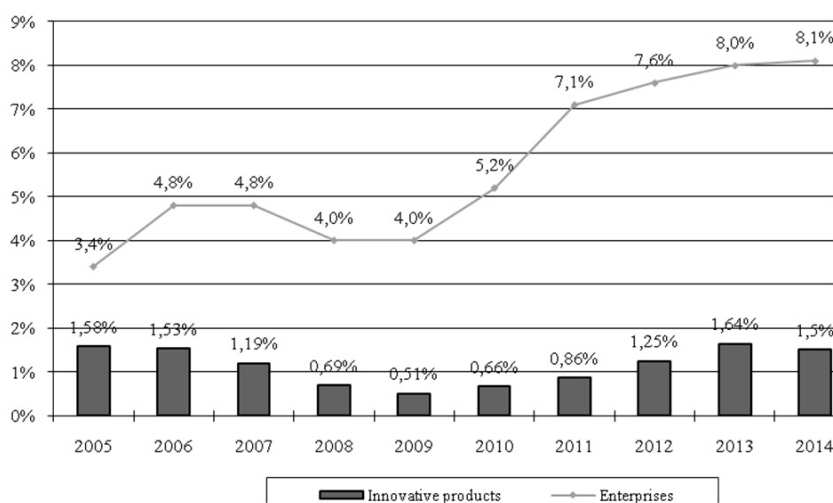

Figure 1. Innovation activity of Kazakhstan enterprises (share of innovative products in GDP, and share of innovation led enterprises among all enterprises)

(Source: Committee on Statistics of MNE RK, <http://stat.gov.kz>) [1]

To draw comparison: in USA shares of innovation active enterprises make up to 50%; among the European Union countries highest shares have Germany (79.3%), Sweden (60%), Finland (58%) [2].

Based on the analysis of institutional changes in Kazakhstan, we have identified the main reasons for the reduced effectiveness of the innovation processes in Kazakhstan, and these are schematically shown in Table 1.

Reasons for reducing the effectiveness of innovation processes in Kazakhstan

Economic	Organizational	Legal	Infrastructural
<ul style="list-style-type: none"> – low scientific-technical and innovative potential; – lack of assets; – adverse terms of crediting; – high innovation cost; – low effective demand for innovation; – high economic risk for innovation; and – long-term payoff. 	<ul style="list-style-type: none"> – lack of interaction between science and production, and between state and private sectors; – lack of new forms of development, cooperation, and production of complex products; and – low level regional and world integration. 	<ul style="list-style-type: none"> – incomplete legislative and normative basis for innovative activity, stimulation and regulation; – defense of rights for intellectual property; and – patent legislation. 	<ul style="list-style-type: none"> – technology market underdeveloped; – information and communication market underdeveloped; and – innovative infrastructure underdeveloped.

Note. Authors.

Innovative enterprise financing

Economic diversification is a well-established activity of the Kazakhstan government. This is reflected in the global task, set by the State Program of Forced Industrial and Innovative Development. This program provides for the sustainable development of innovation. However, the next decade is expected to see a doubling of oil production, creating a challenging political task to reduce the country's dependence on primary commodities [3].

In the first stage, which started in 2010 after a preparatory phase, the state program focused on modernizing production facilities. The second stage, the stage of a new economic creation, was aimed at developing new enterprises in Kazakhstan, involving companies that were world leaders in their sector. The third stage involved the creation of a framework for the future economy through investments in aerospace, biotechnology, information technology, and alternative energy production (Table 2).

Table 2

State Program of Focused Industrial and Innovative Development of the Kazakhstan (SPFIID)

Preparatory stage (2011–2012)	Third stage: base formation for «future economy» (2012–2014) Aerospace, biotechnology, information technology, and alternative energy production
Preparatory stage (2010–2011)	Second stage: new economy creation (high labor efficiency) (2011–2014) The creation of new enterprises with the world's leading companies in certain sectors of the master plan Development of measures to stimulate the economy (SEZ development, reducing the share of oil and gas exports through the export of other commodities, and foreign investment)
Preparatory stage (2009)	First stage: economy base modernization (material refining efficiency) (2010–2014) The establishment and operation of scheduled national and regional investment projects Development of industrial and regional development programs Development of laws on industrial policy, SEZ

Note. Authors.

Currently, the complex instruments under state influence aim to achieve the economic level of developed countries that are close to the technological frontier. Strategies must differ from the measures already implemented, to ensure similar effectiveness to that of the more developed countries. This applies to the various tasks assigned to each of the three stages of the development strategy of Kazakhstan. The modernization

of existing structures is mainly carried out at the expense of investments. It needs imports and effective use of industrial technologies, including the improvement of the workshop management, organizational innovation, and staff development [4].

Initially, booster strategies and measures for developing innovative potential of the economy should dominate in the context of Kazakhstan, which can draw on the second stage of SPFIID, and grow over time. The emphasis here is on creating an enabling environment for innovation that contributes to sustainable and gradual progress on several issues.

State financial institutions

The political stage of SPFIID provides guidelines and a legal framework to develop financial support for innovation within the country. This is a part of the Kazakhstan Strategic Development Plan until 2020.

A number of institutions that are involved in financing and modernizing management operates in Kazakhstan. These include institutions that fund investments, attract infrastructure projects, and provide resources for innovation. The most important institutions in this area are discussed below.

The *Development Bank of Kazakhstan* (DBK) was founded in 2001. It provides financial support to the private sector and government agencies by providing medium- and long-term loans at low interest rates. The Bank focuses on infrastructure projects and crediting industrial enterprises. It is owned by Samruk-Kazyna.

The purpose of the DBK is to promote sustainable economic growth by providing long-term funding and various financial services in non-extractive industries. Since its formation in 2001, the Bank has considered a total of 180 projects, totaling 10.4 billion US dollars, of which 5.1 billion US dollars were provided by the DBK.

From 2007 to 2011, the Bank's portfolio grew more than three times. The Bank's assets amounted to more than 6 billion US dollars, of which about 2 billion US dollars were singled out as loans. The subsidiary organization, DBK-Leasing, established in 2005, provides short-term and long-term lease financing and participates in the program, «2020 Productivity». Their existing loan portfolio shows significant lending to primary industries, based on raw materials, such as oil refining, energy, metals, and non-metals production, which accounted for nearly two-thirds of the total loan portfolio at the end of the first half of 2011. Lending for transport and logistics also comprises a large amount and represents about 10% of the Bank's total portfolio.

The DBK plans to become a major source of long-term finance for infrastructure development, strategic investment projects, and export operations. It plays an important role in the implementation of SPFIID. With this state program, the Bank plans to increase the share of lending to the following industries: metal, transport, energy (electricity), chemical and petrochemical, telecommunications, and others.

The *Damu Entrepreneurship Development Fund* was created in 1997 to provide financial and non-financial support to small and medium-sized enterprises, and to stimulate demand for products and services of these companies. Damu is working at the regional and national levels. With 16 offices across the country, this subsidiary of Samruk-Kazyna tends to be a unifying channel of governmental measures that support entrepreneurship development and small- and medium-sized businesses with 13 financial and 11 non-financial programs. The fund also assists the business environment in general. Damu is currently a financial party of the «Business Road Map 2020», one of the SPFIID activity directions.

The purpose of the *Investment Fund of Kazakhstan* (IFK, established in 2003) is to ensure that the industrial and innovation policy in Kazakhstan are included in implementation, and investment projects and financial support is provided for private sector initiatives in non-oil sectors of the economy. The achievement of these goals is provided through direct equity participation in the invested companies.

The IFC invests in new and existing companies that are engaged in raw material processing and which use new technologies in the development of competitive products. As well, it provides services to other companies. The IFC is also co-financed and involved in the management of investment projects in the non-oil sectors of the economy. The fund participates in co-financing overseas investment projects that deal with initiating industrial cooperation between national and foreign companies.

Its current portfolio includes 28 investment projects amounting to 670 million US dollars. The direct participation of IFC makes up 198 million US dollars.

Over the past 10 years, Kazakhstan has adopted a number of measures to create an institutional infrastructure that supports innovation. One involved the creation of the *National Agency for Technological Development* (NATD) in 2003, under the Ministry of Industry and New Technologies. The NATD activities include: operation of the Center for Engineering and Technology Transfer (CETT), direct investments in in-

novative companies, and support to R&D projects. The NATD is actively involved in promoting innovation through investment in equity share capital, redeeming domestic and foreign venture capital funds, supporting technology parks, and stimulating the development of an innovative culture [5].

The *Fund of Science* was established in 2006. The fund is actively operating in the field of information and communication technology (ICT) and space technology, nanotechnology and new materials, biotechnology, renewable energy technology, and nuclear technology. The fund provides loans to scientists who plan to set up a company or sell their findings in the next 3–5 years. The funding ranges from about 50 thousand to 2 million US dollars. Eleven projects are supported so far, and in mid-2011, three of these started redeeming the funds provided (Table 3).

Table 3

Review of main institutions and their financial instruments

Financial institutions	Participation in financing	Loans	Grants
Development Bank of Kazakhstan		Infrastructure development, pilot projects, and industrial companies	
Entrepreneurship Development Fund (Damu)		Various programs, micro-finance, «Business Road Map 2020», «2020 Productivity», etc.	
Investment Fund of Kazakhstan	Various development projects		
National Innovation Fund	Investment projects to innovation companies, national and foreign venture funds		R&D grants for various aims: patenting, technology acquisition, project feasibility study, and R&D
Fund of Science		Commercialization	R&D grants

Note. Authors.

All institutions are currently considering new opportunities to replenish their portfolio of tools. Damu, for example, is working on a guarantee mechanism to assist small and medium enterprises (SMEs) in obtaining financial support from the banking system and have plans to invest in equity share capital. NATD continues its activity on the development of business incubation in technology parks [6].

For more effective actions, sectoral programs have been adopted in all the 13 priority sectors: mining and metals, machinery, chemical, pharmaceutical, textile and construction, production of construction materials, oil and gas, transport infrastructure, agriculture, space activities, information and communication technologies, and tourism. This involves more than 100 new business support tools. Laws pertaining to the state support of industrial innovation, energy conservation and efficiency have been adopted. In addition, laws for creating special economic zones and reducing administrative barriers for business have been developed and adopted [7].

Along with the sectoral programs, there are special programs that support the project. These include 1) the forced modernization of the existing and creation of new productions through «2020 Productivity»; 2) a design-targeted, export development and promotion program with «2020 Export»; 3) support and encouragement for foreign direct investment with «Investor – 2020»; and 4) the development of entrepreneurship in the regions with «Business Road Map 2020». Today, forced industrialization is an objective necessity for Kazakhstan. Through rational territorial organization of economic potential, the «Industrialization Map for 2010–2014» will allow the creation of new economic growth centers in the country, and a balanced development of priority sectors [8].

The development of innovation support system of the enterprise

To ensure further innovative development of enterprises, the following is recommended.

The development of an effective system for technology commercialization. Commercialization of technologies should be linked directly to the practical application of scientific and technological activities, in order to introduce into the market either new or improved products, and processes and services, that have a positive economic effect.

A systematic approach to commercializing technology will give a significant impetus for a rapid introduction of scientific and technical activities in the economic cycle. This will eventually allow the state to create new jobs, to return to the budget through tax revenue, invest in research and development work, and improve the overall competitiveness of Kazakhstan in the global technology market.

To create a normative legal base for the development of a system for intellectual property and commercialization in the Republic of Kazakhstan, the interests of all stakeholders in intellectual property and commercialization should be taken into account, to ensure investments are stable and secure. This measure will allow research institutions to participate in all forms of intellectual property and commercialization, and likewise for researchers working in public research institutions. As well, it will allow them to manage and own a share of the stocks in an innovative company. This would reduce the risk of scientific unities creating their own intellectual-property based business.

In particular, according to the experience of European countries, state support for the use of the commercial potential of research institutes and universities, stimulates and motivates scientists and institutions to commercialize their knowledge and technology. The continuous transfer of knowledge from the public sector to the private should be developed. It is necessary to arrange measures to recognize domestic patents abroad, develop a system of intellectual property for implementation into the economic circulation, and develop a state system of intellectual property valuation [8].

It is also necessary to create a system of information exchange — *a state created network of institutions for innovative development*, to support innovative projects at all stages. As a part of such a system of information exchange, the mechanism of forwarding on information, which promises innovative projects among institutions of innovative development, should be established. An information exchange system should also be an effective tool of “linking» the research and development with the business, resulting in the formation of new companies based on the results of applied research.

Development of national human resources and accumulation of competences in the field of technology commercialization. To build competencies in the field of technology, a development priority would be to provide commercialization training to staff supporting the commercialization process and their primary beneficiaries.

The development of human resources is required for successful commercialization. Training, exchange of experience, and targeted outsourcing of professional advice will play a central role in creating a sustainable system of technology commercialization in Kazakhstan. In this regard, it is necessary to encourage local experts to participate in various programs that improve competence in the field of commercializing innovation and to visit foreign structures of technologies for best practice in commercialization.

The stimulation of enterprise innovation activity. The transition of Kazakhstan’s innovation system from a model driven by the state to a sustainable system driven by the private sector is necessary to reduce administrative barriers and tax incentives, provide access to finance, create innovation clusters, develop the business environment, and to create demand for innovation.

The reduction of administrative and technical barriers, together with improved access to finance will contribute to the emergence of a large number of innovative companies.

The openness of the domestic markets will lead to an increased access to global knowledge and technologies. In this case, the transfer of advanced knowledge and technologies could be implemented through the creation of an enabling environment and incentive tools, including the following important directions:

- the involvement of foreign innovative companies of small- and medium-sized, and the creation of joint ventures among these;
- the maximum use and attraction of scientific potential from fellow scientists who are successfully working in foreign research institutions; and
- disclosure of foreign patents and licenses with the transfer of advanced technologies to improve the competence of local specialists.

In order to better promote Kazakhstan's high-technology products in international markets, it is necessary to strengthen regular interaction among stakeholders (e.g. the export-oriented high-technology and innovative enterprises and companies; joint-stock company «National Agency for Technological Development»; JSC with their «Damu Entrepreneurship Development Fund»; and JSC with their «National Agency for Export and Investment»).

The reduction of administrative barriers and tax incentives. Today, Kazakhstan functions under the principle of tax legislation unity, which provides a single regime for all businesses, regardless of the innovative component of their products.

At the same time, innovative companies are in need of an unprecedented legal regime that will minimize administrative barriers.

In order to develop possible administrative and tax incentives for innovation, the following actions are needed:

- explore the possibility of developing and implementing mechanisms for the promotion of enterprises that work in the legal field; and
- consider the desirability of introducing a special tax regime to facilitate the conditions for innovative enterprises during the first five years of development.

Financial inclusion. Financial inclusion remains a key limiting factor for the development of entrepreneurship in Kazakhstan. This is due to the reluctance of the banking sector to finance risky and innovative projects. In particular, these are projects, belonging to small- and medium-sized businesses, which, in most cases, can provide only limited resources to secure a loan.

In our opinion, for these purposes, it is necessary to work through the following measures:

- increase the issuance of micro credits and small grants to promote pilot implementation of capacities and entrepreneurial initiatives;
- develop financing of equity instruments and tools, aimed at financing the early stages of development of the company; and
- develop corporate venture capital, by encouraging large companies, including foreign companies, to acquire shares in the new innovative companies.

The creation of innovative clusters will increase the innovative activity of business entities, as well as lead to the emergence of synergies. For example, form clusters of participating companies, which are more likely to create new products than single enterprises. In this case, the activity of enterprises within the cluster can overlap and complement each other. The formation of innovation clusters, simultaneously, promotes interchange between related industries and fierce competition within industries.

The formation of the demand for innovation. When building an effective national innovation system, the attention should be focused on implementing measures that increase the demand for innovation. Most countries that are rapidly developing their innovative systems do not succeed, due to poor demand for innovation.

As shown from international practice, central to the system of national innovation are businesses with their own capacity for carrying out research and development that enables them to innovate successfully.

Today, a weak demand is the key constraint to the promotion of innovation within the country. The formation of demand for innovation should be provided by the state through regulatory measures and incentives.

The development of innovative infrastructure. The activity of innovative infrastructure should focus on providing the necessary financial, methodological, and information support at all stages of the innovation process. It should also create and promote new developments that provide advanced scientific development, and introduce high-technology industries. *The main elements of the innovative infrastructure are:* a special economic zone, «Park of innovative technologies»; regional technical parks; venture capital funds; industrial design offices; and international technology transfer centers.

By interacting with each other, these elements of innovative infrastructure will provide an integrated system of support for innovation at all stages of implementation, and this will allow companies to:

- maximize capture of innovative subjects with tools supported by the state;
- establish an effective system of commercialization and promotion of innovation, based on national scientific research; and
- establish a system of transfer, localization and distribution of the necessary foreign technologies.

Conclusion

Integrative processes provide an opportunity for Kazakhstan to expand its markets and increase its capacity for innovation. Competitive pressure creates a huge incentive for Kazakhstan enterprises to innovate. To take full advantage of these opportunities, it is necessary to make effective policy measures to support further modernization and diversification of the economy.

The questions regarding innovative processes, management improvement, and innovative achievements are now becoming more relevant. They require the participation of the various layers of Kazakh society. At the same time, as evidenced by the latest Kazakhstan experience, the coordinating and controlling (combining) role of the state in this area is becoming increasingly important and serves an inherent function.

References

- 1 Официальная статистическая информация Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК (2015). — [ЭР]. Режим доступа: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 03.03.2016)
- 2 World Bank (2015). World Development Indicators. Washington, DC: The World Bank
- 3 Kurmanov N., Kabdullina G., Karbetova Z., Tuzubekova M., Doshan A., Karbetova S. Motivation of employees' labor activity in oil and gas companies in Kazakhstan. World Applied Sciences Journal 26 (12). — 2013. — 1556–1561.
- 4 United Nations Economic Commission for Europe. (2012). Innovation performance review of Kazakhstan. Retrieved from. — [ER]. Access mode: <http://www.uncece.org/publications/oes/welcome.html>.
- 5 Информационно-аналитический отчет за 2013 год «О тенденциях развития инноваций в Республике Казахстан и в мире» // www.natd.gov.kz — официальный сайт АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (дата обращения: 03.03.2016)
- 6 Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. (2015). Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan. Mediterranean Journal of Social Sciences, 6(5), 54. DOI:10.5901/mjss.2015.v6n5s1p54
- 7 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. Education quality assurance strategy in Kazakhstan // Актуальні проблеми економіки, 2015. — № 2. — P. 142–150.
- 8 Smirnova, Y.V. (2013). The Innovation Infrastructure of Kazakhstan: Why did the Innovation. Quality Innovation: Knowledge, Theory, and Practices: Knowledge, Theory, and Practices, 322. DOI: 10.4018/978-1-4666-4769-5.ch015

В. Шарфф, Н.А. Курманов, К.К. Байгабулова, Д.А. Айбосынова

Қазақстанның шағын және орта кәсіпорындарындағы инновациялық қызметті басқару

Қазақстанда инновациялық экономика кешенін қалыптастыру экономикалық, әлеуметтік және саяси міндет болып табылады. Экономиканың нақты секторында ғылыми зерттеулерді және зерттемелердің нәтижелерін тиімді қолдану арқылы Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін жақсарту, экономикалық өсудің жоғары деңгейін қамтамасыз ету, өмір сүру деңгейін жоғарлату, басқа да инновациялық басымдылықтарды жүзеге асыруға болады. Осы ретте қазақстандық кәсіпорындарында техникалық, өндірістік, ұйымдастырушылық, маркетингтік, қаржылық операциялар сәйкестігінің жиынтығы инновациялық үрдістерді басқаруды дамытуда үлкен мәнге ие. Зерттеу жұмысының мақсаты — Қазақстандағы кіші және орта кәсіпорындардың инновациялық қызметті басқарудағы тетіктерінің ерекшеліктерді зерделеу мен тәжірибелік ұсыныстарды өңдеу.

В. Шарфф, Н.А. Курманов, К.К. Байгабулова, Д.А. Айбосынова

Управление инновационной деятельностью на малых и средних предприятиях Казахстана

В статье отмечено, что формирование инновационной экономики в Казахстане является комплексной экономической, социальной и политической задачей. Важнейшим условием успешной конкурентоспособности Казахстана, подчеркнута авторами, является обеспечение высокого экономического роста, повышение качества жизни, реализация других инновационных приоритетов, эффективное использование результатов научных исследований и разработок в реальном секторе экономики. Определено, что в этих условиях все большее значение приобретает развитие управления инновационным процессом как основы улучшения работы казахстанских предприятий, определяемого совокупностью соответствующих технических, производственных, организационных, маркетинговых, финансовых операций. Авторами исследованы особенности и разработаны практические рекомендации по дальнейшему совершенствованию механизмов управления инновационной деятельностью на малых и средних предприятиях Казахстана.

References

- 1 Committee on Statistics of Ministry of National Economics of the RK (2015). The official statistical information, [ER]. Access mode: <http://stat.gov.kz>.
- 2 World Bank (2015). World Development Indicators. Washington, DC: The World Bank.
- 3 Kurmanov N., Kabdullina G., Karbetova Z., Tuzubekova M., Doshan A., Karbetova S. *Motivation of employees' labor activity in oil and gas companies in Kazakhstan*. World Applied Sciences Journal 26 (12), 2013, p. 1556–1561.
- 4 United Nations Economic Commission for Europe. Innovation performance review of Kazakhstan, 2012, [ER]. Access mode: <http://www.unece.org/publications/oes/welcome.html>.
- 5 National Agency for Technological Development. Information-Analytical Report «On development trends of innovation in the Republic of Kazakhstan and in the world», 2013, [ER]. Access mode: www.natd.gov.kz (in Russ.).
- 6 Kurmanov N., Yeleussov A., Aliyev U., Tolysbayev B. *Developing Effective Educational Strategies in Kazakhstan*. Mediterranean Journal of Social Sciences, 2015 6(5), 54. DOI:10.5901/mjss.2015.v6n5s1p54.
- 7 Yeleussov A., Kurmanov N., Tolysbayev B. *Education quality assurance strategy in Kazakhstan*. Actual problems of Economy, 2015, 2, p. 142–150.
- 8 Smirnova Y.V. *The Innovation Infrastructure of Kazakhstan: Why did the Innovation*. Quality Innovation: Knowledge, Theory, and Practices: Knowledge, Theory, and Practices, 2013, 322. DOI: 10.4018/978-1-4666-4769-5.ch015.

А.А. Таубаев¹, С.Ш. Ақенов², Е.Д. Орынбасарова¹, А.С. Кернебаев¹

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті;

²Қарағанды «Болашақ» академиясы
(E-mail: ataubayev@gmail.com)

Қазақстан Республикасы ұлттық инновациялық жүйесінің негізгі даму үрдістері мен көрсеткіштерін талдау

Мақалада Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесінің қазіргі даму үрдістері оның қызметін сипаттайтын негізгі көрсеткіштердің динамикасы арқылы көрсетілген. Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесі өзара байланысты және ғылыми білімдер мен технологияларды ұлттық шекараның аумағында өндірумен және коммерциялық жүзеге асырумен айналысатын ұйымдар мен құрылымдардың жиынтығы ретінде сипатталып, инновациялық процесті дамытудың негізгі нәтижелері мен көрсеткіштері талданған. Бағаланған көрсеткіштердің ішінде елдегі инновациялық белсенділіктің қарқыны, инновациялық өнімді шығару қарқыны, ЖІӨ құрамындағы инновациялық өнім үлесінің қарқыны мен жалпы технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындардың қарқыны тәрізді басты көрсеткіштердің соңғы жылдардағы динамикасы келтірілген. Талдау нәтижесінде негізгі көрсеткіштердің оң даму үрдісіне қарамастан, олардың индустриалды-инновациялық даму талаптарына әлі де қанағаттандырмайтыны және осы бағыттағы мемлекеттік саясатты әлі де жетілдіру қажеттігі негізделген.

Кілт сөздер: ұлттық инновациялық жүйе, инновациялық инфрақұрылым, инновациялық белсенділік, ғылым мен инновацияға қаржылық шығындар.

Қазақстан экономикасының «ғылыми сыйымдылығын» арттыру арқылы оның «білімге негізделген экономика» жағдайына дамыту қажеттілігі Елбасымыз Н.Н.Назарбаевтың Жолдауларында үнемі айтылуда [1, 2]. Еліміздің дамыған елдер қатарына қосылуы оның заманауи талаптарға сай инновацияларды жасап, күнделікті өмір мен өндіріске кеңінен енгізу мүмкіндіктеріне байланысты.

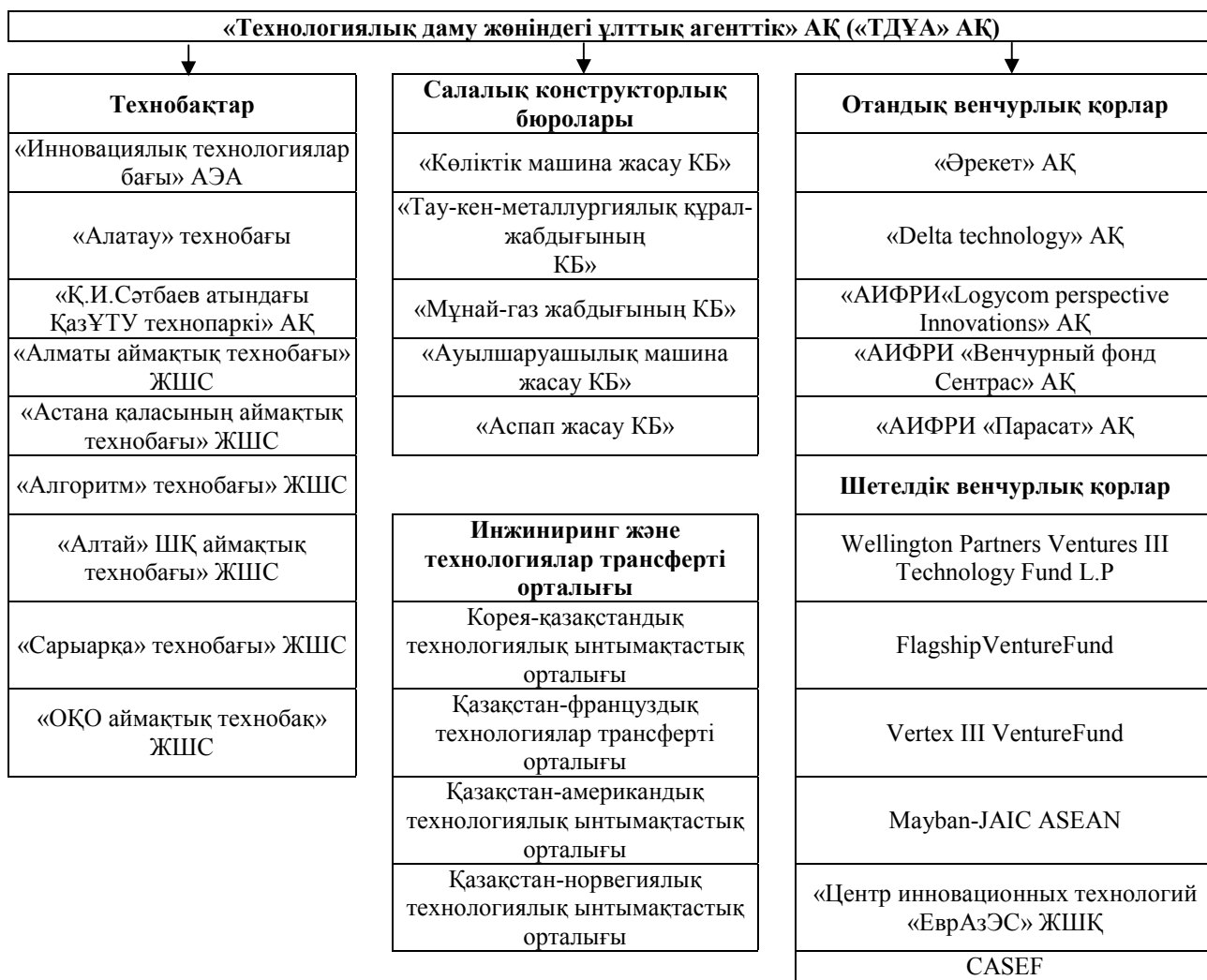
Осыған орай қазіргі әлемдік экономикада ғылыми-техникалық дамудың соңғы уақыттағы негізгі үрдісі ретінде ұлттық инновациялық жүйелердің қалыптасуын айтуға болады. Ұлттық инновациялық жүйе дегеніміз — өзара байланысты және ғылыми білімдер мен технологияларды ұлттық шекараның аумағында өндірумен және коммерциялық жүзеге асырумен айналысатын ұйымдар мен құрылымдардың жиынтығы ретінде қарастырылады [3]. Оған кіретін ұйымдарды шартты түрде екі топқа бөлуге болады. Бірінші топқа — инновациялық белсенділігі жоғары кәсіпорындар университеттер, мемлекеттік институттар мен лабораториялар, екінші топқа инновациялық процесті құқықтық, қаржылық және әлеуметтік қамсыздандыруға бағытталған терең ұлттық, дәстүрлік саяси және мәдени негіздері бар институттардың кешені жатады.

Инновациялық жүйелер әрбір ел үшін объективті факторлардың әсерімен қалыптасады. Оған оның көлемі, табиғи ресурстың болуы, географиялық жағдайы мен климат, мемлекеттік институттарының тарихи даму ерекшеліктері және кәсіптік іс-әрекеттің формалары жатады. Бұл факторлар инновациялық белсенділіктің ұзақ мерзімді бағыты мен жылдамдығын анықтайтын детерминанттары болып табылады [4]. Сонымен, ұлттық инновациялық жүйелер белгілі бір құрылымымен және жүйелік иерархиялық тәртібімен ерекшеленеді. Қазіргі уақыттағы ұлттық инновациялық жүйенің дамуы жаңа экономика ұғымымен байланысты. Яғни инновациялар экономикалық өсудің қозғалтқыш жүйесіне айналуға.

Соңғы жылдары мемлекет тарапынан қабылданған жүйелі шаралар нәтижесінде инновация Қазақстан Республикасының дамуының стратегиялық маңызды бағыты ретінде анықталды. Бастапқыда инновациялық даму мәселелері 2010 жылға дейінгі Стратегиялық жоспарда, кейін 2003–2015 жылдарға арналған Индустриялық-инновациялық даму стратегиясы мен Қазақстан Республикасының ұлттық инновациялық жүйесін қалыптастыру және дамыту жөніндегі 2005–2015 жылдарға арналған бағдарламасында көрініс тапты. 2006 жылы «Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау арқылы инновациялық қызметті құқықтық реттеудің негізі қаланды.

Қазақстанда инновациялық үдерістің белсенденуі Қазақстан Республикасының Президентінің 2010 жылдың 19 наурызында № 958 Жарлығымен бекіткен Қазақстан Республикасын Үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010–2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырумен байланысты [5]. 2014 ж. осы бағдарламаның жалғасы [6] қабылданып, еліміздегі инновациялық дамудың бағдарламалық негізі ретінде «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасы» [7] анықталып, отандық шаруашылық субъектілерінің инновациялық белсенділіктерін қолдаудың негізгі тетіктері осы мақсатты-бағдарламалық құжаттарда бекітілді.

Зерттеліп отырған кезеңде, яғни 2001–2014 жылдар аралығында, Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесінің негізгі базалық элементтері құрылды: «Технологиялық даму бойынша Ұлттық агенттік» АҚ, 8 өңірлік технобақтар, «Инновациялық технологиялар бағы» арнайы экономикалық аймағы, 4 конструкторлық бюро, 15 коммерцияландыру кенесесі, 6 отандық венчурлық қорлар және т. б. (1-сур.).

1-сурет. Қазақстанның инновациялық инфрақұрылымының ұйымдары

Инновациялар және жаңа технологияларды жеткілікті дамыту арқылы Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті 30 елінің қатарына кіруі бойынша міндеттері іске асыру мақсатында 2013 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің сәйкес Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасы өз бастамасын алды.

Жалпы қабылданған шаралардың арқасында зерттеліп отырған кезеңде елдің ғылыми-инновациялық саласындағы негізгі көрсеткіштердің қарқынының оң үрдісін атауға болады.

Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі. ҚР ҰЭМ Статистика бойынша Комитетінің арнайы мәліметтеріне сәйкес [8], Қазақстанда 2014 жылы инновациялық белсенділіктің статистикалық

байқауы жүргізілген 24068 кәсіпорын ішіндегі 1940 шаруашылық субъектісі инновациялық белсенді деп танылды (2013 жылы 1774 кәсіпорын). Инновациялық белсенділік деңгейі өзінің тарихи максимумына жетті — 8,1 % (2013 жылы 8 %) (2-сур.).

Ескерту. [8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

2-сурет. Қазақстандағы инновациялық белсенділіктің қарқыны

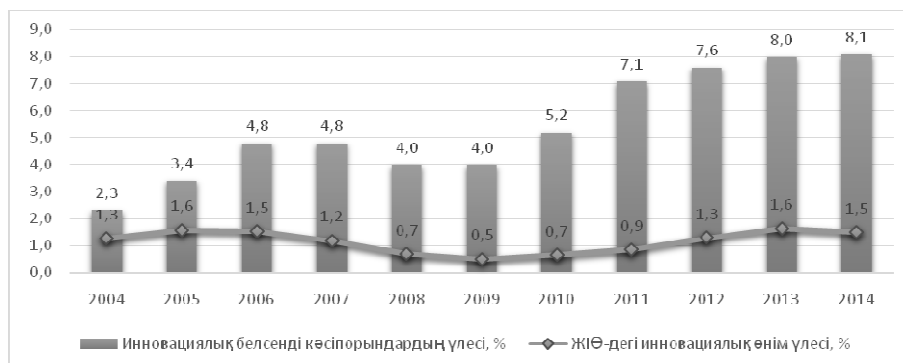
ҮИИДМБ жүзеге асырудың бастапқы кезеңімен салыстырғанда инновациялық өнім көлемінің едәуір өскендігі байқалады. Ол 4,08 есе өсіп, 580,4 млрд теңгеден асты (2010 жылы — 142,1 млрд теңге) (3-сур.).

Ескерту. [8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

3-сурет. Инновациялық өнімді шығару қарқыны

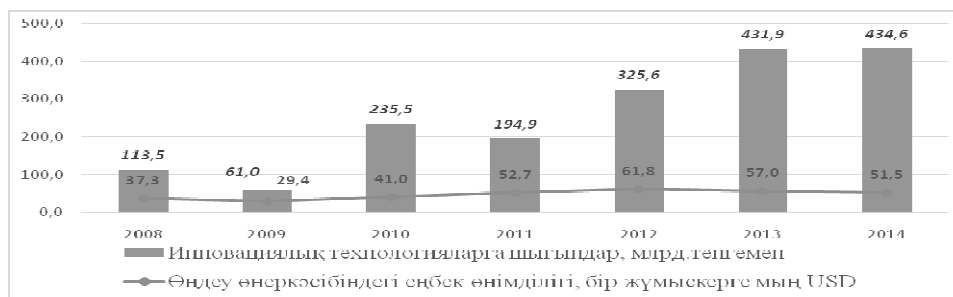
ЖІӨ ішіндегі инновациялық өнім үлесіне келсек, ол 2010 жылмен салыстырғанда 1,5 %-ға (2010 жылғы 0,66 %-дан) жоғарылаған, алайда 2013 жылы ол 1,64 %-ға тең болды (4-сур.), яғни белгілі бір төмендеу байқалды.

Ескерту. [8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

4-сурет. ЖІӨ құрамындағы инновациялық өнім үлесінің қарқыны

Кәсіпорындардың технологиялық инновацияларға жұмсаған ағымдық шығындарының қарқыны да 434,6 млрд теңгеге дейін өскен, ол 2010 жылғы деңгейден 85 %-ға жоғары (2010 жылы — 235,5 млрд теңге). Сонымен бірге өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі бір жұмыскерге 51,5 мың АҚШ долл. дейін өскен (5-сур.), дегенмен 2012 жылмен салыстырғанда 10 мың АҚШ долл. төмендеген.

Ескерту. [8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

5-сурет. Технологиялық инновацияларға жұмсалған шығындардың қарқыны

Бұл көрсеткіш ҮИИДМБ жүзеге асырудың индикаторларының бірі ретінде анықталды, яғни осы көрсеткіштің 2008 жылмен салыстырғанда 1,5 есе өсуіне қол жеткізу жоспарланған. Графикте көрсетілгендей, ағымдағы деректер бойынша, өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің өсуі 157,2%-ды құрады, бұл жалпы осы индикатордың жоспарлы мәнге жеткендігі туралы куәландырады.

Алайда, зерттеу кезеңінде инновациялық белсенділік көрсеткішінің белгілі бір өсуіне қарамастан, инновация саласында енжарлық деңгейінің көрсеткіші елеулі жоғары және бұл көрсеткіш 2014 жылы 91,9 % деңгейінде (2011 ж. 94,3%) анықталды. Сонымен қатар, көрсеткіштің белгілі бір өсіміне қарамастан, өнеркәсіптік өндірудің жалпы көлеміндегі инновациялық өнімнің үлесінің көрсеткіші төмен болып қалуда — 2,3 % (2011 ж. 1,5%).

Жалпы алғанда, елдің өнеркәсібіндегі инновациялық қызметтің негізгі көрсеткіштері салыстырмалы жоғары емес деңгейде екенін айта кету керек. Мысал ретінде инновациялық-белсенді кәсіпорындардың үлес салмағы, яғни инновациялық белсенділік деңгейі, Германияда 80 %-дан жоғары, АҚШ, Швеция, Италия, Франция шамамен — 50, Түркияда — 33, Венгрияда — 47, Эстонияда — 36, Ресейде қазірдің өзінде 10%-дан жоғары екендігін атауға болады.

Инновациялық белсенділік көрсеткішінің төмен деңгейі технологиялық инновацияларды қолданудың жалпы төмен қайтарымын негіздейді. Нәтижесінде 2014 жылы технологиялық инновацияларға арналған бір теңге шығындарға өндірілген инновациялық өнім тек 1,33 теңге болды, 2006 жылы аталған көрсеткіш 1,95 теңгені құраған (кестені қара).

К е с т е

Инновациялық өнім көлемі мен шығындарының ара қатынасы, млрд тг

Көрсеткіш	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Көлем	156,0	152,5	111,5	82,6	142,2	236,0	379,0	578,2	580,3
Шығындар	80,0	83,5	113,4	61,0	235,5	195,0	325,6	431,9	434,6
Шығындар тиімділігі	1,95	1,82	0,98	1,35	0,60	1,21	1,16	1,33	1,33

Ескерту. Автормен [8] дерек көзі мәліметтері бойынша есептелген.

Қазақстандағы инновациялық қызметтің негізгі көрсеткіштерінің өзгеру қарқыны дамудың оң үрдісімен де сипатталатынын атап кету қажет, ол Үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны қабылдау және жүзеге асырумен, негізгі міндеттерді жүзеге асырумен байланысты. Нәтижесінде ол шаруашылық субъектілердің инновацияны қабылдау деңгейінің жоғарлауына әкелді.

Атап айтқанда, ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректеріне сәйкес, 2014 жылы шаруашылық жүргізуші субъектілердің жүзеге асыратын инновациялық жобаларының саны 2,9 есеге, немесе 1135 бірлікке, дейін көбейді (2011 жылы 387 бірлік). Құрылып жатқан және қолданыстағы жаңа технологиялар, сондай-ақ техника объектілерінің қарқыны 1365 бірліктен 1608 бірлікке дейін өсті, ал осы технологияларды қолданатын шаруашылық жүргізуші субъектілердің саны 562 бірліктен 713 бірлікке дейін жоғарылады.

Осы мәліметтер жағымды үрдісті сипаттайды және жаңа немесе технологиядағы айтарлықтай өзгерістердің 90 %-ға жуығы өңдеу өнеркәсібінің үлесінде келетінін атап айту аса қуанышты.

Зерттеулер мен әзірлемелерге ішкі шығындар құрылымы. Осы көрсеткіш елдегі инновациялық үдерістің ең маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылатын және жалпы экономика бойынша «кіру» кезіндегі шығындар көрсететін зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған шығындарды сипаттайды.

Зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалған ішкі шығындардың 66 347,6 млн теңгені (2013 жылы 61 672,7 млн тг) құрайтынын, яғни 7,5 %-ға өсуі байқалғанын, атап кету қажет. Алайда осы шығындардың ЖІӨ-дегі үлесі соңғы 3 жылда өзгеріссіз қалды — 0,17 % (2011 ж. — 0,16 %), дегенмен 2010 жылы 0,24 %-дан төмендеді (6-сур.).

Бұл мәселедегі, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, дамыған елдерде ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге шығындар үнемі өсуі қажет. Осылай кейбір елдерде оның ЖІӨ-дегі үлесі 2,5–3,7 %-ға дейін жетеді және аталған шығындардағы мемлекеттік салымдардың үлесі орта есеппен 25–34 %-ды құрайды. Мысал ретінде, ең алдымен, Израиль (ЖІӨ-нің 4,86 %-ы), Финляндия (4,01%), Швеция (3,75 %), Жапония (3,42 %) және Оңтүстік Корея (3,37 %) сияқты елдерді атап өтуге болады.

Осылайша, елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін көрсеткіштерінің бірі ретіндегі ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге шығындар деңгейі ЖІӨ-ге қатысты үлесі 2 %-дан төмен болмауы тиіс. Атап айтқанда, Халықаралық академиялық кеңес дамушы елдердің ғылымға және инновацияларға жұмсайтын шығындардың ЖІӨ-дегі үлесін кем дегенде 1–1,5 %-ға тең болуын ұсынады.

Ескерту. ([8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

6-сурет. Қазақстандағы инновация мен зерттеулерге жұмсалатын ішкі қаржылық шығындардың қарқыны

Қызмет салалары бойынша зерттеулер мен әзірлемелер үшін ішкі шығындар құрылымы көрсеткіші арқылы 2014 жылы кәсіпкерлік сектор үлесінің жоғарылау үрдісі сақталғандығын (39,6%) және жоғары кәсіби білім беру секторындағы қаржыландыру үлесінің төмендеген үрдісін байқауға болады. Осының барлығы мемлекеттік сектордағы қаржыландыру үлесінің тұрақты өсуі шартында жүзеге асырылуда, дегенмен ғылымға жұмсалған мемлекеттік шығындар көрсеткіші өзінің 2009 жылғы максимумынан төмен (7-сур.).

Ескерту. [8] дерек көзі мәліметтері пайдаланылды.

7-сурет. Инновацияларға ішкі қаржылық шығындардың құрылымы

Бұл мәселе бойынша халықаралық тәжірибе көрсеткендей, дамыған елдерде кәсіпкерлік сектордағы ғылыми зерттеулерге шығындар (60–70 %) ҒЗТКЖ-ге арналған мемлекеттік шығыстардан едәуір артық. Қазақстан жағдайында ҒЗТКЖ-ны негізгі мемлекеттік қаржыландыру құрылымы әлі сақталған. Сондай-ақ басқа елдерде дәстүр бойынша мемлекет іргелі зерттеулерді қаржыландыру бойынша шығындарды өз мойнына алатынын, ал кәсіпкерлер, негізінен, қолданбалы зерттеулерді қаржыландыратынын айта кету қажет.

Жалпы, қазақстандық жағдайды технологиялық жағынан дамыған шет елдер тәжірибесімен салыстыра отырып, келесідей тұжырым жасауға болады: Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесі кәсіпкерлік сектордың жоғары инновациялық белсенділігі және ғылым мен инновация саласындағы мемлекеттік-жеке әріптестік тетіктерін пайдалану шартында нәтижелі және жоғары табысты бола алады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» 2015 жылғы 30 қараша. — Астана: Ақорда, 2015. — 11 с.
- 2 Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Нұрлы жол — болашаққа бастар жол» 2014 жылғы 11 қараша. — Астана: Ақорда, 2014. — 9 б.
- 3 *Иванова Н.* Национальная инновационная система. — М.: Наука, 2002.
- 4 *Барлыбаева Н.* Национальная инновационная система США // Промышленность Казахстана. — 2006. — № 10. — С. 36–40.
- 5 Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 958 Жарлығы Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010–2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Күші жойылды. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 6 Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 1 тамыздағы № 874 Жарлығы «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы». — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 7 Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 4 маусымдағы № 579 Жарлығы «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасы». — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 8 Қазақстандағы ғылым және инновациялық қызмет: 2009–2014: Стат. жин. — Астана: ҚР Ұлттық экономика министрлігінің статистика жөніндегі комитеті, 2015. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz/

А.А. Таубаев, С.Ш. Аkenov, Е.Д. Орынбасарова, А.С. Кернебаев

Анализ основных тенденций и показателей развития национальной инновационной системы Республики Казахстан

В статье рассмотрены современные тенденции развития национальной инновационной системы Казахстана через динамику ключевых показателей, характеризующих основные результаты. Национальная инновационная система РК как совокупность специализированных организаций и институтов, занимающихся созданием и продвижением новых научных знаний и технологий в рамках национальной границы, проанализирована с помощью показателей и результатов инновационного процесса. Авторами подчеркнута, что среди показателей, подвергшихся оценке, можно отметить такие основные показатели, как динамика инновационной активности, производства инновационной продукции, доля инновационной продукции в ВВП и общие затраты на технологические инновации. Несмотря на положительную динамику проанализированных показателей, отмечено, что они не удовлетворяют основным требованиям индустриально-инновационного развития, и это требует дальнейшего совершенствования государственной политики в данном направлении.

A.A. Taubayev, S.Sh. Akenov, E.D. Orynbasarova, A.S. Kernebaev

Analysis of the main tendencies and indicators of development of national innovative system of the Republic of Kazakhstan

In the article, current trends of development of the national innovative system of Kazakhstan are considered through dynamics of the key indicators characterizing the main results. The national innovative system of Kazakhstan as a set of specialized organization and institutes that are engaged in creation and advance of new scientific knowledge and technologies within national border is analyzed by means of indicators and results of innovative process. Among the indicators that have undergone an assessment it is possible to note such main as dynamics of innovative activity, production of innovative production, share of innovative production in GDP and the general costs of technological innovations. Despite positive dynamics of the analyzed indicators, it should be noted that they do not meet the main requirements of industrial-innovative development and this fact demands further improvement of a state policy in this direction.

References

- 1 Address of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev «Kazakhstan a new global environment: growth, reforms and development» on 2015, November, 30, Astana: Akorda, 2015, 11 p.
- 2 Address of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev «Nurly Zhol — Path to the Future», 2014, November, 11, Astana: Akorda, 2014, p. 9.
- 3 Ivanova N. *National Innovation System*, Moscow: Nauka, 2002.
- 4 Barlybaeva N. *Industry of Kazakhstan*, 2006, 10, p. 36–40.
- 5 Decree № 958 on March, 19, 2010, the President of the Republic of Kazakhstan «forced industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan on the approval of the state program for 2010–2014». Canceled, [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 6 Decree № 874 as of August, 1, 2014, the President of the Republic of Kazakhstan «industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan on the approval of the state program for 2015–2019», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 7 Decree № 579 of June, 4, 2013, the President of the Republic of Kazakhstan «The concept of the innovative development of the Republic of Kazakhstan till 2020», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/Document/>
- 8 *Kazakhstan Science and Innovation: 2009–2014: Statistical savings*, Astana: National Statistics Committee of the Ministry of Economy, 2015, [ER]. Access mode: www.stat.gov.kz/

Ж.С. Хусаинова

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: zhibekh11@mail.ru)*

Қазақстанның ұлттық жобаларын іске асырудағы мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерліктің ерекшеліктері

Мақалада мемлекеттік-жекеменшік әріптестік механизмі арқылы нарықтық экономика жағдайындағы қоғамдық және жеке мүдделерді іске асырудың бағыттары зерттелген. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік Қазақстанның ұлттық жобаларын дамытуға септігін тигізетін әдіс ретінде анықталған. Еліміздің инновациялық қызметін белсендіруде мемлекеттік-жекеменшік әріптестігінің ерекшеліктері қарастырылған. Ұлттық жобаларды стратегиялық басқарудағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамытудың жетілдіру жолдары ұсынылған.

Кілт сөздер: жоба, мемлекет, бизнес, инновация мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік.

Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік (МЖК) мемлекет өзінің басты бағдарламалары мен ұлттық жобаларын жүзеге асырудың қолайлы мүмкіндігіне ие болады. Мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерліктің негізгі мақсаты болып мемлекет пен бизнестің ресурстарын және тәжірибесін біріктіру жолымен қоғамның қызығушылығындағы инфрақұрылымды дамыту, экономикалық субъектілерге жоғары сапалы қызметтерді ұсыну жағдайында ең төменгі шығындарды және тәуекелдерді қолдана отырып, қоғамға қажетті ұлттық жобаларды жүзеге асыру табылады.

Қазақстандағы жүзеге асырылатын ұлттық жобалар жиынтығы тұрақты экономикалық өсуге, инновацияларды, білімі мен дағдыларды экономиканың барлық салаларында дамудың басым факторы ретінде қолдануға, сондай-ақ Қазақстан Республикасы экономикасының дәстүрлі салаларын жаңғырту үшін бағытталған. Осылайша ұлттық жобалар 2050 жылға дейінгі Қазақстанның даму стратегиясына, Қазақстан дамуының 2020 жылға дейінгі стратегиялық жоспарына, «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына негізделген стратегиялық жобаларды шешуге арналған.

Жалпы, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік — бұл жеке сектордың мемлекет атынан объектілерді жобалау, қаржыландыру, тұрғызу, қайта жөндеу, пайдалану немесе қызмет көрсету бойынша қоғамға маңызды қызметтерді ұсыну үшін мемлекет пен жеке сектордың арасындағы орта немесе ұзақ мерзімді өзара қатынастар жүйесі.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «100 нақты қадам» Ұлт жоспарына сәйкес мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті одан әрі дамытудың маңызы зор. Ұлт жоспарының 34-қадамына [1] сәйкес мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлікті дамыту шеңберінде пенитенциарлық инфрақұрылымды жаңғырту, пенитенциарлық мекемелерді салуға, ұстауға және басқаруға жекеменшік секторды тарту жөнінде ұсыныстарды екшеу және осы салада халықаралық тәжірибені зерттеу, жобаларды құрылымдау бойынша ауқымды жұмыстар қарастырылған.

Негізінен, барлық мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктер инфрақұрылым объектісін немесе қызметті ұсыну барысында мемлекеттік және жеке сектор арасында тәуекелдерді бөлудің белгілі формаларын білдіреді. Тәуекелді жеке секторға беру МЖК-ті мемлекеттік сектордың қоғамдық қызметтерді ұсынудың дәстүрлі моделінен айрықшалайтын негізгі фактор болып табылады.

МЖК-тің жеке сектордың қатысу дәрежесіне байланысты түрлі формаларда көрініс табуына қарамастан, жалпы, олар қандай да бір ортақ белгілерге ие болады. Мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлікте:

- тәртіп бойынша, МЖК жеке сектордың қоғамдық инфрақұрылым объектілер немесе өзге де негізгі қызметтерді ұсынуы мақсатында мемлекеттік сектор мен жеке сектор арасындағы шарттық қатынастарды білдіреді;
- инфрақұрылым объектілерін қаржыландыру немесе қызмет көрсету жеке әріптеспен толығымен немесе жартылай жүзеге асырылады;
- түрлі тәуекелдер мемлекеттік және жеке әріптестер арасында бөлінеді, мұнда тәуекелдің әр типі тәуекелді басқарудың жоғары мүмкіндігіне ие әріптеске беріледі;
- тәуекелдер әріптестердің шарттарға отыру жолымен бөлінеді [2].

Осылайша, негізгі қағида табысты МЖК-тің саналы баға бойынша объектілер мен қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз етуге қатысты қоғамның қажеттілігі мен саналы пайда алуға қатысты жеке әріптестердің қажеттілігі арасындағы теңдікті сақтауынан тұрады.

Алайда мемлекеттік және жеке сектор арасындағы барлық шарттық қатынастардың барлығы МЖК-ке жатқызыла бермейді. Мысалы, МЖК:

– тек қана қызметтерді тарту құралы ғана болып табылмайды. Керісінше, МЖК-те жауапкершіліктің басым бөлігі жеке әріптеске жүктеледі;

– қоғам үшін жеке тараптың қайырымдылығы да болып табылмайды. МЖК-те жеке әріптес лайықты пайда алу мақсатында қатысады;

– жеке мақсаттарға қолжеткізу үшін мемлекеттік жерлердің жалғасы ғана болып табылмайды. МЖК тәуекелдерді бөліп, мемлекеттік активтерді ұсынып, мемлекеттік қызметтерді көрсетуді білдіреді;

– мемлекеттік активтерді жекешелендіру немесе беру болып табылмайды;

– мемлекеттік кәсіпорынды құру жолымен мемлекеттік қызметтерді «коммерциализациялау» да болып табылмайды. МЖК жобаларында белгілі операциялық және қаржылық тәуекелдер жеке секторға беріледі, ал сондай қызметтерді атқаратын мемлекеттік кәсіпорынның тәуекелдері мемлекеттік секторға жүктеледі;

– мемлекеттік органдарға қарыз ұсыну да болып табылмайды. МЖК-тің басты мақсаты болып қаржылай ақталатын жобаларға жеке капиталды тарту жолымен мемлекеттік инвестициялық әлеуетті арттыру болып табылады.

Қазіргі уақытта мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінің келесі модельдерін атап көрсетуге болады (сур. кара).

Сурет. Мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесу модельдері

Суреттен көріп отырғанымыздай, мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесу модельдері төрт бағытта жүзеге асыралады:

– идеалды модель (теориялық) — мұнда нарықтық орта жағдайындағы мемлекет пен биліктің өзара әрекеттесуі анықталады;

– ұлттық модельде нарықтық экономиканың белгілі моделіндегі мемлекет пен биліктің өзара әрекеттесуі сипатталады;

– нормативті модель — мемлекеттегі бекітілген норма, ережелер негізінде қалыптасқан мемлекет пен биліктің өзара әрекеттесуі жүзеге асады;

– нақты институционалды модельде ресми және бейресми нормаларға сәйкес белгілі аймақтарда қалыптасқан мемлекет пен биліктің өзара әрекеттесуі бағыттары жинақталады.

Мемлекеттік реттеу дамыған елдерде белсенділіктің түрлі дәрежесімен қолданылады. Тіпті экономиканың жоғары даму жағдайында да мемлекет елдегі экономикалық үдерістерден ешқашан сырт қалмайды. Дағдарыстық кезеңдерде мемлекет неғұрлым белсенді әрекет етсе, ал тұрақтылық пен өсім кезеңдерінде төменгі белсенділікпен жұмыс жасайды.

Жалпы, мемлекет және оның заңдары бизнесті жүргізудің барлық аспектілерін шешуге қабілетсіз. Салықтық, қаржылық және өзге де салаларды мемлекет бақылағанмен, бірақ мемлекет қоғамға жауапты қатынасты жүктей алмайды. Мемлекет корпоративті мәдениетті қалыптастыру,

әлеуметтік этика қағидаларын енгізу, әлеуметтік жауапты іс-әрекетті өңдеу бойынша отандық кәсіпорындарды ынталандыруы керек. Мемлекеттің бизнес алдындағы жауапкершілігі бизнестің елдегі қолайлы инвестициялық ахуал, сәйкес салық жүйесі (ұзақ уақыт бойы өзгермейтін) арқылы қоғам алдындағы өз міндеттерін дамыту мен орындауы үшін жағдай жасауға арналған.

Қоғамда бизнестің жауапкершілігіне қатысты жоғары талап қою аясы болуы тиіс, билік заңнамамен қарастырылған өзінің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру үлгілерін көрсетуі керек. Биліктің заң шығарушы және атқарушы органдарына бизнес өкілдері және коммерциялық емес ұйымдармен бірлесе отырып, бизнестің корпоративті әлеуметтік жауапкершілігін қолдау мен ынталандырудың заңнамалық аспектілерін зерттеп, дамыту қажет. Компаниялардың әлеуметтік дамуының белсенді стратегиясын қалыптастыруда мемлекет пен коммерциялық емес ұйымдардың күшін қаншалықты біріктіруінен бизнестің бәсекеқабілеттілігі де тәуелді болады.

Бизнес пен биліктің әлеуметтік бағдарланған өзара қатынастарын тәжірибеде дамыту үшін оларды теориялық негізде модельдеуге болады.

Жалпы күйде мемлекеттік-жекеменшік әріптестік мемлекеттік сектордың қоғамдық қызметтерді ұсынудың дәстүрлі моделі мен толық жекешелендіру арасында болады.

Алайда аталмыш шеңберде мемлекеттік сектордың міндеттері мен қажеттіліктеріне байланысты пайдаланыла алатын МЖӨ потенциалды шарттық құрылымдарының үлкен көлемі әрекет етеді. Мәміленің нақты құрылымы туралы шешім қандай тәуекелдер мен міндеттемелердің мемлекеттік органға, сәйкесінше қайсыларының жеке әріптеске жүктелуінен тәуелді болады.

Нақты жобалар үшін, қандай модельдің қолданылуы туралы шешім пайдалы, қолжетімді, инвесторлар, кредиторлардың қызығушылығы сияқты түрлі факторларға тәуелді болады.

Барлық жобалардың МЖК үшін тиесілі болмайтынын айта кету қажет. Мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік мемлекеттік сектордың 100 %-дық қатысуымен салыстырғанда қаражаттарды жұмсаудың тең немесе жоғары тиімділігін қамтамасыз етуі тиіс. Мұнда қаржыландыру мен жүзеге асырудың өзге нұсқаларымен салыстырғанда МЖК жобаларының өмірлік әрекетін нақты бағалау талап етіледі. Оның міндеті қызметтерді жақсартып, «қаражаттарды жұмсаудың ең жақсы тиімділігін» қамтамасыз ету болып табылады.

Қаражаттарды жұмсаудың тиімділігі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктегі қозғаушы күш болып табылады. Мемлекеттік сектордың қатысуымен салыстырғанда МЖК қосымша табыстылығы келесілерден алынады:

- инфрақұрылым құру жобаларын неғұрлым жылдам жүзеге асыру;
- неғұрлым жоғары сападағы қызметтер;
- қызмет ұсынудың өмірлік сатысының шығындары;
- тиімділік пен жаңашылдықты арттыру;
- табысқа ынталандыру үшін ұйымдастырылған тәуекелдерді бөлу.

Бизнес пен мемлекеттің өзара әрекеттестігі көбінесе мемлекеттік меншікті басқару, өңірлік даму, жылжымайтын мүлік нарығы, технологиялық дамуды қолдау инфрақұрылымы, көлік инфрақұрылымы, коммуналды-шаруашылық, медициналық және білім беру қызметтері салаларында кездеседі.

Әлеуметтік сала ерекшелігін ескере отырып, В.Н. Никитинский МЖК қатынастарына енгізуге болатын объектіні бөліп қарастыруға мүмкін болатын бірқатар шарттарды атап өтеді [3].

Біріншіден, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік үшін басқару объектісін жатқызудың негізгі шарты — мемлекет тарапынан бақылау және басқару ықпалын сақтаумен кәсіпкерлік құрылымдар үшін оның экономикалық тартымдылығы. Бұл айтылғанның стратегиялық әріптес болып табылатын кәсіпкерлік құрылымды тартуды қамтамасыз ететін негізгі шарты екені анық.

Екіншіден, аталмыш объектінің дамуы мемлекеттік басқару субъектісінің басымдығы болуы тиіс, себебі материалды және рухани өнімдер мен әлеуметтік шарттардың ұдайы өндірісі адамдардың өмірлік іс-әрекеті үшін алғашқы да басымды болып табылады. Мұнда әріптестік табыстылығын қамтамасыз ету үшін басқарылатын объектілерге қатысты даму қарқынының болуы шарт, себебі қоғам үшін реформалар, қайта құрулар, әріптестік бағдарламалары мен жоспарлары оңтайлы мәнге ие болмайды.

Үшіншіден, басқарылатын объектілер тек белгілі ұйымдық формада ғана берілген экономикалық және әлеуметтік тиімділікпен қызмет ете алады. Бұл шарт МЖК формасының неғұрлым негізделген түрде таңдалу қажеттілігін туындатады.

Төртіншіден, басқарылатын объектілер белсенділігі қоғамдық сипатқа ие болуына байланысты олар қоғамдық құндылықтарды тұтынуға және өндіруге байланысты. Сондықтан олар қалыптасу, қоғамдық мәртебеге ие болу, қоғамдық есеп беру және бақылауды заңды түрде анықтауға мұқтаж. Аталмыш шарт әр басқарылатын объектіге мақсаттардың анықтығына, іс-әрекет мазмұнына, өзін-өзі реттеу шекараларын орнатуға, мемлекеттік басқару органдарының әрекеттесу сипатын анықтауға мүмкіндік береді.

Бесіншіден, әлеуметтік сала объектілері өзгелермен салыстырғанда жоғары инвестициялық тартымдылыққа ие болмайды. Сонымен қатар кәсіпкер-әріптестің болашақ пайдасын қалыптастыру да қызметтердің әлеуметтік сипатымен, оларды көрсетудегі бағаларды мемлекеттік реттеумен шектеледі. Сондықтан әлеуметтік саладағы МЖК жобаларында кәсіпкерлік құрылымдарды ынталандыру ретінде қандай да бір қосымша игіліктер қолданылуы тиіс.

МЖК моделі коммуналды қызметтер секторының дамуында ереулі рөлге ие бола алады, себебі бюджеттен тыс қаржыландыруды тарту есебінен ол бюджеттік шектеулер жағдайында инфрақұрылымға инвестициялардың жылдамдатылуына ықпал етеді. МЖК моделін тиімді қолданатын шетелдердің тәжірибесі жекеменшік компаниялардың мерзімінде инфрақұрылымдық жобалар құрылысының аяқталуын қамтамасыз етіп қоймай, сонымен қатар тұтастай «өмірлік цикл» кезеңінде активтердің техникалық жағдайын сақтап, оны тиімді пайдаланатынын дәлелдейді. Басты нәтиже — бұл халыққа ұсынылатын қызмет көрсету сапасының артуы.

Бүгіндері Қазақстанда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік бойынша ұғымдар мен нормативтік-құқықтық базаның біркелкілік жиынтығы қалыптасуда. Мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту бағдарламасында былай делінген: МЖК тетігін тиімді қолданудың бастапқы қадамы – аталмыш құбылыстың мемлекеттік-құқықтық рәсімделуі. Осы тұрғыдан мемлекет мынадай жағдайларды мойындауы тиіс:

- әріптестік формасында ынтымақтасуға дайындығын;
- түрлі экономикалық мектептер арасындағы келіспеушілікті жойып және таңдалған көзқарастың дұрыстығын қолдай отырып, тиімді экономикалық форманың әріптестігін;
- мемлекет МЖК салалары мен аталмыш саладағы жобаларды іске асырудағы мақсаттардың нақтылығын [4].

Кең мағынада экономика мен мемлекеттік басқару саласындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің негізгі әдістеріне келесілер жатқызылады:

- мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінің кез келген өзара тиімді формалары;
- мемлекеттік келісім-шарттар;
- жалға беру қатынастары;
- қаржылық жал (лизинг);
- мемлекеттік-жекеменшік кәсіпорындар;
- өнімді бөлу жайлы келісімдер;
- концессиялық келісімдер.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V Заңына [5] сәйкес МЖӨ екі әдістері қарастырылған:

- институционалдық;
- келісім-шарттық (кестені қара).

Қазақстанның ұлттық экономикасының дамуы инновациялық салалардағы тиімді тетіктердің бірі ретіндегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті жүзеге асыру қағидаларын қарастыратын МЖӨ жаңа формаларын әрі қарай ізденуді және игеруді талап етеді. Аталған формалардың әрқайсысында нақты тетіктер мен құралдарды қалыптастыратын экономикалық, ұйымдық, қаржылық, құқықтық, басқарушылық және өзге қатынастар жиынтығы шоғырландырылған.

**Қазақстан Республикасының мемлекеттік-жекеменшік
әріптестікті жүзеге асыру тәсілдері**

МЖК тәсілдері	Тәсілдердің сипаттамасы
Институционалдық	Институционалдық мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлікті мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартына сәйкес мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік компаниясы іске асырады. Өзге жағдайларда мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік келісім-шарттық мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік тәсілі бойынша жүзеге асырылады
Келісімшарттық	Келісімшарт тәсілінің түрлері: – концессия; – мемлекеттік мүлікті сенімгерлік басқару; – мемлекеттік мүлікті мүліктік жалдау (жалға алу); – лизинг; – технологиялар әзірлеуге, тәжірибелік үлгі дайындауға, тәжірибелік-өнеркәсіптік сынауға және аз сериялы өндіріске жасалатын шарттар; – өмірлік цикл келісім-шарты; – сервистік келісім-шарт; – мемлекеттік-жекеменшік белгілеріне сәйкес келетін өзге де шарттар жасасу

Ескерту. [5] қайнар көзінен алынды.

Мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік тарапынан жүзеге асырылатын ұлттық жобалар республикалық және жергілікті деңгейде болады. Меншік түрі бойынша мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын іске асыру нәтижесінде алынған мүлікке туындайтын меншік (республикалық немесе коммуналдық) құқығына қарай республикалық немесе жергілікті болып бөлінеді. Пайда алушылар бойынша, егер пайда алушылар екі және одан көп облыстың, республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың субъектілері болып табылса — республикалық ретінде және егер пайда алушылар бір облыстың, республикалық маңызы бар қаланың және Астананың субъектілері болып табылса, жергілікті ретінде мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің республикалық және жергілікті жобаларын айқындау өлшемшарттары болып табылады.

Мемлекет пен жеке сектордың әріптестігін жетілдіру мәселелерін шешудегі маңызды фактор — аталмыш үдеріске қоғамның белсенді қатысуы, өз кезегінде, МЖӘ дамуына серпін беріп, бизнес пен билік арасындағы өзара қатынастардың ашықтығын арттырып, жемқорлық көріністеріне қарсы тұратын болады.

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік құралдарын тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін маңызды шарт — әріптестіктің барлық тараптарының мүдделерін ескеретін шешім қабылдау үдерісінің анықтылығы. Қазақстанда үкіметтік шешімдердің мөлдірлігі мен ашықтығы басқарудың ақпараттық жүйелерін пайдалану арқылы тек соңғы жылдары кең дамуға ие болды. МЖӘ мөлдір моделін қалыптастыру үшін қоғам мен сарапшылар тарапынан бақылаудың қажеттілігі анықталды.

Осы тұрғыдан әріптестік тиімділігін қамтамасыз ету, сонымен қатар мемлекеттік және жеке әріптестер арасындағы сенім мәселесін шешуде айрықша рольге 2008 жылы ҚР Үкіметінің Қаулысымен МЖК мәселелері бойынша «Қазақстандық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығы» [6] мамандандырылған ұйымның құрылуы ие. Аталмыш орталық өз саласында арнайы білімге ие болып қана қоймай, сонымен қатар концессиялық жобаларды экономикалық сараптау үшін институционалды жүйенің қажетті өкілеттігіне ие. Аталмыш ұйымның әрекет етуінің басты мақсаты – концессиялық жобалардың іске асырылуын әдістемелік және әдіснамалық қамтамасыз етуге жәрдемдесу.

«Қазақстандық мемлекеттік-жекеменшік кәсіпкерлік орталығы» ұйымының өкілеттіктері келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- мемлекеттік органдар мен жеке сектор өкілдері арасындағы ынтымақтастық тетіктерін пайдалану тиімділігін арттыру;
- жеке және мемлекеттік сектордың өзара қатынастарында ашықтық және мөлдірлік тетіктерін енгізу арқылы сенім ахуалын қалыптастыру;
- келісім-шартқа отыру процедураларын жетілдіру, басқарудың заманауи технологияларын енгізу;
- МЖК азаматтық-құқықты шарттарының атқарылуын бақылау шараларын жетілдіру;
- жобаны қаржыландыру құқықтары, міндеттері мен шарттарын тең бөлу [7].

Осыған байланысты, инновациялық қызметке бақылау жасайтын құрылымдар Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын жүзеге асырудың стратегиялық бағдарламаларын дайындауға аса көңіл бөлгені жөн. Негізінен, бұл бағдарламасында инновациялық жобалары бар Технологиялық даму бойынша агенттік пен Қазақстандық мемлекеттік-жекеменшік әріптестік орталығына қатысты. Сонымен қатар Технологиялық даму бойынша агенттік инновациялық, бірақ мемлекеттік-жекеменшік мәртебесі жоқ жобаларды іске асыруда.

Сондықтанда ұлттық жобаларды мемлекеттік-жекеменшік әріптестік арқылы атқару барысында мынадай бағыттарда қызмет жасау керек:

- инновацияларды тез іске асыру және оның тиімділігін өсіру үшін жоспарлаудың жаңа әдістерімен, нәтижеге бағытталған менеджментті арзан жекеменшік құрылымдарымен қамту қызметтерін көрсету барысында жоғары қосымша құнды құру;
- ағымдық қызметтерді іске асыру кезінде пайда болатын тәуекелдерді жеке әріптеспен біріге отырып тиімді басқару;
- жобаларды жүзеге асыру барысында инвестициялық тартымдылықты өсіру.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Ұлт жоспары — Н.Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы, 2015. — 20 мамыр. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.inform.kz
- 2 Мамыров Н.К., Саханова А.Н., Ахметова Ш.С., Брузати Л. Государство и бизнес. Менеджмент государственного сектора. — Алматы: Экономика, 2002.
- 3 Никитинский В.Н. Государственно-частное партнерство — эффективный механизм создания региональных логистических центров. — М., 2007. — С. 124.
- 4 Гагарин П.А., Двинянин Е.А. Государственно-частное партнерство как инструмент реализации масштабных проектов. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.gradient-alpha.ru/assets/docs/PPP-Research-14.03.2014.pdf>
- 5 Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V Заңы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.adilet.zan.kz
- 6 «Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту жөніндегі 2011–2015 жылдарға арналған бағдарлама» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 29 маусымдағы № 731 Қаулысы.
- 7 Концессия мәселелері жөнінде мамандандырылған ұйым құру туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 17 шілдедегі № 693 Қаулысы.

Ж.С. Хусаинова

Особенности государственно-частного предпринимательства в реализации национальных проектов Казахстана

В статье исследованы тенденции реализации общественных и личных интересов в условиях рыночной экономики через механизм государственно-частного партнерства. Государственно-частное партнерство определено в качестве способа содействия развитию национальных проектов Казахстана. Рассмотрены особенности государственно-частного партнерства в активизации инновационной деятельности страны. Предложены пути совершенствования развития государственно-частного предпринимательства в стратегическом управлении национальных проектов.

Zh.S. Khussainova

Features of public-private entrepreneurship in the implementation of national projects in Kazakhstan

The article examines trends in the implementation of public and private interests in a market economy through the mechanism of public-private partnership. The authors have identified public-private partnerships as a way to promote the development of national projects in Kazakhstan. The article describes the features of a public-private partnership in the innovation activity of the country. The authors suggest ways to improve the development of public-private enterprise in the strategic management of national projects.

References

- 1 *Plan of the nation — 100 concrete steps. President of the Republic of Kazakhstan program on May 20, 2015*, [ER]. Access mode: www.inform.kz
- 2 Мамыров Н.К., Сакханова А.Н., Ахметова Ш.С., Брузати Л. *The state and business. public sector management*, Almaty: Ekonomika, 2002.
- 3 Nikitinsky V.N. *Public Private Partnership — an effective mechanism for the creation of regional logistics centers*, Moscow, 2007, p. 124.
- 4 Gagarin P.A., Dvinyaninov E.A. *Public-private partnership as a tool for large-scale projects*, [ER]. Access mode: <http://www.gradient-alpha.ru/assets/docs/PPP-Research-14.03.2014.pdf>
- 5 *The Law of the Republic of Kazakhstan dated October, 31, 2015, No. 379-V «On Public-Private Partnership»*, [ER]. Access mode: www.adilet.zan.kz
- 6 *Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2011 № 731 «On approval of the Program for the development of public-private partnership in the Republic of Kazakhstan for 2011–2015»*.
- 7 *On the creation of a specialized organization on concessions*. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of July, 17, 2008, 693.

Р.К. Андарова, Т.Т. Хайдаргалиева

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова
(E-mail: togzhan@bk.ru)*

Анализ факторов развития инновационного предпринимательства в Республике Казахстан

В статье отмечено, что распространение инноваций способствует переходу государства от ресурсного типа экономики к инновационному, который отличается преобладанием производств с высокой добавленной стоимостью, таких как информационные технологии, компьютеризированные системы, высокие производственные технологии и развитый рынок интеллектуальной собственности. Все это, подчеркнуто авторами, является основополагающим и при решении проблем инновационного развития в Казахстане. Инновационное предпринимательство — одна из актуальных тем исследования. В статье проанализированы основные факторы развития инновационного предпринимательства, рассмотрена динамика инновационного развития и выявлены инструменты государственной поддержки инноваций в Казахстане. Уделено внимание некоторым отдельным проблемам инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: экономика, инновации, предпринимательство, инновационный потенциал, СПК, СЭЗ, особенности, инновационно-активные предприятия, НИОКР.

Международная бизнес-школа INSEAD (Франция) совместно с Университетом Корнелл и Всемирной организацией интеллектуальной собственности 18 июля 2014 г. объявила результаты Глобального индекса инноваций. По результатам исследования 2014 г. Республика Казахстан заняла 79 место, улучшив позицию на 5 пунктов по сравнению с прошлым годом. По региональной классификации среди стран Центральной и Южной Азии Казахстан занимает 2 место, находясь между Индией (76 место) и Бутаном (86 место). По мнению экспертов АО «Институт экономических исследований», несмотря на стабильные позиции Казахстана в ГИИ и улучшение отдельных составляющих индекса, развитие национальной системы поддержки и внедрения инноваций Казахстана находится на стадии формирования, тем самым объясняя отставание от ведущих стран мира. По отдельным показателям Глобального индекса инноваций республика также показала положительную динамику: выросли инновационные результаты (101-е место, +5 позиций) и показатель эффективности (126-е, +8), а инновационные затраты остались на 69-м месте [1].

Таким образом, определяющим фактором инновационного развития являются предприятия, внедряющие инновации в свое производство. С момента обретения независимости в Республике Казахстан множество усилий было направлено на стимулирование инновационной активности предпринимательского сектора. Первоначально вопросы инновационного развития нашли отражение в Стратегическом плане до 2010 г., затем в Стратегии индустриально-инновационного развития на 2003–2015 гг., Программе по формированию и развитию национальной инновационной системы Республики Казахстан на 2005–2015 гг. Правовое регулирование инновационной деятельности было заложено с принятием в 2006 г. Закона Республики Казахстан «О государственной поддержке инновационной деятельности».

В настоящее время основным программным документом диверсификации и повышения конкурентоспособности экономики является Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан. ГПФИИР на сегодняшний день по факту представляет собой программу модернизации всей экономики, включая систему инструментов государственной поддержки, отраслевых программ, мастер-планов (рис. 1).

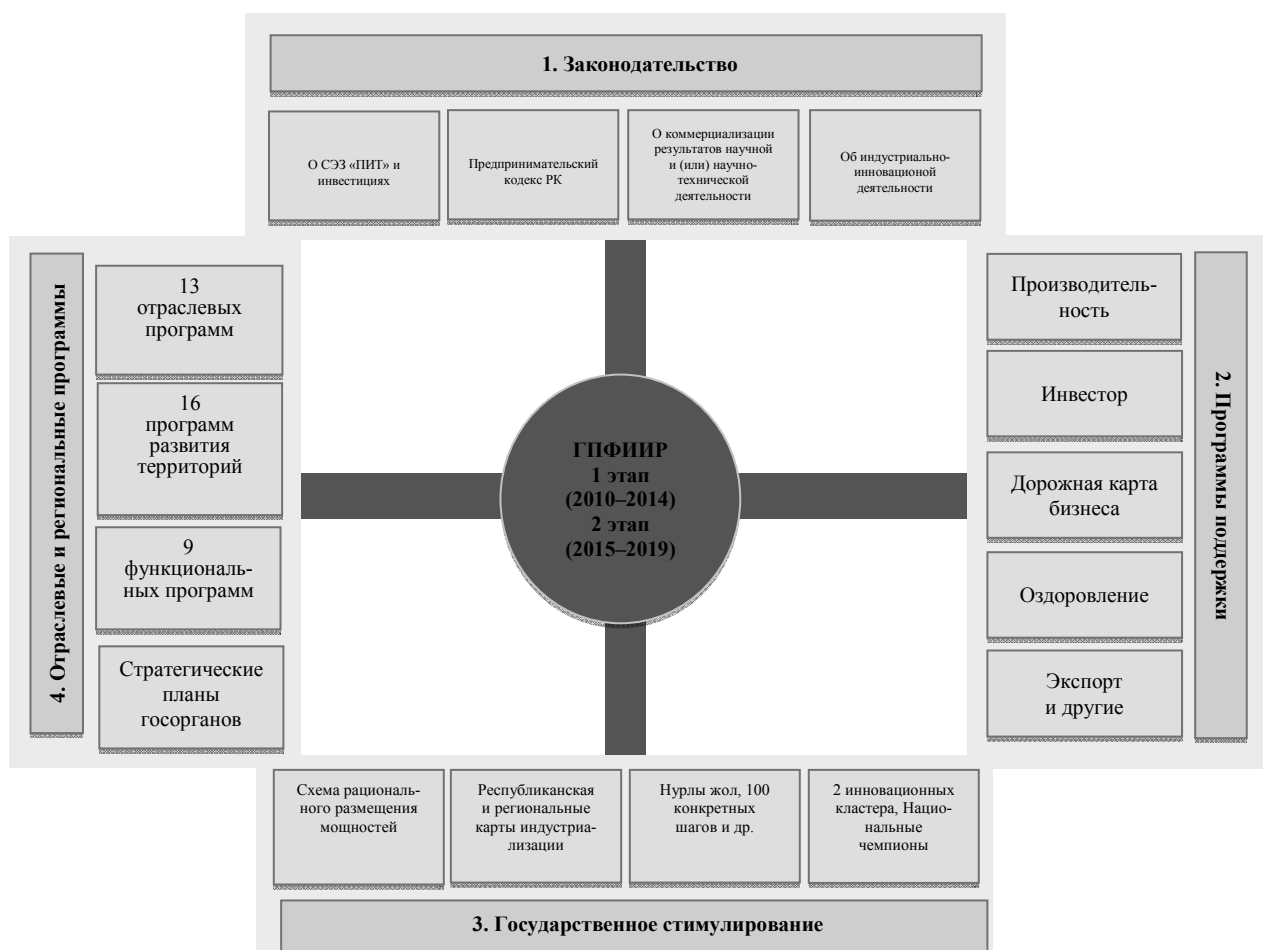

Рисунок 1. Системная основа индустриально-инновационного развития (составлен автором на основе источников) [3, 4]

В области развития инновационного предпринимательства ГПФИИР включает ряд инструментов и программных продуктов.

- Утверждена Республиканская Карта индустриализации на 2015–2019 гг., включающая 38 инновационных проектов.
- В стране формируются два инновационных кластера — в Астане на базе Назарбаев Университета и в Алматы — Парк инновационных технологий.
- В рамках программы «Лидеры конкурентоспособности — национальные чемпионы» холдинг «Байтерек» сформировал «клуб» потенциальных капитанов отечественного бизнеса».
- Реализуется программа по формированию Национальной инновационной системы, ориентированная на развитие основных четырех подсистем: научно-технический потенциал, инновационно-активные предприятия, инновационная и финансовая инфраструктуры и пр.

В соответствии со ГПФИИР главный упор делается на переход страны из экспортно-сырьевой экономики на инновационный путь развития. Инновационное развитие основывается на модернизации традиционных секторов экономики (нефтегазового, аграрного, сырьевого и транспортного) и превращение инноваций в ведущий фактор экономического роста во всех секторах экономики, что приведет к повышению производительности труда.

Однако, несмотря на активную государственную политику по стимулированию инновационной деятельности корпораций и малых предприятий, при наличии отдельных улучшений, до сих пор наблюдается фрагментарность и неустойчивость общего прогресса в данном вопросе.

Рассматривая показатели инновационной активности можно отметить положительную динамику в сфере наращивания ресурсов, задействованных в инновационной деятельности (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Динамика основных показателей инновационной деятельности в Республике Казахстан

	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Доля инновационно-активных предприятий от числа действующих предприятий, %	4	4	4,3	5,7	7,6	8	8,1
Объем инновационной продукции, млн тенге	111 531,10	82 597,40	142166,8	235962,7	379005,6	578263,1	580 386,00
Валовой внутренний продукт, млн тенге	16 052 919,2	17 007 647,0	21 815 517,0	29 379 779,9	32 193 753,1	37 085 327,9	40 754 832,5
Увеличение доли инновационной продукции в общем объеме ВВП	0,7	0,5	0,7	0,8	1,2	1,6	1,4
Внутренние затраты на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, млн тенге	34 761,60	38 988,70	33 466,80	43 351,60	51 253,10	61 672,70	66 347,60
Увеличение доли внутренних затрат на исследования и разработки от ВВП	0,22	0,23	0,15	0,15	0,16	0,17	0,16
Затраты всего	113 460,1	61 050,9	219 571,2	170 174,3	325 639,3	431 993,8	434 602,4
Затраты на продуктовые инновации	15 996,40	30 016,10	17 162,10	106 284	157 162,20	239 015,3	183 266,3
Затраты на технологические инновации в промышленности, млн тенге	97 463,7	31 034,8	202 409,1	63 890,3	168 477,10	192 978,5	251 432,10
Соотношение объема инновационной продукции к объему затрат, %	98,3	135,3	64,7	138,7	116,4	133,9	133,5

Примечание. Составлена автором на основе источника [2].

Доля инновационно-активных организаций по Казахстану выросла более чем в 2 раза — с 4% в 2008 г. до 8,1% в 2014 г. Выпуск инновационной продукции также возрос в 2014 г. до 580,4 млрд тенге, что в 5 раз превышает аналогичный показатель 2008 г. С учетом пропорционального роста ВВП и объема инновационной продукции ее доля по отношению к ВВП за рассмотренный период также выросла с 0,7 до 1,4%.

Несмотря на позитивный рост, уровень инновационного развития Казахстана гораздо ниже стран Западной Европы. Например, в Германии показатель инновационной активности равен 71,8%, в Бельгии — 53,6%, в Эстонии — 52,8%, Финляндии — 52,5%, в Швеции — 49,6% [5].

Предприятия реального сектора уделяли внимание достижению результативности своей инновационной деятельности путем освоения в производстве новой продукции или технологий, а также модернизации продукции или оказываемых услуг, заимствования их у более передовых предприятий. Увеличение затрат на эти цели в 2013 г. доведено до 434,6 млрд тенге, что в 4 раза выше аналогичных затрат 2008 г., говорит о ряде успешных инвестиций в инновационные проекты.

Однако рост затрат на новые технологии и разработки существенно отстает от роста ВВП, что негативно сказывается на доле затрат на новые технологии и разработки, в 2014 г. они составили 0,16% от ВВП. При этом в динамике наблюдается негативная тенденция к снижению этой доли. В развитых странах расходы на НИОКР составляют 3–4 % ВВП, в том числе у США — 2,7 %, а у таких стран, как Япония, Швеция, Израиль, достигают 3,5–4,5 % ВВП. Очень высокими темпами наращивает расходы на НИОКР Китай (1,7 % ВВП). Ожидается, что в следующем десятилетии КНР догонит США по объему расходов на науку. Европейский союз поставил задачу увеличить расходы на НИОКР до 3 % ВВП [8].

Если рассматривать инновационную активность предприятий в зависимости от вида их экономической деятельности, то можно заметить, что в настоящий момент в обрабатывающей промышленности, являющейся особо важным элементом экономики страны, наибольшей инновационной активностью отличаются предприятия атомной отрасли — 47,1% от общего числа предприятий; машиностроительные предприятия — 27,3% инновационно-активных предприятий от общего числа (табл. 2).

Динамика изменения отраслевой структуры инновационно-активных предприятий в Республике Казахстан

	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Доля инновационно-активных предприятий от числа действующих предприятий, %	4	4	4,3	5,7	7,6	8	8,1
В атомной отрасли	15,4	16,7	14,7	11,1	18	33,3	47,1
В машиностроительной отрасли	6	4,3	5,8	6,4	36	30,4	27,3
В фармацевтической промышленности	11,5	14,7	16,7	16	30,2	14,3	19,1
В информационных и коммуникационных технологиях	5,6	4,5	5,5	6,3	19	17	17,4
В химической промышленности	12,5	8,9	7,8	9,7	28	16,3	15,9
В горно-металлургической отрасли	13,7	15,3	17	21,2	15	16,5	12,5
В агропромышленном комплексе	3,7	3,2	4,4	7,1	13	11,2	11,4
В нефтегазовом секторе	1,5	3,1	5,2	6,7	9	10,9	11,2
В легкой промышленности	1,1	1,1	2,7	4,3	10	13,1	11,1
В строительной индустрии	1,1	1	0,8	1,9	5	4,2	3,7

Примечание. Составлена автором на основе источника [7].

Также по сравнению с другими предприятиями достаточно активны в инновационном плане предприятия фармацевтической промышленности, информационных и коммуникационных технологиях и химической отрасли — соответственно 19,1%; 17,4% и 15,9% инновационно-активных предприятий по итогам 2014 г.

Однако если рассмотреть эту же динамику в абсолютных значениях, ситуация кардинально изменяется (табл. 3)

Динамика роста инновационно-активных предприятий в Республике Казахстан

	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.
Количество инновационно активных предприятий, ед.	447	399	467	614	1 622	1 774	1 940
В агропромышленном комплексе	41	35	47	72	357	284	298
В строительной индустрии	11	10	9	23	240	190	190
В информационных и коммуникационных технологиях	82	54	55	63	101	97	114
В машиностроительной отрасли	50	75	100	73	91	75	74
В горно-металлургической отрасли	18	22	26	33	71	72	64
В легкой промышленности	4	4	10	15	25	29	29
В нефтегазовом секторе	3	2	4	5	20	22	29
В химической промышленности	20	16	16	19	35	19	22
В фармацевтической промышленности	6	10	12	12	13	7	9
В атомной отрасли	2	5	5	2	3	5	8
Прочие отрасли экономики	210	166	183	297	666	974	1103

Примечание. Составлена автором на основе источника [7].

Во-первых, в динамике количественный рост инновационно-активных предприятий, с 447 в 2008 г. до 1940 в 2014 г., связан с изменением методологии подсчета в соответствии с международными рекомендациями. В 2008 г. учет велся только по продуктовым и процессным инновациям, а с 2012 г. — по продуктовым, процессным, организационным и маркетинговым инновациям.

Во-вторых, малое количество предприятий атомной, фармацевтической и химической отраслей обуславливает достаточно высокие показатели инновационной активности в относительном выражении, тогда как в абсолютном выражении следует выделить предприятия АПК, строительной индустрии и информационных технологий.

В третьих, львиная доля в общем количестве инновационно-активных предприятий — 57% (1103 единицы в 2014 г.) — относится к прочим отраслям экономики. Из них структурно выделяются

2 отрасли: оптовая и розничная торговля и здравоохранение соответственно 343 и 253 инновационно-активных предприятия. На долю этих двух отраслей приходится 31% всех инновационно-активных предприятий республики по итогам 2014 г. (596/1940).

В целом перспективы инновационного развития предприятий таких ключевых отраслей экономики страны, как нефтегазовая, горно-металлургическая, химическая и машиностроительная обозначены их включением в целевые технологические программы. Предполагается их работа по 10 важнейшим направлениям, охватывающим реальный сектор, и 63 критическим технологиям, выявленным по результатам используемой в Казахстане программы технологического прогнозирования. Разработал её АО «Национальный инновационный фонд» в сотрудничестве с международными специалистами Института научно-технологической оценки и планирования Кореи. С учетом выявленных трендов в развитии науки, техники и технологии, носящих как внешний, так и внутренний характер, были определены стратегические направления, по которым будет позиционировать себя Казахстан и которые могут обеспечить рост его конкурентоспособности на период до 2020 г.

Помимо этого, следует выделить структурные доли крупных и средних предприятий инновационной активности (табл. 4).

Т а б л и ц а 4

**Показатели инновационной активности по размерности
предприятий Казахстана в 2014 г.**

Регионы	По малым предприятиям		По средним предприятиям		По крупным предприятиям	
	Количество, ед.	Уровень инновационной активности, %	Количество, ед.	Уровень инновационной активности, %	Количество, ед.	Уровень инновационной активности, %
Республика Казахстан	19 356	5,2	2 799	15,9	1 913	25,5
Акмолинская обл.	987	5,6	190	7,9	93	23,7
Актюбинская обл.	870	5,3	127	15	117	17,1
Алматинская обл.	1 239	6,5	153	16,3	81	40,7
Атырауская обл.	771	6,9	111	12,6	95	12,6
Западно-Казахстанская обл.	599	5,1	99	12,1	70	11,4
Жамбылская обл.	635	8,4	97	23,7	76	28,9
Карагандинская обл.	1 492	4,6	231	19,5	179	25,1
Костанайская обл.	1 186	9,2	193	24,4	121	39,7
Кызылординская обл.	557	6	81	18,5	87	28,7
Мангистауская обл.	735	2	109	7,3	78	11,5
Южно-Казахстанская обл.	1 658	3,7	190	16,8	177	27,7
Павлодарская обл.	913	4,3	117	10,3	112	25
Северо-Казахстанская обл.	762	5,5	177	29,4	62	35,5
Восточно-Казахстанская обл.	1 643	5,1	240	12,9	172	24,4
г. Астана	1 650	6,4	205	24,9	142	40,8
г. Алматы	3 659	3,6	479	9,4	251	17,5

Примечание. Составлена автором на основе источника [7].

К инновационно-активным предприятиям крупного предпринимательства относится 25,5% от общего числа, на долю среднего инновационного предпринимательства приходится 15,9%, тогда как на долю малых инновационных предприятий — лишь 5,2% от общего числа.

Это подтверждают исследования разных авторов о закономерности степени инновационной активности крупных предприятий и малого предпринимательства: в крупных компаниях гораздо больше средств и возможностей для новых разработок. Таким образом, существенная доля инновационной активности приходится на крупные предприятия. Следует отметить, что большая часть этих предприятий предпочитает внедрять новые технологии и процессы, а не инновационную продукцию.

Причины технологического отставания и низкой инновационной направленности на малых предприятиях связывают либо с некорректными действиями предыдущего руководства, либо со сложностями современного «кризисного» этапа, либо с деградацией предприятия в постсоветский период [6].

Также в качестве негативного факта следует отметить региональные диспропорции инновационного развития (табл. 5).

Т а б л и ц а 5

Региональные особенности инновационной активности предприятий Казахстана в 2014 г.

Регионы	Количество предприятий, всего	Предприятия	
		Имеющие инновации ед.	Уровень активности предприятий в области инноваций, в %
Республика Казахстан	24068	1940	8,1
Костанайская обл.	1500	204	13,6
Жамбылская обл.	808	98	12,2
Северо-Казахстанская обл.	1001	116	11,6
г. Астана	1997	214	10,7
Кызылординская обл.	725	73	10,1
Алматинская обл.	1473	139	9,4
Карагандинская обл.	1902	159	8,4
Атырауская обл.	977	79	8,1
Актюбинская обл.	1114	85	7,6
Восточно-Казахстанская обл.	2055	157	7,6
Акмолинская обл.	1270	92	7,3
Южно-Казахстанская обл.	2025	143	7
Павлодарская обл.	1142	79	6,9
Западно-Казахстанская обл.	768	51	6,6
г. Алматы	4389	219	5
Мангистауская обл.	922	32	3,4

Примечание. Составлено автором на основе источника [7].

По итогам 2014 г. 7 регионов превышают среднереспубликанский уровень инновационной активности. Причинами данной ситуации чаще всего называют сырьевую ориентацию Казахстана и, соответственно, доходы от нее (ЗКО, Мангистауская область). Но это не в полной мере применимо к инновационной сфере. Это утверждение правомерно в отношении к Павлодарской, Восточно-Казахстанской,

Актюбинской индустриальным областям, чей производственный потенциал достаточно значителен.

Сосредоточение основной массы инвестиционных проектов в нескольких городах привело к региональным диспропорциям, поэтому государство предприняло ряд действий по их устранению, а также повышению инвестиционной привлекательности и экономическому развитию отстающих регионов. С этой целью разрабатываются планы развития регионов с учетом конкурентных преимуществ, отраслевой структуры и имеющихся в наличии ресурсов.

В 2016–2019 гг. региональная политика будет сориентирована на более полное использование потенциала регионов с позиции роста инновационной активности, создание наилучших условий для населения путем стимулирования и контроля за урбанизационными процессами и всемерного развития агломераций, которые в сложившихся экономических условиях становятся ключевыми точками роста. Кроме того, внимания будут заслуживать наиболее перспективные населенные пункты, располагающие потенциалом роста.

Перед регионами стоят задачи концентрации мер государственной поддержки на приоритетных отраслях экономики и ключевых проектах диверсификации, создания своих специальных экономических зон (СЭЗ) и индустриальных зон (ИЗ), разработки концепции инвестиционной политики, формирования инвестиционного портфеля и точечной работы с конкретными партнерами. Одними из резервов роста производства являются реанимация простаивающих мощностей, их модернизация, оказание содействия в получении различных мер государственной поддержки [9].

В 2016–2019 гг. на региональные органы будет возложена ответственность за промышленное развитие региона в соответствии с его специализацией. Предполагается, что регионы будут играть новую роль в развитии промышленности. При этом местным органам будет дана самостоятельность в принятии оперативных решений касательно промышленного развития региона. Контролировать работу региона позволит мониторинг ключевых показателей развития промышленности. Функции оператора реализации ГПФИИР планируется возложить на социально-предпринимательские корпорации (СПК) — единственный институт развития в регионе, наделенный для этого соответствующими функциями и полномочиями.

На сегодняшний день в стране действуют 16 СПК, перед которыми стоят задачи привлечения в регионы отечественных и зарубежных инвесторов, развития инфраструктуры, поддержки бизнеса и кластеров в приоритетных отраслях, оказания содействия в реализации инновационных проектов через доленое финансирование, участия активами и выделения средств в рамках государственных программ.

Предусматривается поддержка СПК через гарантированный заказ, инструменты государственных программ, в том числе через «Дорожную карту бизнеса».

В 2014 г. в стране функционировали десять СЭЗ (табл. 6).

Т а б л и ц а 6

Основная характеристика СЭЗ Казахстана

Название	Тип зоны	Проекты
Парк инновационных технологий	Технико-внедренческая	Delta IT — проект по производству средств связи для силовых структур.
Бурабай	Сервисная	Реализован проект по строительству туристско-развлекательного комплекса «BurabayLakeResortsHotel»
Астана - новый город	Сервисная в части строительной субзоны и промышленно-производственная в части индустриальной субзоны	Реализуется 41 проект, из которых 7 введены в строй. Запущены 2 новых производства (заводы по производству электровозов и изготовлению фотоэлектрических модулей. В 2013 г. запущены заводы по производству строительных материалов и полиэтиленовых изделий
Морпорт Актау	Промышленно-производственная	Реализованы 5 проектов, на стадии проектирования 19 проектов. Введены в эксплуатацию 3 проекта (завод по выпуску экологически чистого судового топлива и синтезу полимеров, металлургический завод по выпуску стали, завод по изготовлению труб из полиэтилена низкого давления)
Онцүстік	Промышленно-производственная	Реализованы 4 проекта, в т. ч. в 2012 г. введен в строй проект по производству бумаги. Введены в эксплуатацию 4 проекта по налаживанию изготовления прикладных материалов; выпуску картонной бумаги и 3–5 слойного фрокартона; обработке целлюлозно-бумажной продукции; выделыванию ковров
Индустриальный нефтехимический технопарк (национальный)	Промышленно-производственная	Реализуется проект по созданию газохимического интегрированного комплекса
Сарыарка	Промышленно-производственная	Всего 5 проектов. В 2013 г. введено в строй предприятие по изготовлению интерактивного оборудования. 6 компаний готовятся к началу строительства нулевого цикла
Хоргос – Восточные ворота	Промышленно-производственная	Планируется реализация проектов по развитию транспортно-логистической системы Казахстана
Химический парк «Тараз»	Промышленно-производственная	Планируется реализация 4 проектов по переработке местного сырья и производству экспортно-ориентированной химической продукции
Павлодар	Промышленно-производственная	Функционирует предприятие АО «Каустик» по производству хлор-щелочной продукции

Примечание. Составлена автором на основе источника [10, 11].

В целях финансирования строительства инфраструктуры в 2015 г. из Национального фонда выделено 68,5 млрд тенге на ряд проектов: развитие СЭЗ «Хоргос — Восточные ворота» (в настоящее время готовность инфраструктуры составляет 40%), завершение строительства инфраструктуры СЭЗ «Павлодар», СЭЗ «Морпорт Актау», СЭЗ «Парк инновационных технологий», СЭЗ «Астана — Новый город», СЭЗ «ХимпаркТараз».

На территориях СЭЗ зарегистрированы 492 участника, за 2009–2014 гг. сюда вложено 428 млрд тенге зарубежных инвестиций, затраты республиканского бюджета составили 97,0 млрд тенге. На площадках СЭЗ реализуются 146 проектов, из которых 81 проект уже введен в эксплуатацию, и при их выходе на проектную мощность будет создано 34 тыс. рабочих мест. В 2015–2019 гг. планируется ввести в эксплуатацию 50 проектов, с созданием порядка 17 000 рабочих мест.

Несмотря на результативность функционирования СЭЗ, остаются нерешенными проблемы по мобилизации вкладчиков: незавершенное строительство инженерной инфраструктуры; недостатки в координации деятельности управляющих компаний и недостаток территорий для реализации проектов.

В 2015–2019 гг. приоритетами для дальнейшего эффективного развития СЭЗ станут: обеспечение их инфраструктурой для реализации высокотехнологичных проектов на их территории; создание Единого оператора по управлению ими для привлечения частных инвестиций на территорию, повышения эффективности работы принципа «одного окна» между участниками СЭЗ и государственными органами.

В настоящее время из пяти функционирующих ИЗ четыре находятся в различных областях страны и одна в г. Усть-Каменогорске. К предприятиям, которые переводятся из центра города на территорию ИЗ в целях снятия транспортной и экологической нагрузки предъявляются два основных требования: быть экспортно-ориентированными и обеспечивать импортозамещение. С учетом установленных для региональной политики приоритетов при оказании регионам финансовой поддержки касательно ИЗ предпочтения будут отдаваться городам (малым и моно-), обладающим научно-техническим и экономическим потенциалом. В 2015–2019 гг. запланировано проводить ежегодно конкурсы, по результатам которых выделять финансирование 5–7 индустриальных зон, а также создать ИЗ (это могут быть частные ИЗ) еще в 12 регионах страны.

Таким образом, один из важных вопросов развития инновационного предпринимательства в Республике Казахстан — действенность используемых мер координирования и их эффективность, нацеленность законопроектов, фактически реализуемых программ и намечаемых к выполнению стратегий на реалии сегодняшнего времени. Не менее важными являются вопросы соотношения мер прямого регулирования (бюджетные субсидии, стимулы); именно они позволяют предоставлять благоприятные условия для деятельности предпринимателей, претворяющих в жизнь сложные и рискованные инвестиционные проекты.

Финансирование инноваций на настоящий момент носит проблемный характер, поэтому часто инновационная деятельность финансируется самими компаниями без участия государства. Наглядно на рисунке 2 обобщен ряд проблем, препятствующих инновационному развитию предприятий.

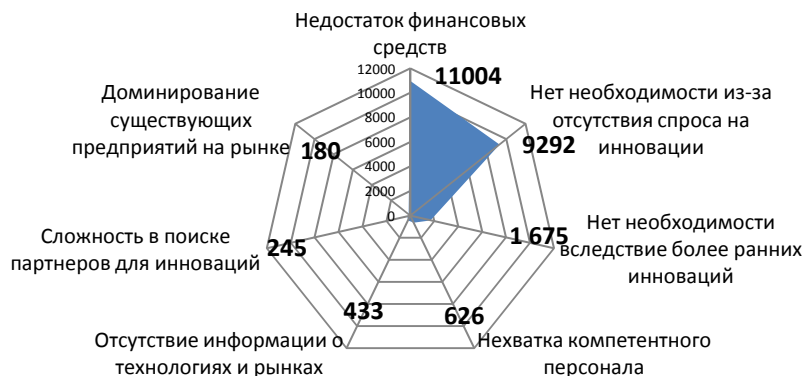

Рисунок 2. Причины, препятствующие инновационной деятельности (по результатам опроса предприятий, составлен автором на основе источника [12])

В качестве основной проблемы предприниматели указывают недостаток финансовых средств — 11004 респондента (47%). Пагубно повлияло на инновационную активность и ослабление тенге, связанное с падением цен на нефть и повлекшее снижение покупательной способности населения. В фазе спада экономики предприятия в лучшем случае будут внедрять улучшающие нововведения, характеризующиеся незначительными капитальными вложениями и низкой степенью риска. Негативно сказывается на инновационной активности и резкое возрастание цен на сырье и материалы, большая часть которых также поставляется из-за рубежа.

Понятно, что стоимость тиражирования готовых идей и знаний значительно ниже разработки собственных и доведения их до стадии серийного и массового производства. Поэтому для отечественной инновационной системы характерно заимствование технологий, а не создание радикальных инноваций. Однако в настоящий момент, учитывая рост курсов иностранных валют, цена импортных основных средств слишком высока, а ввиду невозможности задействования лизинговых или кредитных механизмов многим компаниям придется отложить существенную модернизацию производства на неопределенный срок.

На втором месте проблема отсутствия спроса на инновационную продукцию — 9292 предприятия (40%). Тем не менее многие предприятия все же заявили о готовности внедрять инновации в ближайшее время при реализации следующих условий — минимизация риска и налогообложения, долевое участие государства в софинансировании проектов, наличие и реальное обеспечение государственных гарантий.

Важное значение для инновационного развития также имеет непосредственное состояние используемых в производстве основных средств — сильно изношенное и устаревшее оборудование практически не позволяет использовать инновационные технологии и систематически требует дополнительных капитальных вложений для поддержания его в рабочем состоянии. Модернизировали технологию 1675 респондентов (7,1%).

Особое внимание следует уделить такому фактору, как человеческий капитал, поскольку без квалифицированной рабочей силы даже самое современное и максимально автоматизированное оборудование не сможет эффективно функционировать. Стабильность и структура кадрового состава предприятия оказывают ощутимое влияние на его восприимчивость к инновациям. 626 предприятий (2,7%) указывают на факт отсутствия компетентного персонала как на основную.

Не способствует активизации воспроизводственных процессов и отсутствие необходимых для большинства отраслей экономики отечественных разработок в области станкостроения и приборостроения, связанное прежде всего с недостаточной материальной поддержкой развития науки и подготовки научных и инженерных кадров. Ввиду невозможности приобрести оборудование отечественного производства, промышленные предприятия вынуждены заказывать его за рубежом, что, как уже было отмечено, также связано с определенными сложностями.

Все чаще предприятия сталкиваются с ухудшением качественных характеристик закупаемых материалов, связанным с попытками поставщиков сохранить доходность своего бизнеса на докризисном уровне. Очевидно, что использование не отвечающего технологическим требованиям сырья может привести к выпуску низкосортных или даже бракованных изделий, а позволить себе повышать цены на продукцию пропорционально удорожанию материалов предприятия не могут из-за риска потери клиентов. Это означает, что в условиях высокой инфляции в распоряжении производителей остается меньше средств, которые могут быть потрачены на инновационные цели. Сложность в поиске партнеров для инноваций испытывают 245 предприятий (1% респондентов).

Эксперты называют и другие возможные препятствия более свободной инновационной деятельности, среди которых следует выделить [13]:

- трудность в получении инвестиций для внедрения инновационной продукции;
- сильная бюрократизация государственных уполномоченных органов (трудности в сертификации продуктов и технологий и т.д.);
- трудности экспортно-таможенного контроля (высокие таможенные тарифы на импортные продукты и технологии; сложная таможенная процедура);
- слабая защита интеллектуальной собственности со стороны законодательства;
- недостаток управленческих кадров при реализации инновационных проектов;
- отсутствие механизмов оценки риска и возврата инвестиций;
- сложность в коммерциализации продукции.

На основе проведенного анализа можно сделать вывод, что потенциал предприятий в инновационной сфере до сих пор не реализован в полной мере. Его реализацию затрудняют многочисленные свойственные для Казахстана институциональные факторы, порождающие значительное число барьеров на пути развития инновационного бизнеса, большая часть которых носит серьезный характер и в краткосрочной перспективе не могут быть значительно ослаблены.

При этом большинство из выделенных сдерживающих факторов лежит вне сферы влияния инновационных предприятий, что делает вопрос их поддержки со стороны государства первостепенным.

Однако нельзя не отметить становление государственной политики, направленной на снижение административных барьеров и создание более благоприятной среды для развития инновационного бизнеса.

Список литературы

- 1 Глобальный индекс инноваций: Казахстан поднялся на 5 позиций. — [ЭР]. Режим доступа: <http://tengrinews.kz>
- 2 Показатели Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 гг. / Статистический бюллетень Комитета по статистике МНЭ РК. — 2014.
- 3 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы. — [ЭР]. Режим доступа: palata.kz
- 4 Заключение по оценке государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы по итогам 5 лет. — [ЭР]. Режим доступа: <http://economy.gov.kz/>
- 5 Пацаева Ш. Корпоративная и государственная стратегии инновационной активности в России // Креативная экономика. — 2013. — № 9 (81).
- 6 Официальный сайт электронного издания «Наука и технологии в России», 2014. — [ЭР]. Режим доступа: www.strf.ru
- 7 Инновационная деятельность Казахстана 2008–2010: Статистический сборник. — [ЭР]. Режим доступа: www.stat.gov.kz
- 8 Государство и рынок: механизмы и методы регулирования в условиях перехода к инновационному развитию: колл. монография в 2-х т. / Под ред. С.А. Дятлова, Д.Ю. Миропольского, В.А. Плотникова. — СПб., 2010. — Т. 1.
- 9 Шувалов В.А. Государственное регулирование инновационного развития регионов Казахстана // Российское предпринимательство. — 2015. — № 1 (271). — С. 87–96.
- 10 Закон Республики Казахстан от 21 июля 2011 года № 469-IV ЗРК «О специальных экономических зонах в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2013 г.) — [ЭР]. Режим доступа: www.zakon.kz
- 11 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 октября 2010 года № 1145 «Об утверждении Программы по привлечению инвестиций, развитию специальных экономических зон и стимулированию экспорта в Республике Казахстан на 2010–2014 годы» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.12.2013 г.) — [ЭР]. Режим доступа: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1100001596>
- 12 Об инновационной деятельности предприятий в Республике Казахстан/ Статистический бюллетень Комитета по статистике МНЭ РК. — 2015.
- 13 Альжанова Ф.Г. Рынок технологий в условиях глобализации: институты и механизмы развития в Казахстане. — Алматы, 2007.

Р.К. Андарова, Т.Т. Хайдарғалиева

Қазақстан Республикасында инновациялық кәсіпкерлікті дамыту факторларын талдау

Мақалада инновациялардың таратылуы мемлекеттің қорларда негізделген экономикада инновациялық экономикаға көшуіне ықпал ететіндігі туралы айтылған. Инновациялық экономиканың жоғары қосылған құны өндіріспен, ақпараттық технологиялармен, компьютерлік жүйелермен, жоғары өндірістік технологиялармен, дамыған зияткерлік меншік нарығымен ерекшеленеді. Бұл Қазақстандағы инновациялық даму мәселелерін шешу бағытында да негіз болып табылады. Зерттеулердің маңызды тақырыптарының бірі инновациялық кәсіп болып табылады. Мақалада Қазақстанның инновациялық кәсіптегі негізгі даму факторлары талданды. Сондай-ақ Қазақстанның инновациялық даму динамикасы қарастырылды. Инновацияны қолдайтын мемлекеттік құралдар анықталды. Инновациялық кәсіптің кейбір қиындықтарына ерекше назар бөлінді.

R.K. Andarova, T.T. Haidargaliyeva

Analysis of innovative entrepreneurship development factors in the Republic of Kazakhstan

Dissemination of innovations contribute to the transition of the State from a resource-based economy to the innovative economy, which is characterized by a predominance of industries with high added value, information technology, computer-based systems, high technology productions and development of intellectual property market. This all issues are fundamental in dealing with problems of innovative development in Kazakhstan. Innovative entrepreneurship is one of the actual issues of the study. The article analyzes the main factors of development of innovative entrepreneurship in Kazakhstan. Also, the dynamics of innovative development of Kazakhstan. Identified the instruments of state support of innovation. Special attention is paid to some problems of innovative entrepreneurship.

References

- 1 Global innovation index: Kazakhstan improved its position by 5 points, [ER]. Access mode: <http://tengrinews.kz>
- 2 Indicators of the state program of forced industrial-innovative development of Kazakhstan for 2010–2014 / Statistical Bulletin of the Committee on statistics of MNE of ROK, 2014.
- 3 State program of industrial-innovative development of Kazakhstan for 2015–2019, [ER]. Access mode: palata.kz
- 4 Assessment of the state program of industrial-innovative development of Kazakhstan for 2010–2014 by the end of 5 years, [ER]. Access mode: <http://economy.gov.kz/>
- 5 Pashaeva Sh. *Creative economy*, 2013, 9 (81).
- 6 The official site of the electronic edition «Science and technology in Russia», 2014, [ER]. Access mode: www.strf.ru
- 7 Innovation activity of Kazakhstan 2008–2010 / Statistical collection, [ER]. Access mode: www.stat.gov.kz
- 8 State and market: mechanisms and methods of regulation in the conditions of transition to innovative development: collective monograph in 2 volumes / Under the editorship of S.A. Dyatlov, D.Y. Miropolsky, V.A. Plotnikov, Saint Petersburg, 2010, 1.
- 9 Shuvalov V.A. *Russian business*, 2015, 1 (271), p. 87–96.
- 10 Law of the Republic of Kazakhstan dated July 21, 2011 № 469-IV LRK «On special economic zones in the Republic of Kazakhstan» (with a sat 12.03.2013, the amendments and supplements), [ER]. Access mode: www.zakon.kz
- 11 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 30, 2010, 1145 «On approval of the investment programs, the development of special economic zones and export promotion in the Republic of Kazakhstan for 2010–2014» (with alterations and amendments as of 31.12.2013), [ER]. Access mode: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/P1100001596>
- 12 Innovative activity of enterprises in the Republic of Kazakhstan / Statistical Bulletin NEM RK Statistics Committee, 2015.
- 13 Alzhanova F.G. *Technology market in the conditions of globalization: the development of institutions and mechanisms in Kazakhstan*, Almaty, 2007.

L.V. Tashenova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University
(E-mail: larisatash_88@mail.ru)*

Regional differentiation and the main problems of patent activity in the Republic of Kazakhstan

In the article by the method of cluster analysis reflected the differentiation of regions of Kazakhstan by patent activity. Multidimensional classification of regions of Kazakhstan is carried out by using such indicators of patent activity of subjects of the market by the 2015 year as a number of inventive security documents were issued for inventions, utility models, industrial designs, selection achievements, trademarks. As a result of analysis 7 clusters were obtained. Cluster analysis was allowed to classify the regions of Kazakhstan taking into account features that reflect the essence, the nature of the market for innovation, which has led to better knowledge of the totality of classified regions in terms of inventive activity. Based on the study research the problems of inventive activity in Kazakhstan, such as legal, personnel, financial and informational nature, as well as the registration and examination of innovative developments were identified.

Key words: patent activity, cluster analysis, inventions, utility models, industrial designs, selection achievements, trademarks, innovative development.

At the moment the distinctive feature of functioning of the market of intellectual products is the possession of his subjects high scientific and technical potential, which, in turn, highly dependent on the characteristics of the region.

Currently, relevant strategic objective is the development of domestic high-tech industry, the development and introduction of new high-tech and information technology are aimed at obtaining competitive products and ensure the interests of national economic security through the preservation and development of industrial and scientific-technical potential of the republic.

According to the National Institute of Intellectual Property (NIIP), during the analyzed period 41,511 applications for protective documents for inventions were received. From national inventors by the analyzed period 35686 applications were received, accounting for 86% of their total number, respectively, of foreign inventors — 5825 applications (14%) [1; 16].

The inventive activity in the regional context of the Republic of Kazakhstan was studied (Figure 1).

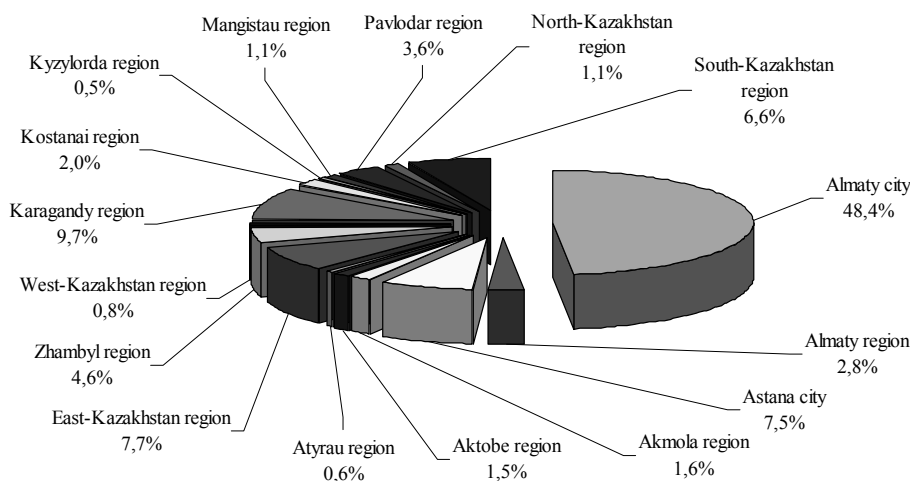

Figure 1. Regional distribution received from national applicants applications for protective documents in the 1992–2015 years, in % (compiled using the data of RSE «NIIP»)

Most inventive activity at the regional level is observed in the city of Almaty. Inventors from Almaty city occupy a large share, so in the period from 1992 to 2015, they filed 17,263 applications (48.4%). After the Almaty inventors followed by the inventors of Karaganda, East-Kazakhstan, South-Kazakhstan regions

and Astana city, whose share is 9.7%, 7.7%, 6.6% and 7.5% respectively. Other regions of Kazakhstan on the level of inventive activity are less than 5% contribution to the innovation market.

The analysis showed that the dominant role in the filing of applications on inventions by foreign applicants belongs to the United States in 2015 (28%), Switzerland (12.9%), France (9.1%) and Germany (6.5%) (Figure 2).

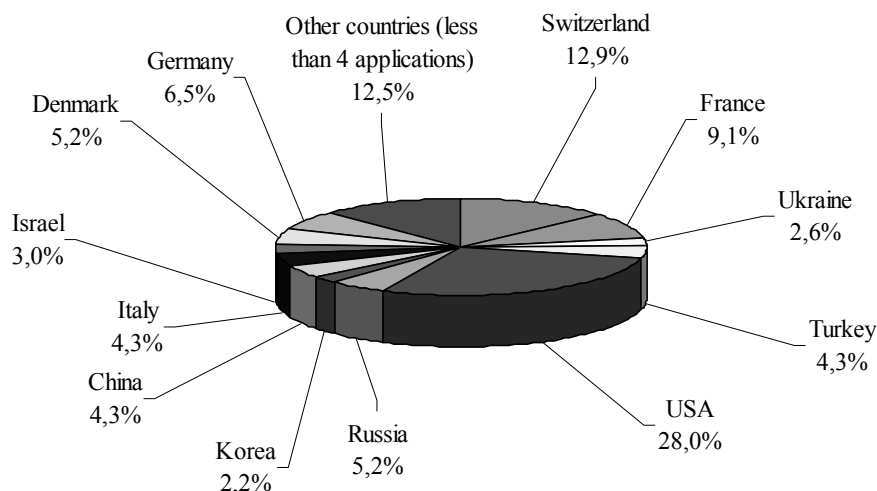

Figure 2. Country distribution the applications for protective documents for inventions are received from foreign applicants in 2015, % (compiled using the data of RSE «NIIP»)

On the other countries, including Russia, Denmark, Italy, China, Turkey, Israel, Ukraine, Korea, less than 5% of the total filing applications are accounted.

In 2015, the largest number of protective documents on inventions, according to the International Patent Classifications (IPC), was issued under the following sections: «Human necessities» (485 patents and innovation patents), «Chemistry and Metallurgy» (371), «Various processes» (191), «Mechanics, illumination, heating» (167), «Construction, mining» (137).

Special place in the analysis of development of the regional market of intellectual property covers the analysis of regional differentiation by the patent activity. For this analysis the method of grouping was used, by means of which the totality of regional entities homogeneous were divided into several groups.

Formations of groups of regions with different rates of patent activity are conducted using cluster analysis.

«Cluster» is a accumulation, a group of elements are characterized by a common property. The basis of this method is based on a set of data describing the objects under the research for a number of grounds. The method is based on a cluster analysis of the natural stratification process laid objects on distinct clusters are disposed apart at a certain distance [2; 45].

Cluster analysis allows solving the following problems of economic-statistical research: to form a homogeneous population, choose the essential features, highlight the typical group. Cluster analysis algorithm is based on calculating the distance matrix. In this article, the ordinary Euclidean distance was used to calculate the distance matrix.

Official statistics does not contain the complete information describing the volume, dynamics and trends of intellectual property development of the regional markets of Kazakhstan. Only the analysis of the available publications on patent activity by region, Republic of Kazakhstan allows classifying regions by the ranking on the mentioned market.

Using the cluster analysis, the classification of the regions of Kazakhstan on innovative activity was conducted [3; 20–21, 4; 65–67]. Multidimensional classification of regions of Kazakhstan was carried out using indicators such as patent activity of market entities in 2015 as the number of issued titles of protection for inventions, utility models, industrial designs, selection achievements and trademarks (Table).

**The distribution by regions the issued by residents the security documents
on the industrial property objects for 2015, units**

№	Region	Number of issued protective documents				
		for the inventions	for the utility models	for the industrial designs	for the selection achievements	for the trademarks
1	Almaty city	639	29	33	21	1011
2	Almaty region	43	1	13	21	123
3	Astana city	183	29	6	-	310
4	Akmola region	23	1	1	14	26
5	Aktobe region	6	2	2	4	57
6	Atyrau region	5	-	1	-	29
7	East-Kazakhstan region	65	11	1	10	60
8	Zhambyl region	61	1	12	-	40
9	West-Kazakhstan region	24	2	4	-	26
10	Karagandy region	91	5	-	-	90
11	Kostanai region	15	6	-	4	50
12	Kyzylorda region	14	-	-	2	11
13	Mangistau region	9	-	-	-	16
14	Pavlodar region	61	1	1	6	29
15	North-Kazakhstan region	21	6	14	1	48
16	South-Kazakhstan region	74	8	6	5	112
Total		1334	102	94	88	2038

Note. Compiled using the data of RSE «NIIP»

16 of the Republic of Kazakhstan regions were selected for analysis in this sample population of Almaty city was excluded, because it is much greater than for the rest of the analyzed indicators.

7 clusters were obtained by multivariate classification (Figure 3):

- the first cluster combined two regions — Almaty and South-Kazakhstan;
- the second cluster is presented by Akmola, Aktobe and North-Kazakhstan regions;
- the third includes 2 areas — the East-Kazakhstan and Pavlodar regions;
- the fourth cluster combined Zhambyl region and West-Kazakhstan;
- the fifth cluster by the level of patent activity is presented by Kostanai region;
- the sixth cluster was made by Atyrau, Kyzylorda, Mangistau and Karaganda regions;
- the seventh cluster is the city of Astana.

Analyzing the resulting classification, it may be noted that the seventh cluster is represented by the city of Astana, is the most powerful.

The first cluster also integrates the regions with a high level of patent activity. Indicators on this cluster regions exceed the corresponding regions of the data got in the second cluster, on average, in 2.72 times, included in the third cluster — in 1.67 times, in the fourth cluster — in 2.41 times, the fifth cluster — in 2.7 cluster and sixth cluster — in 3 times, respectively. This reflects about the tendency of the first cluster of regions to innovative development and, consequently, to an increase an investment attractiveness. Thus, the average volume of issued property documents for trademarks and service marks of the analyzed cluster amounted to 118 units, the number of patents granted for inventions — 59, for utility models — 5, on industrial designs — 10, for selection achievements — 13.

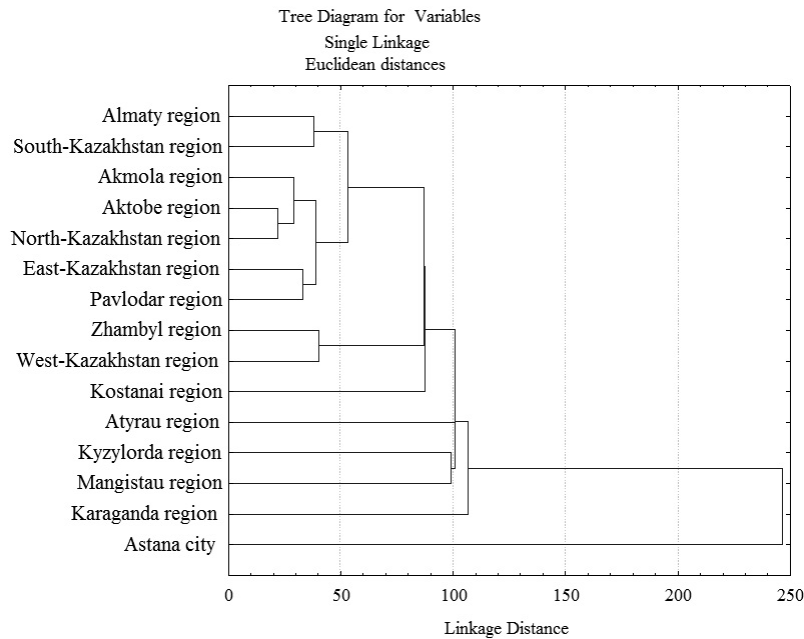

Figure 3. The dendrogram of regions of the Republic of Kazakhstan by the level of innovation activity (compiled using the data of RSE «NIIP» via the package of applied programs Statistica 6.0)

Regions of the second, fourth, fifth and sixth clusters have significantly lower values of these indices, all of these indicating their low activity patent. Like the researches have shown, in these regions the utility models virtually are not invented, and in the future, of course, it will play a negative role and will have a negative impact on their innovative development.

Regions in the third cluster are characterized by an average level of patent activity. Thus, according to research's information, they have the highest rate in the parameter of «the number of issued protective documents for the inventions»: on average, it amounted to 63 units. By one of the criteria for assessing the patent activity of the analyzed regions «the number of issued protective documents for the trademarks» Akmola, Aktobe and North-Kazakhstan region, are included in the second cluster, have average index — 43.7 units.

The cluster analysis allowed solving the following tasks:

- to classify regions of the Republic of Kazakhstan taking into account the features that reflect the essence of the market nature of innovation, which has led to better knowledge of the totality of classified regions by the level inventive activity;
- to build a new classification of regions of the Republic of Kazakhstan on the level of patent activity and to establish relationships within the selected population.

Problems of promotion and development of invention, patent and licensing activities in the regions, there are not in the country the first year.

Unfortunately, only a small part of the inventions in the Republic find its practical implementation. One of the reasons is the lack of government organizations, are involved in the implementation of patented inventions.

In this regard there was a necessity of the expert survey, which revealed the major problems in the implementation of innovations in the economy.

The survey involved a patent attorney of the Republic of Kazakhstan. Respondents noted the most encountered problems of the inventors during the registration of inventions, industrial designs and utility models [5; 363].

According to experts, the main problem is lack of knowledge of legislation in the sphere of the protection documents (83%). They also observe the high rates of registration and support of the protection document (67%); the terms of the application (50%); inability to identify an invention, utility model, as well as the wrong scope (17%).

According to the survey, all experts see the need for a marketing service specialist for the successful commercialization of the research.

Marketing of intellectual industrial property, in their opinion, it is necessary for the study and analysis of the patent situation, checks patents-analogues and the life cycle of intellectual industrial property. At the same time analyzes the supply and demand for similar products are compared all the parameters of the inspected object with the likes given or functioning in the market, predicted the expected demand for new technologies or products, select the type and method of advertising activity, plans are to promote products, selected depth and width of the channels goods movement. The experts noted the need for and specialists from the legal and finance spheres (50 and 33% respectively).

On the question of what are the business intentions of the inventors, the experts noted the following: licensing and the search for investors, patent sales, product sales. As another variant of the answer, the experts drew the attention on the intention of the inventors of a patent for the using of thesis defense — vain desire to be the «inventor».

The most effective elements of infrastructure of supporting the innovation activity, experts consider the targeted program support and development of small businesses, as well as the program of financing of innovative activity. 3 experts have identified the need to create and conduct special training programs in the field of business innovation and the formation of a larger number of venture capital funds. However, they do not consider mandatory elements of an infrastructure of support of innovative activity — technological parks, innovative technology centers, business — centers and small business associations.

The experts were asked at what stage it is advisable to sell innovative business results of scientific activity? Experts, relying on personal professional experience, pointed out that the most advisable to sell the industrial design, as a model of production and technology, driven to industrial applications.

On the issue of the need to increase the number of patent attorneys in Kazakhstan, respondents said that the current number of patent attorneys is sufficient to document the service of inventors, however, need to improve the quality of services provided and their professional competence.

Thus, based on the research, the problems of innovative business in the Republic of Kazakhstan were revealed, which implies the commercialization of intellectual industrial property objects:

- *the registration and examination of innovations*: the ignorance of the inventors of the legislation; high rates of registration and support of protection; long-term consideration of the application; the absence of a search of the electronic database of trademarks and service marks;
- *human resource constraints*: insufficient level of qualification of experts (patent no education); insufficient number of specialists in the field of marketing, management, able to promote innovation in the market; no program of compulsory education heads of enterprises, universities, aimed at the elimination of illiteracy of the patent; the absence of specific services to enterprises on patenting and innovation;
- *financial nature*: insufficient state financing of innovations; high duties on equipment; lack of benefits for income tax; minimum demand for small innovative businesses;
- *information character*: the absence of accurate data on innovative enterprises; lack of information about new domestic and innovative developments.

Many inventions include the narrow scope of the legal protection, enabling other persons legally circumvent a patent, slightly modifying the process parameters or design elements. This is due to the fact that the majority of applicants are no methodological skills submission invention and its preparation of the formula. Not all organizations that create technical innovations, there are competent specialists able to provide methodological assistance in patenting inventions. Problems of training in the field of patents, in line with international standards (lawyers, experts, economists) were exacerbated. It is necessary to address the issue of training of specialists in the field of patents in high schools, with appropriate material and methodological base and qualified teaching staff.

References

- 1 Годовой отчет «Национального института интеллектуальной собственности» Комитета по правам интеллектуальной собственности Министерства юстиции Республики Казахстан / Под ред. С.Е. Бекенова. — Астана: ПТ «Астана», 2015. — 98 с.
- 2 Мандель И.Д. Кластерный анализ. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 176 с.
- 3 Шапкина Ж.М., Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В. Исследование патентной активности регионов Казахстана // Вестн. Карагандинского ун-та. — Сер. Экономика. — 2015. — № 3 (79). — С. 19–23.
- 4 Мамраева Д.Г., Ташенова Л.В. Изобретательская активность в Казахстане: состояние и проблемы // Менеджмент в России и за рубежом. — 2015. — № 3. — С. 64–69.

5 Мамраева Д.Г. Проблемы коммерциализации изобретений в Казахстане: взгляд экспертов // Внешнеэкономическая деятельность страны в условиях вступления мировой экономики в режим турбулентности: материалы междунар. науч.-практ. конф. (16 окт., 2015 г.). Ч.2 / ЕНУ. — Астана, 2015. — С. 361–366.

Л.В. Ташенова

Қазақстан Республикасындағы патенттік белсенділіктің аймақтық саралануы және негізгі мәселелері

Мақалада кластерлік талдау әдісі арқылы Қазақстан аймақтарының патенттік белсенділігі сараланған. Қазақстан аймақтарының көпөлшемді жіктелуі 2015 жылғы көрсеткіштер: өнертапқыштық нарықтың өнертабысқа берілген қорғаныш құжаттарының саны, пайдалы модельдер, өнеркәсіптік үлгілер, сұрыптау жетістіктері, тауарлық белгілер сияқты патенттік белсенділік өлшемдерімен жүргізілді. Талдау нәтижесінде жеті кластер анықталды. Кластерлі талдау Қазақстан аймақтарын инновация нарығының мәнін, табиғатын ашатын белгілерді есепке ала отырып, өнертапқыштық белсенділік деңгейі бойынша жіктелетін аймақтар жиынтығы бойынша білімді тереңдету әкелді. Зерттеу негізінде Қазақстандағы зерттеушілік әрекеттің негізгі құқықтық, кадрлік, қаржылық және ақпараттық сипаттағы, сонымен бірге инновациялық әзірлемелерді тіркеу мен сараптама кезеңіндегі мәселелер анықталды.

Л.В. Ташенова

Региональная дифференциация и основные проблемы патентной активности в Республике Казахстан

В статье с помощью метода кластерного анализа отражена дифференциация регионов Казахстана по патентной активности. Многомерная классификация регионов Казахстана проведена с использованием таких показателей патентной активности субъектов изобретательского рынка за 2015 г., как количество выданных охранных документов на изобретения, полезные модели, промышленные образцы, селекционные достижения, товарные знаки. В результате анализа получено 7 кластеров. Кластерный анализ позволил классифицировать регионы Казахстана с учетом признаков, отражающих сущность, природу рынка инноваций, что привело к углублению знаний о совокупности классифицируемых регионов по уровню изобретательской активности. На основе исследования выявлены проблемы изобретательской деятельности правового, кадрового, финансового и информационного характера: а также возникающие при регистрации и экспертизе инновационных разработок.

References

- 1 Annual report of the «National Institute of Intellectual Property» Intellectual Property Rights Committee of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, ed. by S.Y. Bekenov, Astana: PT «Astana», 2015, 98 p.
- 2 Mandel I.D. *Cluster analysis*, Moscow: Finance and statistics, 1988, 176 p.
- 3 Shayekina Zh.M., Mamrayeva D.G., Tashenova L.V. *Bull. of Karaganda University*, Series of Economics, 2015, 3 (79), p. 19–23.
- 4 Mamrayeva D.G., Tashenova L.V. *Management in Russia and abroad*, 2015, 3, p. 64–69.
- 5 Mamrayeva D.G. *Foreign economic activities in the country of entry conditions of the world economy in turbulent regime: proceedings of the international. scientific-practical conference (16 October, 2015), Part 2 / ENU, Astana, 2015, p. 361–366.*

D.G. Mamrayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University
(E-mail: dina2307@mail.ru)*

The state support of industrial and innovative activities in Kazakhstan: innovation grants

In the article the goals, objectives and measures of the state support of industrial and innovative activity in the Republic of Kazakhstan at the present stage of economic development were disclosed. A number of legal documents regulating the innovation activity in the country was considered. Some of the elements of industrial-innovative infrastructure: special economic zones, industrial parks, technology commercialization centers, industrial design offices; international centers of technology transfer, innovation clusters were highlighted. The main types of innovation grants, issued by the State, in particular to support the production of high-tech products at the initial stage of development; conducting industrial research; patenting in foreign countries and (or) regional patent organizations; acquisition of technology; commercialization of technologies; introduction of managerial and production technologies were reflected.

Key words: government support for industrial innovation, innovation grants, technological parks, industrial design offices, industrial and innovation infrastructure.

In order to ensure the sustainable development of Kazakhstan through diversification and modernization of the economy, creating the conditions for the production of competitive products and export growth, the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 17 May 2003, approved Strategy of Industrial and Innovation Development of Kazakhstan for 2003–2015. The Strategy identified the achievement of sustainable development through economic diversification, promoting withdrawal from raw orientation, preparation of conditions for the transition to long-term service and technology economy.

In 2005, in order to ensure the conditions for sustainable development of a competitive economy of the country through the effective use of intellectual potential, generation, distribution and commercialization of new knowledge in the republic was adopted on the formation program and the development of national innovation system of the Republic of Kazakhstan for 2005–2015. This program was the basic document on the formation and development of the national innovation system. The aim was to form an open innovation system providing for the establishment of a competitive final product based on the use of domestic and foreign scientific capacities and technologies. New evidence that innovations are the top priority of economic policy is the adoption of the 2006 Strategy for Kazakhstan's joining the 50 most competitive countries of the world [1–4].

For implementation of the Strategy priorities fully need to further strengthen the innovation activities of all economic systems. This requires, above all, strengthening of the state science and technology and innovation policies.

Therefore, in 2010 in the Annual Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «New Decade — New Economic Growth, New Opportunities for Kazakhstan» the Head of State noted that sustainable development in the coming decade will be provided due to accelerated diversification and raising the competitiveness of the national economy.

Currently, all favorable conditions were created for the development of innovation. Innovative activities in the Republic of Kazakhstan is regulated by the following regulations, providing legal support: The laws of the Republic of Kazakhstan «On Science», «On Copyright and Related Rights», «On state support of small business», «Patent Law of the Republic of Kazakhstan», «On technical regulation», «On regulation of the trading activity», «On investment funds», «On Information». Other documents: Kazakhstan innovative development concept, organization and rules of the state scientific and technical expertise, rules of formation and accreditation of specialized subjects of innovative activity.

One of the governing regulations of innovation also is the Law of the Republic of Kazakhstan «On the state support of industrial-innovative activity», which has been approved by January 9, 2012.

The purpose of the state support of industrial innovation is to increase the competitiveness of the national economy by stimulating the development of priority sectors of the economy.

The main objectives of state support are the following [5–8]:

- creation of favorable conditions for the development of priority sectors of the economy;
- creation of favorable conditions for modernization (technical upgrading) of existing production facilities in order to improve productivity;
- support the effective implementation of innovation and development of high-tech industries;
- development of the research base in the priority sectors of the economy and its integration with the production process.

In accordance with this Law, innovation is the result of physical and (or) legal entities who have received:

- practical implementation in the form of new or improved production facilities, technologies, goods, works and services,
- the organizational, technical, production decisions, administrative and commercial nature,
- other socially useful results, taking into account environmental safety in order to increase economic efficiency.

In accordance with the Law «On the state support of industrial-innovative activity», industrial and innovation infrastructure consists of the following elements [9–11]:

- special economic zones;
- industrial zones;
- technological parks;
- joint-stock investment funds of risk investment;
- technology commercialization centers;
- industry design offices;
- international centers of technology transfer;
- innovation clusters.

Development of the data elements that make up the industrial and innovation infrastructure, improves the condition of industrial and innovative regions and the country as a whole.

In addition, state support law is governed by the definition of the following measures of state support of industrial innovation:

- financing, including co-financing of projects, lease financing;
- provision of warranties and guarantees on loans;
- lending through financial institutions;
- subsidizing interest rates on loans issued by financial institutions, and the coupon on the bonds;
- implementation of investments in the authorized capital;
- guaranteed order;
- provision of innovative grants;
- provision of qualified human resources;
- provision of engineering and communication infrastructure;
- provision of land and subsoil use rights;
- supporting the domestic market;
- attracting foreign investment;
- development and promotion of export of domestic processed goods, services.

By the experience of many countries Kazakhstan was determined long-term vision and plan of action in the field of innovation. The next stage of Kazakhstan's innovation policy was reflected in the Concept of Innovative Development of Kazakhstan till 2020, adopted by presidential decree in June 2013. The purpose of the Concept is consonant with the Strategy «Kazakhstan 2050 — a new course of the established state» and aimed at facilitating the entry of Kazakhstan into the 30 most competitive countries of the world through the development of new technologies and services that will ensure the transition from a commodity to an innovative type of economy [12].

According to the Law of the Republic of Kazakhstan «On the state support of industrial-innovative activity» National Agency of Technological Development is the sole operator of tools to support innovation [13]. More than 3,000 innovative projects have been identified since the establishment of the National Agency for Technological Development, of which more than 535 were supported.

During the 2010–2013 years it was formed an effective innovation infrastructure consisting of 8 industrial parks, 4 industrial design offices, 21 commercialization offices and 4 regional commercialization centers, 4 international centers of technology transfer. It was established system of innovation support tools, including project and venture financing, innovation grants, services of technological business incubation, commercialization offices services, industrial design offices, service centers of international technology transfer and innovation competitions.

The State provides grants for innovative co-financing and reimburses the costs of the project, which increases the responsibility of the applicant for the success of the project.

With the adoption of the Law «On the state support of industrial-innovative activity» in 2012, a list of innovative grants was expanded and fleshed out with 4 to 9 species:

- 1) attracting highly qualified foreign specialists;
- 2) attracting consulting, design engineering organizations;
- 3) training of technical staff abroad;
- 4) introduction of managerial and production technologies;
- 5) supporting the production of high-tech products at the initial stage of development;
- 6) carrying out the industrial research;
- 7) patents in foreign countries and (or) regional patent organizations;
- 8) acquisition of technology;
- 9) commercialization of technology.

Since the launch of the program of innovative grants, more than 1,300 applications from innovators and innovative companies were reviewed, over 200 of which have received grants. With a view to the development of small and medium-sized innovative companies and projects, technology parks since 2010 is provided with the technological business incubation (TBI).

Provision of technological business incubation provide legal, accounting, marketing, economic support, provision of infrastructure, project management services, business plan development, learning the basics of business planning and innovation management, and other services.

In accordance with state programs the main places of concentration of innovation (innovation clusters) are technological parks in Kazakhstan. In the country a two-tier system of technoparks — six national and seven major regional cities in Almaty, Karaganda, Uralsk, Shymkent, Ust-Kamenogorsk, Petropavlovsk and Astana was formed. A distinctive feature of national technoparks is the presence of sectoral focus of their activities and conditions of the Special Economic Zone (SEZ) with preferential tax treatment.

The implementation and operation of technology parks in Kazakhstan is carried out on the modern European model, which has the following features: the presence of a building intended to accommodate the dozens of small firms (which contributes to the formation of a large number of new small and medium-sized innovative enterprises enjoying all the benefits of the collective system of services); service system consisting of complex and simple service recruited from firms which form required for the existing structure of innovative enterprises in the services sector.

A summary of the sphere of activity of Kazakhstan's industrial parks:

1. LLP «Technological park «Algorithm»» was created in 2004 in order to ensure a favorable environment for innovation in the western region of Kazakhstan by strengthening the synergy between all actors of the innovation process, as well as the initiators of innovative infrastructure projects and support services. Fields of activity: mechanical engineering for the oil and gas industry, instrument, petrochemical, environmental protection technology.

2. The Almaty regional industrial park was created in 2005 in order to enhance the added value of enterprises, enhance competitiveness and support innovation. Areas of activity are: construction technology, building materials, chemical industry, metallurgy, mechanical engineering.

3. LLP «Technological park «UniScienTech»» was created in 2004 in order to create favorable conditions for innovation in Central Kazakhstan by means of the initiators of innovative physical infrastructure and specialized services.

4. LLP «Alatau Iy-City Management» in Almaty was created in 2003 to form a strategic framework accelerated development of the information technology industry in Kazakhstan.

5. Technological park KazNTU named after Satpayev K.I. in Almaty was created in 2004 to ensure the dynamic development of high technologies, the introduction of scientific, technical and technological developments in the industry, research and the commercialization of the final results of the R&D.

6. LLP «Regional Technology Park of Astana» was created in 2007. Areas of activity are the following: the development of technologies in construction, building materials production, technology development in industry.

7. Technological park «Altai» in Ust-Kamenogorsk was established in 2008. Areas of activity are: production and processing of non-ferrous metals, information technology, engineering, environmental technology, the production of new material.

8. LLP «East Kazakhstan regional technological park «Altai»» in Ust-Kamenogorsk was created in 2005. Areas of activity are the following: production and processing of non-ferrous metals, information technology, engineering, environmental technology, the production of new material.

9. LLP «Regional Technology Park of the South-Kazakhstan region» in Shymkent was established in 2008. Areas of activity are: the chemical building materials technology, production and processing of agricultural products, processing of hydrocarbon raw materials, environmental protection technology.

10. LLP «Regional industrial technological park «Aktobe»» in Aktobe was created in 2006. The goal is to provide conditions for the sustainable development of a competitive economy of the region through the effective use of intellectual potential, generation, distribution and commercialization of new knowledge in the region through the mechanism of public-private partnership. Areas of activity are: mining and smelting industry, agriculture, oil and gas industry.

National technological parks are focused on the creation of the Republic of Kazakhstan in the new high-tech industries. Regional parks, among which can be noted as a high-tech technology park Almaty; technological park «Algorithm», Uralsk city; technological park «UniScienTech», Karaganda city, all of the are created in order to determine the disclosure and development of the region's innovation potential, ensuring the needs of the region's economy in innovative products.

One characteristic of Kazakhstan technological parks is their location on the territory of large enterprises with the involvement of the leading higher education institutions and research institutes.

The industrial parks of Kazakhstan prevails mixed ownership structure, i.e., public and private sectors jointly participate in the high-tech projects. Some Kazakhstani technoparks includes the so-called business incubators, i.e. building or several buildings, where for a limited time (two to five years) newly created small businesses rent space on favorable terms.

Industry design bureaus assist subjects of industrial innovation in the organization of production of new or improved products.

In Kazakhstan, there are 4 design offices in the areas of oil and gas, agricultural, transport engineering and mining equipment. These design offices have one of the strongest in the country teams of design engineers, using 3D-technology.

Industry design bureaus were created in order to promote domestic enterprises in the development of new products, through the acquisition, adaptation, development of design documentation, with the subsequent transfer on a reimbursable basis to domestic enterprises.

During the period from 2010 to 2013 the industry design bureau at the request of the machine-building enterprises 394 and purchased 64 sets of design documentation were developed. As a result of the done work to date the company has mastered the production of 178 new kinds of products.

Since 2011, the formation of a network of regional offices of commercialization is initiated. So, 21 commercialization offices have been established on the basis of the country's leading research institutes and universities. In 2012, Kazakhstan's Almaty region, Karaganda, Uralsk, Ust-Kamenogorsk and Astana were established five regional centers of commercialization. For 3 years is considered more than 400 applications scientists at 122 projects / technologies were developed concept study, of which 55 projects were selected for further commercialization [14].

Since 2004, the state invests in innovative projects according to the priorities of technological development. The main form of investment in innovative projects is a non-controlling participation in the authorized capital through the acquisition of shares / stakes in the formation or increase the authorized capital of legal entities, with the term of participation in the project up to 5 years. In order to develop high-tech and knowledge-intensive industries is also carried out work on the formation and development of the venture capital industry of the country, by entering into the charter capital of the venture funds to 49%, with a term of up to 7 years of participation.

The National Agency of Technological Development is taking part in 5 Kazakhstani venture funds and capitalization of 7 foreign venture funds. The difference from the direct project financing is that the venture capital funds are to finance the project up to 100%.

The National Agency of Technological Development carries out advocacy activities in which is actively working to promote innovation activity — on an annual basis, the republican forums, seminars in all regions, projects exhibitions (including «Field of innovation» in the competition of «Altyn Sapa» and «Chords of innovation» within the Astana economic Congress), the annual TV show — contest of innovative business plans NIF50K and rationalization decisions «Ratsionalizator.kz». In the period from 2010 to 2013 as part NIF50K competition 966 applications were received, the contest «Ratsionalizator.kz» 373 applications were received, among which were identified by 12 winners.

In its international policy of Kazakhstan is open for dialogue with all the participants of the innovation process in all countries, without exception, however, sees the priority in countries with advanced national innovation system, such as Finland, the USA, Israel, Germany, France, South Korea, Malaysia, Singapore. Currently, there is cooperation with more than 40 leading international organizations and international experts on innovation. It concluded 60 memorandums and agreements with foreign partners. Annually within Astana Economic Forum the Innovation Congress is held, which became a central discussion platform for innovative development of the country with international participation. The Innovation Congress was attended by more than 200 international experts on innovation from more than 20 countries. Establish a permanent partner-network of consultants on innovative development of more than 20 countries. So, together with experts from the European United Nations Economic Commission implemented the project «Innovation Performance Review of the Republic of Kazakhstan», with the methodological support of the Korean Institute of planning evaluation, science and KISTEP Technology held the first Technology Foresight, with the Statistical Institute of SESRIC Organization of Islamic Cooperation (Turkish Republic) implemented project «Atlas of Islamic world innovation», with the European Commission «Overview of scientific and technological development of Kazakhstan». For the development of the national innovation system proposals were worked out. In order to strengthen scientific and technological cooperation between Kazakhstan and the European Union is provided through participation in the framework programs for the development of research and technology [15].

The main activities of the Centers are the following: to stimulate technological cooperation between the two countries; access to innovation and technological information, search for potential partners; analysis in the field of science and technology trends; promoting development of domestic output to world markets. Kazakh-Korean technology cooperation center was established August 25, 2011 in Daejeon on the basis of the Korean Innovation Cluster Foundation (Daedeok Innopolis) and in Astana at the National Agency of Technological Development. KKCTC is to become a channel for the transfer of advanced technologies and experience. KKCTC also is looking for programs for training of Kazakhstani specialists in the Republic of Korea and the organization of joint research between Kazakhstan and Korean research organizations.

Kazakh-French Center of Technology Transfer was established in 2010 in the form of a consortium of two founders — JSC «Center for Engineering and Technology Transfer» (Kazakhstan) and by CEIS (France). The center is one of the concrete results of the Strategic Partnership Treaty (2008) between the Republic of Kazakhstan and the French Republic, and the Agreement on Cooperation between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the French Republic in the field of development of the real sector of the economy based on innovation (2009). The main objective of the Center is to create conditions for development of cooperation in the academic, scientific and technological fields and technology transfer between the subjects of innovative activity of the Republic of Kazakhstan and the French Republic. In general, the Kazakh-French center of technology transfer has great potential for development, in view of the interest of the French partners in the implementation of joint projects in the field of innovation and industry of Kazakhstan.

In September, 2013 an agreement on the operation of the Kazakhstan-Norwegian Center for Technological Cooperation was signed. The main activity of the Kazakh-Norwegian center for technological cooperation is aimed at the establishment and development of cooperation between organizations and companies of Kazakhstan and Norway on Innovation and Technology. The center will focus on support for cooperation between companies and research institutions of Kazakhstan and Norway, the development of technology transfer between Kazakhstan and Norway, to stimulate the creation and promotion of joint innovation and research projects between Kazakhstan and Norway.

In September 2013 the National Agency for Technological Development in cooperation with Innovaro Inc. an agreement on the operation of the Kazakhstan-American Center for Technological Cooperation. It is planned that in 2014 the Kazakh-American technology cooperation center will work in full mode and is permanently located in Silicon Valley (California) was signed.

By the experience of many developed countries such as US, South Korea, Japan, the UK, Germany, Netherlands, Hungary, Kazakhstan system of technology foresight has been applied since 2010, which is focused on the definition of the country's true priorities in the field of innovation and technology to compliance with all the global trends of technological development.

With the methodological support of the Korea Institute of planning and evaluation the technologies KISTEP in Kazakhstan jointly with the expert community the first scientific and technological foresight was held, following which the list has been identified 75 critical technologies, which will give impetus to further development of the priority sectors and will help to bring them to a new technological level.

Development of critical technologies will be ensured through the implementation of targeted technological programs involving government, business and science.

According to international practice to strengthen business engagement in the process of carrying out the process of scientific research work on the development of targeted technology programs underway in Kazakhstan. This is a completely new direction for Kazakhstan.

In 2012 in Kazakhstan with the participation of the state large industrial companies and research institutions 10 pilot targeted technology programs were first developed for the development of critical technologies in industries such as mining and smelting complex, energy, oil and gas, agriculture, chemical industry, information and communication technologies defined for the first technological foresight. In 2013, 10 developed another target technology programs are created.

It is assumed that the target technology programs will be a tool for the mobilization of all stakeholders (government, business and academia) to solve business process problems. Their implementation will be carried out on the principle of co-financing with the business. In the long term, they will be able to play a positive role in strengthening the competitiveness of the various sectors of the economy.

In general, it should be noted, the vector of innovation policy in Kazakhstan is focused on the goal of entering the 30 most competitive countries of the world.

References

- 1 *Univ T.R.* Improvement mechanisms to promote industrial innovation in Kazakhstan // *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability.* — Almaty, 2012. — С. 979–998.
- 2 *Univ T.R.* Innovational and technological component of the competitiveness of the Republic of Kazakhstan // *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability.* — Almaty, 2012. — P. 348–359.
- 3 *Мамраева Д.Г.* Национальная инновационная система: реалии и перспективы // Молодежь и глобальные проблемы современности: материалы республ. науч.-практ. конф. студентов, магистрантов и докторантов и молодых ученых (24 апреля, 2015 г.), Т. 2 / Карагандинский ун-т «Болашак». — Караганда, 2015. — С. 109–112.
- 4 *Мамраева Д.Г.* Видение инновационного развития Республики Казахстан на период до 2020 года // *Будущее науки — 2015: материалы 3 междунар. науч. конф. (23–25 апреля, 2015 г.), Т. 1 / Юго-Западный государственный университет.* — Курск, 2015. — С. 176–179.
- 5 *Kabdulsharipova A.M., Krauze V.E., Levchenko G.A., Univ T.R.* Special and industrial zones regions as «points of growth» of Kazakhstan's economy // *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability.* — Almaty, 2012. — С. 248–261.
- 6 *Kanagatova A., Nuketayeva D., Suleimenova Z.* Public Challenges in Creating an Intellectual Nation in Kazakhstan // *Proceedings of the 11th International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management and Organisational Learning / Rooney J., Murthy V., 2014.* — P. 259–267.
- 7 *Nurpeissova A., Univ T.R.* Some approaches to the management of human capital in the business of innovation // *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability.* — Almaty, 2012. — P. 1780–1796.
- 8 *Мамраева Д.Г.* Взаимодействие государства, бизнеса и науки в инновационно-технологической сфере // *Будущее науки — 2015: материалы 3 междунар. науч. конф. (23–25 апреля, 2015 г.), Т. 1 / Юго-Западный государственный университет.* — Курск, 2015. — С. 173–176.
- 9 *Amanbaeva T.G., Univ T.R.* Innovative development as a basis for modernization of economy of the Republic of Kazakhstan // *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability.* — 2012. — P. 663–677.
- 10 *Amirbekova D.* Theoretical Background of Knowledge Competence Development in SMEs in Kazakhstan // *Proceedings of the 2nd International Conference on Innovation and Entrepreneurship / Ribiere V., Worasinchai L., 2014.* — С. 257–263.
- 11 *Aubakirova G.* Features of Innovation Activity Management in the Republic of Kazakhstan // *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics.* — 2014. — Т. 25. — № 2. — С. 160–166.
- 12 Концепция инновационного развития Республики Казахстан до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 4 июня 2013 г. № 579 // <http://akorda.kz> – официальный сайт Президента Республики Казахстан (дата обращения: 03.02.2016).

13 Закон Республики Казахстан «О государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности» от 9 января 2012 года № 534-IV // <http://akorda.kz> – официальный сайт Президента Республики Казахстан (дата обращения: 03.03.2016).

14 Информационно-аналитический отчет за 2013 год «О тенденциях развития инноваций в Республике Казахстан и в мире // www.natd.gov.kz – официальный сайт АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (дата обращения: 03.02.2016).

15 www.natd.gov.kz – официальный сайт АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (дата обращения: 08.02.2016).

Д.Г. Мамраева

Қазақстандағы индустриалдық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау: инновациялық гранттар

Мақалада экономика дамуының қазіргі кезеңіндегі Қазақстан Республикасындағы индустриалдық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау мақсаты, міндеттері және басым іс-шаралары зерттелген. Мемлекеттегі инновациялық әрекетті реттейтін нормативті-құқықтық құжаттардың біреуі қарастырылған. Индустриалды-инновациялық инфрақұрылымның кейбір элементтері: арнайы экономикалық зоналар, технопарктер, технологияларды коммерцияландыру орталықтары, салалық құрастырушылық бюро, технологиялар трансфертінің халықаралық орталықтары, инновациялық кластерлері анықталған. Мемлекетпен бөлінетін инновациялық гранттардың негізгі түрлері, яғни, дамудың бастапқы кезеңіндегі жоғары технологиялы өнім өндірісі қызметін қолдау; шет ел мемлекеттері және (немесе) аймақтық патенттік ұйымдарда патенттеу; технологияларды сатып алу; технологияларды коммерцияландыру; басқару және өндірістік технологияларды ендіру т.б. жан-жақты талданған.

Д.Г. Мамраева

Государственная поддержка индустриально-инновационной деятельности в Казахстане: инновационные гранты

В статье раскрыты цели, задачи и меры государственной поддержки индустриально-инновационной деятельности в Республике Казахстан на современном этапе экономического развития. Рассмотрен ряд нормативно-правовых документов, регулирующих инновационную деятельность в стране. Выделены некоторые элементы индустриально-инновационной инфраструктуры: специальные экономические зоны, технопарки, центры коммерциализации технологий, отраслевые конструкторские бюро; международные центры трансферта технологий, инновационные кластеры. Отражены основные виды инновационных грантов, выдаваемых государством: на поддержку деятельности по производству высокотехнологичной продукции на начальном этапе развития; на проведение промышленных исследований; на патентование в зарубежных странах и (или) региональных патентных организациях; на приобретение технологий; на коммерциализацию технологий; на внедрение управленческих и производственных технологий.

References

- 1 Univ T.R. *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability*, Almaty, 2012, p. 979–998.
- 2 Univ T.R. *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability*, Almaty, 2012, p. 348–359.
- 3 Mamrayeva D.G. *Youth and the global problems of the present: proceedings of the republican scientific-practical conference of students, masters, doctoral students and young scientists (April 9, 2015), V. 2 / Karaganda University «Bolashak», Karaganda, 2015, p. 109–112.*
- 4 Mamrayeva D.G. *The Future of Science — 2015: Proceedings of the 3rd International Scientific Conference (23–25 April, 2015), Volume 1 / Southwestern State University, Kursk, 2015, p. 176–179.*
- 5 Kabdulsharipova A.M., Krauze V.E., Levchenko G.A., Univ T.R. *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability*, Almaty, 2012, p. 248–261.
- 6 Kanagatova A., Nuketayeva D., Suleimenova Z. *Proceedings of the 11th International Conference on Intellectual Capital, Knowledge Management and Organisational Learning / Rooney J., Murthy V., 2014, p. 259–267.*

- 7 Nurpeissova A., Univ T.R. *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability*, Almaty, 2012, p. 1780–1796.
- 8 Mamrayeva D.G. *The Future of Science — 2015: Proceedings of the 3rd International Scientific Conference (April 23–25, 2015)*, 1 / Southwestern State University, Kursk, 2015, p. 173-176.
- 9 Amanbaevna T.G., Univ T.R. *Vith Ryskulov Readings: Socio-Economic Modernization of Kazakhstan under Conditions of Global Financial Instability*, 2012, p. 663–677.
- 10 Amirbekova D. *Proceedings of the 2nd International Conference on Innovation and Entrepreneurship* / Ribiere V., Worasinchai L., 2014, p. 257–263.
- 11 Aubakirova G. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 2014, 25, 2, p. 160–166.
- 12 The concept of innovation development of Kazakhstan till 2020, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from June 4, 2013 year № 579 // <http://akorda.kz> – official site of the President of the Republic of Kazakhstan (data of the accessed: 03.02.2016).
- 13 Law of the Republic of Kazakhstan «On the state support of industrial-innovative activity» on January 9, 2012 year № 534-IV // <http://akorda.kz> – official site of the President of the Republic of Kazakhstan (data of the accessed: 03.03.2016).
- 14 Information-analytical report for 2013 «About the development trends of innovation in the Republic of Kazakhstan and in the world» // www.natd.gov.kz – official web-site of the JSC «National Agency for Technological Development» (data of the accessed: 03.02.2016).
- 15 www.natd.gov.kz – official web-site of the JSC «National Agency for Technological Development» (data of the accessed: 08.02.2016).

А.Ж. Тиштықбаева

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: arnagul0707@mail.ru)

Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік стратегиялық бағдарламаларының басым бағыттары

Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның өндірістік саясатының бір бөлігі болып есептеледі. Ол өнеркәсіпті тиімді реттеуді пайдалана отырып, саны шектеулі секторлар мен ресурстардың концентрациясы бар өңдеуші өнеркәсіптің дамуына бағытталған. Мақалада үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асуының нәтижелері және оның ел экономикасына ықпалы талқыланған. Мемлекеттік жобаны іске асыру кезіндегі экономиканың дамуының негізгі бөлшектері қарастырылған. Елдің экономикасын дамытудың жаңа айналысына шығара алатын басты салалардың орны мен рөлі қарастырылған.

Кілт сөздер: инвестициялар, үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы, индустрияландыру, жобалар, модернизация, жоспарлау, стратегия.

Жаңалық пен ғылымды, технологияны, техниканы өндіріспен тығыз байланыстыру мақсатында Қазақстанда «индустриялық-инновациялық даму» бағыты көзделген. Бүгінде біз үлкен мүмкіндіктері бар ел ғана емес, сол мүмкіндіктерді нақты жүзеге асырып отырған алып мемлекетке айналудамыз. Мемлекеттің бәсекеге қабілетін көрсететін басты көрсеткіш — оның экономикасы. Экономиканың бәсекеге қабілетті болудың басты бағыты — индустриялық-инновациялық экономика құру және шикізаттық емес секторды дамыта отырып, инновациялық процестерге бет бұру.

«Индустрияландыру» ұғымын терминологиялық көзқарас жағынан қарастырайық. Уикипедия танымал электронды энциклопедиясына сәйкес: «Индустрияландыру (немесе өнеркәсіптік төңкеріс) (лат. тілінде *Industria*) — дамудың дәстүрлі кезеңінен индустриялық кезеңге экономикада өнеркәсіптік өндірістің басымдылығымен үдетілген әлеуметтік-экономикалық ауысу үдерісі. Бұл үдеріс жаңа технологиялардың дамуымен байланысты, әсіресе энергетика және металлургия салаларында. Индустрияландыру барысында қоғам да кейбір өзгерістерге ұшырайды, оның әлемдік тануы өзгереді. Еңбекке позитивті көзқарас, жаңа технологияларды және ғылыми жаңалықтарды мейлінше тезірек қолдануға ұмтылу да өндірістің және халық табысының үдемелі өсіміне өз үлесін қосады. Нәтижесінде, аса кең ауқымды, ақыр аяғында, өнімнің және қызметтің барлық түрлерінің әлемдік нарығы қалыптасады, бұл, өз кезегінде, әрі қарай экономикалық өсімнің инвестицияларын ынталандырады [1].

Қазақстанда ең алғашқы үдемелі индустрияландырудың қажеттілігі жөнінде ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев ««Қазақстан–2050» Стратегиясы. «Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында жариялады. Бұл Жолдауға сәйкес, үдемелі индустрияландыру — бұл жаңа салаларды қалыптастыру үдерісі, сондай-ақ экономиканың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын инновацияларды және жоғары технологияларды енгізу негізінде дәстүрлі салалардың дамуы [2].

Елімізде үдемелі индустрияландырудың тәжірибелік жүзеге асуы Қазақстан Республикасының 2010–2014 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын қабылдаудан басталды [3].

Инновацияның жаһандық индексіндегі (ИЖИ) Қазақстанның 2014 жылы жағдайы 1-кестеде келтірілген.

1 - к е с т е

Инновацияның жаһандық индексіндегі Қазақстан жағдайы

Көрсеткіш	Қазақстанның жағдайы (әлемнің 143 елінен)	Өзгерісі	Көрсеткіштер мәні	Өзгеруі
Жалпы рейтинг	79	+5	32,7	+0,8
Инновациялық шығындар	69	0	41,1	+0,4
Инновациялық нәтижелер	101	+5	24,4	-0,3
Тиімділік көрсеткіші	126	+8	0,6	+0,1

Индекстің жекелеген көрсеткіштерінің оң өзгерістері бойынша 2014 жылы Қазақстан өз позициясын едәуір жақсартты (2-кесте).

2 - кесте

2014 жылы инновацияның жаһандық индексындағы Қазақстанның негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіш	Рейтинг (әлемдегі орны)	Динамикасы	Баллы	Динамикасы
Шығындар				
Институттар	67	-3	61,1	-1,3
Адами капитал және зерттеулер	63	+1	30	-2,3
Инфрақұрылым	44	+8	43,8	+6,8
Нарықтық жетілуі	98	-9	44,1	+1,1
Бизнестің жетілуі	103	-16	26,4	-2,5
Нәтижелері				
Білімдер және технологиялар саласында	82	+10	24,8	+3,2
Шығармашылық саласында	106	+10	23,9	-4

Дегенмен, инновацияның жаһандық индексындағы Қазақстанның тұрақты позициясына қарамастан, еліміздің инновациялық қолдау және енгізудің ұлттық жүйесі әзірше қалыптасу сатысында тұр және осы көрсеткіштер бойынша әлемнің озық елдерінен артта қалушылық байқалады.

Осыған байланысты соңғы жылдары Қазақстанда мемлекеттік деңгейде бірқатар құжаттар қабылданды.

Атап айтқанда, мемлекет басшысының «Қазақстан–2050» Стратегиясы. «Қалыптасқан мемлекеттік жаңа саяси бағыты» Жолдауын жүзеге асыру мақсатында Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстанның әлемнің барынша дамыған 30 елінің қатарына кіру бойынша тұжырымдамасы қабылданды.

Тұжырымдама бойынша Қазақстанның 2050 жылға дейінгі ұзақ мерзімді стратегиялық бағыттары ретінде төмендегілер көзделген:

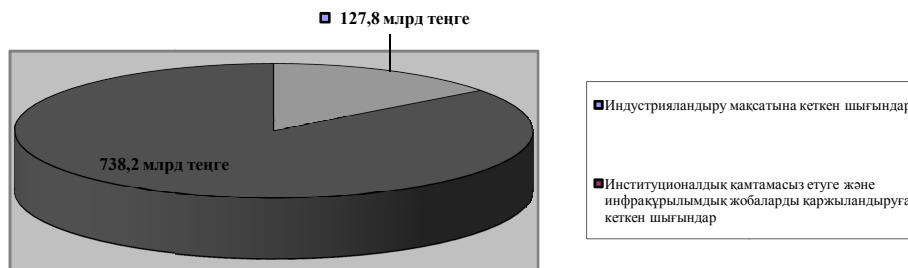
- адами капиталдың дамуы;
- институционалдық ортаны жетілдіру;
- ғылыми сыйымды экономиканы дамыту;
- ғылыми сыйымды экономиканың инфрақұрылымын жедел қалыптастыру.

Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында 40-тан астам әр түрлі бағдарламалар жасалды, соның ішінде екі арнайы бизнесті дамыту бойынша бағдарламалар — «Бизнестің жол картасы–2020» және «Өнімділік–2020». Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы және аталған бағдарламаларды жүзеге асыру бойынша іс-шаралар жоспары Қазақстанның барлық аймағының индустриялық-инновациялық дамуына бағытталған жобаларды жүзеге асыруды қарастырады. Тек қана индустрияландыру картасының аясында 12,1 трлн теңге шамасынан астам сомаға 927 жоба іске асады, осының нәтижесінде құрылыс кезеңінде 235 мың шамасында және пайдалану кезеңінде 195 мың шамасында жұмыс орындары пайда болады.

Оның ішінде құны 7,5 млрд теңгеден астам шаманы құрайтын, жалпы сомасы 8,1 трлн теңге 48 аса ірі әлеуметтік маңызы бар жобалар республикалық картаға қосылды. Оларды жүзеге асыру 230 мыңнан астам жұмыс орындарының пайда болуына мүмкіндік береді. Аймақтық картаның жалпы сомасы 4 трлн теңге 879 жобасын жүзеге асыру нәтижесінде шамамен 200 мың адам тұрақты жұмыс орнымен қамтамасыз етіледі [4].

2010 жылдан 2013 жылға дейінгі кезеңде мемлекеттік бағдарламаны қаржылық қамтамасыз ету мақсатымен 3,7 трлн теңге бөлінді. Одан басқа инвестициялық жобаларды жүзеге асыруға 2,4 трлн теңге жеке инвестициялар жұмылдырылды.

Ұлттық экономика министрлігінің мәліметтері бойынша үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру үшін 2013 жылы бюджет қаражаттарынан 866,3 млрд теңге бағытталды (1-сур.).

1-сурет. Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру үшін 2013 жылы бюджет қаражаттарының шығыны, млрд тг

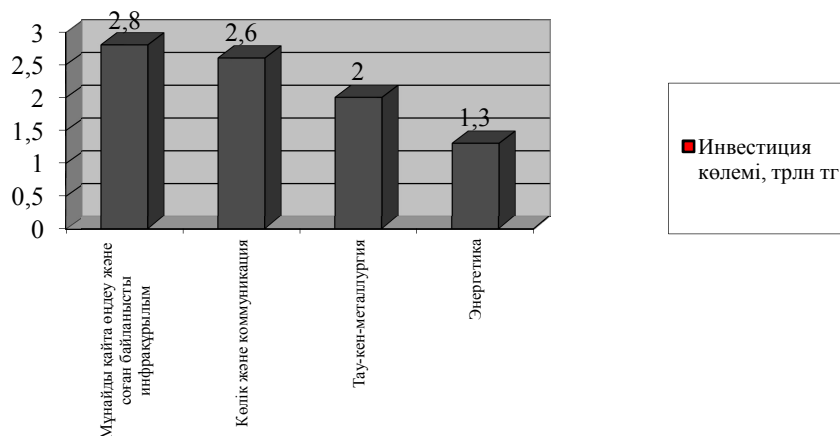
Көріп отырғанымыздай, құрылымды талдау көрсетілген қаражаттың бір бөлігі өнеркәсіптік саясатты жүзеге асырумен тікелей байланысты болмағанын көрсетеді: индустрияландыру мақсатына (тікелей ықпал) жалпы шығын көлемінің (127,8 млрд теңге) 14,7% ғана бөлінді. Шығынның 85%-дан астамы, немесе 738,2 млрд тг, бағдарламаны жүзеге асыруға жанама түрде ықпал ететін институционалдық қамтамасыз етуге және инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға бағытталды. Бұл үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру кезінде көзге көрінерлік нәтижеге қол жетпегендігі туралы қоғамның жағымсыз пікірінің қалыптасуына әкелді.

Индустрияландыру картасының бір жобасын жүзеге асыруға қажетті инвестиция көлемі орта есеппен 13,1 млрд теңгені құрады, республикалық картаның жобасы — 168,2 млрд теңгені, аймақтық картаның жобасы 4,6 млрд теңгені құрады.

Бағдарлама еліміздің экономикасын әртараптандыруға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Оның негізгі күшін дәстүрлі индустрияда (мұнай-газ секторы, тау-кен-металлургия өнеркәсібі, химия және атом өнеркәсіптері), дамуы ішкі сұраныс өсімінің базасында іске асатын салаларда (машина жасау, фармацевтикалық өнеркәсіп, құрылыс индустриясы және құрылыс материалдарын өндіру), экспортты потенциалы бар салаларда (агроөнеркәсіптік кешен, жеңіл өнеркәсіп және туризм) және «болашақтың экономикасы» секторларында (ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, космостық қызмет, жаңартылатын энергия көздері) өңдеу өнеркәсібінің басым салаларын дамытуға негіздеу болжанған болатын.

Үдемелі индустриалдық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасында әр түрлі салалық және функционалдық бағыттар жиналған және, ақыр аяғында, ол еліміздің экономикалық даму бағдарламасына өзгеріп кетті. Нақтысында, бағдарламаға өнеркәсіптің түгелге жуық салалары, сондай-ақ мемлекет дамуының жалпы жүйелік бағыттарының көп бөлігі де енген болатын. Бағдарлама жауапкершілігінен тыс тек денсаулық сақтау, ғылым, қаржы, бизнес қызметі, қауіпсіздік және сырқы саясат қызметінің мәселелері ғана қалды.

Индустрияландыру картасында агроөнеркәсіптік кешенді (АӨК) және ауыл шаруашылық қайта өңдеуді — 312 жоба, құрылыс индустриясын және ағаш өңдеу өнеркәсібін — 200, машина жасауды — 95, тау-кен-металлургия саласын — 88, химия өнеркәсібін — 48 және энергетиканы 46 дамытуға арналған жобалар басым. Сонымен қоса инвестициялардың негізгі көлемі мұнайды қайта өңдеу және соған байланысты инфрақұрылым — 2,8 трлн теңге, көлік және коммуникация — 2,6 трлн теңге, тау-кен-металлургия кешені — 2 трлн теңге және энергетика — 1,3 трлн теңге жобаларын жүзеге асыруға бағытталады (2-сур.), осылардың барлығын қосқанда жалпы инвестиция көлемінің 70%-дан астам үлесі шығады. Басқаша айтқанда, қаражат үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасында басым салалардың дамуына бағытталады, алайда көп шығынды қажет ететін, өтілу мерзімі ұзаққа созылатын инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру жағына ауытқу байқалады [5].

2-сурет. Индустрияландыру картасындағы салалар бойынша инвестициялар көлемі, трлн тг

Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында мемлекеттік қолдаудың секторлық және жобалық шаралары анықталды. Секторлық шаралар 27 салалық бағдарламаларды және оларға қатысты шебер жоспарларды жүзеге асыру арқылы, ал қолдаудың жобалық шаралары бизнесті қолдау бағдарламаларының «Бизнестің жол картасы–2020», «Өнімділік–2020», «Агробизнес–2020» көмегімен, сондай-ақ отандық өңделген тауарлар, қызметтер экспортын ілгері жылжыту мен ыңдаландыру және шетел инвестицияларын жұмылдыру бойынша мемлекеттік қолдаудың көмегімен іске асты.

Құралдар жинағы (барлығы 100-ден астам), бір жағынан, бизнес үшін қызығушылық тудырса, екінші жағынан, біздің экономикамыздың құрылымын қолданыстағы кәсіпорындарды жаңғырту жолымен де, жаңа жобаларға инвестиция салу арқылы да нақты өзгертуге мүмкіндігі бар.

Үдемелі индустриалдық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруда басты бағдар жеке инвестицияларға, яғни қазақстандық және шетел компанияларының қаражаттарына, түсіп отыр. Негізгі бюджеттік ресурстар мемлекеттік міндеттерді жүзеге асыруға бағытталады, оған бизнесті қолдау бағдарламаларының аясында инвесторларды қолдау және кадрлар даярлау жатады.

Осылайша, индустрияландыру картасы жобаларының 95 %-ы — жеке инвесторлардың, басым бөлігі шетел инвесторларының қаражатына салынууда. Қаржыландыруға, әрине, қазақстандық ұлттық компаниялар да қатысуда. Бюджеттен де шығындар бар, бірақ олар негізінен инфрақұрылымға қатысты. Мысалы, біздің экономикамыз үшін маңызы зор болып үш темір жол торабының және «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» жолының құрылыстары (шамамен 800 млрд теңге) табылады.

Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы бәсекеге қабілетті индустрияны дамытуды, қолданыстағы өнеркәсіптік кәсіпорындарды жаңғыртуды көздейді. Бағдарлама аясында 2014 жылы 2008 жылдың деңгейімен салыстырғанда көрсеткіштер санының өсуі жоспарланған. ЖІӨ нақты өлшемінде 38,4%-дан кем емес, номиналды өлшемінде — 26 трлн теңге шамасында. Шикізаттық емес сектордың жалпы қосылған құны (ЖҚҚ) нақты өлшемінде 39,5%-дан кем емес, өңдеу өнеркәсібінің өсімі нақты шамасында 43,6%, шикізаттық емес (өңделген) экспортының құндық көлемі 30%-дан кем емес, өңдеу өнеркәсібінде еңбек өнімділігі нақты өлшемінде 1,5 еседен кем емес. Сонымен бірге инновациялық белсенді кәсіпорындардың үлесі қолданыстағы кәсіпорындар санынан 10%-ға дейін өсуі керек, сол сияқты, мемлекеттік мекемелер мен ұйымдардың, ұлттық басқару холдингінің, ұлттық холдингтер мен компаниялардың, жер қойнауын пайдаланушылардың, жүйе құрастыратын кәсіпорындардың тауарлары, жұмыстары мен қызметтерін сатып алудағы жергілікті мөлшерінің үлесі де өсуі қажет.

Бұдан басқа, ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығын 2008 жылдың деңгейінен 10%-дан кем емес шамаға төмендету болжанған. Нақтысында, бүгінде сарапшылар үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру қорытындыларын жасап жатыр. Индустрияландырудың бірінші бесжылдығында күрделі жағдайлар айтарлықтай көп болды. Бағдарлама жеткіліксіз мөлшерде тоғыстырылды, шектері тым ауқымды болды, оған көптеген инфрақұрылымдық жобалар енгізілді, сонымен бірге бастапқы кезеңде жобаларды іріктеу аса сапалы болған жоқ.

Бағдарламаның бірінші кезеңінде жинақталған тәжірибе жүйелік қателіктер тізімін көрсетті. Біріншіден, бағдарлама аясында салалардың аса кең шоғыры оның басым бағыттарын дамытуға саны бойынша шектелген қолжетімді ресурстарды тиімді жұмылдыруға мүмкіндік берген жоқ. Екіншіден, үдемелі индустриалдық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы мен оны жүзеге асыру үшін жасалған жеке салалық бағдарламалардың арасындағы байланыстың бұзылуы бұл қорытындыларға кері әсерін тигізді, яғни, салалық бағдарламаларды жүзеге асыру бойынша іс-шаралар тізімі үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасының алға қойған мақсаттарына қолжеткізуге бағытталмаған. Үшіншіден, мемлекеттік, жергілікті атқарушы органдар және даму институттарының арасындағы әрекеттесудің жеткіліксіз жылдамдығы, бұл шешім қабылдау мерзімінің ұзаруына және мемлекеттік қолдау тиімділігінің төмендеуіне әкелді. Төртіншіден, жоспарлау, жүзеге асыру барысы туралы мәліметтерді жинау және жиынтықтау, мониторинг мәліметтерін талдау және жоспарланған шараларға қол жеткізу үшін біртекті методологиялық жабдықтың болмауы кедергі келтірді [4].

Алайда барлығы мемлекеттің күшіне бағынбағанын түсіну керек. Экономикалық дамудың жетістігі, маңызды дәрежеде, кәсіпкерлердің қаншалықты тиімді екеніне байланысты. Бизнес-орта өнеркәсіпті дамытудың негізгі қозғаушы күші ретінде ұсынылған бағыттарға дайын болуы қажет, оларды ұғыну және байқап көруі керек. Кәсіпкерлермен қарым-қатынас құруға да біршама уақыт қажет болды.

Индустрияландырудың 2015–2019 жылдарға арналған келесі кезеңі үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудан жинақталған тәжірибені ескере отырып жасалған. Мысалы, осылайша жобалардың коммерциялық жетістіктері үшін бизнестің жауапкершілігін күшейтуді қарастыратын индустрияландыру картасының жобаларын іріктеудің және оларды жүзеге асыруды қолдаудың жаңа тәсілдері қалыптасады.

Сарапшылардың пікірі бойынша, бүгінгі күні еліміздің жаңа экономикалық даму саясаты туралы ой өзінің оң нәтижесін беріп жатқандығын сеніммен айтуға болады. Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру мерзімінде еліміздің жаңа индустриялық саясатының негіздері қалыптасты, жаңа өндірісті құру бойынша отандық және шетел инвесторларымен белсенді жұмыс басталды [5].

Сонымен қоса экономика құрылымын өзгерту — ұзақ мерзімді және стратегиялық мәселе, себебі сөз экономиканы толығымен қайта құру, яғни техникалық стандарттар, принципті түрде жаңа кадрларды дайындау, инфрақұрылым және, ең бастысы, жаңа өнім өндіруден бастап өзгерту жайында қозғалып отыр.

Сондықтан алдын ала бірінші кезеңді жүзеге асыру мерзімінде экономиканың құрылымын елеулі өзгертуді күтпеген жөн. Бұл 10-15 жылдың мәселесі. Мысалы, Малайзия, Сингапур, Жапония және Оңтүстік Корея осы күнгі жетістігіне, ілгері басқан елдердің мәртебесіне бірнеше онжылдық мерзімінде қолжеткізген. Қазақстан 5 жылдың ішінде екінші Сингапур болады деп болжау салғырттыққа жатады.

Экономика құрылымындағы негізгі өзгерістер ұзақ мерзімді кезеңде күтіледі, бірақ қазірдің өзінде біз үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асырудан жаман емес әлеуметтік-экономикалық пайда алдық. Бірнеше жыл бұрын ғана Қазақстанның ішкі нарығында қазақстандық өндіріс өнімін табу тіпті мүмкін болмайтын. Қазір жағдай ақырындап жақсы жаққа қарай өзгеріп келеді.

Әр күн сайын біз өз елімізде өндірілген тауарларды қолданамыз, соның ішінде индустрияландыру бағдарламасының аясында жүргізілген жобалардың арқасында өндірілген тауарларды да. Бұл азық-түлік, тұрмыстық техника, автомашиналар, дәрі-дәрмектер, мата бұйымдары және құрылыс материалдары.

Бағдарламаны жүзеге асырудың арқасында экономиканы дамытудың жаңа бағыттары мен секторлары пайда болды, бұрын Қазақстанда ешқашан шығарылмаған өнім түрлерінің дизельді локомотивтер, жолаушылар вагондары, электровоздар өндірісі бір қалыпқа келді. Бұны бағдарламаның негізгі индикаторларын талдау қорытындылары да растайды (3-кесте).

Индустрияландырудың бірінші кезеңін жүзеге асырудағы бес жылдың нәтижелері

Көрсеткіш	Бастапқы көрсеткіш мөлшері	Соңғы көрсеткіш мөлшері	Өсім
Жалпы ішкі өнімнің нақты өсімі	16,1 трлн тг	34,1 трлн тг	30%
Шикізаттық емес сектордың ЖҚҚ-ның нақты өсімі	11,8 трлн тг	24,5 трлн тг	30,4%
Өңдеу өнеркәсібінің ЖҚҚ-ы	1,8 трлн тг	3,7 трлн тг	24,5%
Өңдеу өнеркәсібінде еңбек өнімділігі, адам басына	37,3 мың долл.	57,5 мың долл.	1,6 есе
Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі	4%	8%	2 есе

Бағдарламаның жоспарланған деңгейге жете алмау қауіпі бар күрделі индикаторларының бірі — шикізаттық емес экспорттың өсімі. Бұл еліміздің экономикасын дамытудың ішкі тенденцияларымен де (мұнай мен газдың ірі кен орындарын өңдеу), сонымен қатар сыртқы факторлармен де (энергия тасымалдаушыларға әлемдік бағаның өсуі, ЕЭЖ — Ресей және басқалар бойынша серіктеске қатысты санкциялардың Қазақстанға әсері) байланысты.

Егер жалпылама түрде қарастырсақ, индустрияландырудың бірінші кезеңін жүзеге асыру экономиканы әптарлапандыруды қамтамасыз ету үшін іргетас қалады, инновациялық дамуды және жоғарғы технологиялық ғылымды қажетсінетін өндірістерді талап ететін «болашақтың экономикасы» жобаларын іске қосу үшін алғышарттар жасады.

2015–2019 жылдарға Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 жаңа бағдарламасы жасалды [6].

2015–2019 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы өңдеу өнеркәсібіне шоғырланады. Бұл «голландық» ауруды және орта табыс тұзағына байланысты қарсы шығуды есепке алсақ, тіпті қажет болады. Мемлекеттік саясаттың міндеті — өңдеу өнеркәсібін өндіруші өнеркәсіп және құрылыспен салыстырғанда табысты теңестіру арқылы инвестиция үшін жағымды нысан ету.

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 жасаушылары атап көрсетеді: «... бірінші фазада алған сабағымыз: өте көп индикаторлардың болуы қажет емес. Индикаторлардың өте көп болуы назарды және күшті ыдыратады. Әрқайсысы белгілі бір бағытты сипаттайтын 5 негізгі индикаторды қолдануды ұсынады. Жалпы қосылған құнның өзгеруі өсімді немесе төмендеуді көрсетеді, еңбек өнімділігі тиімділіктің өсімін көрсетеді, экспорт бәсекеге қабілеттілікті аңғартады, энергия тиімділігі ресурсты үнемдеу бойынша жалпы бағытты көрсетеді, жұмыспен қамтамасыз етілу әлеуметтік аспектіні сипаттайды».

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 — бұл өнеркәсіптік саясат. Сонымен бірге бұл бағдарламаның негізгі назары өңдеу өнеркәсібінде болмақ. Алдын ала есептеулер бойынша өңдеу өнеркәсібінде жалпы қосылған құнның өсімі 2020 жылы 2012 жылмен салыстырғанда 1,5 есе шамасында болуы тиіс [6].

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 басым бағыты — қара металлургияны, түсті металлургияны, агрохимияны, өнеркәсіп үшін химиялық заттарды, машина жасауды, тамақ өнеркәсібін, мұнай өңдеу өнеркәсібін және мұнай-газ-химия өнеркәсібін дамыту болмақ. Әр секторында экономикалық қызметтің белгілі классификаторларымен (ЭҚБК) барлығы 14 сектор бар. Қазіргі уақытта ғаламдық деңгейде қара металлургия нарығында аса қолайлы емес жағдай туындап отырғанына қарамастан, ол экономиканың елеулі бөлігін құрайды. 2008 жылы қара металлургия барлық өңдеу өнеркәсібінің үштен бір бөлігін құраған, қазір 10 %-ды құрайды, бірақ ол өңдеу өнеркәсібінде 10%-дан артық жұмыспен қамтылуды қалыптастырады [6].

Түсті металлургия — біздің күшті саламыз: Қазақстан базалық металдарды айтарлықтай табысты өндіреді және экспорттайды, міндетіміз — оларды өнеркәсіптік жартылай фабрикаттарға немесе соңғы өнімге дейін өңдеуге көшу. Мұнайды өңдеу секторында ішкі нарықты моторлы отынмен қамтамасыз ету мәселесін шешу қажет және байланысты салалар үшін химиялық шикізат жасау керек. Едәуір көлемдегі ілеспе мұнай газының болуы газдық-химиялық өндірістің табысты дамуы үшін іргетас болуы тиіс және өнеркәсіпті пластиктермен қамтамасыз етуі керек. Ірі тау-кен

металлургия кешені және мұнай саласы олар үшін өнеркәсіптік химикаттар машиналарын жасауды дамытуға маңызды мүмкіндік береді.

Келешегі бар бағыттардың бірі азық-түлік өндіру болып табылады. Бұл импортты алмастыру жағынан да, экспорт жағынан да маңызды болып келеді. Келесі сектор — агрохимия. Бізде АӨК жағынан үлкен бүркеулі сұраныс бар, біз еңбек өнімділігінің және ауыл шаруашылығында инновацияның артуына бағытталған аграрлық саясат оны нақты сұранысқа аударатынына сенеміз. Барлық машина жасаудан 6 сектор таңдалып алынды: автокөлік өндіру, электрлік машиналар өндіру, электрлік жабдықтар өндіру, ауыл шаруашылық техникасын өндіру, темір жол техникасын өндіру, ТМК және мұнай саласы үшін жабдықтар өндіру [7].

Сонымен қатар бағдарлама «Қолжетімді баспана–2020» бағдарламасының қажеттіліктерін өтейтін құрылыс материалдары секторының дамуына бағытталған. Аталған барлық салалар Индустриалдық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 бойынша қуаттандырылады.

Жалпы мемлекеттік қолдаудың 80 %-ы жоғарыда аталған секторларға бағытталады. Алайда басқа секторлардың тиімді кәсіпорындарын қолдау қажет екендігін түсіне отырып, мысалы, фармацевтиканың, ағаш өңдеудің, жеңіл өнеркәсіптің және тағы басқалардың, оларға ресурстардың 20 %-ын қолдану ұсынылады.

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 құрастырушылардың пікірі бойынша, мемлекеттік саясаттың міндеті – инновациялық жобалардың пайда болуы үшін кәсіпкерлерді ынталандыру. Дегенмен, бағдарламаны Кәсіпкерлердің ұлттық палатасымен және салалық қауымдастықтармен бірлесіп дайындау барысында индикативтік болашағы бар жобалар анықталды. Бағдарламаның үлгісі соларды ескере отырып жасалды, бірақ оларды қолдау туралы қорытынды шешім іріктеу көрсеткіштерімен сәйкес келгенде ғана қабылданады [6].

Критерийлер қарапайым: жоғарғы еңбек өнімділігі, бәсекеге қабілетті өнім шығару (көпшілікке танылған халықаралық стандарттарға сәйкес келу), экспорт, мемлекеттік қолдаудың тиімділігі. Қазақстан еңбек өнімділігінің деңгейі бойынша Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мемлекеттерінің орта көрсеткіштерінен екі есе қалып келеді, сондықтан біз бұл көрсеткішті жоғарлататын жобаларды ғана қолдаймыз. Екінші критерий — экспорт. Ішкі нарыққа ғана бағытталудың келешегі онша зор емес, көлемі бойынша тиімді өндірісті іске қосуға нарықтың сыйымдылығы жетпейді. Мемлекеттік қолдаудың тиімділігін қосылған экономикалық құн бойынша анықтауды ұсынамыз.

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасының орнын басушы болып табылады. Онда қолданыстағы даму институттарының жүйесі және қолданыстағы «Бизнестің жол картасы–2020», «Энергия тиімділігі–2020», «Экспортер–2020» және тағы басқа қолдау бойынша бағдарламалар пайдаланылады.

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы-2 аймақтың мамандандырылуын ескере отырып, аймақтық даму қарастырылған. Мемлекеттік саясат өңдеуші өнеркәсіпте аймақтың қалыптасқан мамандандырылуын дамыту және аймақта базалық факторлар мен шарттар болған жағдайда жаңа мамандандыруды құруға ынталандыру үшін жұмыс жасайды [5].

Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы-2 белгілі бір сапалық индикаторлар және сандық көрсеткіштер енгізілген. Өңдеу секторының сапалы өсімін сипаттайтын барлығы 5 индикатор бар: жалпы қосылған құн, еңбек өнімділігі, шикізаттық емес экспорттың көлемі, өңдеу өнеркәсібінің энергия сыйымдылығы және орнықты жұмыспен қамтылу.

Жаңа бесжылдықта үлкен назар инновацияларға аударылады. Бағдарлама инновациялық жүйені дамыту бойынша күшті бағдарлама аясында ғана емес, сонымен қатар жалпы экономикада үйлестіруге мүмкіндік береді. Инновациялар басқарушылық, маркетингтік, технологиялық және т.б. болуы мүмкін. Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 басты міндеті — бұл технологиялардың «ақылды» трансферті. Яғни, тек қана жабдық сатып алу ғана емес, сонымен қатар техникалық құжаттаманы, ноу-хауды, патенттерді сатып алу, шеттен алып пайдалану, оларды жергілікті шарттарға икемдеу. Өңдеу өнеркәсібінің кәсіпорындары да инновацияның дамуын түрлендіруі қажет. Сарапшылардың пікірі бойынша, өнеркәсіп инновацияға сұранысты түрлендіре бастаған сәттен бастап, инновациялық белсенділік басталады [8].

Алдын ала есептеулер бойынша Индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарлама-2 бағдарламасының құны 7 трлн теңгеден 9 трлн теңгеге дейінгі соманы құрайды. Бұл бағдарламаның барлық қаржыландыру көздерін — тікелей шетел инвестицияларын,

кәсіпорындардың инвестицияларын, коммерциялық сектордың — екінші деңгейлі банктердің инвестицияларын қосқандағы 5 жылға арналған құны, ал бюджеттік құралдар, сарапшылардың талдауы бойынша, бағдарламаның барлық құнының 16–20 %-ын құрайды [8].

Қорытындылайтын болсақ:

– индустриялық-инновациялық қызметті ынталандыру үшін құқықтық және экономикалық негіздерді, сондай-ақ осы бағытта мемлекеттік қолдау көрсету шараларын анықтайтын арнайы заң жасалған, өндірістік және бизнес үдерістерді технологиялық жаңғырту және оңтайландыруға бағытталған экономиканың басым секторларын мемлекеттік қолдау шараларының жүйесі құрылған. Сонымен қоса бұл жүйе экспортты сервистік қолдау және сауданы қаржыландыруға, сақтандыруға, инвестиция жұмылдыруға, қолданыстағы кәсіпорындарды жаңғыртуға («Өнімділік–2020» бағдарламасы), шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға («Бизнестің жол картасы–2020» бағдарламасы) бағытталады;

– ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев ««Қазақстан–2050» Стратегиясы. «Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауына сәйкес, үдемелі индустрияландыру — бұл жаңа салаларды қалыптастыру үдерісі, сондай-ақ экономиканың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын инновацияларды және жоғары технологияларды енгізу негізінде дәстүрлі салалардың дамуы. Қазақстандағы үдемелі индустрияландырудың басты мақсаты — бұл әртараптандыру арқылы экономиканың тұрақты және теңдестірілген өсімін қамтамасыз ету;

– индустриялық-инновациялық стратегия негізінде, өңірлердің ішінде бәсекелестік қабілеті жоғары және экспортқа бейімделген секторларды анықтау арқылы, жалпы өңірлердің дамуына институционалды қолдау көрсету бүгін мемлекеттің негізгі мақсаты болып отыр;

– ел экономикасын өрге сүйрейтін елімізде әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың басты бағытының бірі — индустриялық-инновациялық даму халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға оң ықпалын тигізетіндігі ақиқат. Сонымен қатар 2015–2019 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы біздің еліміздің әлемнің 30 дамыған елі қатарына кіруіне өз үлесін қосатын болады. Елбасымыздың жемісті еңбегінің арқасында еліміз дамыған 50 мемлекеттің қатарына қосылды;

– бүгінгі таңда Қазақстан күрделі экономикалық және саяси міндеттерді табысты шешуде басқа елдерге үлгі болатын деңгейге көтерілді. Ендігі уақытта Қазақстанның бәсекеге қабілетті 30 елдің көшбасшылығына ұмтылуы заңды құбылыс, өйткені еліміздің экономикалық әлеуеті мен қоғамдағы саяси тұрақтылық, демократияның дамуы оған мүмкіндік беріп отыр.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Уикипедия: еркін энциклопедия. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
- 2 ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев ««Қазақстан – 2050» Стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Жолдауы. — 2012. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.akorda.kz
- 3 Қазақстан Республикасының 2010–2014 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық даму бойынша мемлекеттік бағдарламасы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.adilet.zan.kz
- 4 Лобанова Е. Часть средств ГПФИИР не была напрямую связана с реализацией промышленной политики // Деловой еженедельник «Капитал.kz». — 2014.
- 5 Дуламбаева Р.Т. Инновационная индустриализация: особенности и проблемы реализации. — 2015. — [ЭР]. Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication>
- 6 2015–2019 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы (ИИДМБ-2). — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: www.adilet.zan.kz
- 7 Ходжаниязова Ж.Т. Нарықтық экономика негіздері: оқулық. — 2-бас. — Астана: Фолиант, 2010. — 168 б.
- 8 Буранбаев А. ГПИИР-2: изменения, новшества, ресурсы. — 2015. — [ЭР]. Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication/8831-gpiir-2-izmeneniya-novshestva-resursy>

А.Ж. Тиштыкбаева

Приоритетные направления государственных стратегических программ индустриально-инновационного развития Республики Казахстан

В статье отмечено, что государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан является частью промышленной политики Казахстана и сфокусирована на развитии обрабатывающей промышленности, с концентрацией усилий и ресурсов на ограниченном числе секторов, региональной специализации с применением кластерного подхода и эффективным отраслевым регулированием. Автором проанализированы результаты реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан и их влияние на экономику страны. Показаны основные перспективы развития экономики в рамках осуществления госпрограммы. Рассмотрены место и роль ключевых отраслей, способных вывести экономику страны на новый виток развития.

A.Zh. Tishtykbayeva

Priority directions of the state strategic programs of industrial and innovative development Republic of Kazakhstan

The state program of industrial development of Kazakhstan is a part of industrial policy of Kazakhstan focused on development of manufacturing industry, concentrated on limited number of sectors of regional specialization, cluster approach and effective sectoral regulation. In article results of realization of the state program for accelerated industrial-innovative development and their influence on national economy are analyzed. The main prospects of development of economy within state program implementation are considered. The place and role of the key industries, capable to bring national economy to a new round of development is considered.

References

- 1 Wikipedia: the free encyclopedia, [ER]. Access mode: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- 2 *Message from the President of Kazakhstan N.A. Nazarbayev Strategy «Kazakhstan – 2050»: New political course established state*, 2012, [ER]. Access mode: www.akorda.kz
- 3 *The state program of forced industrial-innovative development of Kazakhstan for 2010–2014*, [ER]. Access mode: www.adilet.zan.kz
- 4 Lobanova E. *Business weekly «Kapital.kz»*, 2014.
- 5 Dulambayeva R.T. *Innovative industrialization: peculiarities and problems of implementation*, 2015, [ER]. Access mode: <http://group-global.org/ru/publication>
- 6 *The state program on industrial-innovative development of Kazakhstan for 2015–2019*, [ER]. Access mode: www.adilet.zan.kz
- 7 Hodzhaniyazova Zh.T. *The foundations of a market economy: textbook*, 2, Astana: Foliant, 2010, 168 p.
- 8 Buranbaev A. *SPIID-2: change, innovation, resources*, 2015, [ER]. Access mode: <http://group-global.org/ru/publication/8831-gpiir-2-izmeneniya-novshestva-resursy>

А. Жидебекқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
(E-mail: aknur.zh@gmail.com)

Қазақстан Республикасының инновациялық инфрақұрылымы: ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыруды дамыту негізі

Мақалада ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін коммерцияландыру үдерісін табысты жүзеге асыру үшін жалпы инновациялық инфрақұрылымды тиімді дамыту маңыздылығы көрсетілген. Инновациялық инфрақұрылым ұғымы мен оның құрамындағы объектілерге түсінік берілген. Дамыған елдердің тәжірибесіндегі инновациялық қызметті жүргізу мысалдары келтірілген. Қазақстан Республикасындағы инновациялық инфрақұрылымның ағымдағы жағдайына жан-жақты талдау жасалып, ұлттық инновациялық инфрақұрылымды дамытудың моделі ұсынылған. Нәтижесінде автор Қазақстан үшін инновациялық саясатты жүргізудің басым бағыттары, сатылы қадамдары мен аталған модельдің ерекшеліктерін негіздеген.

Кілт сөздер: инновациялық инфрақұрылым, ғылыми әзірлемелерді коммерцияландыру, индустриалды-инновациялық саясат, ҒЗТКӘ, технологиялық құрылыс.

Инновациялық инфрақұрылым түсінігі мен объектілері

Қазақстанда инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыра отырып, экономиканы инновациялық жолмен дамыту мәселесіне нарықтық экономикаға өткен кезеңнен кейін аса үлкен мән беріле бастады. Қазіргі таңда еліміздегі ғылыми-техникалық сала мен инновациялық қызметте мемлекет саясатының басты бағыттарының бірі болып аймақтық, салааралық, мемлекеттік сипаттағы арнайы инновациялық субъектілерден тұратын тиімді инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру табылады.

Ресми және заңнамалық құжаттарда «инновациялық инфрақұрылым — инновациялардың өндірісіне жан-жақты қолдау көрсетуді мақсат еткен түрлі мекемелердің жиынтығы» деп түсіндіріледі. Алайда мұндай анықтама уақыт өткен сайын үнемі түзетіліп әрі толықтырылып тұруды қажет етеді. Себебі инновациялық инфрақұрылым құрамына кіретін ұйымдардың саны үнемі артып, инновациялық қызметті ұйымдастыру мен қолдаудың жаңа формалары пайда болуда.

Инновациялық инфрақұрылымға кіретін барлық ұйымдар инновациялық қызметтің біртұтастығын білдіретін белгілі бір технологиялық және экономикалық байланыста болады. Осы сипаттамаларды ескере отырып, инновациялық инфрақұрылым ұйымдарын 1-кестеде көрсетілгендей түрде жіктеуге болады.

1 - кесте

Инновациялық инфрақұрылым объектілерінің жіктелуі

Инновациялық қызмет көзі	Ұйымдар
Технологиялық қолдау	Инновациялық-технологиялық қолдау, технопарктер, технологиялық кластерлер, құрылғыларды ортақ пайдалануға мүмкіндік беретін техникалық-енгізу орталықтары
Ақпараттандыру мен консалтинг	Технологиялар трансфері орталығы, технологияларды коммерцияландыру орталығы, бизнес-инкубаторлар, инновациялық орталықтар, ақпараттық жүйелер
Қаржыландыру	Технологиялық дамытуды қолдайтын бюджеттік және бюджеттік емес қорлар, «бизнес-періштелер», мемлекеттік және аймақтық қолдау бағдарламаларын қаржыландыратын басқару органдары
Маман даярлау	Жоо, инновация саласында біліктілікті арттыратын өзге де ұйымдар, технологиялық және ғылыми менеджмент саласында маман даярлау
Өткізуді қолдау	Көрмелер, ғаламтөр, делдалдық фирмалар

Ескерту. Дерек көзі [1].

Коммерцияландыру — нарыққа жаңа және жақсартылған өнімдер, қызметтер шығару мақсатында ғылыми зерттеулер мен әзірленімдер нәтижелерін немесе коммерциялық нәтижеге қол жеткізетін үдерістерді практикалық пайдаланумен байланысты үдеріс. Ғылымның нәтижелері болып табылатын инновациялық жобаларды, жоғары оқу орындарының ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін коммерцияландыруды табысты жүргізу үшін жоғарыда көрсетілген инновациялық инфрақұрылым объектілерінің жүйелі, тиімді қызмет етуі аса маңызды болып табылады.

Дамыған елдердегі инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру ерекшеліктері

Әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен ұлттық мәдени ерекшеліктеріне қарай әлем елдерінің инновациялық даму жолы әр түрлі болып келеді. Қазіргі таңда инновациялық дамуы бойынша қалыптасқан модельдерді 4 топқа жіктеп қарастырады:

1. Ғылым саласында көшбасшылыққа бағытталған, ірі мақсатты жобаларды жүзеге асырып, ғылыми-өндірістік циклдың барлық кезеңдерін қамти алатын, әскери саладағы инновациялық әлеуеті жоғары мемлекеттер (АҚШ, Англия, Франция).

2. Жаңашылдықтарды енгізуге бағытталған, инновациялардың дамуына жағымды орта қалыптастырған, экономиканың барлық құрылымын оңтайландыру жолындағы мемлекеттер (Германия, Швеция, Швейцария).

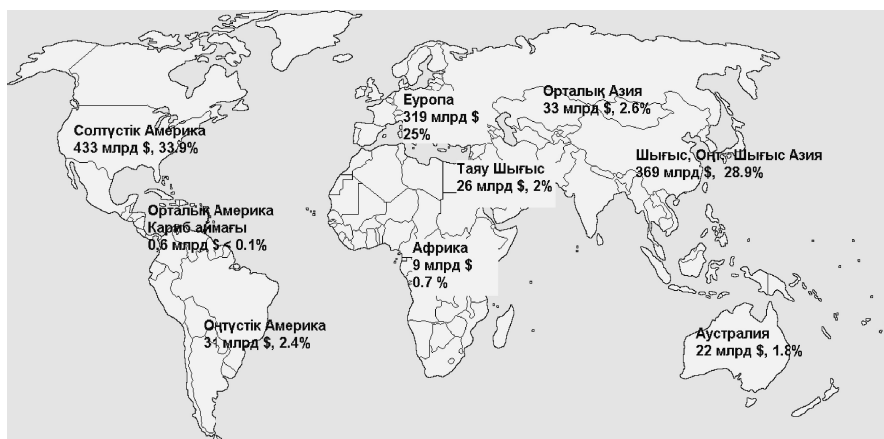
3. Инновациялық инфрақұрылымды дамыту арқылы жаңашылдықтарды енгізуді ынталандыратын, әлемдік ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін игеруге бейім, ғылым мен технология саласындағы әр түрлі секторларды ұтымды үйлестіре алатын мемлекеттер (Жапония, Оңтүстік Корея).

4. Инновациялық факторларды қолдана отырып, индустриялық орта қалыптастыруға бағытталған мемлекеттер. Бұл топтағы елдер экономиканы әлемдегі ГТІ жетістіктерін қолдану арқылы жаңғыртады (Қытай, Үндістан).

Әлемдегі мемлекеттердің инновациялық даму бойынша қай деңгейде екендігін мұқият зерттеп, 80 түрлі көрсеткіштердің негізінде есептелетін индекс — «жаһандық инновациялық индекс». Бұл индексті есептеу бойынша жұмыстар 2007 жылдан бастап жүргізіледі. 2014 жылы зерттеу әлемдік ЖІӨ-нің 99,5%-ын өндіретін және әлем халқының 95%-ы өмір сүретін 143 мемлекетті қамтиды.

2013 жылмен салыстырғанда 2014 жылғы тізім көп өзгеріске ұшырамаған. Инновациялық мүмкіндіктер мен нәтижелер рейтингінде Швейцария көш бастап тұр. Одан кейін Ұлыбритания, Швеция, Финляндия, Нидерланды, АҚШ, Сингапур, Дания, Люксембург және Гонконг орналасқан. Қазақстан бұл тізімде 2013 жылғы 84 орыннан 79 орынға көтерілген [2].

Ғылыми-зерттеу мен тәжірибелік-конструкторлық әзірлемеге бөлінетін, әлемдік қаржы дағдарысына қарамастан, тұрақты түрде өсіп отыр. Әлем бойынша әр аймақтағы нақты қаражат мөлшері 1-суретте көрсетілген.

Ескерту. [2] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған.

1-сурет. Әлем бойынша ҒЗТКӨ-ге бөлінетін қаражаттың аймақтар бойынша шоғырлануы

АҚШ-тың Ұлттық ғылым қорының ұйымдастыруымен жүргізілетін «Ғылым мен техника көрсеткіштері» атты рейтингтің 2012 жылы жарық көрген санында да әлем бойынша ҒЗТКӘ ахуалы да қарастырылған. Бұл есеп бойынша 2009 жылы әлемдегі ҒЗТКӘ-ге бөлінген қаржы — 1,276 млрд долл. құраған. Осыдан 5 жыл бұрын, яғни 2004 жылы — 873 млрд долл., он жыл бұрын, 1999 жылы, — 641 млрд долл. болған екен. Осы көрсеткіштерден байқайтынымыз, ҒЗТКӘ-ге бөлінетін қаражат әлем бойынша жыл сайын 8%-ға өсіп отырған [3].

Көбінесе инновациялық қызметті дамытуға ұзақ уақыт қажет деген пікір қалыптасқан. Ендеше, бүгінгі күні инновация саласында ерекше серпіліс жасап, жетістікке жеткен мемлекеттердің тарихына көз жүгіртіп көрейік. Мысалға, АҚШ-та инновацияларды дамыту туралы үкіметтің алғашқы саналы қадамдары 1960-жылдардың басында орын алды. 25 жылдың ішінде АҚШ инновациялардың орталығы мен ошағына айналды десек те болады.

Тайваньнің инновациялық саясатты жүргізудің алғашқы кезеңі 1970 жылдардың басына тұспа-тұс келді, шарықтау деңгейіне 25 жыл ішінде қол жеткізді. Израиль мен Оңтүстік Корея 1980-жылдардың басында инновациялардың маңыздылығына көз жеткізіп, алғашқы қадамдарын жасады. Небәрі 20 жылдың ішінде аталмыш мемлекеттер үлкен серпіліс жасап, жаһандық нарықты жаулап отыр.

Финляндияны да ерекше атап өтсе болады. Себебі 1990-жылдардың басында бұл мемлекеттің экономикасы инновацияларды енгізуге мүлдем қабілетсіз деп танылып, үлкен дағдарыстық жағдайда тұрған болатын. Алайда, осындай қиын жайттарға қарамастан, Финляндия 20 жылдың ішінде инновациялық даму жөнінен көшбасшы мемлекеттер қатарына қосылды. Яғни, осыдан шығатын қорытынды — қазіргі инновациялық дамудағы алпауыт мемлекеттер көші орта есеппен 1980–1990 жылдары қалыптасып, айрықша жетістікке жетулеріне 10–25 жыл жеткілікті болды.

Қазақстандағы инновациялық инфрақұрылымның ағымдағы жағдайы мен мәселелері

Қазіргі уақытта Қазақстан шикізатқа бағытталған экономикадан инновациялық даму жолына, индустриялық-инновациялық экономика қалыптастыру кезеңіне қадам басты. Әлемдік экономиканың алдыңғы қатарлы озық тәжірибелерін игеруге және оны ұтымды пайдалана білуге талпынған мемлекеттер үшін бүгінгі уақыттағы басты мәселе индустриялық-инновациялық экономиканы қалыптастыру болып отыр.

2014 жылғы «Қазақстан жолы–2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру үшін қажетті ұзақмерзімді басымдықтар белгіленген. Осы орайда бірнеше басым бағыттар бойынша бірқатар мәселелерді шешу көзделген. Ең алдымен, елдегі инновациялық индустрияландыру трендін түзеу және күшейте түсу маңыздылығы атап көрсетілді.

Жолдаудың үшінші бағыты бойынша ғылыми қамтылған экономика құрып, Қазақстан ғылымының әлеуетін арттыру керек. Бұл бағыт бойынша венчурлік қаржыландыру, зияткерлік меншікті қорғау, зерттеулер мен инновацияларды қолдау, сондай-ақ ғылыми эзирлемелерді коммерцияландыру жөніндегі заңнаманы жетілдіру қажеттігі көрсетілді [4].

Мемлекеттің инновациялық саясаты қаншалықты табысты екендігін анықтау үшін бірнеше сандық және сапалық көрсеткіштерге сүйенеміз. Қазақстанның жаһандық инновациялық-технологиялық саладағы бүгінгі деңгейін сипаттайтын көрсеткіштер еліміздің әлемдік деңгейден көп төмен екенімізді көрсетіп отыр. Алайда Қазақстанның инновациялық даму жолына салыстырмалы түрде кейін келгенін ескере отырып, бұл сандарды болашаққа бағдар етіп алу керек (2-кесте).

2 - кесте

Қазақстан және әлем елдерінің инновациялық-технологиялық саладағы салыстырмалы деңгейі

Көрсеткіш	Қазақстан	АҚШ	Швеция	Оңтүстік Корея	Жапония
ЖІӨ ғылыми зерттеулер мен эзирлемелерге жұмсалған шығындар, %	0,23	2,90	3,40	3,74	3,36
Кәсіпорындардың инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %	5,7	66	75,3	38	60
Ел экспортындағы жоғары технологиялық өнімнің үлес салмағы, %	2,0	32	10,4	22	54
1 тұрғынға келетін ҒЗТКЖ шығындары, АҚШ долл.	30,1	1254	1388	878	1085
1 млн халыққа тіркелген патенттер саны	93,6	141,1	302,7	183,4	258,4

Ескерту. [5, 6] дереккөздері негізінде автормен құрастырылған.

ҚР «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» 2012 жылғы 9 қаңтардағы № 534-IV Заңына сәйкес Қазақстандағы индустриялық-инновациялық инфрақұрылым элементтері келесідей:

- арнайы экономикалық аймақтар;
- индустриялық аймақтар;
- технопарктер;
- тәуекелдік инвестициялаудың акционерлік инвестициялық қорлары;
- технологияларды коммерцияландыру орталықтары;
- салалық конструкторлық бюролар;
- технологиялар трансфертінің халықаралық орталықтары;
- инновациялық кластерлер [7].

Инновациялық инфрақұрылымның негізгі элементтері болып табылатын институционалдық құрамына келетін болсақ, Қазақстанда қазіргі таңда 8 аймақтық технопарк, 9 арнайы экономикалық аймақ, 4 салалық конструкторлық бюро, 4 халықаралық технологиялар трансферті орталығы, 21 коммерцияландыру кеңсесі, 18 халықаралық және 4 отандық венчурлық қор бар.

Қазақстанда технологиялар коммерцияландыру жүйесін қалыптастыру қолға алынған кезде 2012 жылы ғылыми-зерттеу институттары мен университеттер арасында конкурстық негізде 6 коммерцияландыру кеңсесі мен 4 аймақтық технологияларды коммерцияландыру орталығы ашылған болатын. Қазіргі таңда «ТДҰА» АҚ құруымен елімізде 21 коммерцияландыру кеңсесі, 5 аймақтық технологияларды коммерцияландыру орталығы жұмыс істейді. Олардың қызметінің негізгі мақсаты — ғалымдар мен инноваторларға инновациялық әзірлемелерді коммерцияландыруға жан-жақты қолдау көрсету.

Бұл бастама қолға алынғаннан бері коммерцияландыру кеңселері арқылы тұжырымдаманы бекітуге 222 өтінім келіп түскен, оның ішінде 56 жоба іріктеліп алынды (2012 жылы — 38 жоба). 56 жобаның ішінде жалпы қаржыландыру сомасы 56 млн теңгені құрайтын 27 жоба таңдап алынды (2012 жылы — 20). 2013 жылы коммерцияландыру кеңселері арқылы 184 жоба қаржыландыруға өтініш берген, оның ішінде 66 жобаның тұжырымдамасы жасалып қарастырылған. Осылардың арасынан 28 жоба коммерцияландырылуға таңдап алынды [8].

Қазіргі кезде «Инжиниринг және технологиялар трансферті орталығы» АҚ-ның төленген жарғылық капиталы 9,7 млрд теңгені құрады. Атап айтқанда, бұл қаржы технопарктерді құруға және жабдықтауға, салалық конструкторлық бюроларды құруға, шетелдік жоғары технологиялық компаниялардың акцияларын алуға және басқа да маңызды жобаларға бағытталмақ. Негізгі қызмет бағыттары — жаңа технологиялар инжинирингісін, бизнес инкубациялау, технологиялар трансферті және инновациялық инфрақұрылымды дамыту.

Бүгінгі күні Қазақстанда 4 салалық конструкторлық бюро бар. Қызмет ету барысында салалық конструкторлық бюролар 64 конструкторлық-технологиялық құжат сатып алып (оның ішінде 2012 ж. — 3) және 362 КТҚ әзірлеп шығарған (оның ішінде 2012 ж. — 212). СҚБ көмегімен отандық кәсіпорындар 177 жаңа тауар өнімдерінің өндірісін меңгерген.

Қазақстанның инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру мен инновациялық қызметке институционалдық тұрғыдан қолдау көрсетуші тағы бір ұйым — «Бәйтерек» ұлттық басқарушы холдингі». Оның құрамына кіретін ұйымдарды қызмет ету бағытына қарай 3 топқа бөлуге болады:

1. Қаржылық-инвестициялық бағыт — Қазақстан Даму Банкі, Қазақстанның инвестициялық қоры, «Стрестік активтер қоры» АҚ және «Қазына-капитал менеджмент» АҚ.

2. Кәсіпкерлік пен инновацияларды қолдау — «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ, «ҚазЭкспортГарант» экспорттық-несиелік сақтандыру корпорациясы» АҚ және «Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік» АҚ.

3. Тұрғын-үй құрылысы — «Қазақстанның тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ, «Қазақстандық ипотекалық компания» АҚ және «Қазақстандық ипотекалық несиелерге кепілдік беру қоры» АҚ.

«Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік» алдағы уақытта 120-ға тарта инновациялық жобаны қаржыландыруды жоспарлап отыр. «ТДҰА» АҚ-на 2013 жылы старт-ап құрушы кәсіпкерлерден 140 өтінім келіп түскен, оның 27-не жалпы құны 733,8 млн теңгені құрайтын гранттық қаржыландыру берілді. Соңғы 3 жылда қазақстандық жаңашыл кәсіпкерлер тарапынан 865 өтінім беріліп, олардың 173-іне жалпы құны 7,9 млрд теңге құрайтын қаржы бөлінген [8].

Ағымдағы ахуалды талдай келе, Қазақстанның ішкі экономикасында өндірістік және кәсіпкерлік инновацияларды дамытуға кедергі болатын барынша маңызды факторлар анықталып, ұлттық модельді негіздеуде қолданылды.

Қазақстан Республикасының инновациялық инфрақұрылымын дамытудың ұлттық моделі

Қазақстан Республикасындағы инновациялық саясатты нәтижелі жүзеге асыру үшін бірнеше факторлардың үйлесім тауып, инновациялық қызметті жүзеге асырушы институттардың бірізді жұмыс істеуі өте маңызды. Бұл ретте мемлекеттің рөлі ғылым мен білімді дамытуға, жүйелі инновациялық инфрақұрылымды құруға, стратегиялық сипаттағы технологиялық кешенді құрастыруға және инновациялық қызметті жүзеге асыру үшін институционалдық қолайлы шарттар жасауға көмектесуді білдіреді.

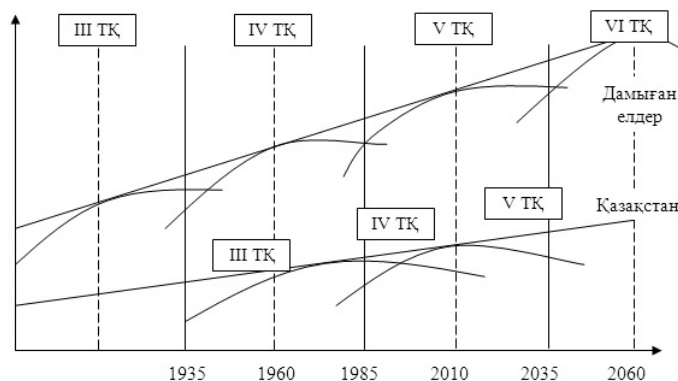
Қазақстан экономикасының технологиялық құрылысындағы кері кетулер мен деиндустрияланудың себебі экономикадағы құрылымдық өзгерістермен байланысты. Атап айтқанда, 2000 жылдары шикізат факторының әсерінен экономиканың күрт өсуі нәтижесінде IV технологиялық құрылыс салаларына жататын мұнай өндірісі, түсті және қара металды өңдеу сияқты салалар айқын басымдыққа ие болды. Дамыған елдерде 1980 жылдардан бастап V технологиялық құрылыс салалары экономиканың қозғаушы күшіне айналған, ал Қазақстан бұл үдерістен кем дегенде 10 жылға және 1 технологиялық құрылыс кезеңіне қалып келеді. Мысалы, статистикалық мәліметтерге жүгінсек, келесідей мәліметтерді көруге болады:

- V технологиялық құрылыстың үлесі — 1%-дан кем;
- IV технологиялық құрылыстың үлесі — шамамен 35%;
- III технологиялық құрылыстың үлесі — шамамен 65%.

Осыған ұқсас жағдай ТМД мемлекеттерінде де байқалады. Мысалға, Украинада III ТҚ үлесі — 58%, IV ТҚ — 38 %, V және VI ТҚ — 4 %. Беларусь Республикасында III және IV ТҚ үлесі — 79 %, V ТҚ — 5,2 %. Ресей Федерациясында V ТҚ — 3 %, IV ТҚ — 48 % III ТҚ — 49 % [9].

Бұл жерде III ТҚ салаларына агроөнеркәсіптік кешен, үй шаруашылығы, қызмет көрсету саласы, болат, электр энергиясы, ауыр машина жасау, органикалық емес химия өңдеу жатады. IV ТҚ — автомобиль және трактор жасау, түсті металлургия, ұзақ мерзімді қолданатын тауарлар, синтетикалық материалдар, органикалық химия, мұнай өндіру мен өңдеу. V ТҚ — электрондық өнеркәсіптік өндіріс, есептеуіш техника, бағдарламалық қамтамасыз ету, авиаөнеркәсіп, телекоммуникация, оптикалық талшықтар, робот жасау, газ өндіру мен тұтыну, ақпараттық қызметтер.

Бұл үдерісті түсіну өте маңызды, себебі инновациялық инфрақұрылымды дамытудан бұрын елдегі өндірісті әртараптандырып, инновациялық қызметтің дамуына технологиялық алғышарт жасау керек. 2-суретте дамыған елдер мен Қазақстанның технологиялық даму траекториясы салыстырмалы түрде көрсетілген.

2-сурет. Қазақстанның технологиялық даму траекториясы [9]

Бұл технологиялық айырылымдарды жою үшін 2010–2014 жылдарға арналған үдемелі индустриялық-инновациялық даму стратегиясын қолдануға болар еді. Алайда басым бағыттар IV технологиялық құрылыс салалары болып табылатын капитал сыйымдылығы жоғары металлургия, химия, мұнай өңдеу, энергетика сияқты салалар болып белгіленді. Ендігі кезекте бұл олқылықтың

орнын Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған бағдарламасында толтыруға болады [10].

Қазақстанда III және IV технологиялық құрылыс салалары әлі біраз жылдар бойы басым болуы заңды. Қазақстанда инновациялық инфрақұрылымның және жалпы инновациялық саясаттың қалыптаса бастағанына небәрі 10 жылдан жаңа асты. Алайда инновация деңгейі біз мақсат еткендей жоғары қарқынмен дамығанын қаласақ, тек инновациялық саясатты ғана қарастырмай, оның қалыптасуына негіз болатын өндіріс пен өнеркәсіпті де қатар қолға алу керек. Себебі өндіріс болмаса, қолданбалы ғылыми зерттеуді жүргізетін кәсіпорын болмайды, ал зертханаларда ойлап табылған инновацияларды іс жүзінде қолданып, коммерцияландырмасақ, мұндай жаңашылдықтан пайда болмайды.

Сонымен қатар өндірісті индустрияландыру маңыздылығына назар аударған жөн. Инновациялық инфрақұрылым ретінде ұйымдар мен институттар, холдингтер мен корпорацияларды көптеп құра бергенмен, егер елде өндіріс пен өнеркәсіп ошақтары болмаса, инновациялық дамудың қарқынды жүзеге асуы күмәнді. Мысалы, атом электр станциясын көрмеген және онымен тығыз байланыста болмаған ғалымнан атом энергетикасын дамыту туралы инновациялық жаңалықтарды күте алмаймыз.

Зерттеу нәтижесінде жоғарыда көрсетілген мәселелерді ескере отырып, 3-суретте көрсетілгендей, Қазақстан Республикасының инновациялық инфрақұрылымын дамытудың ұлттық моделін ұсынамыз.

Ескерту. Зерттеу нәтижесінде автормен құрастырылған.

Сурет 3. Қазақстанның инновациялық инфрақұрылымын дамытудың ұлттық моделі

Ұсынылған модель еліміздің экономикалық дамуындағы қалыптасқан жағдай мен көптеген факторларды ескере отырып, инновациялық инфрақұрылым элементтерін белсендіру мен оңтайландырудың кешенді шараларын тереңнен қарастырады. Көрсетілген бағыттарға толығырақ тоқталып, олардың өзектілігі мен дұрыстығын негіздеп өтейік.

1. Экономиканы технологиялық жаңғырту.

V технологиялық құрылыс салаларын, ақпараттық және «ақылды» экономиканы дамытып, инновациялық қызметтің постиндустриалды дамуы индустрияландыру сатысынан аттап өте алмайтынын түсіну керек. Осыған орай, әлем елдерінің даму кезеңін жіктеуге болатын «индустрияландыруға дейінгі — индустрияландыру — постиндустриалды» жіктемесін басшылыққа алу қажет. Негізінен инновациялық даму жолына түскен мемлекеттер құрылымдық-технологиялық өзгерістерге қол жеткізу үшін келесідей сатыларды бастан өткізеді: шикізат өндіру мен өңдеу, материал және еңбек сыйымдылығы жоғары тауарлар өндіру, осыдан кейін кезекпен капитал сыйымдылығы, технология сыйымдылығы және ғылыми сыйымдылығы жоғары тауарлар өндіру, ең соңында, инновациялық зерттеулер мен әзірлемелер. Алайда Қазақстан үшін бұл сатылардың барлығын қайталаудың қажеттілігі төмен. Себебі жаңа технологияларды трансферттеу арқылы бірден капитал және ғылыми сыйымдылығы жоғары тауарлар өндірісін ұйымдастыруға болады. Яғни өндірістің технологиялық жаңғыруы отандық қолданбалы ғылымды, ҒЗТКӘ мен пайдалы жаңалықтардың ашылуына негіз болатын «құнарлы топырақ» болып табылады.

Еліміздегі негізгі қорлардың кейбір салаларында технологиялық тозу деңгейі 60–70 %-дан асып кеткендігі жасырын емес. Ендеше, ескі және әбден тозған құрал-жабдықтарда ғалымдар инновациялық өнім ойлап табу ықтималдығы жоқтың қасы. Сондықтан негізгі қорларды, өндіріс орындарындағы технологияларды барынша заманға сай етіп жаңғыртқан жөн. Осылайша, елімізде IV технологиялық құрылыс салаларын жан-жақты игеріп, V технологиялық құрылыс салаларының дамуына берік іргетас қалаймыз.

2. Ғылыми зерттеуді жаңғырту.

Өндірісті технологиялық жаңғырту арқылы олармен тығыз байланыста жұмыс істейтін ҒЗИ мен жоо-дағы ғылыми зерттеулердің қолданбалы сипат алары сөзсіз. Себебі ендігі кезекте ғалымдар нақты өндіріс үшін нақты технологиялар мен әзірлемелер жасауға ұмтылады және оларды қолданасқа енгізуге болатын кәсіпорындардың бар болуы бұл үдерісті жеделдетеді.

Еліміздің ұлттық, экономикалық, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін бірнеше стратегиялық маңызды салаларда ҒЗИ-не қажетті инновациялық әзірleme жасап шығару үшін мемлекеттік тапсырыс беру қажет. Себебі ғалымдар агроөнеркәсіп немесе ғарыш саласында Қазақстан экономикасын бәсекеге қабілетті ете алатын жаңалық қашан ашады деп күтіп отыруға болмайды, керісінше, ғалымның алдына нақты мақсат пен тапсырма беріп, оның орындалуы үшін барлық жағдайлар жасау керек. Осыған орай, «Sony» компаниясының негізін қалаушы Акио Моританың сөзін келтіруге болады: «Егер инженер немесе ғалымның алдына нақты мақсат қойса, ол оған жету үшін барлығын жасайды. Бірақ мақсат қоймай, бір уыс ақша беріп, бір зат ойлап тап десе, табыс күтуге болмайды» [11]. Яғни заманауи зертханалар мен инновациялық орталықтар құрып, барлық материалдық-техникалық базамен қамтамасыз етіп, еңбек өнімділігін арттыратын ынталандырушы шараларды жүзеге асыру қажет. Жаңартылған технологиялармен жұмыс істеп, айтарлықтай табысқа қол жеткізген кәсіпорындар ҒЗТКӘ жұмысын жалғастыруға мүдделі болады. Осындай сатыларды қамти отырып, бұл кезеңде инновациялық идеялар мен жаңашыл бастамалар көптеп туындайды.

3. Инновациялық инфрақұрылым элементтерінің мультипликативтік дамуы.

Осы кезеңнен бастап Ұлттық инновациялық жүйеге кіретін барлық элементтердің қарқынды жұмысы жүзеге асады.

Алдыңғы екі кезеңді жүзеге асыру барысында туындаған инновациялық бастамалар мен ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін өндіріске енгізіп, коммерцияландыру үшін технопарктер, технологиялық бизнес-инкубаторлар, коммерцияландыру орталықтары мен өзге құрылымдық элементтердің рөлі ерекше. Қазіргі кезде технопарктердің идеяның тапшылығы мен қаржыландыруға берілген өтінімдердің өндірісте қолдануға келмейтіні сияқты мәселелерін шешу үшін жоғарыда көрсетілген 2 кезеңнің дұрыс жүзеге асырылуы маңызды. Осылайша өміршең инновациялық идеяларды генерациялау арқылы оларды жүзеге асыруды қамтамасыз ететін барлық құрылымдық элементтер мультипликативтік түрде дамиды және маманданады. Мысалға, инновациялық жобаларды сүйемелдеу, ақпараттық көмек, инкубаторлық қызмет көрсету және т.б.

Аймақтардағы инновациялық қызметті дамыту үшін әр өңірде ғылыми-инновациялық кешендер құру қажеттілігі басым. Мұндай кешендер жоғары оқу орындарынан, ҒЗИ-нан, ғылыми орталықтардан, білікті жұмыс күшін даярлауға және жаңа идеялар мен әзірлемелерді генерациялауға бағдарланған консалтингтік және білім беретін компаниялардан, технологиялық парктер мен технологиялық бизнес-инкубаторлардан, инновациялық қызметті қолдауға бағдарланған және қаржыландыру, маркетинг, жарнама-көрме қызметі, патенттеу-лицензиялау жұмысы мен зияткерлік меншікті қорғау мәселелерімен айналысатын құрылымдардан жасақталуы тиіс.

4. Кадрмен қамтамасыз ету.

Кез келген саланы дамыту үшін адам ресурстарының маңызды екені анық. Әсіресе интеллектуалдық меншік пен ұшқыр ой, кәсіби білім мен жоғары біліктілікті талап ететін инновациялық қызметте кадр мәселесі өте өзекті болып табылады. Бірінші кезекте жоо білімгерлеріне 3–4 курстан бастап өндіріс орындарымен тығыз байланыста жұмыс істеп, тәжірибе өтуді көздейтін дуальдік оқыту жүйесін қолға алу қажет. Бұл кәсіби, білікті және, ең бастысы, өндіріске шынымен қажетті маман даярлаудың бірден бір жолы болып табылады.

Қазіргі таңда Қазақстандағы ғылымды дамытудың әлеуеті жоғары деп айта аламыз. Себебі елімізде 300-ге жуық түрлі меншік формасындағы ғылыми мекемелер мен ұйымдар жұмыс істейді. Оларды 18 мыңнан астам қызметкер, 1000-нан астам ғылым докторлары мен 3000-ға жуық ғылым кандидаттары еңбек етуде. ҚР Білім және ғылым министрлігі 40-қа жуық ғылыми ұйымның жұмысын үйлестіріп қадағалайды. Ендеше осы орасан зор әлеуетті тиімді пайдалану қажет.

Статистикалық деректерге жүгінсек, 1990 жылдан 2000 жылға дейінгі аралықта ғылыми-техникалық қызметпен айналысатын қызметкерлер саны 3 есеге, ал ҒЗТКӘ-ге бөлінетін қаржы көлемі 6,6 есеге азайған. Бұл кезеңде мемлекет жаңа мамандарды даярлаудан гөрі, бұрынғы кадрларды, яғни ғылым докторлары мен кандидаттарының әлеуетін, сақтап қалуға баса назар аударды. Бұған қарамастан, ғылыми-техникалық қызмет саласындағы ғылым кандидаттары тағы 2 есеге азайды. Ал 2000 жылдардан бері экономикалық жағдай тұрақталған соң ғылымды қаржыландыру мәселесін қолға алуға мүмкіндік туды. Дегенмен, ғылыми-зерттеу жұмыстарына қаржы бөлуде үлкен тепе-теңсіздігі байқалады, яғни қолданбалы зерттеулерге 71 %-ы бөлінсе, тек 8 %-ы ғана тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға бөлінеді [12]. Бұл көрсеткіш конструкторлық бюролар мен өндіріспен байланысқа негізделген ғылымды дамыту жайлы ұсыныстарымыздың орындылығын дәлелдейді.

Білікті мамандар даярлау ісін инновация жүйесіндегі басымды мақсат деп тауып, инфрақұрылым шеңберіндегі басқа элементтер оған жан-жақты қолдау жасаулары керек. Атап айтсақ, өз есептерінен білікті жастарға оқу гранттарын беру; білім жүйесіне қажетті ғылыми-зерттеу және тәжірибе-конструкторлық орталықтарын ашып, оған дарынды жастар мен ғылыми кадрларды тарту; жоғары және орта арнаулы оқу орындары білімгерлерінің оқу-өндірістік тәжірибелерін ұйымдастырып, олардың арасынан біліктілерін жұмысқа қабылдау; арнайы конкурстар ұйымдастыру арқылы жастардың инновацияларға құлшынысын арттыру және т.б.

Ғылыми-зерттеу мекемелерінің белсенділігін арттыру үшін оларды шетелдің осы саладағы озық ғылыми орталықтарымен байланыстыру. Ол үшін отандық ғылыми-зерттеу орталықтарына біріккен жобаларды орындауларына мүмкіндік ашу керек. Бастысы, қоғамдағы ғалым мәртебесін көтеріп, бұл саладағы қызметкерлердің жалақысын көтеріп, әлеуметтік жеңілдіктер жасау арқылы жастарды ғылымға тартуға серпін беру қажет. Тіпті, мектеп кезінен шығармашылық және креативтік ойлауды дамыту үшін дарынды оқушыларға конструкторлық бюролардың бейімделген орталықтарында қабілеттерін дамытуға жағдай жасаған жөн.

5. Қаржылық қатынастар ерекишелігі.

Алдағы онжылдықтарда инновациялық қызметті дамытудың басты инвесторы мемлекет болатыны сөзсіз. Себебі экономиканың сапалық бағытта дамуына, ең алдымен, мемлекет мүдделі және кешенді ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу қайтарылмайтын қомақты қаражатты талап етеді. Алайда инновациялық инфрақұрылымның негізі қаланған соң, жеке сектордағы инновацияға деген қызығушылықты арттырып, кәсіпкерлердің де ҒЗТКӘ мен инновациялық өнім шығаруға мүмкіндік беретін зерттеулерді қаржыландыруына жол ашу керек. Бұл инновациялық кәсіпкерлік мәдениет қалыптастырып, әр бизнес субъектісі табысын барынша көбейту үшін инновациялық технологияларды пайдаланудың қаншалықты қажетті екенін түсіну арқылы жүзеге асады.

Ғылыми және инновациялық жобаларды қаржыландыру 2 нысанда жүзеге асырылады:

- 1) жоғарыдан төмен қарай — мемлекетке қажетті әзірлемелерге тапсырыс беру арқылы;
- 2) төменнен жоғары қарай — ғалымдар мен зерттеушілер арасында іріктеу мен конкурстар өткізу арқылы үздік идеяларға қолдау көрсету. Мемлекет инновациялық зерттеулер мен жобаларды ынталандырып, бюджет есебінен қаржылық қолдаудан еш ұтылмайды, себебі ең бастысы инновациялық қызметті қолдау сапалы экономикалық өсуге әкеледі.

Инфрақұрылым шеңберіндегі элементтердің қызмет ету тиімділігін арттыру олардың өзара байланысын жетілдіру арқылы жүзеге аспақ. Инновациялық инфрақұрылымның әрбір субъектісінің дамуы басқа элементтердің дамуымен тығыз байланысты екенін ескерсек, онда оларды кешенді түрде қолдау арқылы ғана оң өзгерістерге жетуге болады. Бұған қоса, инфрақұрылымның әрбір элементі өз тарапынан бастама көтеріп, басқа элементтермен байланысын арттыруға ұмтылуы тиіс. Қорыта айтқанда, Қазақстанның болашақтағы стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу үшін интеллектуалдық меншік пен заманауи технологияларға негізделген өндіріс арқылы әртараптандырылған бәсекеге қабілетті экономика құру аса маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Райхлина А.В. О сущности понятия «инновационная инфраструктура» // Молодежь. Образование. Экономика: сб. науч. тр. — Т. 2. — Ярославль, 2009. — С. 54–56.
- 2 Корнель университеті, INSEAD, WIPO. С.Дутта, Б.Ланвин, С.Винсент. Жаһандық инновациялық индекс — 2014: инновациялардағы адам факторы // эксперттік-аналитикалық зерттеу. — Фонтенбло, Итака, Женева, 2014. — 29–31-б.
- 3 Ұлттық ғылыми кеңес. — 4-б. Зерттеулер мен әзірлемелер: ұлттық үрдістер мен халықаралық салыстырулар // Ғылым мен техника көрсеткіштері. — 2012. — Арлингтон, 2012. — 196–201-б.
- 4 «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://www.akorda.kz/kz/page/page_215751_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-kazakstan-khalkyna-zholdauy-2014-zhylhy-17-kantar
- 5 Сэбден О. Инновациялық экономика: монография. — Т. 2. — Алматы: ҚР БҒМ ҒК ЭИ, 2011. — 38–41-б.
- 6 ЮНЕСКО жанындағы Статистика институты. Зерттеулер мен әзірлемелерге жұмсалатын шығындар (ЖІӨ, %) // Бүкіләлемдік банктің индикаторлар каталогы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS/countries.
- 7 «Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 9 қаңтардағы № 534-ІV Заңы. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000534>
- 8 Технологиялық даму жөніндегі ұлттық агенттік» АҚ қызметінің негізгі бағыттары. Жылдық есеп — 2013 ж. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртібі: http://www.natd.gov.kz/pdf/ann_report_2013_rus.pdf
- 9 Коллективная монография. Технологическое развитие экономики Казахстана в условиях глобализации: приоритеты и механизмы. — Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2012. — 322 с.
- 10 «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015–2019 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1497 Қаулысы. — [ЭР] Қолжетімділік тәртібі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001497>
- 11 Купешова С.Т. Инновациялық менеджмент. — Алматы, 2011. — 67–68-б.
- 12 Еснаев С.С. Инновационная экономика Казахстана и Китая: опыт и перспективы. — Астана: Фолиант, 2008. — С. 624.

А. Жидебекқызы

Инновационная инфраструктура Республики Казахстан: основа развития коммерциализации научных разработок

В статье рассмотрена важность эффективного развития инновационной инфраструктуры для успешной реализации процесса коммерциализации результатов научно-исследовательских работ. Даны определения инновационной инфраструктуре и ее составляющим. Рассмотрен опыт развитых зарубежных стран в реализации инновационной деятельности. Проанализировано текущее состояние развития инновационной инфраструктуры в Республике Казахстан, на основе анализа предложена национальная модель ее развития. В результате исследования были обоснованы приоритетные направления для ведения инновационной политики Казахстана, приведены поэтапные шаги и особенности приведенной модели.

A. Zhidebekkyzy

Innovation infrastructure of the Republic of Kazakhstan: the basis for commercialization of scientific research results

This article describes the importance of effective development of innovative infrastructure for the successful implementation of the commercialization process of the scientific research results. The definitions of innovation infrastructure and its components are given. The experience of developed foreign countries in the implementation of innovation policy are considered. The current state of development of innovative infrastructure in the Republic of Kazakhstan are analyzed, the national model of innovation infrastructure development is proposed on the basis of this analysis. As a result of research priorities for the conduct of an innovative policy of Kazakhstan, also phased steps and features of the given model are justified.

References

- 1 Reichlina A.V. *Youth. Education. Economy*: collection of scientific papers, 2, Yaroslavl, 2009, p. 54–56.
- 2 Cornell University, INSEAD, and WIPO. S.Dutta, B.Lanvin. S.Vincent. *The Global Innovation Index 2014: The Human Factor In innovation* // Fontainebleau, Ithaca, and Geneva, 2014, p. 29–31.
- 3 National Science Board. *Chapter 4. Research and Development: National Trends and International Comparisons* // Science and Engineering Indicators, 2012, Arlington, 2012, p. 196–201.
- 4 *Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the nation. January, 17, 2014*, [ER]. Access mode: http://www.akorda.kz/kz/page/page_215751_kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-kazakhstan-khalkyna-zholdauy-2014-zhylhy-17-kantar
- 5 Sabden O. *Innovative economy: monograph*, 2, Almaty: KR BGM GK AI, 2011, 38–41 p.
- 6 Institute for Statistics, UNESCO. *R&D expenditure (% in GDP)* // Catalogue of indicators, The World Bank, [ER]. Access mode: data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS/countries.
- 7 «About the state support of industrial innovation activity». *Law of the Republic of Kazakhstan dated January, 9, 2012*, № 534-IV, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000534>
- 8 «The main activities of JSC» *National Agency for Technological Development». Annual Report – 2013*, [ER]. Access mode: http://www.natd.gov.kz/pdf/ann_report_2013_rus.pdf
- 9 *The collective monograph. Technological development of Kazakhstan's economy in the context of globalization: priorities and mechanisms*, Almaty: Institute of Economics CS MES, 2012, 322 p.
- 10 «About the approval of the Concept of Industrial-Innovative Development of Kazakhstan for 2015–2019 years». Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2013. № 1497, [ER]. Access mode: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001497>
- 11 Kupeshova S.T. *Innovation Management*, Almaty, 2011, 67–68 p.
- 12 Espayev S.S. *Innovative economy of Kazakhstan and China: experience and prospects*, Astana: Foliant, 2008, 624 p.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

УДК 334.02

Мануэль Фернандез-Грела¹, А.А. Таубаев², Н.Т. Малелов³, Е.Б. Жайлауов²

¹Университет Сантьяго де Компостела, Испания;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза;

³Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, Москва;
(E-mail: ataubayev@gmail.com)

Роль социально-предпринимательских корпораций в Казахстане в развитии механизмов государственно-частного партнерства

В статье рассмотрены потенциальные возможности развития механизмов государственно-частного партнерства в Казахстане на базе специализированных институциональных организаций, таких как социально-предпринимательские корпорации. В условиях Казахстана вопросы развития государственно-частного партнерства решаются через создание и функционирование социально-предпринимательских корпораций в каждом регионе. Как региональные институты развития, они создаются в форме холдинговой компании, и их основная деятельность направлена на привлечение инвестиционных ресурсов в регион для реализации инфраструктурных и инновационных проектов, содействие развитию бизнес-инициатив малого и среднего предпринимательства. Проведен анализ основных показателей функционирования отдельной социально-предпринимательской корпорации, определены системные проблемы, препятствующие их полноценному развитию, а также установлены приоритетные направления их дальнейшего развития.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство в Казахстане, социально-предпринимательские корпорации, региональные институты развития.

В условиях формирования новых экономических отношений в Казахстане через активную интеграцию в глобальную мировую экономику актуализировались вопросы эффективного взаимодействия государства и частного сектора. Данное явление в современной экономике уже сформировано как самостоятельный институт под названием «государственно-частное партнерство» (ГЧП). Это вызывает значительный интерес к данному явлению как эффективной форме взаимодействия государства и частного сектора, позволяющей достаточно эффективно решать во многих странах мира актуальные социально-экономические проблемы через интеграцию ресурсов государства и частного бизнеса.

В современных условиях очередного витка мирового финансово-инвестиционного кризиса бюджетные ограничения становятся неотъемлемым условием реализации значимых инфраструктурных проектов в таких сферах, как жилищное строительство, транспортно-коммуникационная инфраструктура, развитие альтернативных вариантов общественного транспорта и т.п., что обуславливает пересмотр и даже отказ от реализации таких проектов за счет республиканского и местного бюджетов. И в этой ситуации государственные органы, ответственные за реализацию таких инвестиционных проектов, вынуждены привлекать в эти сферы инфраструктуры ресурсы частного бизнеса, который позволит не только их реализовать, но и значительно повысить их эффективность.

Как показывает мировой опыт, реализуемые совместно с частным бизнесом инновационные и инфраструктурные проекты отличаются достаточно коротким периодом реализации проекта, минимумом издержек на проект и, самое главное, высоким уровнем удовлетворенности конечных потребителей результатов проекта. Кроме этого, при реализации совместных государственно-частных проектов ощутимо экономятся бюджетные расходы, что, как мы уже отметили, в текущих условиях кризиса очень актуально.

Таким образом, отмеченные нами преимущества ГЧП-проектов, такие как ускорение времени реализации при параллельной экономии бюджетных инвестиций и, в конечном итоге, достижение удовлетворенности потребителей проектов, существенно повышая их важность для дальнейшего детального изучения, требует также должной разработки нормативно-правовой базы функционирования института государственно-частного партнерства в современных условиях Казахстана.

На современном этапе в мировой экономике накоплен достаточно огромный опыт развития государственно-частного партнерства, что позволяет говорить о подтвержденной реальности перспектив, а также о доказанной социально-экономической эффективности реализации проектов, основанных на механизмах ГЧП. В качестве примера можно привести то, что с начала 90-х годов прошлого века «в странах с переходной экономикой и в развивающихся странах создано более 2700 ГЧП-проектов, в том числе и в сфере инфраструктуры» [1, 2].

Институты и механизмы ГЧП стали неотъемлемыми составляющими инвестиционной политики и развитых, и развивающихся государств современного мира. Сейчас уже установлено, что благодаря внедрению механизмов государственно-частного партнерства стало возможным нормальное развитие и функционирование основных элементов рыночной экономики, что подтверждается примерами и развитых, и развивающихся стран, применяющих в своей инвестиционной политике основные формы реализации ГЧП-проектов. Это связано с тем, что государственно-частное партнерство дает полную возможность использовать эффективные бизнес-модели в государственной сфере [3, 4], а также более эффективно и ускоренно решать наиболее острые проблемы государственной политики [5]. Таким образом, на основе изучения мирового опыта можно утверждать, что именно государственно-частное партнерство выступает наиболее эффективным механизмом инвестирования значимых инфраструктурных проектов на современном этапе, что обуславливает их активное использование в Казахстане, где также наблюдается высокая потребность реализации инфраструктурных проектов в рамках Президентской программы «Нұрлы Жол».

В соответствии с текущей международной практикой в сфере реализации ГЧП-проектов в условиях Казахстана также активно применяются две основные формы государственно-частного партнерства, такие как институциональное и контрактное (рис. 1). В Казахстане уже сформированы основные базовые элементы развития данных форм государственно-частного партнерства, т.е. разработаны и принимаются соответствующие нормативно-правовые документы, реализуется ряд инфраструктурных проектов, преимущественно в транспортном и энергетическом секторе. И самое главное, созданы и функционируют специализированные институты ГЧП. Контрактные формы ГЧП-проектов реализуются в Казахстане под непосредственной координацией специально созданной организации АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства» (Центр ГЧП). Данный Центр выполняет функции аналитического и экспертного центра Правительства РК по содействию и развитию контрактных форм государственно-частного партнерства в Казахстане через организацию тематических и аналитических исследований, а также через обучение и консультирование, экспертизы и оценки реализации инвестиционных проектов [6].

Реализация институциональной формы государственно-частного партнерства в Казахстане осуществляется в основном через региональные социально-предпринимательские корпорации (СПК). Создание и функционирование социально-предпринимательских корпораций в Казахстане в первую очередь связано с переносом «центра тяжести» экономического реформирования в регионы. Кроме этого, для успешного применения всех форм государственно-частного партнерства следовало реализовать их на региональном уровне, т.е. на местах их возникновения. В этой связи формирование сети региональных институтов развития, специализирующихся на интеграции усилий и ресурсов государства и бизнеса, в полной мере соответствовало запросам экономического реформирования в Казахстане. По сравнению с приведенным выше Центром ГЧП социально-предпринимательские корпора-

ции реализуют больше задач и функций и осуществляют непосредственную хозяйственную и иную деятельность с помощью переданных им в управление активов и ресурсов. Деятельность СПК направлена на интеграцию усилий государства и частного бизнеса в сферах недропользования, реализацию конкретных инвестиционных и инфраструктурных проектов, а также привлечение инвестиций для развития всех сфер экономики региона [7, 8].

В качестве основного документа нормативно-правового обеспечения деятельности СПК можно отметить «Концепцию по созданию региональных социально-предпринимательских корпораций», которая была разработана в соответствии со «Стратегией территориального развития Республики Казахстан до 2015 года» и была принята соответствующим Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2006 г. № 483 [9–11]. Как было отмечено в данных нормативно-правовых документах, основная цель созданных СПК — «содействие экономическому развитию регионов путем консолидации государственного и частного секторов, создание единого экономического рынка на основе кластерного подхода».

Рисунок 1. Направления и формы реализации ГЧП в Казахстане

Кроме этого, целевое определение СПК было дано в Послании Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана на 2006 г., где он отметил, что «социально-предпринимательские корпорации — это устойчивые бизнес-структуры, осуществляющие свою деятельность с целью получения прибыли от производства и продажи товаров и услуг. Основным отличием СПК от коммерческих корпораций является то, что полученная прибыль реинвестируется для реализации социальных, экономических или культурных целей населения того региона, в интересах которого СПК создавались». По идее Послания созданные СПК должны были стать региональными институтами развития в форме холдинговой компании и для управления государственными активами в соответствующем регионе страны. Деятельность СПК направлена на привлечение инвестиционных ресурсов для реализации инфраструктурных и инновационных проектов, содействие развитию бизнес-инициатив малого и среднего предпринимательства через усиление их кооперации между собой и государством.

Таким образом, к текущему моменту в Республике Казахстан создана своеобразная сеть социально-предпринимательских корпораций, функционирующих в каждом отдельном регионе страны. С момента их создания (с 2006 г.) они успели пройти несколько трансформационных перемен, обусловивших серьезные изменения в структуре организации и управления. Первоначально в Республике Казахстан было создано семь социально-предпринимательских корпораций, охватывающих так называемые «макрорегионы» страны, т.е. один СПК обслуживал несколько регионов, например, «СПК «Сарыарка» — Карагандинскую область, г.Астану и Акмолинскую область. В последующем СПК несколько раз меняли курирующие органы и в конце концов перешли под управление областных акиматов и были созданы в каждом областном центре и городах областного значения. В результате на текущий момент в Казахстане функционируют 16 социально-предпринимательских корпора-

ции. Эволюцию развития этапов СПК в Казахстане можно проследить на примере АО «Национальная компания «СПК «Сарыарка» Карагандинской области.

Акционерное общество «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Сарыарка» создано Постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 января 2007 г. № 22 в целях содействия экономическому развитию Акмолинской, Карагандинской областей и города Астаны. В дальнейшем, ввиду некоторого пересмотра государственной политики в данном вопросе. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2010 г. № 266 было принято решение о передаче государственного пакета акций Акционерного общества «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Сарыарка» равными долями в коммунальную собственность города Астаны, Карагандинской и Акмолинской областей [12, 13].

Следующим шагом стала реорганизация СПК «Сарыарка» в три отдельные региональные социально-предпринимательские корпорации — «Сарыарка», «Есиль» и «Astana». Таким образом, АО «СПК «Сарыарка» на данный момент является региональным институтом развития, деятельность которого направлена на экономическое и социальное развитие Карагандинского региона.

Принципы работы и деятельности СПК отражены в его миссии и заключаются в содействии устойчивому развитию Карагандинской области на основе эффективного использования механизмов государственно-частного партнерства и формирования инвестиционно-инновационной инфраструктуры для достижения качественно нового уровня конкурентоспособности и диверсификации региональной экономики.

В настоящее время, как мы уже отметили ранее, в структуру АО «СПК «Сарыарка» входит 53 дочерних, зависимых и ассоциируемых предприятий [14, 15]. Дочерние, совместные и ассоциированные предприятия СПК «Сарыарка» охватывают множество направлений хозяйственной деятельности, начиная с деятельности в сфере жилищно-коммунального хозяйства, заканчивая агропромышленным комплексом, металлургией и металлообработкой.

Несмотря на значительную диверсификацию сфер и направлений своей деятельности, АО «НК «СПК «Сарыарка» функционирует в рамках достижения основной цели — обеспечение институциональных условий устойчивого развития экономики Карагандинской области через формирование благоприятного инвестиционного и делового климата путем эффективной интеграции государственных и частных интересов, а самое главное — это обеспечение достаточно высокого уровня жизни населения региона через инициирование и реализацию значимых социально-ориентированных проектов.

В рамках достижения этой цели можно проанализировать ключевые показатели деятельности АО «НК «СПК «Сарыарка» в соответствии с его приоритетными направлениями функционирования и развития. Первым приоритетным направлением развития СПК «Сарыарка» определено формирование эффективной системы сопровождения и реализации инвестиционных проектов. Инвестиционный портфель СПК «Сарыарка» на начало 2015 г. составил более 32 млрд тенге инвестиций, в том числе инвестиции на строительство инфраструктуры Индустриального парка «Металлургия и металлообработка» (ТОО «ИПММ»). Динамика инвестиционного портфеля АО «НК «СПК «Сарыарка» за последние годы представлена в соответствующей диаграмме (рис. 2).

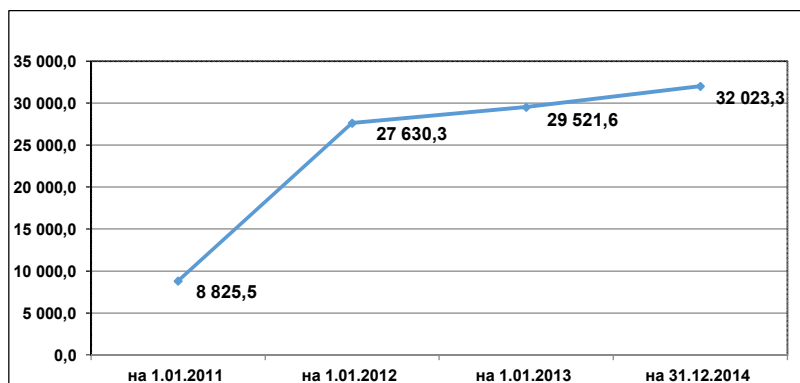

Рисунок 2. Динамика инвестиционного портфеля АО «НК «СПК «Сарыарка» (источник: [14, 15])

Без ТОО «ИПММ» в структуру инвестиционного портфеля компании (рис. 3) включено всего 73 проекта на сумму 17,2 млрд тенге, в том числе основная масса проектов (44) по количеству — в сфере недропользования, по объемам инвестиции — в сфере АПК. Проекты индустриально-инновационной сферы количеством 6 и объемом инвестиции 3 516 млн тенге составляют 20,3% от общего объема инвестиционного портфеля.

Рисунок 3. Структура инвестиционного портфеля АО «НК «СПК «Сарыарка» на 01.01.2015 г. (источник: [14, 15])

При оценке инвестиционной деятельности, подобной СПК, компании государственно-частного партнерства необходимо оценить уровень инвестиционной привлекательности проектов, который может характеризовать такой показатель, как соотношение привлеченных средств сторонних инвесторов к общему объему вложенных средств СПК (рис. 4).

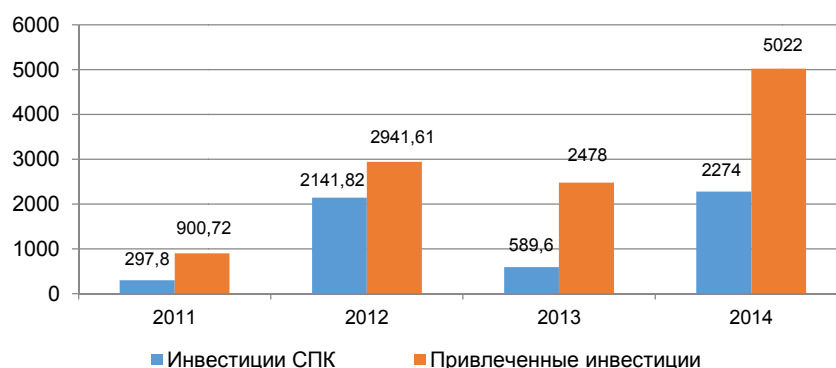

Рисунок 4. Динамика показателя соотношения привлеченных средств инвесторов к вложенным средствам СПК (источник: [14, 15])

Как видно из графика, данный показатель имеет циклическую тенденцию изменения, в частности, если в 2011 г. на 1 тенге СПК было привлечено 3,03 тенге, то в 2012 г. только 1,37 тенге. Если в 2013 г. на 1 тенге СПК было привлечено уже 4,2 тенге, то в 2014 г., данный показатель снизился до 2,2 тенге на 1 тенге инвестиции СПК. В целом на динамику данного показателя оказывают влияние, в первую очередь, объем государственных инвестиций, вкладываемых через СПК, во вторую очередь — уровень привлекательности инвестиционных проектов компании. Хотя основной акцент в реализации инвестиционного направления компании сделан на построение и формализацию эффективных бизнес-технологических цепочек взаимодействия с инвесторами через оптимизацию структуры как самой компании, так и применяемого проектного менеджмента. При этом основным критерием отбора проектов для реализации в группе «Сарыарка» выступает не только его финансовая прибыльность, но и стратегическая значимость для региона.

В целом, как показывает практика, можно отметить наличие ряда системных проблем [16, 17], приводящих к низкой эффективности результатов функционирования социально-предпринимательских корпораций в Казахстане и в конечном итоге сдерживающих их развитие:

1) первоначально поставленный широкий круг задач — от необходимости вовлечения в экономический оборот потенциально убыточных государственных активов на местах до социально-ориентированной государственной корпорации. Другими словами, налицо несоответствие ресурсной базы возложенным целям и задачам бизнес-единицы;

2) отсутствие четкой нормативно-правовой базы функционирования СПК привело к проблемам с отчуждением государственных активов в пользу потенциальных инвесторов, к отсутствию возможностей аккумулирования и расходования инвестиционных ресурсов, нерегламентированности механизмов распределения доходов СПК, а также возможностей ее дальнейшего инвестирования в социальные проекты.

Все обозначенные системные проблемы известны Правительству Казахстана, поэтапно решаются и со временем будут окончательно решены. Социально-предпринимательские корпорации Казахстана, владея от лица государства значительными имущественными активами, стартовым капиталом и, кроме этого, обширными правами на недропользование в регионах, имеют огромный потенциал развития на перспективу. Это характеризует их положительное влияние на дальнейшее развитие государственно-частного партнерства в Казахстане в целом.

И в настоящее время на базе региональных СПК создаются необходимые элементы для формирования современной модели непрерывного инвестиционного процесса с использованием механизмов государственно-частного партнерства, которая призвана повысить эффективность управления инвестиционными процессами региональной системы. Формирование благоприятного инвестиционного климата в регионе в первую очередь будет зависеть от наличия компаний, создающих высокоэффективную инфраструктуру для бизнес-процессов, от продуктивной работы государственных органов, способствующих ее развитию, а также от активности местных компаний и предприятий, ищущих новые инвестиционные ресурсы для развития бизнеса.

Список литературы

- 1 OECD. Global Trends in Urban Water Supply and Waste Water Financing and Management: Changing Roles for the Public and Private Sectors. — Paris: OECD, 2000.
- 2 OECD and World Bank. Private Sector Participation in Municipal Water Services in Central and Eastern Europe and Central Asia, Conference Write-Up, 10–11 April, 2002. — Paris.
- 3 Нигматуллина Ж. Государственно-частное партнерство — инструмент развития региона. — [ЭП]. Режим доступа: <http://www.g-k-h.ru/directory/publications/155/5158/>
- 4 Ferlie E., Ashburner L., Fitzgerald L., Pettigrew A. The New Public Management in Action. — Oxford: Oxford University Press, 1996. — P. 239–240.
- 5 Ferlie E., Lynn L.E., Pollitt C. The Oxford Handbook of Public Management. — Oxford: Oxford University Press, 2007. — P. 348.
- 6 О центре ГЧП. — [ЭП]. Режим доступа: <http://kzppp.kz/ru/page/view?id=1>
- 7 Рау А.П. Социально-предпринимательские корпорации — новый инструмент регионального развития. — Вестн. Карагандинского государственного ун-та. — Сер.: Экономика. — 2007. — № 2. — С. 47–51.
- 8 Малелов Н.Т. Повышение роли социально-предпринимательских корпораций в инвестировании агропромышленного комплекса регионов // Вестн. регионального развития. — 2010. — № 2 (24).
- 9 Постановление Правительства Республики Казахстан от 25.06.2005 г. № 633 «Об утверждении планов по созданию и развитию пилотных кластеров в приоритетных секторах экономики». — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 10 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2006 г. № 483 «О Концепции создания региональных социально-предпринимательских корпораций». — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 11 Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 г. «О мерах по созданию и обеспечению деятельности социально-предпринимательских корпораций». — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 12 Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2007 г. № 1403 «О некоторых вопросах социально-предпринимательских корпораций». — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 13 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2010 г. № 266 «О вопросах социально-предпринимательских корпораций». — [ЭП]. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>
- 14 План развития АО «НК «СПК «Сарыарка» на 2014–2018 гг., утвержденный Советом директоров 25 декабря 2014 г. (протокол №14/82). — [ЭП]. Режим доступа: www.spk-saryarka.kz
- 15 Стратегия развития акционерного общества «Национальная компания «Социально-предпринимательская корпорация «Сарыарка» на 2014–2023 гг. Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 5 августа 2014 года № 887.
- 16 Куттыбай М.Ж. Условия и предпосылки развития социально-предпринимательских корпораций в регионе // Вестн. КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. — 2012. — № 2 (24). — С. 92–93.
- 17 Газалиев А.А. Развитие механизмов государственно-частного партнерства в регионе на базе социально-предпринимательских корпораций // Вестн. КЭУ: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. — 2011. — № 3 (22). — С. 10–13.

Мануэль Фернандез-Грела, А.А. Таубаев, Н.Т. Малелов, Е.Б. Жайлауов

Мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамытуда Қазақстанның әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың рөлі

Мақалада әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар сияқты мамандандырылған институционалды ұйымдастыру негізінде Қазақстандағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің әлеуеті талқыланған. Қазақстанда мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту әр аймақта әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларын құру және қызмет ету арқылы шешіледі. Өңірлік даму институттарының холдингі ретінде, сондай-ақ оның негізгі қызметі инфрақұрылымдық және инновациялық жобаларды іске асыру үшін облыста инвестициялық ресурстарды тартуға бағытталған сияқты, шағын және орта кәсіпорындардың бизнес-бастамаларын дамытуға әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар ықпал етеді. Жеке әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың жұмыс істеуінің негізгі көрсеткіштері ретінде, олардың жан-жақты дамуына жол бермейтін және оларды одан әрі дамыту үшін басымдықтарды орнатуға анықталған жүйелік мәселелерді талдау болып табылады.

Manuel Fernandez-Grela, A.A. Taubayev, N.T. Malelov, E.B. Zhailauov

Role of the social and enterprise corporations in Kazakhstan in development of mechanisms of public-private partnership

In article the potential possibilities of development of mechanisms of public-private partnership in Kazakhstan on the basis of specialized institutional the organizations as social and enterprise corporations are considered. In the conditions of Kazakhstan issues of development of public-private partnership are resolved through creation and functioning social and enterprise corporations in each region. Social and enterprise corporations as regional institutes of development are created in the form of the holding company, and their primary activity is directed to attraction of investment resources to the region for implementation of infrastructure and innovative projects, assistance to development of business initiatives of small and medium business. The analysis of the main indicators of functioning of separate social and enterprise corporation is carried out, the system problems interfering their full development are defined and also the priority directions of their further development are established.

References

- 1 OECD. Global Trends in Urban Water Supply and Waste Water Financing and Management: Changing Roles for the Public and Private Sectors. Paris: OECD, 2000.
- 2 OECD and World Bank. Private Sector Participation in Municipal Water Services in Central and Eastern Europe and Central Asia, Conference Write-Up, 10–11 April 2002, Paris.
- 3 Nigmatullina J. *Public Private Partnership — an instrument regional development*, [ER]. Access mode: <http://www.g-kh.ru/directory/publications/155/5158/>
- 4 Ferlie E., Ashburner L., Fitzgerald L., Pettigrew A. *The New Public Management in Action*, Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 239–240.
- 5 Ferlie E., Lynn L.E., Pollitt C. *The Oxford Handbook of Public Management*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 348.
- 6 PPP center, [ER]. Access mode: <http://kzppp.kz/ru/page/view?id=1>
- 7 Rau A.P. *Bulletin of the KSU, Series: Economy*, 2007, 2, p. 47–51.
- 8 Malelev N.T. *Regional Development Bulletin*, 2010, 2 (24).
- 9 Decision of the Republic of Kazakhstan dated 25.06.2005 №633 «On approval of the plans for the creation and development of pilot clusters in priority sectors of the economy», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/>
- 10 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan on May 31, 2006 № 483 «On the Concept of creation of regional socio-entrepreneurial corporations», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/>
- 11 The Republic of Kazakhstan President's Decree of 13 January 2007 «On Measures for the establishment and operation of socio-entrepreneurial corporations», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/>
- 12 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2007 № 1403 «On some issues of socio-entrepreneurial corporations», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/>
- 13 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2010 № 266 «On issues of socio-entrepreneurial corporations», [ER]. Access mode: <http://online.zakon.kz/>

14 The development plan of JSC «NC» SEC «Saryarka» for 2014–2018, approved by the Board of Directors of December 25, 2014 (№ 14 / 82 minutes), [ER]. Access mode: www.spk-saryarka.kz

15 The development strategy of JSC «National Company» Socio-Entrepreneurial Corporation «Saryarka» for 2014–2023 years. Approved by the Government of the Republic of Kazakhstan from August 5, 2014, 887.

16 Kuttybav M.J. *Journal of KEU: economics, philosophy, pedagogy, law*, 2012, 2 (24), p. 92–93.

17 Gazaliev A.A. *Journal of KEU: economics, philosophy, pedagogy, law*, 2011, 3 (22), p. 10–13.

С.К. Кунязова¹, А.А. Титков¹, С.Ж. Ибраимова²

¹Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова;

²Государственный университет им. Шакарима, Семей

(E-mail: kunjazovas@mail.ru)

Разработка организационно-экономического механизма функционирования региональных «Стартап-центров» по развитию молодежного бизнес-предпринимательства

В статье рассмотрены современные практические вопросы создания региональных «Стартап-центров» в разрезе организационных и экономических аспектов, их перспективной деятельности. Особое внимание уделено организационно-правовой форме собственности «Стартап-центров», основным источникам их финансирования и алгоритму построения процессной работы по выбору и реализации бизнес-идей молодых предпринимателей. Также в ходе научно-практических изысканий экспертным путем конкретизированы выборочные индикативные общие и частные параметры эффективности функционирования региональных «Стартап-центров».

Ключевые слова: стартап-центр, стартап-проект, молодежное бизнес-предпринимательство, фандрайзинг, консалтинг, регион.

Молодежное бизнес-предпринимательство играет главную роль в решении социально-экономических проблем и ориентировано на создание новых рабочих мест, сокращение уровня безработицы, подготовку квалифицированных кадров.

Как показывает международный опыт, правильно построенная, целенаправленная поддержка молодежного предпринимательства обеспечивает развитие регионального малого и среднего бизнеса в целом, что, в свою очередь, приводит к экономическому росту и повышению инвестиционной привлекательности всей страны.

Развитие молодежного предпринимательства на современном этапе должно способствовать не только повышению трудоустройства среди населения и подготовке квалифицированных кадров, но и скорейшему переходу страны на инновационный путь развития.

Согласно Государственной программе форсированного индустриально-инновационного развития на 2010–2014 гг. и Программе «Дорожная карта бизнеса 2020» одним из основных приоритетов является развитие инновационного производственного сектора, что невозможно без формирования ее основы — сообщества молодых, инициативных, инновационно-мыслящих предпринимателей [1].

По нашему мнению, можно обозначить следующие сильные стороны молодежного предпринимательства:

- высокая инновационная активность, инновационность мышления;
- высокая мобильность, гибкость подходов, быстрота реакции в освоении новых рынков;
- высокий уровень возможностей систематического обновления своих предпринимательских знаний и навыков в соответствии с меняющимися требованиями производства и рынка;
- потенциальная способность молодых людей выдерживать повышенные трудовые и нервные нагрузки, сопровождающие предпринимательскую деятельность, особенно на ее стартовом этапе;
- предрасположенность молодежи к риску.

Таким образом, на сегодняшний день молодежное предпринимательство является одним из приоритетных направлений развития малого и среднего бизнеса в Казахстане и требует разработки соответствующих механизмов активизации и развития. Одним из таких механизмов может быть создание региональных «Стартап-центров».

«Стартап-центр» — это организация, занимающаяся поддержкой «стартап-проектов» молодых бизнесменов, предпринимателей (студентов университета, магистрантов, докторантов) на всех этапах развития — от разработки идей до их коммерциализации. Региональный «Стартап-центр» — организация, деятельность которой комплексно ориентирована на развитие молодежного бизнес-предпринимательства в регионе. Основные целевые ориентиры деятельности регионального стартап-центра представлены на рисунке 1.

Рисунок 1. Основные целевые ориентиры деятельности регионального «Стартап-центра»

Предметом деятельности «Стартап-центра» является разработка стартап-проектов.

Стартап-проект — инновационная бизнес-идея определенного отраслевого направления, имеющая статус рискованного (венчурного) инвестирования и вероятностного успеха на отечественных и зарубежных рынках [2, 3].

Функционирование регионального «Стартап-центра» непосредственно должно быть ориентировано на решение следующих задач:

- создание мультипликативных источников финансирования инфраструктурной поддержки молодежного бизнес-предпринимательства;
- создание мультипликативных источников финансирования молодежных стартап-проектов;
- внедрение в практику механизмов консалтинга и профессионального наставничества для молодежного предпринимательства;
- создание основ для формирования и развития «энаумент-фондов» региональных университетов;
- повышение конкурентоспособности молодежи на региональном рынке труда.

В системе своей деятельности «Стартап центр» имеет статус научно-практического, образовательного и исследовательского центра. «Стартап-центр» должен функционировать на принципах хозяйственного расчета и комплексной самокупаемости. Деятельность «Стартап-центра» также должна основываться на фундаментальных знаниях, образовательных и научно-практических разработках профессорско-преподавательского состава региональных вузов, региональных бизнесменов-практиков.

С юридической точки зрения организация функционирования «Стартап-центра» может иметь общественно-свободный статус, который основывается на лидерских качествах ведущих ученых в регионах, предпринимателей-бизнесменов (практиков), в том числе из числа молодежи. В рамках организационно-правовой формы «Стартап-центр», по нашему мнению, может быть представлен в форме неправительственной общественной организации (НПО). Концепция юридических основ функционирования «Стартап-центра» представлена в соответствии с рисунком 2.

Рисунок 2. Концепция юридических основ функционирования «Стартап-центра»

Финансовой платформой функционирования организационно-хозяйственной деятельности «Стартап-центра» является общественный негосударственный денежный фонд, который формируется за счет взносов заинтересованных организаций в развитии молодежного предпринимательства.

Основные услуги «Стартап-центра» будут предоставляться на бесплатной, безвозмездной основе, что в полном объеме соответствует статусу неправительственной общественной организации НПО [4].

Несмотря на изложенное выше, для успешных «Стартап-проектов» может быть определен размер квот для создания эндаумент-фондов региональных вузов.

Основным источником инвестиций «Стартап-проектов» будут являться:

- кредиты банков второго уровня;
- фонд развития предпринимательства «Даму»;
- международные инвестиционные фонды;
- частные инвесторы;
- бизнес-ангелы.

Методология финансирования «Стартап-центра» и «стартап-проектов» представлена на рисунке 3.

Процессная работа «Стартап-центра» будет реализовываться по следующим взаимосвязанным этапам:

- подготовительный этап;
- первичная акселерация стартап-проектов;
- фандрайзинг стартап-проектов;
- запуск стартап-проектов;
- автономия стартап-проектов.

Рисунок 3. Методология финансирования «Стартап-центра» и «стартап-проектов»

Подготовительный этап процессной работы «Стартап-центра» непосредственно связан с системным поиском бизнес-идей по приоритетным отраслям экономики с учетом сложившихся региональных рыночных конъюнктур.

Системный поиск идей может быть осуществлен в ходе таких организационных мероприятий, как:

- посещение будущими предпринимателями выставок по направлению «бизнес-партнерство»;
- посещение выставок «франшиз»;
- проведение курсов по предпринимательству и бизнес-тренингов;
- проведение консалтинга по перспективному «бизнес-моделированию».

На основании выбранной бизнес-идеи выстраивается второй процессный этап работы «Стартап-центра» — первичная акселерация. Суть данного процесса сосредоточена на научном обосновании жизнеспособности бизнес-идеи и оценке возможно-вероятностной степени ее реализации.

Первичная акселерация стартап-проектов будет охватывать следующие этапы:

- проведение маркетинговых исследований, включая прогнозируемые аспекты;
- обоснование производственной программы;
- оценка потребности стартап-проекта в инвестиционных ресурсах, включая финансовые;
- выработка организационно-управленческой системы будущего бизнес-процесса;
- проработка логистических и инженеринговых аспектов организации производственно-хозяйственной деятельности;

- расчет экономических и технико-экономических показателей, финансового-плана;
- оформление бизнес-плана.

Акселерация стартап-проектов является одним из этапов, формирующих устойчивые гарантии успешности будущих бизнес-проектов в системе молодежного бизнес-предпринимательства.

Одним из результирующих вариантов акселерации стартап-проектов может стать принятие окончательного решения о реализации какой-либо бизнес-идеи. Если такая идея имеет место, то работа «Стартап-центра» переходит на следующий процессный этап — фандрайзинг.

Фандрайзинг — процесс формирования, привлечения внешних ресурсов для реализации стартап-проекта.

Под ресурсами в фандрайзинге понимаются материальные и нематериальные ресурсы, такие, например, как человеческие ресурсы, информационные, финансовые, юридические, маркетинговые, прочие.

Оптимальным результирующим аспектом фандрайзинга (на примере Павлодарского региона) может стать динамика привлечения инвестиций, представленная на рисунке 4.

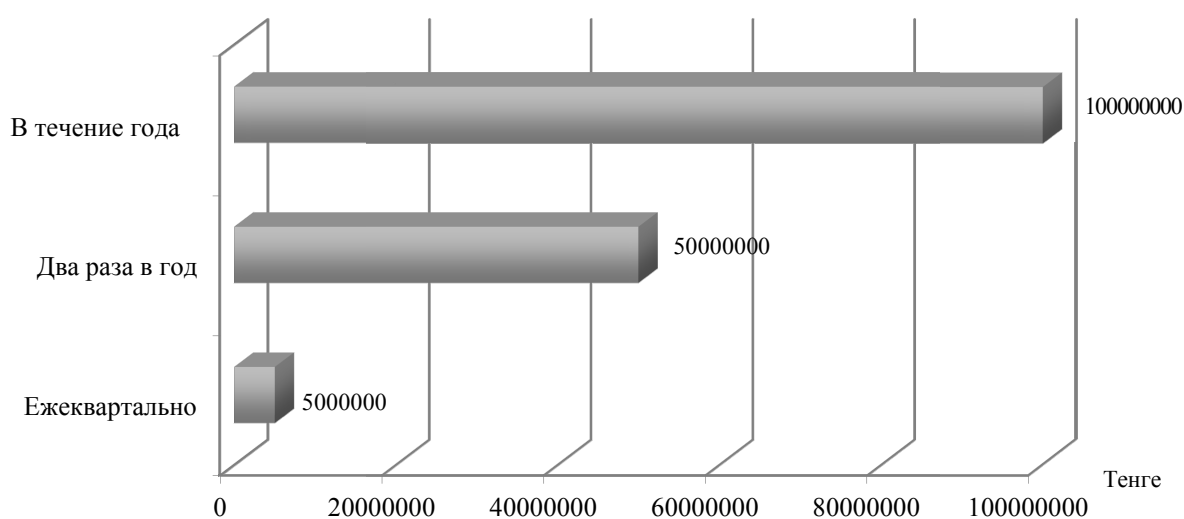

Рисунок 4. Динамика привлечения инвестиций в рамках реализации фандрайзинга стартап-проектов (на примере Павлодарской области)

Конечный результат фандрайзинга — запуск стартап-проектов. Данный этап предполагает:

- формирование HR-ресурсов;
- формирование производственных мощностей;
- запуск производства;
- выход на рынок и продвижение бренда;
- освоение рынка;
- коммуникативную работу с потребителями.

Успешный запуск стартап-проектов и их выход на устойчивую рентабельность в перспективе создают основу для завершающего процессного этапа — автономии стартап-проектов.

Автономия стартап-проектов предполагает:

- финансовую устойчивость молодежного бизнес-предпринимательства;
- динамичное формирование фондов накопления начинающих предприятий (фонд расширенного воспроизводства, фонд дивидендов, фонд социального развития);
- совершенствование организационно-управленческих и производственных структур;
- внедрение современных систем менеджмента в соответствии с международными стандартами;
- реализация программ по развитию HR-ресурсов.

В обобщенном варианте поэтапный процессный подход реализации стартап-проектов представлен в таблице.

Поэтапный процессный подход реализации стартап-проектов

Наименование этапов	Содержание процессов
Подготовительный этап	Посещение будущими предпринимателями выставок по направлению «бизнес-партнерство»; посещение выставок «франшиз»; проведение курсов по предпринимательству и бизнес-тренингов; проведение консалтинга по перспективному «бизнес-моделированию»
Акселерация стартап-проектов	Проведение маркетинговых исследований, включая прогнозируемые аспекты; обоснование производственной программы; оценка потребности стартап-проекта в инвестиционных ресурсах, включая финансовые; выработка организационно-управленческой системы будущего бизнес-процесса; проработка логистических и инжиниринговых аспектов организации производственно-хозяйственной деятельности; расчет экономических и технико-экономических показателей, финансового плана; оформление бизнес-плана
Фандрайзинг	Формирование и привлечение внешних ресурсов для реализации стартап-проектов; привлечение материальных и нематериальных ресурсов (HR-ресурсы, информационные, финансовые, юридические, маркетинговые, прочие ресурсы)
Запуск стартап-проектов	Формирование HR-ресурсов; формирование производственных мощностей; запуск производства; выход на рынок и продвижение бренда; освоение рынка; коммуникативная работа с потребителями
Автономия стартап-проектов	Финансовая устойчивость молодежного бизнес-предпринимательства; динамичное формирование фондов накопления начинающих предприятий (фонд расширенного воспроизводства, фонд дивидендов, фонд социального развития); совершенствование организационно-управленческих и производственных структур; внедрение современных систем менеджмента в соответствии с международными стандартами; реализация программ по развитию HR-ресурсов

Весь процессный подход функционирования «Стартап-центра» базируется на принципе оказания профессиональных консалтинговых услуг со стороны научных сотрудников молодым начинающим предпринимателям и бизнесменам, владельцам стартап-идей.

В системе деятельности «Стартап-центра» могут получать широкое применение следующие виды профессиональных консалтинговых услуг:

- консалтинг по общему управлению и организации предпринимательской деятельности;
- консалтинг по администрированию производственно-хозяйственных процессов;
- консалтинг по экономическо-финансовому управлению (научный и финансовый фандрайзинг);
- консалтинг по управлению HR-ресурсами;
- консалтинг по маркетингу;
- производственно-технический консалтинг.

Для организации консалтинговых услуг и сопровождения стартап-проектов «Стартап-центр» в организационно-управленческом аспекте может охватывать деятельности таких служб (отделов), как:

- дирекция (директор);
- научно-исследовательский отдел;
- служба акселерации стартап-проектов;
- отдел фандрайзинга;
- служба запуска стартап-проектов;
- отдел поддержки автономных стартап-проектов.

Частными результирующими аспектами функционирования региональных «Стартап-центров» с экспертной точки зрения могут стать:

- ежегодное обучение молодежи предпринимательству — от 250 до 300 человек;
- ежегодная акселерация — от 25 до 50 проектов;
- ежегодное привлечение инвестиций на реализацию стартап-проектов — до 200 млн тенге;
- создание новых рабочих мест для молодежи — от 400 до 500 новых рабочих мест;
- ежегодный выход на автономию стартап-проектов — 5–10 проектов;
- ежегодный инвестиционный доход по реализации стартап-проектов — 70–75 млн тенге.

Общими результирующими аспектами функционирования региональных «Стартап-центров» будут являться:

- активизация инновационного креативного малого и среднего молодежного предпринимательства в регионах Республики Казахстан;
- повышение конкурентоспособности выпускников региональных вузов на отечественном и международных рынках труда;
- совершенствование системы занятости молодежи и создание новых конкурентоспособных мест на рынке труда;
- комплексная диверсификация источников финансирования системы региональных вузов;
- перспективное фундаментальное совершенствование материальной и научно-исследовательской базы региональных вузов;
- улучшение позиционирования региональных вузов в мировых академических рейтингах;
- интенсификация интеграции образования, науки и производства.

В комплексе прикладные исследования показывают, что на современном этапе создание региональных «Стартап-центров» может послужить эффективным инструментом интенсификации становления и развития молодежного бизнес-предпринимательства в стране. Молодежные стартап-проекты в перспективе на определенном этапе должны сформировать новый этап развития инновационного креативного предпринимательства в Республике Казахстан, что позволит стране занять достойные позиции в мировых рейтингах.

Список литературы

- 1 Молодежное предпринимательство. Территория бизнеса для Вашего развития. — [ЭР]. Режим доступа: <http://business.gov.kz/ru/youth-entrepreneurship/>
- 2 Blank S. What's A Startup? First Principles. (25 January 2010). — [ER]. Access mode: <http://www.thecrimson.com/article/2011/11/17/startup-language-idea/>
- 3 Sun K. In and Around Language: What's Up with «Startup»? (17 November 2011). — [ER]. Access mode: <http://steveblank.com/2010/01/25/whats-a-startup-first-principles/>
- 4 Неправительственная общественная организация. — [ЭР]. Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1059794/Неправительственная>
- 5 Тульчинская Т. Азбука фандрайзинга: как собрать средства на ваш проект. — [ЭР]. Режим доступа: <https://www.miloserdie.ru/article/azbuka-fandrajzinga-kak-sobrat-sredstva-na-vash-proekt/>

С.К. Кунязова, А.А. Титков, С.Ж. Ибраимова

Жастар бизнес-кәсіпкерлігін дамыту бойынша «Стартап-орталықтары» аймақтық қызмет етудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін әзірлеу

Мақалада аймақтық «Стартап-орталықтары» болашақ қызметінің ұйымдастырушылық және экономикалық қырларының заманауи тәжірибелік мәселелері қарастырылған. «Стартап-орталықтары» меншігінің ұйымдастырушылық-құқықтық нысанын бөліп көрсетуге, жастар бизнес-идеяларын таңдау және әзірлеу бойынша үрдіс жұмыстарының алгоритмін құруына және оларды қаржыландырудың негізгі қайнар көздеріне ерекше назар аударылған. Сонымен қатар ғылыми-тәжірибелік іздену кезіндегі сараптау жолдарымен аймақтық «Стартап-орталықтарын» қызмет етуінің таңдаулы индикативті жалпы және жекеменшік өлшемдері айқындалған.

S.K. Kunyazova, A.A. Titkov, S.Zh. Ibraimova

**Development of the organizational-economic mechanism
operation of the regional «Startup centers» for the development
of youth business enterprise**

In the article the modern practical questions of creation of regional «Startup-center» are considered in the cut of organizational and economic aspects of their perspective activity. The special attention is accented on the legal form of property of «Startup-center», basic sources of their financing and algorithm of construction of work on a choice and realization of business-ideas of young businessmen. Also during research and practice researches an expert way is specify the selective indicative general and private parameters of efficiency of functioning of regional «Startup-center».

References

- 1 *Youth entrepreneurship. The area for your business development*, [ER]. Access mode: <http://business.gov.kz/ru/youth-entrepreneurship/>
- 2 Blank S. *What's A Startup? First Principles. (25 January 2010)*, [ER]. Access mode: <http://www.thecrimson.com/article/2011/11/17/startup-language-idea/>
- 3 Sun K. *In and Around Language: What's Up with «Startup»? (17 November 2011)*, [ER]. Access mode: <http://steveblank.com/2010/01/25/whats-a-startup-first-principles/>
- 4 Non-profit organization, [ER]. Access mode: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1059794/Неправительственная>
- 5 Tulchinskaya T. *Alphabet of fundraising: how to raise funds for your project*, [ER]. Access mode: <https://www.miloserdie.ru/article/azbuka-fandrajzina-kak-sokrat-sredstva-na-vash-proekt/>

А.Т. Тлеубердинова, Д.М. Усенова, Н.Б. Хасенханов

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: tat404@mail.ru)

Ел брендингін қалыптастырудағы шет ел тәжірибесі

Мақалада елдер брендингі тәсілін қолдану — айтарлықтай жаңа құбылыс. Қазақстан Республикасы үшін ел брендингі мәселесі үлкен мәнге ие. Брендті дұрыс позициялау мемлекетке басқа елдер алдында бәсекелестік үстемдік береді. Брендінг тәсілін қолдана отырып, ел үшін мәнді дифференциация құру брендинг үшін қосымша уәждеме болмақ. Авторлар ел брендингінің ерекшелігін қарастырған, әлемдік нарықта мемлекетті жылжыту мәселесін де жете көрсеткен. Бренд-менеджмент шараларын өткізу бағасын берген. Ел брендинг қалыптастыруда шет елдік тәжірибені қолдану оңтайлы стратегияны қабылдауға мүмкіндік беретіндігі жайлы қорытынды жасалған.

Кілт сөздер: бренд, елдік брендинг, бренд-менеджмент, ұлттық ерекшелік.

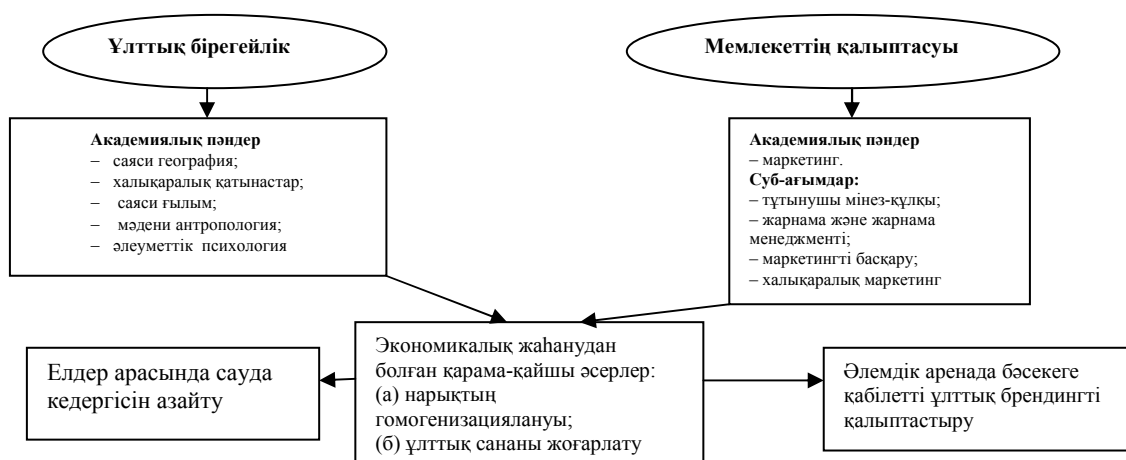
Брендинг тәсілдерін қолдану өте кең тарауда. Оны қолдану саласы жеке өнімнен бастап ұлттық деңгейге дейін көтерілген. Елдік брендинг әйгілі болуда: әлем бойынша көптеген елдер өзінің ұлттық өніміне көңіл бөлуде. Ұлттық брендтің негізгі мақсаты мемлекетті ілгері жылжыту болып табылады.

Брендті дұрыс позициялау мемлекетке басқа елдер алдында бәсекелестік үстемдік береді [1, 2]. Брендінг арқылы мемлекеттің белсенді бағдарлануы сәтті жүзеге асуы, оның барлық мүмкіншіліктерін қолдануға, соның ішінде ел жайындағы көзқарастың шынайы өмірмен жанаспауының ара жігін айқын көрсетуге болады. Бұл мәселе Қазақстанға да тікелей қатысты.

Брендинг тәсілін қолдана отырып, ел үшін мәнді дифференциация құру брендинг үшін қосымша уәждеме болмақ. Аталмыш мәселе туризм саласында өзекті болуда. Себебі демалыс айлағының көп бөлігі табиғи сұлулығы, тазалығы, тұрғылықты тұрғындардың қонақжай сипаты жағынан қайталанбас болып келеді, осы мәселелерді ескере отырып, бәсекелестерден өзін ерекшелейтін дестинация жасай отырып, пайдалы нарық саңылауын табуда таптырмас құрал болуда [3]. Ескеруге тұрар тағы бір мәселе нәтиженің оң және тұрақты болуы үшін арнайы іс-шара ретінде ғана емес, ұзақ мерзімді стратегиялық негізде жасалуы керек.

Ел брендингінің даму эволюциясын тарихи тұрғыдан қарастырар болсақ, елдер өздерін таңбалары, ұрандары, атаулары, тағы басқа нәрселері арқылы ерекшеленгенін байқауға болады. Сондықтан жаңашылдық ұлттық брендингтің тәжірибесі ғана емес, сонымен қатар оның терминологиясы өзгеру үстінде [4].

Ұлттық брендингтің даму ерекшелігі төмендегі суретте көрсетілген. Ұлттық бірегейліктің академиялық алаңы және мемлекеттің құрылуындағы жаһандану экономикалық контексте көрініс табады. Аталмыш мәселе қарама-қайшылық әсер мен нарықтың гомогенизациясы және ұлттық бірлігінің күшейгенін байқатады. Ұлттық брендинг мәселесі көптеген халықаралық ғалымдардың назарын аударғты, солардың ішінде Ф. Котлер, Д. Гертнер, Н. Пападопулос, Л. Хеслоп, В. Олинс, Ф. Гилмор, К. Лодж және тағы басқалар [2, 4–6].

Ескерту. Әдебиеттер: Keith Dinnie. Nation Branding: Concepts, Issues, Practice. Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier Linacre House, Jordan Hill, Oxford OX2 8DP, UK.30 Corporate Drive, Suite 400, Burlington, MA 01803, USA.

Сурет. Ұлттық брендингтің эволюциясы

Ұлттық бренд, әрине, вакуумда қалыптаспайды, сондықтан табысты болу үшін заман талабына сай, уақыт көшіне ілесе білуі қажет. Жаппай мәдениеттің және қоғамның дамуы брендтердің қалыптасуына зор ықпал етеді [7]. Аталмыш тақырып Д. Холта пайымдауын дәлелдей түседі [8], себебі, оның сараптауы бойынша, брендтердің қоршаған ортамен шығармашылық үрдіс арқылы «мәдени брендинг» деп атады. Ұлыбританияның үздік жаңашыл ойшылы Ж. Грант брендинг жайлы еңбектерінде брендті мәдени жүргізуді ұсынған, ғалымның айтуынша, бренд — бұл «мәдени идеялардың стратегиялық кластері» [9]. Ұлттық бірегейлігінің арқасында ұлттық брендтер айтарлықтай терең мәдени қорға бай, ол оны басқа кез келген сауда маркасы, тауар маркасы, қызметтер мен корпоративтік брендтерден ерекшелеп тұрады.

Л. де Чернатони және М. Макдональд [10] келесі дәлелдерді ұсынады, сатып алушылардың маркаға деген маркетинг ұсынғаннан да бөлек өзіндік көзқарасы қалыптасуы мүмкін. Ұлт брендингінде өзекті болады, себебі қалыптасқан ұлттық ұстаным тұтынушының санасында бекіп қалып, оны өзгерту қиын болады. Аталмыш ұсыныстар брендинг саласын зерттеуші-авторлармен ұсынылған болатын [11, 12]. Брендингті қалыптастыру үшін ұзақ мерзім қажет, ал қысқа мерзім арасында аз ғана пайдаға кеңелуге болады [13]. Мемлекеттерге осы мәселені ескере отырып, ұлттық брендингті қалыптастыруда ұзақ мерзімді стратегияны қолдау қажет. Қысқа мерзімді жарнама кампаниясын құру нәтижесі эфемерлі болуы мүмкін. Мемлекет брендинің концепциясын қолдану кезінде этикалық нормаларды сақтап, ұлттық брендті қабылдау шегін біле отырып, құрметпен қарау жөн.

Елдер брендингті тәсілін қолдану — айтарлықтай жаңа құбылыс. Жаһандық бәсекелестік жағдайында бәсекеге қабілеттілер осы мәселеде құзыреттілігі жоғары болмақ. Осы мәселемен қазіргі кезде ішкі және сыртқы нарықтық қатынастарда ұшырасады. Мемлекеттер өз елінің брендингін дамытуда негізгі үш мақсатты көздейді: туристерді тарту, инвестиция көлемін арттыру мен экспортты көбейту. Көпшілік елдер үшін тағы бір маңызды мақсат — таланттарды тарту, ол үшін жоғары оқу орнын бітірген мамандар мен жоғарғы білікті мамандарды жұмысқа қабылдау, нәтижесінде елдер бәсекеге түседі. Жоғарыда ұлттық брендинг жайлы айтылған мүмкіндіктерден басқа келесідей мәселелерді де айта кетуге болады: ұлттық валютаны тұрақтандыру; халықаралық беделділікке қол жеткізе отырып, инвесторлардың сеніміне кіру; халықаралық саяси ықпалға қол жеткізу; халықаралық әріптестікті дамыту мен ұлттық ерекшелікті көрсетуге мүмкіндіктің пайда болуы [14].

Осы мақсаттарға жетіп, әлемдік аренада бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізу үшін брендингтің қажеттілігін саналы түрде түсінуі тиіс [5].

В. Олинс пайымдауынша, елдің брендтік негізі ретінде ұлтты даралау бірнеше жылдар қажет [15] және экономикалық, саяси назар аударту үшін имидж және бедел мемлекеттің басты стратегиялық капиталы болып табылады. Қазіргі таңда жаһандық экономикада мемлекеттің қуатты әрі позитивті брендті бәсекеге қабілеттілікті арттыратын бірден-бір қару болуда. Майкл Портер өзінің «Ұлттың бәсекелік артықшылығы» атты дәуірлік еңбегінде ұлт және ұлттық мінез зор маңызға ие деп көрсетеді. Тіпті жаһандану дәуірінде де бұл мәселе өзектілігін жоймаған: «Менің теориям мемлекеттер мен ұлт мінезі арасындағы айырмашылықты айқындайды және маңыздылығын арттырады. Қазіргі кезде халықаралық бәсекелестік жайындағы көптеген дискуссиялар күйзеліс пен жаһандық гомогенизация мен ұлттар ролінің төмендеуіне әкелуде. Алайда ұлттық айырмашылық мол табысқа жетелейді» [16]. Бәсекеге қабілетті сала көптеген салаларды, соның ішінде туристерді, инвесторларды, кәсіпкерлер мен елдің өнімін қолданатын тұтынушыларды тартуды қамтамасыз етеді.

Ұлттық бренд көпқырлы элементтердің жиынтығы бола отырып, елдің мәдени ерекшелігін дифференциялайды және релеванттылығын қамтамасыз етеді. Бұл анықтама ұлттық брендтің көпқырлылығын мойындайды және ұлттық аспектілерінің бірегейлігін біріктіреді. Ұсынылған анықтама бойынша ел бренді келесідей анықтаманы да мойындайды, бренд толыққанды қалыптасқан бағынышты маркетинг функциясы ғана емес, сонымен қатар тұтынушылар санасында да қалыптастыратын құрал.

Брендинг мәселесі өтпелі экономикалы елдерде өзекті болуда (Орталық және Шығыс Еуропа, посткеңестік аймақ елдері), өзге елдерден өкшау өмір сүретін (ОАР, Чили) елдер. Инвестициялық потенциал, несиені төлеу қабілеті, экспорттау мүмкіндігі, туристік мүмкіндіктер мен халықаралық байланыс мәселелерін позициялау жағдайында қажет. Ұқсас мұқтаждық Қазақстанға да тән. Саясат және экономикалық мәселесі жағынан Қазақстан белгілі нәтижелерге қол жеткізсе, ол Президенттің беделі мен жүргізіп жатқан саясатының нәтижесі. Президент — мемлекет тірегі, сол себепті шет

елдік азаматтардың санасында мемлекеттің бейнесі тікелей ел басының тұлғалық қасиеттеріне байланысты.

Мемлекеттің экономикасы жедел дамуда, Қазақстанды саяси тұрақтылық пен толеранттылық ерекшелейді. Қазіргі таңда елімізде әлемдік деңгейдегі түрлі іс-шаралар мен түрлі форумдар, съездер, мәдени және спорттық шаралар өтуде.

«Бренд» түсінігі елдің өзіндік құндылығын сақтай отырып, мол тәжірибеге кенелтетін кластерлік мәнге ие. Әйгілі брендтер дамып гүлденуі үшін, оны жасаушы адамдар күтілетін нәтижені ұсына білуі қажет. Әйгілілік сипатты айқындайтын ұстанымды қолданса, ұлттық брендте дамиды. Конституция түрі мен мемлекетті басқару, дін және тұрғындардың ділі мен тектілігі әлеуметтік құндылықтарды анықтауға мүмкіндік туғызады. Адамдар әлеуметтік және экономикалық әрекеттер арқылы ұлттық құндылықтарды түсіне бастайды.

Ұлттық бренд ел жайлы қисынсыз түсінікті жоюға және өзінің тартымды жақтарын көрсетуге мүмкіндік береді. Ұлттық бренд мүмкіндігі жайлы кейбір зерттеушілердің көзқарасы төмендегі кестеде келтірілген.

К е с т е

Ұлттық брендтің негізгі сұрақтары

Автор	Тақырып және сұрақтары
Х.Алдерсей-Вильямс [17]	Ұлттың брендингі немесе ребрендингі даулы және өте саясатты әрекет
В. Олинс [18]	Көнеден бренд тауарлар және корпорациялармен байланысты болғанмен, брендинг жалпы коммуникация әр саласында қолданылады. Мысалы, саяси көшбасшылар өз партияларында бренд-менеджер бола алады
Д. О'Шаугнесси, Н. Джэксон [19]	Ұлт бизнесі бренд имиджіне келгенде өте күрделі, айқындықты терістейтін термин. Ұлт бірегейлігінің түрлі элементтері әлемдік аренада түрлі уақыттарда назарға ілінеді, оған ағымдық саяси жағдай мен тіпті жүргізілетін фильмдер мен жаналықтар әсер етеді
Ф. Гилмор [20]	Ұлттық брендті қалыптастыруда шынайылық қажет. Жалған уәдеден тұрмайтын ұлттық мәдениетке негізделген игі істерді дамыту
П. Михайлович [21]	Ұлттық брендингтегі ұрандардың саяздануы тиімсіз болуы мүмкін. Тегі жақын түрлі кластерлердің формасының көмегі арқасында тұрақты ұзақ мерзімді жұмыспен қамту мен әл-ауқаттың жақсаруына қол жеткізуге болады
С. Анхольт [22]	Брендинг лексиконы тым асқақ, сол себепті саясаткерлерге осындай терминологияны қолдаған жөн

Ескерту. Әдеби көздер негізінде авторлармен құрастырылған [17–22].

Түрлі елдерде брендинг стратегиясын қолдану үлгілерін қарастырайық. Е.Д. Джаффе және И.Д. Небензахльдің айтуларына, 1999 жылы Вольф Олинс Германияның ұлттық брендингін қалыптастыруында жеке кеңесші ретінде сөз алды [23]. Ресми кампания болмаса да, Германияны ұсыну бренд стратегиясы болып табылды және Германияда үлкен қоғамдық қызығушылық туғызып, талқыға түсті. Кампанияның негізгі мақсаты — Германияны шығармашылығы шектеулі «механикалық жетілген» ел қатарынан аластату. Германияның суық әрі қатал көрінуі неміс өндірушілеріне байланысты болды. «Audi» компаниясының әйгілі ұраны «жоғарғы технологияның үстемдігі» неміс инженерингтік ойын асқақтатты, алайда эмоциялық, рухани тұрғыдан тереңге бойлай алмады. Германия үшін бренд қалыптастыруда Вольф Олинс кеңесшісінің жеке сайты Германияның Еуропаданың экономикалық көшбасшысы екендігі жайында толық ақпарат береді [18]. Тарихқа көз жүгіртсек, аталмыш жағдайлар теріс ұғым қалыптастырды және оны көпшілік қабылдамады. Вольф Олинс Германияның брендинг мәселесін шешуде келесідей алты қадам ұсынды: 1) республиканың канцлерін немесе президенті басшылығымен брендингті қарамағына алатын ұлттық комитет құру; 2) басқару комитетіне есеп беретін зерттеу командасын құру; 3) мәдениет және өнер, ұлттық өндіріс, білім, бұқаралық ақпараттар құралы өкілдері арасында кеңес беру; 4) Германияны шет елде қалай қабылдайтыны жайында зерттеу жүргізу, басқа елдерінің қабылдауы жайында бенчмаркинг; 5) ұлттық бренд қалай және қай жерде қолданылуы мүмкін екендігі жайындағы зерттеу; 6) брендингті жүзеге асыру туралы жобалардың түрлі нұсқаларын Бундестагта жобалау бекітуге жіберу. Басқа мысал, Шотландиядағы брендті қалыптастырушы комиссия 1994

жылы шотландық туризм, мәдениет пен сауданы мадақтау мақсатында құрылған болатын. Алғашқыда ұйымның ұраны келесідей болатын: қазіргі кезде барлық мемлекеттер өз елінің ұлттық артықшылығын жылжытуға тырысқандықтан, Шотландия да өз артықшылығын айқындауы дұрыс. Еуропалық одақ құрылып әлемдік нарықтың жаһандану кезеңінде Шотландия үшін маңызды мәселе өзінің бірегейлігін таныту болды, ол үшін өткен тарихын маркетингтік құрал ретінде пайдаланып, шотландиялық сауданы коммерциялық пайда көзіне айналдырды [24].

Комиссия мақсаты шотландиялық бизнестің маркетингтік қызметін біріктіре отырып, шотландиялық өнімді ұлттық және халықаралық нарықта жылжыту. Ник Куэнсберг ұйымының төрағасы ұйымның мақсатын айқындап берді, ол Шотландияны туристік дестинация және инвестицияны бағыттау орны ретінде танытты [25].

Өз мақсатына қол жеткізу үшін комиссия ірі масштабты зерттеу жүргізді, шотландиялық және экспорттаушы елдердің де «Англия, Франция, Германия, Испания, Жапония, АҚШ» ойлары ескерілді. Зерттеу нәтижесін пайдалана отырып, Шотландия ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілік қасиетін дамытты. 2002–2004 жылдарды шығармашылық, тиімді және мақсатты компанияларды қамтитын іс-шаралар жоспары құрылды. Жоспар ішкі және сыртқы фокусты қамтиды. Шотландияда жоспарланған мерекелер негізгі күнтізбелік күндерге бағытталады, соның ішінде Қасиетті Андрий күні, гольф, регби, футбол сияқты спорттық іс-шаралар өтетін күндер.

Шотландияның брендтік көрінісі «шотландтық белгі» логотипінде байқалды. Аталмыш белгі шотландиялық өнімді дараландырып қана қоймай, өнімнің сапасының мызғымас белгісіне айналды. Осындай визуалды даралықты қалыптастыру корпоративті брендинг пен коммуникацияны қалыптастыруға оң ықпал етуі тиіс еді [26]. Шотландиялық өнімдердің (азық-түлік, ішімдіктер, қонақ үй, электроника, көлік т.б.) арасынан «шотландиялық белгі» логотипін кеңінен кездестіруге болады. Ұлыбритания бағдарламалық қамсыздандыру секторы көрсеткендей, шотландиялық бренд логотипі бағдарламалық өнімге деген, сонымен қатар Шотландияда өндірілетін өзге де тауарлар мен қызметтерге деген сенімді арттырған [27].

Оңтүстік Корея брендингінің үлгісіне тоқталсақ. 2002 жылы аяқдоптан әлем чемпионатын ұйымдастыру кезінде көп көңіл осы елге бөлінді. С. Анхольттың айтуынша, Сауда, өндіріс және энергетика министрлігі корей фирмалық тауарларын әлемдік деңгейге шығарып, соның арқасында экспортты жоғарлатуды көздейді [28].

Үкімет бес стратегияны құрастырды: корейлік атауларды интернационализациялау; корпоративтік бренд-менеджментті дамыту; электрондық бренд-маркетингті күшейту; бренд-маркетинг инфрақұрылымын кенейту; шет елде ұлт имиджін арттыру. Стратегиялық мақсатқа қол жеткізу үшін жақсы қаржыландырылып отырды. Үкімет экспорттаушы өнімнің дизайнын жетілдіру үшін 100 миллиардтік қор құрғандығын жариялады. Корейлік бренд пен ұлттық құндылықтарды дәріптейтін дизайнерлік компанияларға кеңес беретін орталықтарды елдің он шақты қалаларында ашу. Анхольттың пайымдауынша, корей елінің брендін қалыптастыруда ұзақ мерзімді жоспарланған жоспарында дизайн, белгі және өндірістік буып-түюді қамтамасыз ететін бренд-менеджмент бойынша 500-ге жуық мамандарды оқытатын академия құру болды, сол себепті корей елінің ішкі ұлттық брендті қалыптастыру аспектісі, өзге елдерге қарағанда, айтарлықтай тиімді болды.

Мысыр елін жоғары сапалы өнім, мысырлық мақта арқылы, өзінің беделін жоғарлатқысы келген ел ретінде қарастыруға болады. Т. Муша түсіндіргендей, Мысыр елі қиын қыстау заманда елдің осылайша беделін жоғарлатқысы келді [19]. Мысырлықтар жаһандық жарнаманы, қоғаммен байланысты іс-шараларды, үкіметпен байланысты пайдалана отырып, нарықты зерттеу мен мысырлық мақтаның мәртебесін арттыратын іс-шаралар ұйымдастыратын компания құрды. Мақтаның елдің беделін көтеретін өнім ретінде мүмкіндіктерін зерттеу үшін Мысыр үкіметі Weber Shandwick қоғаммен байланыс агенттігін Нью-Йорктен арнайы алдырған болатын. Алайда аталмыш стратегияның әлсіздігі айқын. Ұлттың ерекшелігін айқындау үшін тек бір ғана өнімді негізге ала отырып, Мысыр елі үлкен тәуекелділікке барды, себебі бір өнімді бағалап барлық ұлттың болмысын білу мүмкін емес. Сонымен қатар тауар нарығының жағдайы төмендесе, бұл жағдай ұлттық брендке де ықпал етеді. Мысыр үкіметі тәуекелділікті түсініп, өз ұлттық брендін қолға алып, Мысырды бизнес-дестинациясына айналдырды.

Испанияны үздік ұлттық брендтің үлгісі ретінде жиі мысалға алады. Мысалы, П. Престонның айтуы бойынша, Испания қазіргі таңдағы ең үздік заманауи ұлттық брендинг болып табылды. Себебі Испания өткен күнінен өнеге ала, барлық саланы қамтитын жүйе қалыптастырып, өзін демократиялық мемлекет ретінде көрсете білді [2, 29].

Ф. Гилмордың пайымдауынша, брендингтің өзегі өз елінің рухынан тұрып, негізгі төрт факторды қарастырғаннан кейін барып брендті позициялауға болады. Олар:

– макротенденция, барлық топты, қатысушылар мен негізгі құзыреттілік. Позициялау мемлекет шын мәнінде қандай ұсыныс ұсына алады, соған сүйеніп, жүзеге асырады. Ф. Гилмордың ойынша, елдің брендіне жан бітіріп, барша аудиторияға таныту үшін мемлекетті танытатын жеке адамдар тобына ақпарат беру қажет.

Қазіргі кезде ұлттық брендинг мәселесінде ең даулы Ұлыбритания ребрендинг болып табылады. 1990 жылдардың соңында премьер-министр Тони Блэр жаңа үкімет құруымен байланысты құрылған брендинг, Ұлыбританияның шығармашылық салаларындағы жетістіктері мен экономикалық тұрақтылығына қарамастан, дүние жүзінде Ұлыбританияны артына жалтақтайтын мемлекет ретінде қарағандықтан, сәйкестіктерді анықтау шұғыл түрде болды. Британдық Кеңес негізінде британдық компаниялар өзінің ұлттық сәйкестігін ашық жариялауға жүрексінді, себебі Ұлыбритания «аралдық», «жаңашылдыққа кедергі келтіруші» деген теріс ұғым қалыптасуы мүмкін [30].

Еңбекте Жаңа Үкімет аталмыш проблеманың шешімі Ұлыбританияның имиджін модернизациялау деп таныды. Сәйкесінше, «Суық Британия» атауын «Дұрыс Британия» атауына ауыстыруы қажет болатын. Алайда БАҚ қарсы болып компания айтарлықтай жетістікке қол жеткізе алмай, күйзеліске ұшырады. Осы мәселені ескере отырып, келесідей қорытынды жасауға болады: ұлттық бренд мәселесіне келгенде барлық қызығушы тараптарды біріктіре жұмылдыру қажет.

Шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, елімізге деген қызығушылықты арттырып, елдің артықшылықтары мен даралығын көрсететін қызығушы тараптарға, бірегей бағдарлама құруды өз алдымызға мақсат етіп қойуымыз керек. Өзіндік сәйкестікті түсіну және имидж брендтің құру алғышарт болып табылады. Интернет, қоғаммен байланыс, конференция, семинарлар, теледидар, радио, брошюра және тағы басқа ролінің маңызын түсіну — екінші қадам. Тиімді жылжыту — ол ұзақ мерзімді қайталау мен хабарландырулар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Anholt S. Nation-brands of the twenty-first century // *Journal of Brand Management*. — 1998. — No. 5, 6. — P. 395–406.
- 2 Gilmore F. A country — Can it be repositioned? Spain — the success story of country branding // *Journal of Brand Management*. — 2002. — No. 9. — P. 4–5, 281–293.
- 3 Morgan N., Pritchard A., Piggott R. New Zealand, 100% pure. The creation of a powerful niche destination brand // *Journal of Brand Management*. — 2002. — No. 9. — P. 4–5, 335–54.
- 4 Olins W. Branding the nation — the historical context. *Journal of Brand Management*. — 2002. — No. 9. — P. 4–5, 241–248.
- 5 Kotler P., Gertner D. Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective // *Journal of Brand Management*. — 2002. — No. 9. — P. 4–5, 249–261.
- 6 Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: Problems and prospects // *Journal of Brand Management*. — 2002. — No. 9. — P. 4–5, 294–314.
- 7 Balmer, J.M.T., Gray E.R. Corporate brands: What are they? What of them? // *European Journal of Marketing*. — 2003. — No. 37, 7/8. — P. 972–973.
- 8 Roll M. *Asian Brand Strategy: How Asia Builds Strong Brands*, Palgrave Macmillan, USA. — 2006.
- 9 Holt D.B. *How Brands Become Icons // The Principles of Cultural Branding*, Harvard Business School Press, USA. — 2004.
- 10 Grant J. *The Brand Innovation Manifesto // John Wiley & Sons, Ltd, UK*. — 2006.
- 11 Kotler P., Keller K.L. *Marketing Management, Twelfth Edition // Prentice Hall, USA*. — 2006. — P. 275.
- 12 Temporal P. *Advanced Brand Management: From Vision to Valuation*, John Wiley & Sons (Asia). — Singapore. — 2002.
- 13 Aaker D.A., Joachimsthaler E. *Brand Leadership // The Free Press, USA*. — 2000.
- 14 Temporal P. — [ER]. Access mode: <http://www.asia-inc.com/index.php?articleID=2083> (accessed 23/06/06).
- 15 Olins W. *Trading Identities: Why countries and companies are taking each others' roles // The Foreign Policy Centre, London*. — 1999.
- 16 Porter M. First published 1990 // *The Competitive Advantage of Nations*. Palgrave, UK. — 1998.
- 17 Aldersey-Williams H. Cool Britannia's big chill. *New Statesman*. — 1998. — April, 10. — P. 12–13.
- 18 Wolff Olins *Branding Germany*. — [ER]. Access mode: <http://www.wolff-olins.com/germany> (accessed 02/07/05).
- 19 O'Shaughnessy J., Jackson N. (2000) Treating the nation as a brand: Some neglected issues // *Journal of Macromarketing*. — 2000. — P. 56–64.
- 20 Gilmore F. Branding for success, in *Destination Branding: Creating the unique destination proposition* (N. Morgan, A. Pritchard, and R. Price, eds.) // *Butterworth Heinemann, UK*. — 2002.
- 21 Mihailovich P. Kinship branding: A concept of holism and evolution for the nation brand // *Place Branding*. — 2006. — P. 2, 3, 229–247.

- 22 *Anholt S.* Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. — Palgrave Macmillan, UK. — 2007.
- 23 *Jaffe E.D., Nebenzahl I.D.* National Image & Competitive Advantage: The Theory and Practice of Country-of-Origin Effect. // Copenhagen Business School Press. — 2001.
- 24 [ER]. Access mode: <http://www.scotbrand.com/about-branding.asp> (accessed 26/03/02).
- 25 *Ian Fraser.* Scotland the Brand ready to go private. — Sunday Herald, 2003. — March, 9. — P. 8.
- 26 *Baker M.J., Balmer J.M.T.* Visual identity: trappings or substance? // European Journal of Marketing, 1997. — No. 31. — Vol. 5, 6. — P. 366–375.
- 27 *Jobber D., Saunders J., Gilding B. et al.* Assessing the value of a quality assurance certificate for software: An exploratory investigation. MIS Quarterly. — 1989. — No. 13. — Vol. 1. — P. 19–31.
- 28 *Mucha T.* No Terrorism Here — Just Fine Cotton: Egypt weaves a softer, gentler image. — [ER]. Access mode: <http://www.business2.com/articles> (accessed 10/09/05).
- 29 *Preston P.* Branding is cool. The Guardian. — 1999. — November, 15. — P. 22.
- 30 British Council, The evolution of the traditional British brand. — [ER]. Access mode: <http://www.britcoun.org/arts/design/posh.htm>, accessed 2003

А.Т. Тлеубердинова, Д.М. Усенова, Н.Б. Хасенханов

Из зарубежного опыта странового брендинга

В статье отмечено, что применение методов брендинга стран — относительно новое явление. Вопрос странового брендинга для Республики Казахстан, подчеркнуто авторами, имеет весьма большое значение, так как правильное позиционирование бренда дает стране конкурентное преимущество над другими странами. Дополнительным стимулом обращения к брендингу для стран становится способность создания значимой дифференциации посредством методов брендинга. В статье рассмотрены особенности странового брендинга. Показано его значение для продвижения страны на мировом рынке. Приведены примеры из опыта зарубежных стран. Дана оценка проведенным мероприятиям бренд-менеджмента. Сделан вывод, что использование опыта зарубежных стран позволит правильно сформулировать стратегию по формированию бренда страны.

A.T. Tleuberdinova, D.M. Ussenova, N.B. Khasenkhanov

Foreign experience of country branding

Application of the methods of branding countries is a relatively new phenomenon. Country branding issues for the Republic of Kazakhstan is very important. Proper positioning of the brand gives to the country competitive advantage over other countries. Additional stimulus for using branding for the countries is the ability to create meaningful differentiation through the branding methods. The article describes the features of country branding. It shows it to the advancement of the country on the world market. There is given examples of branding from the experience of foreign countries. The evaluation carried out activities of brand management. Using the experience of foreign countries would properly formulate a strategy to build the brand of the country.

Ф.К. Ердавлетова

*Almaty Management University
(E-mail: vip.erdavletova@mail.ru)*

Функциональная калькуляция себестоимости (метод - ABC) как механизм оптимизации производственных затрат

В статье на основе сравнительной характеристики традиционной системы и функционального учета затрат исследованы вопросы калькуляции себестоимости продукции. Сделан вывод, что традиционные системы распределения косвенных затрат не всегда способствуют точному расчету себестоимости, тогда как метод учета затрат по функциям позволяет более эффективно управлять такого рода затратами. На практическом примере показано, как можно минимизировать производственные затраты, оптимизация которых происходит за счет отнесения косвенных затрат на каждую операцию отдельно, пропорционально индивидуальным базам распределения. Определено, что затраты распределяются на базе видов деятельности на уровне единицы продукции и на других уровнях (например, количество настроек оборудования и количество тестов). Данный подход, отмечено автором, изменяет восприятие руководством многих косвенных затрат, ведет к более высокому уровню точности в определении себестоимости.

Ключевые слова: себестоимость, калькулирование, функциональная калькуляция, косвенные затраты, пул затрат, носитель затрат, объекты затрат.

Вопросы оптимизации затрат всегда актуальны, тем более в условиях разрастающегося кризиса. Рассмотрим пути минимизации затрат. Один из резервов минимизации затрат мы видим в рациональном распределении непроизводственных расходов, связанных с обслуживанием и управлением производственным процессом.

Из числа широко известных методов учета затрат рациональному, а значит эффективному распределению (использованию) непроизводственных расходов способствует так называемый учет затрат по функциям, или функциональный учет (метод ABC — Activity-Based Costing). Данный метод пооперационного калькулирования рассматривает операции в качестве основных объектов учета и калькулирования в целях исчисления себестоимости продукции. Сущность метода состоит в том, что все затраты, имеющие косвенное отношение к себестоимости продукции, подлежат постепенному разделению. Метод учёта и калькулирования затрат по функциям (Activity-Based Costing, сокращенно ABC) предполагает, что любые затраты вызваны определенной деятельностью, и каждому типу продукции соответствует свой набор видов деятельности [1].

ABC-метод возник в США и распространился с конца 1980-х гг. благодаря работам Р. Купера, Т. Джонсона, Р. Каплана [2, 3]. Первоначально он был разработан для анализа производственных накладных расходов. В последующем его стали применять и при анализе непроизводственных косвенных расходов [4].

Этот метод используют более 10 % крупных компаний таких стран, как США, Великобритания и Австралия [5], начинают использовать его и в Японии [6]. Многофункциональность данного метода допускает его применение не только в производственных компаниях, но и в организациях оптовой и розничной торговли, а также сферы услуг.

Основное положение метода состоит в разделении затрат на прямые и накладные, которые затем относятся на продукцию (объект затрат).

Как правило, на практике не возникает проблем с распределением прямых затрат, которые могут быть напрямую отнесены на себестоимость конкретного объекта затрат. Сложнее с накладными затратами.

Использование традиционных методов распределения накладных затрат на отдельные продукты соразмерно величине трудозатрат или машинному времени не позволяет учитывать разнообразие операций, при выполнении которых и образуются затраты. Например, при распределении непроизводственных накладных расходов традиционным методом зачастую используются те же машино-часы, что и для распределения производственных накладных затрат. Преимущество такого подхода в его простоте. Однако недостаток состоит в том, что может наблюдаться значительная разница в потреблении ресурсов, необходимых для оказания услуг определенным потребителям. Затраты на обслуживание потреби-

телей могут быть связаны с размером и частотой получаемых заказов, используемых каналов распределения, размером потребителя (крупные потребители требуют дополнительных услуг), географическим расположением потребителя (иметь дело с зарубежными покупателями сложнее, чем с отечественными) и т.д. Метод ABC позволяет избежать подобных ошибок.

В каждом конкретном случае для распределения накладных затрат метод ABC предполагает использование иных показателей (баз распределения), отличных от объема производства. ABC-подход определяет виды деятельности (процессы, операции), которые вызывают возникновение затрат, и исследует основные носители затрат для этих видов деятельности.

Для каждого вида деятельности устанавливается определенный вид драйвера (носителя затрат) затрат. Носитель затрат (cost driver) — это некий фактор, который наилучшим образом демонстрирует, зачем ресурсы растрачиваются в процессе определенного вида деятельности и, следовательно, почему данный вид деятельности приводит к затратам. Например, для такой деятельности, как обработка документации в качестве драйвера затрат уместно выбрать количество обработанных заказов. Это так называемые операционные драйверы затрат. В качестве драйвера затрат может выступать время: время наладки оборудования, время проверки качества продукции. Правильному выбору драйвера затрат по использованию ABC-метода уделяется особенное внимание, поскольку от этого зависит точность исчисления себестоимости продукции [7].

Когда виды деятельности и носители затрат определены, то эта информация используется для распределения накладных затрат на объекты затрат.

В системе управления себестоимостью продукции необходимо отметить ряд присущих ей элементов, таких как прогнозирование и планирование, нормирование затрат, учет и калькулирование, анализ и контроль за себестоимостью. Все они взаимодействуют в тесной связи друг с другом.

В традиционном производственном учете используется двухэтапная система распределения накладных (косвенных) затрат, которая объединяет затраты по отделам. Накладные затраты, аккумулированные отделами, затем распределяются на продукцию посредством использования носителей затрат, связанных с объемом деятельности. В противоположность этому система ABC объединяет затраты по видам деятельности. Калькулирование по видам деятельности также является двухэтапной системой распределения. На первом этапе накладные затраты объединяются по видам деятельности. На втором этапе распределения применяются нормы деятельности для отнесения затрат на продукцию. По сравнению с традиционной системой система ABC объединяет больше групп затрат и использует большее количество причинно-следственных носителей затрат, применяемых при отнесении накладных затрат [8].

Разработка системы калькулирования ABC состоит из нескольких этапов, показанных на рисунке.

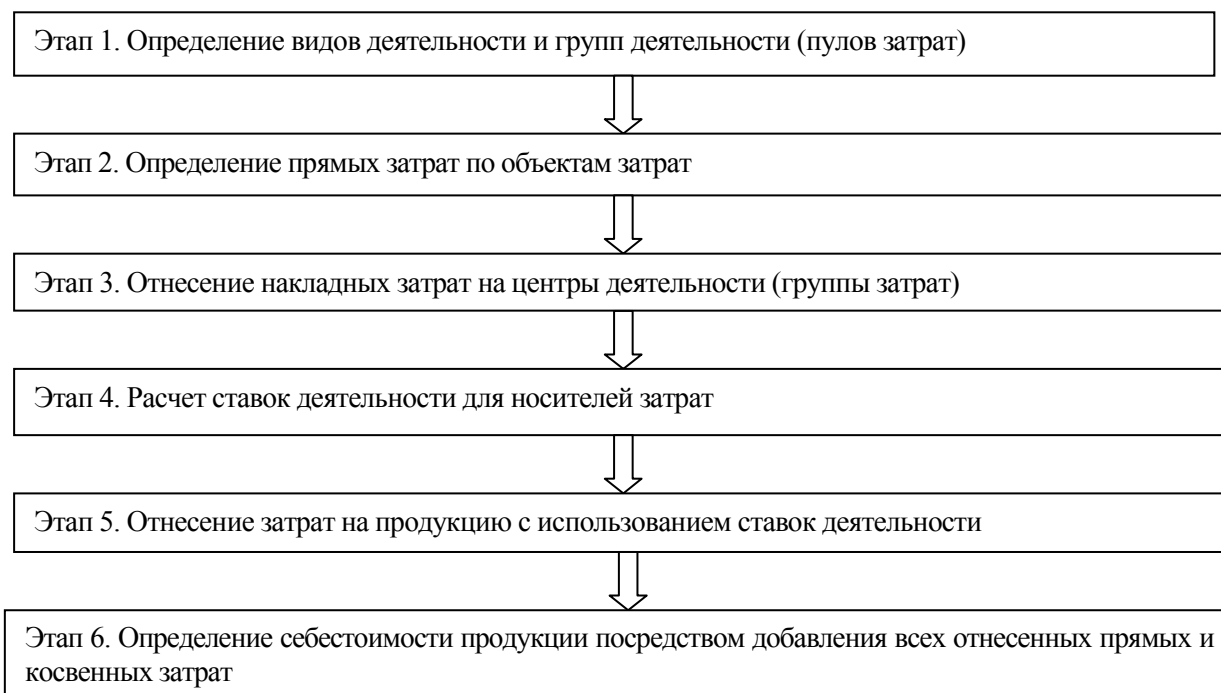

Рисунок. Схема калькулирования себестоимости продукции по методу ABC [1; 132]

Рассмотрим кратко содержание каждого этапа.

Этап 1. Определение видов деятельности и групп деятельности (анализ деятельности). Первым этапом разработки системы калькулирования по видам деятельности является определение компанией всех видов деятельности, вовлеченных в производство продукции или предоставление услуг. Это называется анализом стоимости процесса, в котором виды деятельности классифицируются как увеличивающие и не увеличивающие ценность. В свою очередь, прилагаются усилия для снижения или устранения видов деятельности, не увеличивающих ценность продукта. Затем предпринимается попытка устранить виды деятельности, которые не увеличивают ценность конечного продукта или услуги. Следует заметить, что количество категорий деятельности, используемых в деловой практике, зависит от анализа «затрат–выгод».

Деятельность на уровне единицы продукции. Эти виды деятельности осуществляются каждый раз, когда изготавливается единица продукции или оказывается услуга. Затраты в этой категории включают прямой труд, прямые материалы и затраты, понесенные пропорционально времени работы оборудования. Например, каждый раз, когда производится продукт, компания несет затраты на единицу продукции, связанные с работой оборудования, техническим контролем, доставкой продукции. Совокупные затраты на единицу продукции возрастают пропорционально объему производства. Типичные носители затрат для видов деятельности на уровне единицы продукции — это часы труда, машино-часы и количество обработанного материала. Нужно отметить, что данные носители затрат также используются в традиционных системах калькулирования. Традиционные системы в целях распределения накладных затрат фокусируются в основном на показателях на уровне единицы продукции.

Деятельность на уровне партии. Эти виды деятельности осуществляются каждый раз, когда осуществляется контроль или обработка группы продукции (партии). Например, настройка станка или оформление заказа на поставку — виды деятельности, которые осуществляются каждый раз, когда производится партия продукции. Затраты, связанные с партией продукции, являются постоянными, независимо от количества единиц продукции в партии. Например, затраты на настройку станка для производства могут быть одинаковыми независимо от того, состоит партия из 10 или 10 000 единиц продукции. Традиционные системы калькулирования рассматривают затраты на уровне партии как постоянные и распределяют их равномерно на продукцию. Однако система ABC распределяет больше накладных затрат на ту продукцию, которая требует больших расходов на контроль и обработку. Это естественно, что наиболее сложная продукция должна быть обработана меньшими партиями и требует большей поддержки, чем менее сложная. Так как совокупные затраты на партию зависят от количества выполненных циклов, то следует относить больше затрат на те продукты, которые требуют больше циклов обработки.

Деятельность на уровне продукта (или услуги). Эти виды деятельности осуществляются для поддержания специфичного продукта (услуги), изготовленного (оказываемой) компанией. Примерами могут быть поддержание и обновление технических характеристик изделий, технических условий и технической поддержки для отдельного продукта или услуги. Другие примеры включают затраты на инженерные разработки, на хранение материальных запасов, торговые знаки и марки. Эти затраты на виды деятельности на уровне продукта (или услуги) будут понесены, несмотря на количество произведенных единиц продукции или обработанных партий. Затраты на уровне продукции (или услуги) возрастают по мере увеличения количества продуктов или услуг. Отдельные компании расширяют данную категорию, чтобы охватить ситуации, в которых потребители являются носителями затрат с соответствующим названием видов деятельности на уровне продукции (или услуг) — виды деятельности, направленные на поддержание клиента. Эти виды деятельности связаны со специфическими потребителями и включают такую деятельность, как отправка каталогов, изучение рынка потребителей, общая деятельность по поддержке потребителей, которая не относится к конкретной продукции или услуге.

Вспомогательная (или поддерживающая бизнес) деятельность. Эта деятельность осуществляется, чтобы поддержать систему общего производственного процесса отдельной компании. Она не связана ни с какой определенной продукцией, партией, клиентом или единицей производства. Например, общий административный штат, управление компанией и материально-техническое обеспечение, затраты на безопасность, общие коммунальные услуги и затраты на имущество. Эти затраты производятся в целях поддержки компании в целом и являются общими для всей изготавливаемой продукции или оказываемых услуг. Совокупных затрат на вспомогательную деятельность нельзя избежать, пока компания функционирует. Таким образом, для принятия решений эти затраты не относятся на про-

дукцию и рассматриваются как совокупные затраты на всю продукцию и услуги, производимые в компании.

Этап 2. Определение прямых затрат по объектам затрат. На этом этапе прямые затраты относятся к объектам затрат. Затраты на прямые материалы и прямой труд однозначно относятся к продукции и не включаются в систему ABC. Прямые затраты прослеживаются идентично, независимо от используемого подхода — традиционного или по видам деятельности. Накладные затраты являются косвенными по определению и могут быть распределены на объекты затрат только через носители затрат. Они не могут быть прямо и экономично отнесены к носителям затрат. Система ABC пытается относить к объектам затрат отдельные затраты, которые обычно классифицируются как накладные или косвенные. И надо отметить, что современные технологические улучшения облегчают эту попытку.

Этап 3. Отнесение накладных затрат на центры деятельности (пулы затрат по видам деятельности). На данном этапе виды деятельности группируются в управляемые сегменты, называемые центрами деятельности (они также называются пулами затрат по видам деятельности). Количество центров деятельности должно быть достаточным для объяснения всех колебаний накладных затрат. Отдельные накладные затраты могут изменяться в зависимости от объема произведенной продукции, другие затраты изменяются в зависимости от количества произведенных партий, количества различных наименований изделий и т.д. Таким образом, центры деятельности должны быть разделены на базе четырех различных уровней деловой активности: уровня единицы продукции, уровня партии, уровня продукции и вспомогательного уровня. Примеры центров деятельности могут быть найдены на каждом из четырех уровней, включая, соответственно, нарезку, тестирование продукции, настройку оборудования и общепроизводственную деятельность. Накладные затраты будут отнесены на объекты затрат с помощью системы ABC. В системе ABC третий этап называется распределением первой стадии: процесс отнесения накладных затрат на пулы затрат по видам деятельности.

Этап 4. Расчет ставок деятельности носителей затрат. На четвертом этапе для носителей затрат рассчитываются нормы пулов затрат по видам деятельности. Они похожи на плановые нормы накладных затрат в традиционной системе калькулирования. Для достижения наиболее точного распределения накладных затрат должна быть высокая корреляция между носителем затрат и фактическим потреблением накладных затрат. Как было объяснено на этапе 1, система ABC использует носители затрат, которые охватывают все четыре уровня деловой активности, а не только виды деятельности на уровне единицы продукции (основанные на объеме), как в традиционных системах калькулирования. Часы труда, машино-часы и единицы продукции являются примерами носителей затрат, основанных на объеме, которые соответствуют видам деятельности на уровне единицы продукции. Необходимо помнить, что для распределения всех накладных затрат традиционные системы калькулирования полагаются только на носителей затрат, основанных на объеме. Тогда как для распределения накладных затрат на продукцию система ABC использует комбинацию носителей затрат, основанных на видах деятельности на уровне единицы продукции и на других уровнях (например, количество настроек оборудования и количество тестов). Для подсчета нормы деятельности носителя затрат используется следующая формула:

$$\text{Норма деятельности носителя затрат} = \frac{\text{Совокупные затраты пула}}{\text{Количество носителя затрат в пуле по видам деятельности}} \quad (1)$$

Этап 5. Отнесение затрат на продукцию с использованием норм деятельности. На пятом этапе используются нормы носителей затрат для распределения накладных затрат пулов, затрат по видам деятельности на конкретные товары и услуги. Этот процесс похож на применение плановых норм накладных затрат в традиционной системе. Этап называется распределением второй стадии.

Этап 6. Определение себестоимости продукции посредством добавления всех отнесенных прямых и косвенных затрат. На шестом этапе все прямые и косвенные затраты относятся на объекты затрат. Прямые затраты рассчитываются на этапе 2, а косвенные — на этапе 5.

В системе ABC вместо аккумуляции всех накладных затрат в одном пуле на уровне компании или их аккумуляции в пулы подразделений затраты аккумулируются по видам деятельности. В результате множество пулов создаются исходя из количества видов деятельности, которые могут быть идентифицированы в качестве носителей затрат. Также вместо распределения затрат на базе прямых трудозатрат или другого количественного показателя затраты распределяются на базе видов деятельности, создающих затраты, которые могут быть отнесены на вовлеченный продукт или работу. Более того, система ABC изменяет восприятие руководством многих накладных затрат, которые раньше считались косвенными, а теперь определены для отдельных видов деятельности и считаются отнесенными прямо на конкретные продукты.

Таким образом, можно сделать вывод, что система ABC повышает знания руководства о калькулировании себестоимости продукции и ведет к более высокому уровню точности в определении себестоимости. В то же время следует учесть, что, возможно, необходимые усилия и затраты на переход к системе ABC могут превысить полученные преимущества.

Далее рассмотрим практическое применение метода ABC по данным учета производственных затрат одной из отечественных компаний, занимающихся производством и реализацией материалов для общей наружной изоляции нефте- и газопроводов. Речь идет о производстве термоусаживающихся манжет «Capusa», представляющих собой трехслойную изоляционную систему защиты (изоляция) сварных стыков.

Для распределения накладных расходов по методу ABC в данной компании необходимо произвести ряд действий.

1. Рассчитать специальные ставки для распределения накладных расходов (НР). Расчет ставок деятельности носителей затрат представлен в таблице 1. В соответствии с таблицей были рассчитаны ставки распределения накладных расходов, которые используются в следующем этапе для распределения накладных расходов по видам деятельности на продукт.

Т а б л и ц а 1

Расчет ставки распределения накладных расходов по методу ABC

№	Виды деятельности	Затраты на данный вид деятельности, тыс. тг.	Фактор затрат для данного вида деятельности	Количественный показатель фактора затрат	Ставка учета действия фактора затрат гр. 3 / гр. 5
1	Затраты на эксплуатацию оборудования	750 000	Машино - часы	25 000	30
2	Затраты на переделку продукции	450 000	Количество переделанных ед.	600	750
3	Контроль качества продукции	250 000	Время в часах, контроль качества	500	500
4	Стоимость забракованной продукции	350 000	Количество забракованных ед.	140	2 500
5	Общие производственные накладные расходы	1 200 000	Количество отработанных часов основных производственных рабочих	12 000	100

2. Вычислить накладные расходы, приходящие на один манжет, используя ставки учета действия фактора затрат и количественные данные по производству 1-го манжета. Вычисление накладных расходов на 1 манжет можно увидеть в таблице 2.

Вычисление накладных расходов на термоусадочный манжет «Ganusa»

№	Виды деятельности	Ставка учета действия фактора затрат	Оценочные данные по производству 1-го манжета	Количественные данные по производству 1-го манжета	Затраты на вид деятельности (гр.3 * гр.5)
1	Затраты на эксплуатацию оборудования	30	Количество машино-часов	6	180
2	Затраты на переделку продукции	750	Количество переделанных ед.	0,25	188
3	Контроль качества продукции	500	Количество часов на контроль качества	0,1	50
4	Стоимость забракованной продукции	2 500	Количество забракованных ед.	0,05	123
5	Общие производственные накладные расходы	100	Количество отработанных часов основных производственных рабочих на одну ед.	7,5	750
6	Общие накладные расходы				1 293

На основе таблицы 2 были определены косвенные расходы по каждому виду деятельности, приходящиеся на 1 манжет. После перечисленных выше расчетов определяется себестоимость продукции посредством добавления всех отнесенных прямых и косвенных затрат. Определение себестоимости представлено в таблице 3.

Т а б л и ц а 3

Себестоимость термоусадочного манжета «Ganusa» на основе функциональной калькуляции

№	Наименование статьи затрат	Сумма, тыс. тенге
1	Основные производственные материалы	1 600
2	Основной производственный труд	1 800
3	Накладные производственные затраты	1 293
Всего		4 693

Для сравнения показателей себестоимости продукции, рассчитанной традиционным методом и методом АВС, ниже в таблице 4 приведены итоговые данные по себестоимости продукта, рассчитанные по двум методам.

Т а б л и ц а 4

Сопоставление результатов применения двух систем оценки себестоимости термоусадочного манжета «Ganusa»

№	Наименование	Традиционный метод: по общепроизводственной ставке	Метод АВС: по методу функционального учета
1	Основные производственные материалы	1 600	1 600
2	Основной производственный труд	1 800	1 800
3	Накладные производственные затраты	1 500	1293
Всего		4 900	4 693

Как видно из таблицы 4, по сравнению с функциональной традиционная система переоценивает продукт. Центральная проблема в изложенном выше случае возникает вследствие предположения, что все накладные расходы выражаются или обуславливаются на основе предполагаемого времени основного труда.

Использование единого носителя затрат искажает точность определения удельных затрат.

Носители затрат, зависимые от объемов производства, неспособны точно отражать степень поглощенности каждым продуктом производства затрат, которые не зависят от объема производства. В исследуемой нами компании это затраты на контроль качества. В результате себестоимость продукции завышается.

На основе изложенного выше можно заключить, что система ABC (функциональная система распределения накладных производственных затрат) повышает точность себестоимости продукции при переносе накладных затрат на основе деятельности, создавшей эти затраты. Этот процесс распределения улучшает традиционное распределение накладных затрат двумя способами:

во-первых, анализ того, что создает затраты, может привести к реклассификации затрат от накладных производственных к прослеживаемым прямым затратам;

во-вторых, вместо того, чтобы использовать один (или несколько) значительных пулов затрат, приводя к одной общепроизводственной норме (или нескольким нормам отделов), система ABC использует множественные пулы затрат, основанные на различных видах активности, которые «мотивируют» затраты.

В заключение следует заметить, что главным недостатком метода ABC считается его трудоемкость. В то же время современные информационные технологии, направленные на автоматизацию постановки управленческого учета в компании, позволяют устранить данный недостаток. К условиям, при которых применение метода ABC приносит реальную пользу компании, следует отнести:

- понимание того, что метод ABC является концепцией;
- модель распределения затрат должна быть основана на экономической модели компании;
- информация о затратах должна быть достоверной;
- информация о затратах должна быть релевантной;
- информация о затратах должна поддерживать все типы управленческих решений.

Список литературы

- 1 Янковский К.П. Управленческий учет для бакалавров: учеб. пособие. — СПб.: ИД «Питер», 2011. — 365 с.
- 2 Kaplan R.S., Johnson H.T. *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*. — Harvard business school press: Boston, MA, 1987. — 240 p.
- 3 Каплан Р., Купер Р. Функционально-стоимостной анализ: практическое применение: пер. с англ. — М.: Вильямс, 2008. — 352 с.
- 4 Купер Р., Каплан Р. Построение систем управления затратами: пер. с англ. / Под ред. И.Н. Баранова. — М., 2005. — 980 с.
- 5 Norreklit H. The balanced scorecard: What is the score? A rhetorical analysis of the balanced scorecard // *Accounting, Organizations and Society*. — 2003. — 28 (6). — P. 591–619.
- 6 Шарамеева О.А. Анализ подходов к распределению косвенных расходов // *Бухгалтерский учет, статистика*. — 2010. — № 2 (63). — С. 267–271.
- 7 *Abdel-Kader M.G. Review of Management Accounting Research*. — Palgrave Macmillan, 2011. — 608 p.
- 8 Анчерч А. Управленческий учет: принципы и практика: пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 952 с.

Ф.К. Ердаuletova

Өзіндік құнды есептеудің функционалдық калькуляциясы (ABC әдісі) өндірістік шығындарды оңтайландыру механизмі ретінде

Мақалада өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау мәселесі зерттелген. Шығындардың дәстүрлі жүйелері және функционалдық есепке алулары салыстырылған. Жанама шығындарды бөлу дәстүрлі жүйелерде өзіндік құнды дәл есептеуге мүмкіндік туғызбайды деген қорытынды жасалған. Мысал беру арқылы өндірістік шығындарды азайтуға болатындығы дәлелденген. Шығындарды ықшамдау жеке әрбір операцияға жанама шығындарды бөлу арқылы жүргізілген. Шығындар не қызмет түрлеріне, не өнім түрлеріне, не басқа базаларға пропорционалды бөлінеді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, көптеген жанама шығындарды бөлу және өнімнің өзіндік құнын есептеу туралы басқару орындарының өзгеше көзқарасын қалыптасуы өзіндік құнды анықтауда жоғары дәлдікке әкеледі деп есептейміз.

F.K. Yerdavletova

Functional costing (method-ABC), as a mechanism to optimize production costs

The article examines the issues of product costing. Conduct a comparative characteristic of the traditional system and the function of cost accounting. It is concluded that the traditional system of allocation of indirect costs are not always conducive to accurate calculation of the cost price. On a practical example shows how you can minimize operating costs. Cost optimization is due to the distribution of indirect costs for each operation separately. The costs are allocated on the basis of activities at the level of the production unit and at other levels in proportion to the individual bases of distribution. This approach changes the perception of the management of the many indirect costs, calculation of the cost of production and leads to a higher accuracy in the determining of cost.

References

- 1 Jankovskij K.P. *Managerial accounting for bachelors*, tutorial, Saint Petersburg: ID «Piter», 2011, 365 p.
- 2 Kaplan R.S., Johnson H.T. *Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting*. Harvard business school press: Boston, MA. 1987, 240 p.
- 3 Kaplan R., Kuper R. *Functionally-value analysis: the practical application*: transl. from English, Moscow: Vil'jams, 2008, 352 p.
- 4 Kuper R., Kaplan R. *Construction cost management systems*, transl. from English, under ed. I.N. Baranova, Moscow, 2005, 980 p.
- 5 Norreklit H. *Accounting, Organizations and Society*, 2003, 28 (6), p. 591–619.
- 6 Sharameeva O.A. *Book keeping, statistics*, 2010, 2 (63), p. 267–271.
- 7 Abdel-Kader M.G. *Review of Management Accounting Research*. Palgrave Macmillan, 2011, 608 p.
- 8 Apcherch A. *Managerial Accounting: Principles and Practice*: transl. from English, under ed. Ja.V. Sokolov, I.A. Smirnova, Moscow: Finansy i statistika, 2002, 952 p.

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

УДК 336.012.23

О.В. Снежко¹, Т.А. Мукашев²

¹Институт международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко, Украина;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова
(E-mail: timur-iro@mail.ru)

Развитие финансовой системы: методологический аспект

Статья посвящена теоретико-методологическим аспектам развития национальных финансовых систем. Предложена новая концептуальная структура исследования развития финансовой системы. В соответствии с авторским подходом она включает такие концептуальные инструменты, как функциональный, структурно-организационный и институциональный аспекты финансового развития, его направленность и историзм. Отмечено, что предложенные характеристики развития финансовой системы трактуются как логические «операторы» в исследовании механизмов финансового развития, позволяющие рассматривать развитие финансовой системы как целостной системы и выделять основные качественные характеристики и уровни этого процесса. Дана возможность анализировать финансовое развитие как множество относительно самостоятельных процессов.

Ключевые слова: финансовая система, финансовое развитие, функции финансовой системы, институциональные изменения, структурно-функциональный подход.

Характерная особенность последних десятилетий — возрастание финансово-экономического развития. Для обозначения этого процесса используются разные термины — «финансономика», «финансизм», «финансизация» мировой экономики. Он проявляется как в увеличении сложности и общих масштабов современных финансовых систем, дифференциации финансовых услуг, так и в усилении зависимости реального сектора экономики от состояния финансовой системы. Это предполагает четкое понимание того, какие факторы определяют развитие финансовой системы, какие ее характеристики отвечают потребностям экономического развития. Однако интегрированной теории финансового развития в современной науке не существует, а методологические принципы исследования финансовой системы остаются несформированными. Логичным результатом этого является противоречивость теоретических обобщений развития финансовой системы, фрагментарность и непоследовательность в трактовании процессов и механизмов ее развития и, как следствие, несоответствие существующих теоретических моделей реалиям развития финансовых систем. Это указывает на необходимость расширения рамок традиционного анализа финансовых систем за счет новых концептуальных подходов. Цель статьи — сформулировать основные концептуальные инструменты исследования финансовой системы, которые позволяют выделять качественные характеристики и генетические формы процесса ее развития.

Понимание финансового развития в литературе является дискуссионным. В самом простом смысле такое развитие трактуется как процесс усовершенствования функций финансовых посредников и финансовых рынков [1; 869, 870]. В более широком плане оно рассматривается как процесс развития здоровой и устойчивой финансовой системы, увеличения объема и доли финансовых активов по сравнению с материально-производственной сферой, все более глубокого проникновения финансовых отношений в жизнь общества [2; 113]. Ближайший понятийный аналог финансового разви-

тия — концепция финансового углубления, и многие исследователи употребляют оба термина как синонимы. Финансовое углубление трактуется как процесс развития и усложнения финансовой системы, который проявляется в росте количества и видов финансовых институтов, фондовых инструментов, услуг на рынке капиталов, в усложнении инфраструктуры, глобализации финансовых рынков [2; 113]. Иногда под финансовым углублением понимают рост доли финансовых активов в национальном богатстве, связанный с увеличением роли финансового посредничества в аккумуляции и размещении финансовых ресурсов [3; 280]. В литературе представлен также подход, в соответствии с которым содержание этих терминов разное. Так, А. Ебиад, Н. Умс и К. Уеда подчеркивают, что финансовое углубление касается доступа к финансовым ресурсам, а финансовое развитие — усовершенствования функционирования финансовой системы и включает увеличение доступа к финансовому посредничеству, большие возможности диверсификации, лучшее качество информации, лучшие стимулы для рассудительного кредитования и мониторинга [4; 3].

Однако и первый, и второй подходы нуждаются в коррекции. Финансовое развитие не является простым поступательным развитием, естественный результат которого — качественное преобразование и усовершенствование финансовой системы. Это сложное взаимодействие разнонаправленных процессов, когда общая восходящая линия развития переплетается с изменениями экстенсивного характера [5; 8]. Как показывают исследования развития национальных финансовых систем в течение XX в. [6; 3], в 1913 г. многие страны были финансово более развиты, чем в 1980 г. Уровень их финансового развития резко снизился после 1929 г. Постепенное возрождение финансовых рынков началось в 80-е годы XX в., но лишь в 1990-е гг. их развитие превысило уровень 1913 г. Существование различных тенденций в финансовом развитии отражает его противоречивость как объективного процесса: оно сочетает все формы качественных изменений финансовой системы и реализуется через ее функционирование. В методологическом плане это указывает, что анализ развития финансовой системы с необходимостью должен охватывать разнонаправленные виды изменений, возникающие в процессе исторического развития финансовой системы.

При исследовании финансового развития методологически важно учитывать его системный характер. Эту системность следует понимать двояко. С одной стороны, проблема финансового развития — это, прежде всего, проблема развития финансовой системы как целостности. Финансовая система является сложной системной организацией разных объектов (таких, например, как финансовые институты, финансовые рынки, финансовая инфраструктура, система финансового регулирования и т.д.). Следовательно, финансовое развитие является системно-целостным процессом и должно рассматриваться во взаимосвязи с сопутствующими преобразованиями организации и функционирования всей финансовой системы, где процесс изменений отдельных ее составляющих является частным случаем общесистемных преобразований. С другой стороны, развитие любой относительно самостоятельной подсистемы финансовой системы (например, банковского сектора или фондового рынка) происходит на самостоятельной основе, под воздействием внутренне присущих ей противоречий, факторов и условий функционирования (самодвижение), специфических закономерностей воспроизводства и перестройки ее организации (самоорганизация).

Поэтому развитие финансовой системы в целом является в то же время и системой соподчиненных движений ее отдельных подсистем. Системный характер финансового развития сочетается со структурированностью самого процесса развития финансовой системы. Подобно иным социально-экономическим системам, финансовая система имеет свой жизненный цикл — от стадии зарождения к стадии зрелого роста и далее — до накопления диспропорций, которые ограничивают ее способность выполнять свойственные функции.

Развитие конкретной финансовой системы может происходить на самостоятельной основе или путем заимствования институтов, присущих финансовым системам, которые находятся на более высоких стадиях развития. В силу этого специфичными особенностями финансового развития являются многоуровневость, разнонаправленность, фрактальность, этапность, микро- (на уровне отдельных подсистем) и макродинамика (на уровне финансовой системы в целом).

С учетом сказанного концепция финансового развития может быть конкретизирована с помощью существенных характеристик, которые отражают процессы изменений в финансовой системе и поэтому выступают как логические «операторы» исследования финансового развития. К ним относятся:

- функциональный аспект развития финансовых систем (развитие функций как финансовой системы, так и финансовых институтов);
- структурно-организационный аспект (особенности состава и построения финансовой системы, взаимодействия ее элементов, финансовой структуры);
- институциональный аспект (формирование и развитие институциональной среды, в которой действуют субъекты финансовой системы);
- направленность финансового развития;
- историзм финансового развития (эволюция, изменение его во времени).

Выделение *функционального аспекта финансового развития* базируется на двух исходных предпосылках:

во-первых, функции финансовой системы имеют более стабильный характер, чем ее институты: со временем они изменяются в меньшей мере и не слишком различаются по странам [7, 64];

во-вторых, форма и организация финансовых институтов и подсистем финансовой системы логически вытекают из их функций. Наличие тех или иных конкретных функций определяет и роль, которую они выполняют в удовлетворении потребностей экономики. Расширение или сужение функций финансовых институтов изменяют их служебное назначение в финансовой системе и экономике и задают модель финансовой системы страны.

Первоначальные функции финансовой системы связаны с деятельностью финансовых посредников — это монетарная и посредническая функции и функция трансформации. При их выполнении финансовая система обеспечивает пространственное и межвременное распределение и перемещение финансовых ресурсов в экономике.

С развитием финансовой системы характер и количество ее функций меняются. Возникают такие функции, как управление рисками, мониторинг корпоративного управления, осуществление платежей, накопление и предоставление информации.

Сдвиги в структуре спроса на финансовые услуги и инновации в финансовой сфере являются основным источником этих изменений. Так, торговля рисками стала возможной лишь после появления фьючерсов. Возникновение рынков опционов и кредитных производных существенно ее модифицировало, а создание финансовых инструментов, связанных с рисками (например, катастрофических ценных бумаг), обеспечило прямой трансферт рисков между сегментами финансовой системы. Финансовые инновации и конкуренция между финансовыми институтами расширяют функциональные возможности финансовой системы и ведут к повышению эффективности ее функционирования, изменению роли в экономике.

Специфика функционального аспекта финансового развития состоит в его двойственности. С одной стороны, функции финансовой системы определяются неделимостью функционирования ее составляющих и ее роли как целостной системы. Это дает возможность для качественно отличной — целостной трактовки функций финансовой системы. В завершеном виде такой функциональный анализ представлен в работах Р. Мертона и З. Боди [7; 64–74, 8; 3–31], которые реализуют в известной мере новый взгляд на функции финансовой системы. С другой стороны, функциональный аспект финансового развития не может абстрагироваться от институциональных характеристик финансовой системы, поскольку функции неотделимы от финансовых учреждений и реализуются через функционирование последних. Проблема заключается в том, что эмпирические меры финансового развития в виде количественных показателей часто не способны непосредственно измерить ни эти финансовые функции, ни их изменяемость.

Значимость *структурно-организационного аспекта финансового развития* обусловлена тем, что структура и организация финансовой системы определяют характер ее функционирования и являются направляющим фактором ее развития. Структура характеризует состав финансовой системы, характер связей ее сегментов и элементов, которые обеспечивают ее целостность, сохранение свойств при внутренних и внешних изменениях. Организация финансовой системы отражает дифференцированность ее составляющих, их функционирование и поведение. Это внутреннее строение финансовой системы, форма организации финансовых отношений через финансовые институты. С точки зрения преобразований структуры и организации финансовой системы сущность финансового развития может быть раскрыта на основе разных критериев: изменение степени сложности финансовой системы (критерий усложнения), переход от более низкого к новому, более высокому ее качеству (критерий прогресса), изменение уровня интегрированности (критерий целостности).

В общем плане исследование структурно-организационного аспекта финансового развития охватывает анализ на следующих уровнях:

1) исследование собственно структуры финансовой системы — ее основных структурных компонентов, функциональных связей между ними, характеристик их функциональной согласованности (комплементарности), их роли в экономической системе в целом;

2) анализ построения финансовой системы, способа организации финансовых рынков и финансовых институтов и соответствующих инструментов и условий контрактов, соотношение которых характеризует общую модель финансовой системы, модели ее сегментов (прежде всего, банковского и фондового), модель корпоративного финансирования и т.д.

Предметный анализ механизмов финансового развития предполагает исследование следующих конкретных структурных характеристик финансовой системы:

- рыночная структура, отражающая уровень концентрации финансовых рынков и степень конкуренции в финансовой системе (конкурентная или олигополистическая финансовая структура);
- распределение финансовых институтов по формам собственности; природы и уровня либерализации финансовой системы;
- степень ее финансовой открытости (интегрированность в мировую финансовую систему);
- стоимостная структура финансовой системы (соотношение цен на финансовые активы и услуги, доходов и расходов финансовых посредников, структура их балансов, структура вкладчиков и заемщиков и финансовых потоков в экономике).

Если в пределах конкретной экономики организационная структура финансовой системы в течение определенного времени остается относительно постоянной, то ее рыночная и стоимостная структуры характеризуются динамичностью, изменчивостью, поскольку они прямо связаны с процессом экономического воспроизводства.

Одна из проблем исследования структурно-организационного аспекта развития финансовой системы обусловлена тем, что финансовые институты в пространстве и во времени не являются однотипными. Они различаются в силу отличий в характере экономической структуры, разного уровня сложности используемых технологий, различий в политическом, культурном и историческом развитии стран. Характерная черта финансового развития — трансформация финансовых институтов в процессе развития. Результатом этого является изменение выполняемых ими функций, независимо от того, меняется или нет название финансовых институтов [7; 64], и, следовательно, трансформация финансовой структуры.

Анализ структуры и организации финансовой системы — относительно самостоятельный аспект исследования финансового развития. Исследование структуры финансовой системы, сравнительный анализ организации финансовых систем разных стран позволяют выявить их общие черты, отделить случайное от необходимого и закономерного в развитии национальных финансовых систем. Такой анализ необходим и для определения критериев, которые дают возможность реализовать количественный подход к изучению процессов финансового развития. Однако современная наука не имеет адекватной теории о появлении и изменении финансовых структур. Недостаточно развитой можно считать аналитическую основу для их сравнения. Отсутствуют модели, анализирующие условия, при которых разные типы финансовых структур функционируют более эффективно. Малоисследованной остается связь между финансовой структурой и функционированием финансовой системы [9; 703].

Структурированность пространства экономических взаимодействий в финансовой системе определяется «институциональной матрицей», под которой в современном институционализме понимается исторически сформированная система базовых институтов, регулирующих функционирование основных общественных сфер (экономика, политика, идеология и т.п.). Различия в функционировании и уровне развития финансовых систем разных стран в значительной мере вызваны различиями в характере институциональных норм и эффективности их соблюдения, а природа институциональных изменений определяет историческую эволюцию финансового развития. Выделение *институционального аспекта развития финансовой системы* имеет важное методологическое значение, прежде всего, в силу существования определенных устойчивых поведенческих моделей экономических субъектов, непосредственно воздействующих на характер механизма функционирования и процессы развития финансовой системы.

В центре исследования институциональных характеристик финансового развития формирование и развитие институциональной среды деятельности финансовых институтов и осуществление финан-

совых соглашений, а именно изучение официальных и неофициальных форм организации и регуляции взаимоотношений между экономическими субъектами в финансовой сфере.

Следуя методологии Д. Норта [10], институциональную структуру финансовой системы можно определить как сочетание:

- официальных правил (политических и экономических, которые имеют статус закона и служат для ограничения определенных аспектов функционирования финансовой системы, и контрактов, которые конкретизируют условия соглашений);
- неформальных норм (обычаев и кодексов поведения, направленных на координацию повторяемых взаимодействий между участниками финансовых рынков);
- механизмов обеспечения выполнения финансовых контрактов и соглашений (которые узакониваются официальными правилами и могут трансформировать неформальные нормы).

В совокупности они формируют систему (набор) стимулов и ограничений для принятия решений, которая определяет потенциальные возможности развития финансовой системы. Так, законы, регулирующие финансовую сферу, являются составляющей правовой системы страны и обычно трактуются как выходящие за пределы финансовой системы. Однако изменения этих законов часто являются следствием изменения потребностей, которые выдвигают экономические субъекты к функциям финансовой системы [7; 98]. Финансовые потребности экономики непрерывно меняются, поэтому более гибкие правовые системы лучше стимулируют финансовое развитие, чем более жесткие [1; 922].

В то же время неформальные регламентации и правила формируют общественно признанную устойчивую модель поведения экономических субъектов, которая определяет соблюдение условий обмена в процессе заключения и выполнения финансовых соглашений [10; 55–59]. Механизм обеспечения этих соглашений базируется на общей финансовой инфраструктуре, которая развивается на институциональной основе.

Как следствие, наряду со сложившейся организационной структурой финансовой системы институциональная среда задает совокупность условий ее функционирования и имеет основополагающее значение для формирования и характера финансового развития.

Институциональная среда влияет на финансовую систему через:

- мотивы поведения экономических субъектов;
- доминирующие отношения собственности;
- характер правовой системы;
- политические и идеологические установки, господствующие в обществе;
- национальные и морально-этические особенности поведенческой реакции экономических субъектов и т.д.

Детерминирующее влияние институциональных составляющих на историческое развитие финансовой системы оценивается по-разному. Одни экономисты подчеркивают решающую роль правовых традиций, считая, что различия между ними могут объяснить международные отличия и между финансовыми институтами, и между структурами национальных финансовых систем [11; 3, 32, 12; 2–3, 7–19]. При этом ключевым элементом признается способность правовых традиций к быстрой адаптации, что позволяет минимизировать разрыв между потребностями экономики и системой существующих законов. Другие экономисты акцентируют внимание на роли политических факторов и считают, что политическая структура, в частности, степень централизованности политической системы, авторитетность государства, групповые интересы политической элиты — основной фактор, определяющий эволюцию финансовых институтов и распределение ресурсов [12; 19–22, 13].

При исследовании институционального аспекта финансового развития важно учитывать, что вся существующая в обществе совокупность установленных и сформированных правовых, моральных, культурных, политических правил, традиций и норм поведения оформляется в определенные экономические отношения и определяет долгосрочные рамки для принятия экономических решений и действий экономических субъектов. Такие, по словам Д. Норта, придуманные людьми ограничения направляют их взаимодействия в определенное русло и, как следствие, структурируют стимулы в процессе обмена — политического, социального или экономического [4; 11].

Поэтому решающее значение для финансового развития имеют общие конституирующие для общества институты, которые определяют устойчивые формы социального поведения. При исследовании развития финансовой системы (как и в случае экономического развития в общем) невозможно

не учитывать, что политика формируется и осуществляется отдельными индивидуумами и что на их действия влияют субъективные предпочтения и предубеждения, обычаи, стимулы и т.д. Они принимают решение на основе несовершенной информации и зависят от разнообразных ограничений.

Е. Аткинсон и Дж. Стиглиц справедливо отмечают, что и контролирующая власть (политики), и руководящие ею (бюрократический аппарат) могут иметь собственные интересы, которые направляют их деятельность и вступают в конфликт с общественными интересами [14; 24]. В зависимости от институциональных характеристик общества функционирование финансовой системы может сопровождаться разным соотношением «эффективность – стабильность», разной конфигурацией системы стимулов и ограничений в деятельности ее субъектов.

Особое значение оценка институциональных изменений (в частности, неформальных норм) приобретает в неустойчивой институциональной среде, когда на первое место выходят поведенческие факторы, обусловленные внутренними этическими установками и господствующими социальными нормами. Они определяют мотивацию принятия решений участниками экономических процессов, стандарты рыночного поведения, следовательно, эффективность функционирования экономической системы в целом и финансовой системы в частности.

Общая тенденция качественных трансформаций финансовой системы воплощается в *направленности финансового развития*. Направленность развития и направление развития не тождественные понятия. Проблема направленности шире и охватывает как отдельные направления финансового развития и формы, в которых оно происходит, так и причинные и направляющие факторы, предопределяющие развитие финансовой системы в заданном направлении, изменение путей ее развития.

При исследовании направленности финансового развития необходимо принять во внимание, что детерминированной модели развития финансовой системы не существует. В историческом плане финансовое развитие — процесс стохастический, не имеющий жесткой запрограммированности, замкнутого характера. Движению финансовой системы присуща значительная случайная составляющая (в результате шоков внешней среды и внутренних изменений случайного характера), что позволяет говорить об определенной хаотичности динамики финансовой системы.

В то же время процесс развития финансовой системы предполагает наличие отношений типа «целевых». Существует два типа таких отношений. Первый — целенаправленное формирование финансовой системы с заранее заданными характеристиками. Второй — детерминированность состояния и свойств финансовой системы уровнем и характером ее организации и факторами внешней среды. Это обуславливает специфическое проявление объективных отношений в процессе финансового развития, а именно: комплементарность и согласованность компонентов системы друг с другом и внешней среды, организованность процесса развития финансовой системы в целом.

Наиболее адекватно характеристики направленности финансового развития могут быть раскрыты через понятия целесообразности и телеономичности. В теории систем под целесообразностью понимается соответствие элементов системы друг другу и системе в целом (целостность организации) и соответствие структуры системы внешней среде [15; 94–97]. Телеономичность отражает объективную целенаправленность развития, причинную обусловленность его результатов и характеризуется как согласованность, взаимосвязь конечного состояния (результата) и процессов развития, которые его породили [16, 363–371].

Наличие эффектов целесообразности и телеономичности указывает на заданность, обусловленность финансового развития в каждый данный момент времени. Такая обусловленность определяется как внутренними, так и внешними факторами (ограничениями), которые способствуют или препятствуют целенаправленным изменениям финансовой системы.

С одной стороны, детерминирующим фактором является способ организации финансовой системы. С другой стороны, для любой составляющей современной экономики не являются эндогенными ни ее ресурсы, ни цели развития. Поэтому направленность финансового развития не может определяться на основе локальной оптимизационной модели финансовой системы, а является составляющей теории и практики развития экономической системы в целом. Это означает, что лишь в масштабах конкретной экономики возможно достаточно полно исследовать финансовое развитие как эндогенное явление. Хотя частично развитие финансовой системы и имеет локальное происхождение, его основные направления, принципиальные характеристики функционирования этой системы определяются общеэкономическими и социальными процессами, происходящими в обществе.

В условиях глобализации важное значение приобретают международные аспекты финансового развития. Происходящие изменения в глобальной финансовой системе, ее архитектуре, структурные

сдвиги на международных финансовых рынках детерминируют направление развития национальных финансовых систем. В связи с этим возникает проблема возможностей и ограничений, которые обусловлены исторически сформированной организацией финансовой системы и которые влияют на направленность финансового развития и его результаты. Фактически характеристики развития, в частности, достигнутый уровень организации тех или иных национальных финансовых систем (модель финансовой системы и уровень финансовой глубины), налагают определенные ограничения как на способы решения функциональных задач, так и на возможности выбора направлений их последующей исторической эволюции.

Наличие ограничений исторического развития финансовой системы — фактор, который предопределяет заданную «траекторию» процесса финансового развития, определенные целевые конечные состояния (аттракторы) финансовой системы на каждом конкретном этапе.

Очевидно, что существенной характеристикой процессов финансового развития является время: *любое развитие осуществляется в реальном времени*, изменение его характеристик происходит во времени, и лишь время выявляет направленность развития. В этом смысле важным является не только анализ функций или сложившейся структуры финансовой системы, но и исследование того, почему и каким образом происходили изменения этой структуры и функций, каким образом формировался и трансформировался механизм ее функционирования.

Связь финансового развития и времени проявляется в этапах развития финансовой системы — в последовательной смене фаз разной длительности, которые отражают развитие и сменяемость функций, изменение уровней организации и целостности финансовой системы в процессе исторического развития. Этапность четко проявляется в эволюции финансовой системы — от появления банковского дела и торговых финансов до становления фондовых и валютных рынков, от функционирования сегментированных национальных финансовых рынков до создания интегрированной мировой финансовой системы, от развития рынков базовых финансовых активов до появления деривативов и структурированных продуктов.

Этапность исторических изменений финансовой системы тесно связана с их продолжительностью, интенсивностью, разными темпами (чаще всего с ускорением) финансового развития. Если для становления и развития фондовых рынков понадобилось 200–400 лет, то для развития срочных рынков — лишь 20. Следовательно, этапность развития финансовой системы сочетается с неравномерностью финансового развития. Неравномерность характеризует и динамику соотношения уровней развития национальных финансовых систем. Большинство индикаторов свидетельствует о том, что ведущие развитые страны континентальной Европы в 1913 г. были финансово более развиты, чем США. Но уже в 1980-е гг. характеристики финансового развития этих стран существенно изменились. Если в 1913 г. капитализация фондового рынка Франции относительно ВВП почти вдвое превышала рыночную капитализацию в США, то в 1980 г. соотношение изменилось на противоположное — капитализация фондового рынка Франции составляла пятую часть рыночной капитализации США [17; 3].

Неравномерность присуща и интенсивности процесса социально-исторических изменений финансовой системы: существенно отличаются временные периоды становления разных национальных финансовых систем и время их движения к зрелому состоянию. Эволюция банковского дела, например, происходила в имеющих сегодня высокоразвитые финансовые системы странах намного медленнее, чем становление банковских систем трансформационных экономик.

Логично предположить, что тенденция ускорения финансового развития имеет общий характер и отражает такой специфический признак развития финансовой системы, как стимулирующее влияние среды на характеристики развития по мере ее перехода к более высокому уровню организации.

Историзм финансового развития свидетельствует о следующем. Как любая некогда возникшая социально-экономическая система, финансовая система — как и все диалектически развивающиеся через противоречие, генезис, расцвет и упадок исторические системы [18, 36, 39], — когда-то должна перерасти в иную социально-экономическую систему, по крайней мере, по своей организации и, вероятно, функциям.

Рассмотренные аспекты финансового развития тесно взаимосвязаны. Например, исследовать функции финансовой системы невозможно без определения способа ее организации и анализа функций финансовых посредников и других финансовых институтов. В постсоветской экономической литературе исследования развития финансовой системы, как правило, ограничиваются анализом ее организации и текущих проблем функционирования.

Методологически исследование финансового развития на основе выделения и отделения любого из отмеченных подходов (в данном случае организации и функционирования финансовой системы) является оправданным в той мере, в которой соответствующие процессы составляют самостоятельный предмет изучения. Однако следует учитывать, что получаемые в данном случае теоретические обобщения и выводы становятся в известной мере частичными, неполными.

Как аспект функционирования, так и аспект организации могут иметь самостоятельное значение при изучении финансовой системы, но необходимо лишь учитывать реальные возможности и границы каждого из этих подходов и тот факт, что на определенном этапе исследования финансовой системы возникает потребность в системном ее анализе, синтезе эволюционных и организационных представлений о финансовой системе как системном объекте. Для реализации подобного синтеза важное значение имеет такая концептуальная структура исследования финансового развития, которая позволяет разграничивать разные его аспекты и в то же время предусматривает целостный структурно-функциональный анализ финансовых систем, раскрывающий ритмику их функционирования, механизм действия и развития.

Список литературы

- 1 *Levine R.* Finance and Growth: Theory and Evidence // Handbook of Economic Growth, ed. by P. Aghion, S. N. Durlauf. — Elsevier B.V., 2005. — Vol. 1A. — P. 866–934.
- 2 Словарь банковских и финансовых терминов. Англо-русский / Русско-английский. Ч. 1 / Ред. Ш. Фаруки. — Вашингтон. — М.: ИЭР, Государственная финансовая академия, 1993. — 318 с.
- 3 *Зимовец В.В., Зубик С.П.* Финансовое посредничество: учеб. пособие. — К.: КНЭУ, 2004. — 288 с. (на укр. языке).
- 4 *Abiad A., Oomes N., Ueda K.* The Quality Effect: Does Financial Liberalization Improve the Allocation of Capital? / Working Paper № 04/112. — Washington: IMF, 2004. — 34 p.
- 5 *Снежко О.В.* Финансовое развитие трансформационных экономик: структурно-функциональный анализ: монография. — Киев: Киевский ун-т, 2009. — 815 с. (на укр. языке).
- 6 *Rajan R.G., Zingales L.* Great Reversals: Politics Financial Development in 20th Century / NBER Working Paper. — Cambridge, MA: NBER, 2002. — 62 p.
- 7 *Боди З., Мертон Р.* Финансы. — М., СПб, Киев: Вильямс, 2000. — 592 с.
- 8 *Merton R., Bodie Z.* Conceptual Framework for Analyzing Financial Environment. - in: Global Financial System: A Functional Perspective / D.B. Crane et al. (eds.). — Boston: 1995. — P. 3–31.
- 9 *Levine R.* Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda // Journal Economic Literature. — 1997. — Vol. 35. — № 2. — P. 688–726.
- 10 *Норт Д.* Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. — Киев: Основы, 2000. — 198 с. (на укр. языке).
- 11 *Beck T., Levine R.* Industry growth and capital allocation: Does having a Market- or Bank-Based System matter? / NBER Working Paper № 8982. — Cambridge, MA: NBER, 2002. — 35 p., 9 p.
- 12 *Beck T., Demirguc-Kunt A., Levine R.* Law Politics and Finance / Working Paper. — Washington: World Bank, 2001. — 72 p.
- 13 *Haber S., Perotti E.* Political Economy Financial Systems / Tinbergen Institute Discussion Paper / TI 2008-045/2. — Tinbergen Institute, 2008. — 62 p.
- 14 *Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э.* Лекции по экономической теории государственного сектора. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 832 с.
- 15 *Сетров М.И.* Основы функциональной теории организации. — Л.: Наука, 1972. — 164 с.
- 16 Материалистическая диалектика: в 5-т. Т. 1. Объективная диалектика / Под общ. ред. Ф.В. Константинова и В.Г. Марахова; отв. ред. Ф.Ф. Вьяккерев. — М.: Мысль, 1981. — 374 с.
- 17 *Pill H., Pradhan M.* Financial Indicators and Financial Change in Africa and Asia / IMF Working Paper №95/123. — Washington: IMF, 1995. — 35 p.
- 18 *Норт Д.* Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. — Киев: Основы, 2000. — 198 с. (на укр. языке).

О.В. Снежко, Т.А. Мукашев

Қаржы жүйесінің дамуы: әдіснамалық тұрғы

Мақала ұлттық қаржы жүйелерінің теориялық-әдіснамалық аспектілеріне негізделген. Қаржы жүйесі дамуының жаңа тұжырымдамалық зерттеу құрылымы ұсынылған. Авторлық тәсілдерге сәйкес, ол өзіне келесі тұжырымдамалық құралдарды: функционалдық, құрылымдық-ұйымдастырушылық және институционалдық аспектілердің қаржылық дамуын, оның бағыттылығы және тарихылығын қамтиды. Ұсынылған сипаттамалар механизмдерін зерттеудегі логикалық «операторлар» қаржылық даму ретінде түсіндіріледі. Олар қаржы жүйесін біртұтас жүйе ретінде және бөлуге, негізгі сапалық сипаттамалары мен деңгейлерді осы процесс арқылы дамытып қарауға мүмкіндік береді. Көптеген салыстырмалы дербес процестер қаржылық талдауды дамытуда мүмкіндік туғызады.

O.V. Snezhko, T.A. Mukashev

Financial System Development: methodological aspect

The article covers theoretical and methodological aspects of development of the national financial systems. The author suggests new conceptual structure for research of development of the financial system. According to the author's approach, the structure includes such conceptual instruments as functional, structural-organizational and institutional aspects of financial development, purposefulness and stipulation, and historicity of financial development. The offered descriptions of development of financial system are interpreted as logical «operators» for analyzing the mechanisms of financial development. These «operators» allow to examine development of the financial system as an integral system and to outline basic quality descriptions and levels of this process. In other words, they enable the analysis of the financial development as a multitude of relatively independent processes.

References

- 1 Levine R. *Handbook of Economic Growth*, ed. by P. Aghion, S. N. Durlauf. – Elsevier B.V., 2005, 1A, p. 866–934.
- 2 Glossary of banking and financial terms. English-Russian / Russian-English. Part 1, ed. S. Faruqi. Washington, Moscow: ESI, State finansovaya Akademiya, 1993, 318 p.
- 3 Zimovets V.V., Zubik S.P. *Financial intermediation: textbooks*, Kiev: KNEU, 2004, 288 p. (In Ukrainian)
- 4 Abiad A., Oomes N., Ueda K. *The Quality Effect: Does Financial Liberalization Improve the Allocation of Capital?* / Working Paper № 04/112, Washington: IMF, 2004, 34 p.
- 5 Snezhko O.V. *Financial development of transformational economies: structurally-function analysis*: monograph, Kiev: Kiev University, 2009, 815 p. (In Ukrainian)
- 6 Rajan R.G., Zingales L. *Great Reversals: Politics Financial Development in 20th Century* / NBER Working Paper, Cambridge, MA: NBER, 2002, 62 p.
- 7 Bodie Z., Merton R. *Finance*, Moscow, Saint Petersburg, Kiev: Williams, 2000, 592 p.
- 8 Merton R., Bodie Z.A. *Conceptual Framework for Analyzing Financial Environment*. - in: *Global Financial System: A Functional Perspective* / D.B. Crane et al. (eds.), Boston: 1995, p. 3–31.
- 9 Levine R. *Journal Economic Literature*, 1997, 35, 2, p. 688–726.
- 10 North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Kiev: Fundamentals, 2000, 198 p. (In Ukrainian)
- 11 Beck T., Levine R. *NBER Working Paper № 8982*, Cambridge, MA: NBER, 2002, 35 p. + 9 p.
- 12 Beck T., Demirguc-Kunt A., Levine R. *Law Politics and Finance* / Working Paper, Washington: World Bank, 2001, 72 p.
- 13 Haber S., Perotti E. *Political Economy Financial Systems* / Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2008-045/2, Tinbergen Institute, 2008, 62 p.
- 14 Atkinson E.B., Stiglitz J.E. *Lectures on the economic theory of the public sector*, Moscow: Aspekt Press, 1995, 832 p.
- 15 Setrov M.I. *Basics of functional organization theory*, Leningrad: Nauka, 1972, 164 p.
- 16 Materialist dialectics. In 5. Volume1. The objective dialectic, under obsch.red. F.V. Konstantinov and V.G. Marahova; holes, ed. F.F.Vyakkerev, Moscow: Pravda, 1981, 374 p.
- 17 Pill H., Pradhan M. *IMF Working Paper № 95/123*, Washington: IMF, 1995, 35 p.
- 18 Buzgalin A., Kolganov A. *Questions of economy*, 2004, 3, p. 36–49.

S.V. Zenchenko¹, A.K. Kurmanalina², G.M. Kalkabayeva²

¹North-Caucasian Federal University, Stavropol, Russia;

²Karaganda Economical University
(E-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru)

Bank credit as a factor in the development of the real sector of the economy of the Karaganda region

The article analyzes the current state of the credit relationship of banking and real sectors of the economics of the Karaganda region. There were considered the basic indicators of economic entities by sectors of the economics of the region, identifying opportunities and prospects for expansion in bank lending. Designed matrix of efficiency of development of individual sectors of the economy of the Karaganda region, the degree of participation of the banking system in the financing of industrial production, output / services, investments in fixed assets. Analyzed the share of overdue debt on loans to banks branches. There were considered the ways of interaction intensification of the credit banking and real sectors of the economy.

Key words: regional economy, credit activities, arrears, development indicators, investment in fixed assets.

Currently, one of the most advanced and important segments of the financial market of the Republic of Kazakhstan on the volume, range and quality of services, still remains the banking sector. His leading role in the financial support and economic development of Kazakhstan is due, primarily, by the existence of the resource potential. So, as to the 10.01.2015, total assets of second-tier banks (STB) of Kazakhstan amounted to 75.7% of GDP, and the loan portfolio of STB - 51.6% of GDP [1].

At the regional level in the banking sector also occurs post-crisis dynamics of the gradual recovery of active operations, which determined the increase of its presence in the regional economy, including in the Karaganda region.

In the period 2012–2015 development of the banking activity in the Karaganda region was mixed. Against the backdrop of lower production parameters compared to the previous period, there were observed inhibition rates of lending to the real sector. Issues of bank loans and the solvency analysis of borrowers were aggravated, that objectively restricted the participation of credit institutions in the promotion of economic processes. Lending to the real sector of the economy, namely the financing of capital investments of industrial and agricultural enterprises, banks regarded as a high-risk operation with low attractiveness in terms of return on invested capital. Commercial banks are increasingly using alternative means of accommodation with less risk and higher returns, such as a short-term loan products or investments in securities, the purchase of foreign currency, gold and others.

In this connection it is necessary to analyze the possibilities of interaction between the banking and real sectors of the regional economy.

При исследовании развития реального сектора экономики Карагандинской области был проведен анализ основных показателей развития в разрезе отраслей экономики.

In the study of the development of the real sector of Karaganda region was analyzed main indicators of development in the sectors of economy.

Dynamics of indices by selected branches of economy of the region in % to the previous period is presented in Figure 1.

Changing of production indices (in comparison with the previous annual period) allows to draw conclusions about the presence / absence of economic growth.

Production index of basic industries for the area (agriculture, mining, manufacturing, production and distribution of electricity, gas and water, construction, transport, retail) in 2008–2014. showed mixed trends. Positive growth rates were maintained in the period 2012–2013 in extractive economic activities (at the maximum fall in production in 2011), the highest growth rate recorded in 2013 (the index of physical volume of production — 122.2%) and construction sector (with a maximum fall in output in 2009) highest growth rate recorded in 2013 (the index of physical volume of production — 155.2%).

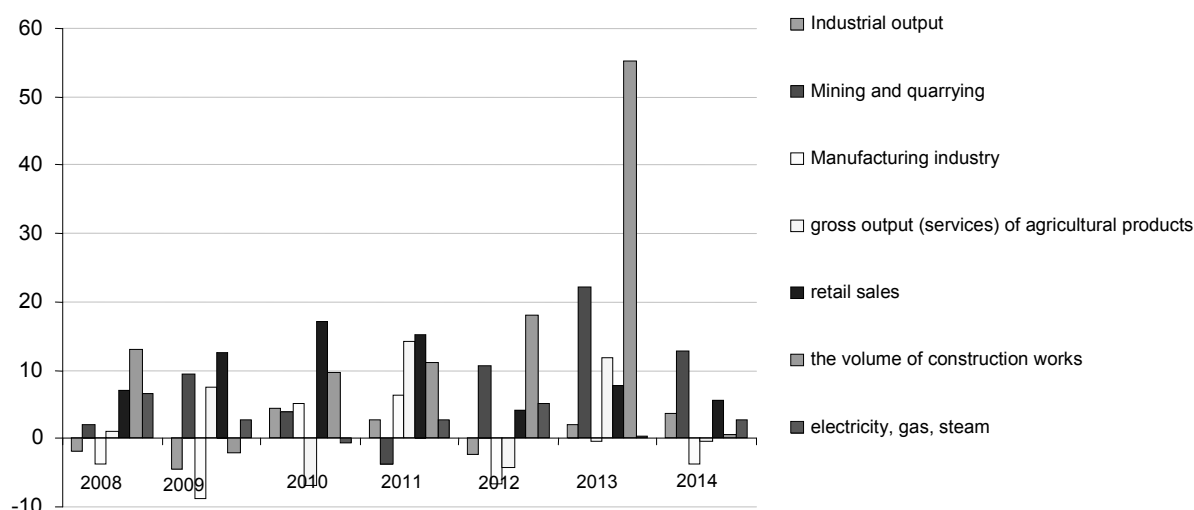

Figure 1. The pace of growth in the physical volume of production (services) for individual sectors of the economy of the Karaganda region (in % to previous year) (drawn up on the basis of the data of the Statistics Committee [2])

The index of manufacturing industries in 2008–2009 was negative, in 2010–2011 — positive and then in 2012–2014 it has decreased significantly relative to its value prior period and was at a level lower than 100%. As part of the energy complex enterprises, after a significant decline in 2010, in 2011–2012 it was marked index increase, then a decrease in 2013 to the level equal to 100.3%, and in 2014 the index of physical volume of production industry only has tended to increase. Retail trade, after rising to an index in 2000–2010, later began to show a slowdown. Agricultural production had different variation of the index, so, it had positive value in 2008, 2009, 2011, 2013 and a negative value in 2010, 2012, 2014.

Thus, the most successful post-crisis developed mining industry, construction and retail trade. In general, the positive trend observed in the power sector of Karaganda region.

Considering the volume of investment in fixed assets of the regional economy, it should be noted that the proportion of such investments for 2009–2014 does not exceed 7% of the total investment in fixed assets in the Republic, and declined to 6.2% in 2014 (Table 1).

Table 1

Investment in fixed assets in Kazakhstan and Karaganda region, billion tenge at the end of the period

Indicator	2008 y.	2009 y.	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.
Investment in fixed assets in Kazakhstan	4210,9	4585,3	4653,5	5010,2	5473,2	6072,7	6591,5
Investment in fixed assets in Karaganda region	210,2	214,1	211,1	253,0	323,8	405,0	411,8
Share (%)	4,9	4,7	4,5	5,0	5,9	6,7	6,2

Note. Calculated based on the [2, 3].

Investment activity of the real sector of the Karaganda region in 2013–2014 remained insufficient (Figure 2).

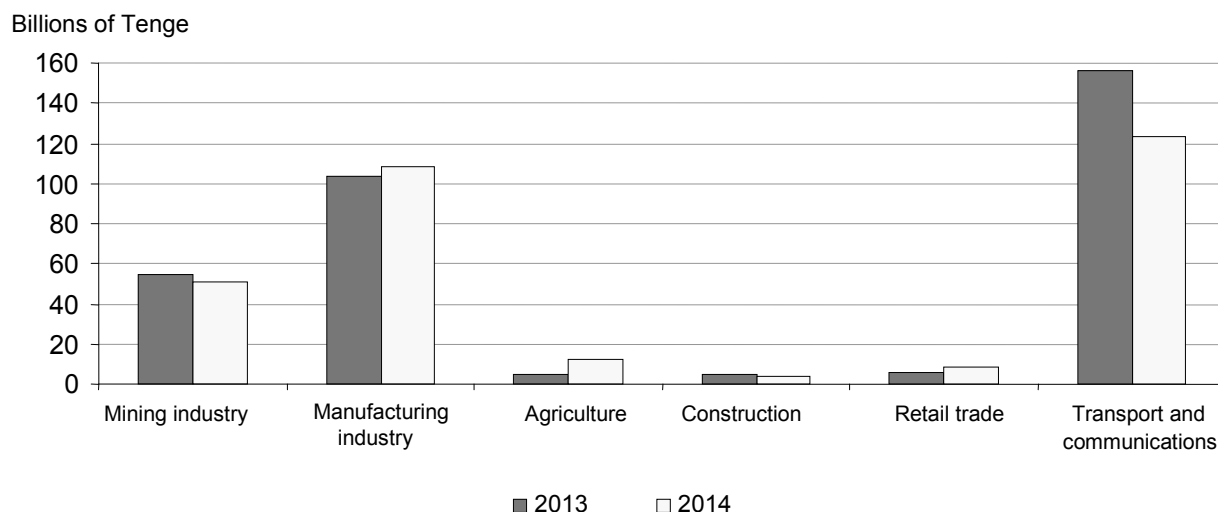

Figure 2. The volume of investment in fixed assets of individual sectors of the economy of the Karaganda region (drawn up on the basis of the data of the Statistics Committee [2])

In 2014 there was a decrease of the index of physical volume of investments less than 100% in the extractive economic activities. Continued decline in investments in the construction industry and transport and communication enterprises. The growth of the physical volume of investment observed in 2014 in the manufacturing industry, trade and agriculture.

According to statistics, in all types of economic activity in 2013–2014 there was obtained a positive financial result, although in some sectors in 2014 its growth has slowed (mining, agriculture) or it was lower than in 2013 (manufacturing, construction) (Figure 3).

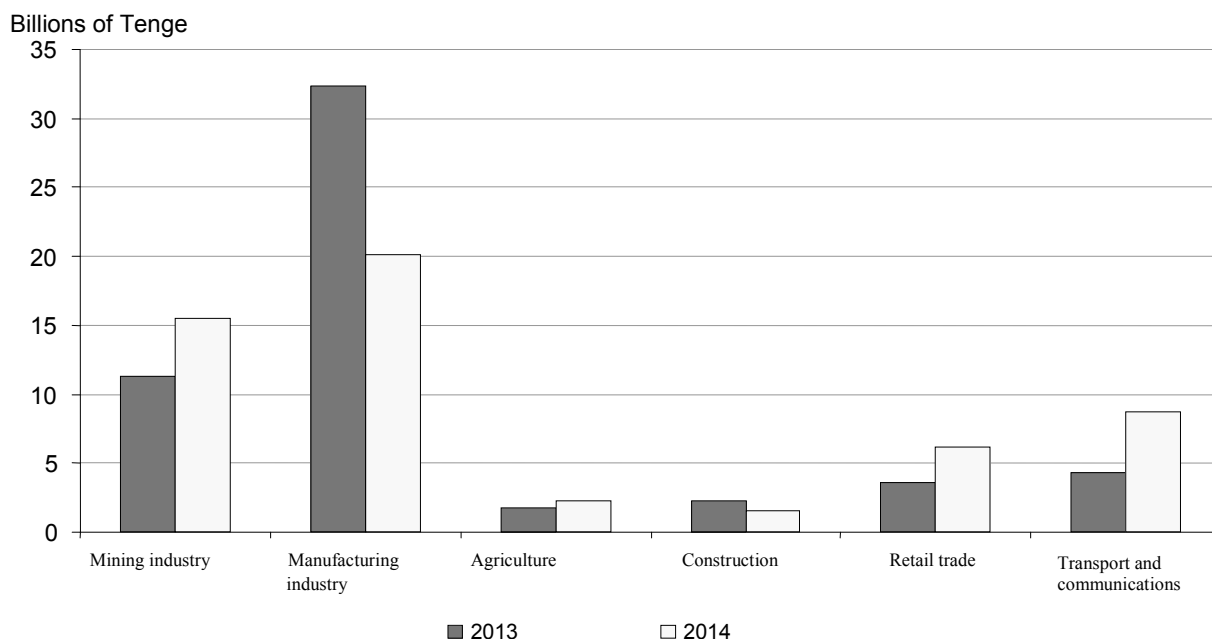

Figure 3. Profit before taxation of certain sectors of the economy of the Karaganda region (drawn up on the basis of the data of the Statistics Committee [2])

One of the main economic indicators, reflecting the commercial activity of economic entities in the non-financial sector, is the volume of production and release of products (services). «The growth of this indicator is the increase in gross output in value terms, which allows us to estimate the dynamics of the development of individual branches of the regional economy. Distribution of the volume of loans granted of economic activities makes it possible to determine the bank lending priorities» [3].

In 2014, the most successfully developed mining and manufacturing industries, as well as the organization of transport, communication and trade, the growth rate of which exceeded 110%. In addition, the transport companies, communications and trade in 2014 increased their share in the economic circulation in the whole region (Table 2).

Table 2

The volume of gross regional product, industrial production, output (services) and bank loans in Karaganda region at the end of the period

Indicator	GRP production volumes of output (services), bln. tenge		The volume of bank loans, bln. tenge	
	2013	2014	2013	2014
GRP	2634,3	2908,7	357,8	396,7
Industry	1324,7	1443,9	51,7	56,6
Share (%)	50,3	49,6	14,4	14,3
Agriculture	142,9	143,8	4,9	2,4
Share (%)	5,4	4,9	1,4	0,6
Construction	214,3	224,6	10,6	14,0
Share (%)	8,1	7,7	3,0	3,5
Transport and communications	368,4	424,9	8,8	7,5
Share (%)	13,9	14,6	2,5	1,9
Trade	497,6	561,5	54,0	39,2
Share (%)	18,9	19,3	15,1	10,0

Note. Calculated based on the data [4, 5].

Decreased share of industry (while remaining the most significant), agriculture and construction. In general, for the year to increase production of all types of economic activity.

In the structure of loans to non-financial sector in 2013, and in 2014 dominated the industry and trade; at the same time the share of industry decreased from 14.4 to 14.3%, trade — from 15.1 to 10%. In general, the share of bank loans investigated sectors of the regional economy in 2013–2014 does not exceed 40%. The bulk of the Karaganda region in bank loans provided to the field of self-employment.

By comparing the data shown in Table 2, we get the participation rates of bank lending in the economic activities of organizations serving the real economy (Table 3).

Table 3

The share of loans in the volume of industrial production, output (services) in the Karaganda region

Indicator	2013	2014
Industry	3,9	3,9
Agriculture	3,4	1,7
Construction	4,9	6,2
Trade	10,8	6,9
Transport and communications	2,4	1,7

Note. Authors' calculations.

After analyzing the parameters (volume indices of goods (services), business turnover and other organizations) we obtain the matrix of efficiency of the economic sectors in the period 2013–2014. Indicators evaluated as follows: «+» — the presence of the positive difference between the indices of 2013 and 2014; «-» — Negative difference between the indices of 2013 and 2014 (Table 4).

Matrix efficiency of development of individual sectors of the economy of the Karaganda area for 2014

Economic sector	The pace of growth in the physical volume of production (services)	Profit (loss) before tax	The growth rate of investment volumes	Change in industry in GRP
Mining industry	–	+	–	–
Manufacturing industry	–	–	+	–
Agriculture	–	+	+	–
Construction	–	–	–	–
Retail trade	–	+	+	+
Transport and communication	–	+	–	+

Note. Calculated by authors.

Based on the analysis of the data in Table 4, it can be concluded that 2014 was quite difficult for all sectors of the economy of the region. In terms of the economic viability, mostly promising lending trade and transport institutions (positive growth, good financial performance, satisfactory investment activity). At the same time, bank loans are mostly interested in the industries which are experiencing financial difficulties.

The data in Table 5 indicate that in 2014 for increased security for bank loans of industry enterprises and agriculture. A significant proportion of short-term loans is in industry and construction.

Table 5

Loans to subsidiaries of banks by sectors of the economy of the Karaganda region (excluding arrears)

Indicator	On 01.01.14		On 01.01.15		On 01.01.16	
	Bln. tenge	including short term (in%)	Bln. tenge	including short term (in%)	Bln. tenge	including short term (in%)
Total	357,8	13,6	396,7	13,4	394,8	10,5
Industry	51,7	31,0	56,6	26,8	67,0	20,0
Agriculture	4,9	60,5	2,4	38,4	6,3	13,7
Transport	8,2	6,9	6,3	8,8	7,3	1,8
Communication	0,6	0,2	1,2	1,2	0,8	0,8
Construction	10,6	37,2	14,0	33,2	9,1	40,8
Trade	54,0	37,2	57,4	47,9	46,1	43,5
Individual labor activity	195,1	1,3	221,1	1,2	215,4	1,2
Other	32,5	6,6	37,6	4,8	42,7	1,7

Note. Calculated based on the data [6].

It should be noted that against the background of reduction of arrears on loans to commercial banks in Kazakhstan in recent years of the analyzed period in the Karaganda region was an increase in the proportion of non-performing loans from 1.7 to 3.6% of the total arrears in the Republic (Table 6).

Table 6

Arrears on loans to commercial banks in Kazakhstan and Karaganda region, billion tenge at the end of the period

Indicator	2011	2012	2013	2014	2015
Arrears in Kazakhstan	1663,1	1903,1	2265,1	1492,3	920,1
Arrears in Karaganda region	28,9	32,8	40,9	36,3	32,9
Share (%)	1,7	1,7	1,8	2,4	3,6

Note. Calculated based on the [5].

Thus, for the region's banking sector retained a significant level of risk of non-repayment of loans, which directly affects the ability of banks to expand lending to the economy and the difficult search for the ideal borrower. The process of attracting customers is limited as the credit policy of the bank and its potential. In order to achieve sustainable economic growth it is required a strategy development of the region, which also includes issues on credit of promising innovative projects.

Certainly, also in the Karaganda region there are support programs and the financing of various projects in the key sectors of the economy under the State Program of Forced Industrial-Innovative Development of Kazakhstan.

The region has developed a strategy of territorial development of the Karaganda region up to 2015, which sets out priorities for the development of the industry. Describing the Karaganda region, it should be noted that it is «the largest in territory and industrial potential». In the region there have been developed such industries as ferrous and non-ferrous metallurgy, coal industry, energy, chemical industry, food industry, construction industry. The region has sufficient potential for development of the enterprises of machine-building and metal-working industries. In addition, the region has a raw base and production facilities for the processing of agricultural products [7].

At the same time as one of the main development risks are defined a lack of attractive targets for investment and limited access to credit resources of the financial sector.

To solve the problem of reducing the lending business is necessary either to increase the resource base of credit institutions, or to increase the investment attractiveness of lending is mainly due to reduction of risks through various mechanisms. One of the ways could be the differentiation of interest rates on deposits with an increase in interest rates on long-term deposits in an amount greater than the rate of inflation. This measure will allow banks to raise funds for the long term. In addition, for the expansion of the real sector banks lending business economics need to address the significant banking risks.

References

- 1 The official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. — [ER]. Access mode: <http://www.afn.kz/attachments/105/0/publish0-1083592.pdf>. Date of the application 15.03.2016 г.
- 2 Social and economic development of the Republic of Kazakhstan. — [ER]. Access mode: <http://www.stat.gov.kz/>
- 3 *Gustap Y.V., Gustap N.N.* Actual questions of development of bank lending in the Tomsk region // The Tomsk Polytechnic University. — 2013. — № 6. — Т. 323. — P. 12–17.
- 4 The main socio-economic indicators of the Karaganda region. — [ER]. Access mode: <http://www.karaganda.stat.gov.kz/>
- 5 Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. — [ER]. Access mode: <http://www.nationalbank.kz/cont/>
- 6 Official site of the Karaganda branch of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. — [ER]. Access mode: http://nationalbank.kz/mailto:kar_80@nationalbank.kz
- 7 Territorial Development Strategy of Karaganda region up to 2015, approved by decision II session of the regional maslikhat № 29 dd. October, 16, 2007.

С.В. Зенченко, А.К. Құрманалина, Г.М. Қалқабаева

Банктік несиелендіру Қарағанды облысы экономикасының нақты секторын дамыту факторы ретінде

Мақалада Қарағанды облысы экономикасының нақты және банк секторының несиелік өзара әрекеттестігі жағдайына талдау жасалған. Банктік несиелендіру көлемін кеңейту шаралары мен мүмкіндіктерін көрсетуімен өңірдің экономика салалары бойынша экономикалық субъектілер қызметінің негізгі көрсеткіштері қарастырылған. Негізгі капиталға инвестицияларды, өнімдер мен қызмет көрсетулерді шығаруы, өнеркәсіптік өндіріс көлемдерін қаржыландыруда банк жүйесінің қатысу дәрежесі, Қарағанды облысы экономикасының жеке салаларын дамыту тиімділігі матрицасы есептелген. Банк филиалдарының несиелері бойынша мерзімі өткен берешектің жеке салмағы талданған. Экономиканың банктік және нақты секторларының несиелік өзара әрекеттестіктің белсенділігін арттыру жолдары жан-жақты зерттелген.

С.В. Зенченко, А.К. Курманалина, Г.М. Калкабаева

Банковское кредитование как фактор развития реального сектора экономики Карагандинской области

В статье приведен анализ современного состояния кредитных взаимоотношений банковского и реального секторов экономики Карагандинской области. Рассмотрены основные показатели деятельности экономических субъектов в разрезе отраслей экономики региона с выявлением возможностей и перспектив расширения объемов банковского кредитования. Рассчитана матрица эффективности развития отдельных отраслей экономики, показана степень участия банковской системы в финансировании объемов промышленного производства, выпуска продукции/услуг, инвестиций в основной капитал. Проанализирован удельный вес просроченной задолженности по кредитам филиалов банков. Рассмотрены пути активизации кредитного взаимодействия банковского и реального секторов экономики.

Л.С. Көмекбаева, Е.Т. Ақбаев, А.Ж. Нұрмағанбетова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: erbolsyn.2011@mail.ru)*

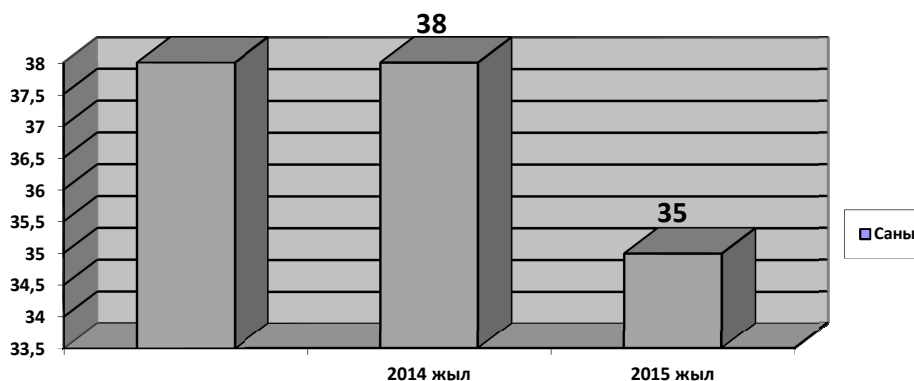
Тұрғындарды екінші деңгейлі банктердің несиелендіруінің ерекшеліктері

Мақалада нарықтық экономика жағдайындағы екінші деңгейлі банктердің халықты несиелендірудегі ерекшеліктері қарастырылған. Авторлар екінші деңгейлі банктердің несиелендіру қоржыны құрылымын талдаған. Мақалада тұрғындарды несиелендіру түсінігінің жүйесі, оның элементтері мен құрылымдары, ұйымдастыру қағидаттары анықталған. Тұрғындарды несиелендірудің ұйымдастыру жүйесі мен банк қызметін ынталандырудың жетілдіру жолдары әзірленген. Тұрғындарды банктік несиелендірудің түрлері мен нысандарын жетілдірудің бағыттары көрсетілген.

Кілт сөздер: банк, несиелендіру, тұрғындар, несиелендіру қоржыны, несиелендіру.

Қазақстан Республикасының банк жүйесінің тұрақтылығы, көбінесе екінші деңгейлі банк жүйесінің тұрақтылығымен байланысты болуы керек. Төлемсіздік дағдарысы мен банктерге деген сенімсіздік көптеген банктердің қызметіне тосқауыл болды. Оған төтеп бере алмаған банктер банкроттыққа ұшырады. Ел экономикасында бірлескен және шетелдік банктердің, олардың бөлімдерінің пайда болуы бәсекелестікті одан әрі күшейтіп жіберді.

Қазақстан Республикасының банк секторы құрылымының өзгерісін 1-суреттен көруге болады.

1-сурет. Екінші деңгейлі банктер саны

Қазақстан Республикасында 2013 және 2014 жылдары 38 екінші деңгейлі банктер болса, ал қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының банк секторы 35 екінші деңгейдегі банкпен көрініс тапты, олардың ішіндегі 16 банк шетелдік қатысумен, оның ішінде 13 еншілес банк болып келеді.

Ұлттық банк мәліметтері бойынша, Қазақстан Республикасында екінші деңгейдегі банктерінің активтері 2016 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 23 780,3 млрд теңге (2015 жылдың басында — 18 239,0 млрд тг), 2015 жылдың ішінде өсу 30,4 % болды. Активтер құрылымындағы ең көп үлесті (жиынтық активтердің 60,6 %) 15 553,7 млрд теңге сомладағы несиелендіру қоржыны (негізгі борыш) алады (2015 жылдың басында — 14 184 млрд тг), 2015 жылдың ішінде өсу 9,7% тең болды [1].

**Екінші деңгейлі банктердің тұрғындарға арналған
несие қоржыны құрылымы [1]**

млрд тг

№	Көрсеткіштер	2013 ж.		2014 ж.		2015 ж.	
		млрд тг	үлесі, %	млрд тг	үлесі, %	млрд тг	Үлесі, %
1	Тұрғын үй салуға және сатып алуға несиелер, оның ішінде	988,6	30,0	1004,3	27,1	1116,5	28,7
1.1	Ипотекалық несиелер	891,8	27,0	935,0	25,0	1047,2	26,9
2	Тұтынушылық несиелер	2241,1	68,0	2639,9	71,2	2643,8	67,9
3	Өзге де несиелер	67,4	2,0	63,7	1,7	132,5	3,4
Барлық несиелер		3297,1	100	3707,9	100	3892,8	100

Жоғарыдағы 1-кесте мәліметтері көрсетіп отырғандай, тұрғындарға арналған несиелер қоржыны құрылымында басты орынды тұтынушылық несиелер алады. Берілген несиелердің 70 % жуығы тұтынушылық несиелердің үлесінде, өйткені азаматтар қысқа мерзімді қаржы тапшылықтарын осы несиелерді алып жабады.

Тұрғындардың тұрғын үй салуға және сатып алуға несиелері, оның ішінде ипотекалық несиелердің үлесі 25 % шамасында. Ипотекалық несиелендіру қазіргі кезде үлкен қарқынмен дамуда, себебі Қазақстан азаматтарының бұл несиелерге деген қажеттіліктері артууда. Ипотекалық несиелер кәсіпорындардың, ұйымдардың және тұрғын үй құрылысы фирмаларының несиелерге қажеттіліктерін сенімді негізде қаржыландырудың мемлекеттік көздерінің міндетін атқаруда үлкен рөл атқарады. Ипотекалық несиелер әрқашанда қозғалмайтын мүлік кепілімен — ипотекамен байланыстырылады.

Несиелік қоржынның ұлғаюы Қазақстандағы экономикалық жағдайдың жақсаруынан болды, тұтынушылар тарапынан банктік қызметтерге деген сұраныс өсті. Несиелендірудің орташа өлшенген жылдық пайыздық ставкасы 2012 жылы 18,1% болып, 2013 жылы 16,3 %-ға төмендеді. Төмендеу негізінен неғұрлым төмен пайыздық мөлшерлемелер бойынша пайда әкелетін несиелердің неғұрлым жоғарғы орташа қалдықтарына қарай несиелік қоржын құрылымының өзгеруінен болды деуге болады.

Банктердің актив сапасына баға беру кезінде көрсеткіштерді бағалайды, олар арқылы банктің несиелік қоржынын анықтайды. Несие беру банктің табыс көзінің үштен екі бөлігін құрайды. Бұл дегеніміз несиелер беру банктің ең табысты бабы болып табылады.

Екінші деңгейлі банктердің несиелік тәуекелін басқару тиімділігі ең бастысы несиелік қоржынның сапасына тікелей байланысты болып келеді. Несиелік қоржын бұл несиелік тәуекелдің немесе одан қорғану тәсілдерінің әр түрлі факторларына байланысты жіктелген несиелерге қатысты банктің қоятын талаптарының жиынтығы. Несиелік қоржын банктің берген несиелерінің негізінде қалыптасады. Несие қоржынын жиі талдап отыру қажет, себебі талдау арқылы ғана несиелік жұмсалымдарды әртараптандыруға болады. Несие қоржынын талдау мына кезеңдерден тұрады [2]:

- қарыздар сапасын бағалау критерийлерін таңдау;
- бағалаудың әдістерін анықтау (нөмірлік немесе баллды жүйеде бағалау);
- тәуекел тобына қарай жіктеу;
- әрбір топ бойынша тәуекел пайызын анықтау;
- жалпы несиелер қоржынын бойынша әрбір топтың көлемінде тәуекелдің абсолюттік шамасын есептеу;
- қарыздар бойынша мүмкін болар зияндарды жабуға арналған резервтер көздерінің шамаларын анықтау;
- қаржы коэффициенттері жүйесінің, сондай-ақ оны құрылымдық талдау негізінде несиелер қоржынын сапасын бағалау.

Келесі кестеде 2013 және 2015 жылдар арасында несиелер қоржынының сапасын несиелік қарыздардың көлемдері бойынша көре аламыз.

Тұрғындар қарыздарының сапасы [1]

Көрсеткіштер	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.
Барлық несиелер:			
– млрд тг	3297,1	3707,9	3892,8
– % (үлесі)	100	100	100
Стандартты несиелер:			
– млрд тг	2497,1	2949,1	3014,1
– % (үлесі)	75,7	79,5	77,4
1 күннен 30 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар:			
– млрд тг	123,1	144,3	180,9
– % (үлесі)	3,7	3,9	4,6
31 күннен 60 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар:			
– млрд тг	51,6	57,1	62,8
– % (үлесі)	1,6	1,5	1,6
61 күннен 90 күнге дейін мерзімі өткен берешегі бар қарыздар:			
– млрд тг	37,1	44,4	50,4
– % (үлесі)	1,1	1,2	1,3
90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар:			
– млрд тг	588,3	513,0	584,5
– % (үлесі)	17,8	13,8	15,0
Құрылған провизиялар:			
– млрд тг	462,4	342,9	413,6
– % (үлесі)	14,0	9,2	10,6

Екінші деңгейлі банктер өздерінің стандартты несиелерінің үлес салмағын 2013 жылғы 75,7 % мөлшерінен 2015 жылы 77,4% мөлшеріне дейін жоғарылатқан.

Үмітсіз қарыздарды жабу үшін екінші деңгейлі банктер 2015 жылы 413,6 млрд теңге мөлшерінде провизия құрған. Құрылған провизиялар берілген несиелердің 10,6 % мөлшерін жаба алады. Алдағы келе жатқан жылда осындай шараларды болдырмау үшін, қарыз алушының төлемқабілеттілігін, қаржылық жағдайын, қарыз алушының несие тарихын, жылжитын және жылжымайтын мүлікпен камтамасыз етілуі мен тағы басқа мәселелерді мұқият тексеріп отыру қажет. Сапалы несие қазіргі жағдайда негізгі фактор болып, банк бизнесінің кірістеріне әсер етеді.

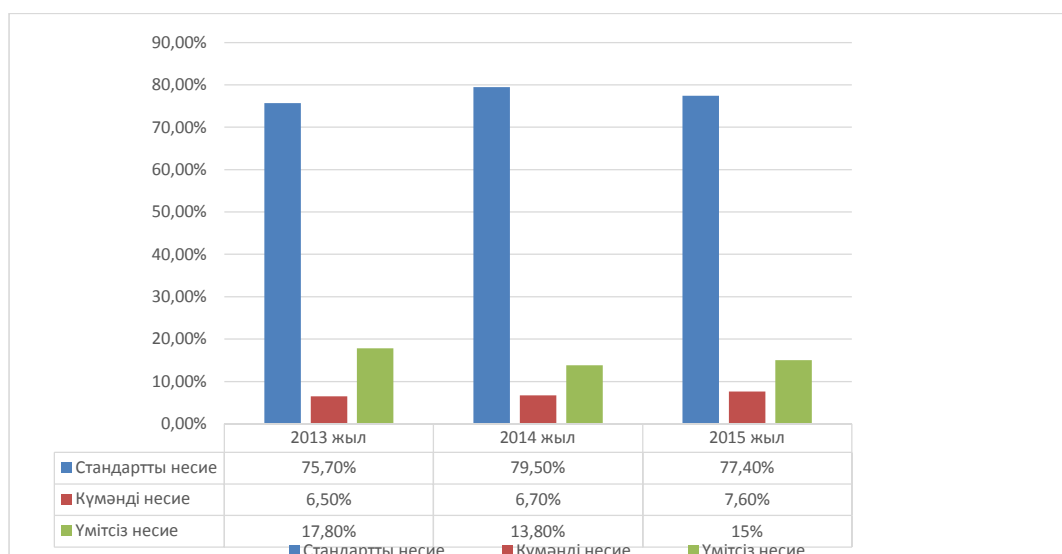
Несиелік қоржынды басқару бұл банк қабылдауға дайын болып отырған тәуекел түрлерінің барлығын айқындауды және олардың ең жоғарғы жететін деңгейін анықтауды талап ететін жоғары жетекшілер қызметі болып табылады. Несиелік қоржынды басқаруды іске асырудың ортақ алғышарттарына жататындар:

- нақты қарыз алушылар мен олардың топтары үшін несиелеудің ішкі банктік лимитін белгілеу;
- несиелік рейтингпен байланысты болатын, жекелеген қарыз алушылардың тәуекел деңгейін көрсететін несиелік тәуекелді талдау формасын жасау;
- әр түрлі салалар бойынша несиелеуді диверсификациялау;
- төменгі тәуекел деңгейі бар ең маңызды салаларды анықтау;
- жоғарғы тәуекел деңгейі бар салаларға қатысты несиелік саясатты қатаңдату;
- несиеге баға белгілеу саясатын дайындау [3].

Банктің несиелік қарыздары келесідей бөлінеді:

- 1) стандартты;
- 2) күмәнді;
- 3) үмітсіз [4].

Қарыздар қарыз алушының төлем жүргізуіне байланысты осылай жіктеледі. Бұл мәліметтер 2-суретте көрсетілген.

2-сурет. Тұрғындарға берілген несиелердің сапасы

Екінші деңгейлі банктер жеке тұлғаларға берілген стандартты несие үлесін жоғары деңгейде ұстап тұр. Бұл жоғары көрсеткіш олардың қолданып отырған тиімді менеджментін көрсетеді. Несие беру шартында субъектілерге, объектілерге және несиені қамтамасыз етуіне несие берудің негізгі элементтерінде көрініс табады.

Бұл банктің кез келген клиентке несиені бере алмайтындығын білдіреді. Әрқашан несие алушылар көп, бірақ олардың арасынан оны кімге пайдалануына беруге болады екені таңдалады. Сондықтан банк қарызалушымен төлеу қабілеттілігі, балансының өтімшілігі, тауар өндіруші өнімі нарығын зерттеуінің, менеджмент деңгейінің және шотпен басқаруын тексереді және оның теңдікті жұмыс бағалау базасы анықталады.

Несие беру шарттары қайтарымды несие беру қағидаларымен, мақсаттық мінез-құлықпен, қауырттықпен және несие қамтамасыздығымен байланысты. Бұл қағидалар орындалмағанда банк несие беру барысында өз тарапынан салымшылар назарларын басшылыққа ала отырып, несие байланыстарын үзіп тастайды, оның қайтарылуын талап етеді [5].

Кепіл құқық орындаулары несие беру жүйесі мүмкіншіліктерге кепілдіктердің әр түрлі үлгілерінің барысында және үшінші жақтардың жауапкершілігіне негізделеді. Бұлар және басқа түрлер несие келісімі сенімділік, несие беру қағидаларының бұзу оқиғасында несие қайтару мүмкіншілігін қамсыздандырады.

Банк қарызалушылары жеке немесе заңды тұлғалар бола алады, олардың азаматтығына немесе меншік түрлеріне тәуелді емес, бірақ шек қоюлардың сақтау шарты барысында ескеріледі. Банк ең жақсы клиенттерін келесілер арқылы анықтайды:

- жақсы қаражаттық көрсеткіштер;
- жоғары мамандандырылған менеджмент;
- абыройлы;
- жақсы тарихты, соның ішінде несиелік;
- бәсекеге қабілетті өнімді және қызметтің жобасы;
- өтетілетін кепілді қамтамасыз ету [6].

Қазіргі уақытта негізінен жеке тұлғалардың және шағын кәсіпкерлік субъектілерінің несиелік қабілетін бағалауда «скорингтік үлгілер» қолданылады, себебі ірі бизнес өкілдері болатын банк клиенттерін берілген үлгі бойынша «жаман» және «жақсы» деп жіктеу қиынға түседі, сондай-ақ тиімді болып табылмайды.

Скоринг үлгісі клиенттің сенімділігі немесе сенімсіздігімен тығыз байланысты сипаттамаларды анықтайды. Банктер осы қарыз алушының несиені қайтара ма әлде жоқ па білмеуі мүмкін, бірақ оларға белгілі болғаны дәл осы жастағы, сондай мамандықпен, тура сондай білім деңгейі бар, асырауында осынша адамы бар адамдар несиені қайтара алмаған. Сондықтан банк мұндай адамдарға несие бермейді.

Несиенің мәнін ашуда құнның қозғалысын көрсететін несиеберуші мен қарызалушы арасындағы қайтарымдылық үрдісті сипаттайтын экономикалық қатынастар талданады. Несиелік қатынастардың жалпылама босаңдауы осы аталған субъектілер мен объектілер арасындағы ерекшеліктерге байланысты жүргізіледі. Отандық ғылымда жеке тұлғаларды несиелендіру бір жақты анықтамаға толық ие болған жоқ. Экономист-ғалымдар аталған несиелендіру түрін қарастырған кезде әр түрлі субъективті және объективті параметрлерді қолданады. Сонымен, қорытынды жасайтын болсақ, жеке тұлғаларды несиелендіру бойынша жүргізілген талдау бойынша авторлар мынадай төмендегі анықтаманы ұсынады: жеке тұлғаларды несиелендіру — бұл несиеберуші мен қарызалушы арасында пайда болатын құнның қозғалысын несиелендірудің базалық қағидалары аясында (ақылы, қайтарымдылығы, төлемділігі, мақсатты жұмсалуды) тұтынушылық және инвестициялық қажеттіліктерді толық сипаттайтын экономикалық қатынастардың жиынтығы.

Жеке тұлғаларды несиелендіру жүйесі халықтың қаржысымен тығыз байланысқан. Халықтың қаржысы — бұл ақшалай табыстарды қалыптастыру және қолдану бойынша, сонымен қатар халықтың жинақ ақшасын шоғырландыруда қарастырылатын экономикалық қатынастардың жиынтығы. Сондықтан инвестициялық және тұтынушылық қажеттіліктерді қанағаттандыруда ақша қаражаттары жетіспеушілігінің нәтижесінде несиенің қажеттілігі пайда болады.

Несиенің жіктелу жүйесінің құрылуында жеке тұлғаларға берілетін несиенің түрлерін талдауда несиенің базалық қағидаларының нәтижесінде экономикалық, ұйымдастырушылық және технологиялық ерекшеліктер қолданылады.

Біздің ойымызша, жеке тұлғаларға берілетін несиенің түрлері бойынша біржақты жүйенің жетіспеушілігі, ең алдымен, экономикалық және ұйымдастырылған жағдайда несиелендіру қағидаларының түрлерін толық бағаламаумен байланысқан. Сәйкесінше, біржақты несиенің түрлері бойынша жіктеменің қалыптасуын несие қағидаларын талқылау барысында анықтауға болады. Мысалы, несиенің қайтарымдылық және уақыттылық қағидасы бойынша несиені төлеу, беру тәртібін және өтеу мерзімін жалпылама жіктеуге болады. Несиенің ақылы қағидасы бойынша пайыздық өтеу және пайыздық мөлшерлемесі әдістерін қарастыруға болады.

Аталған әдістемелік бағыт бойынша жеке тұлғаларды несиелендіру түрлері мынадай жіктемелердің белгілері бойынша сипатталады:

- несиенің қамтамасыз етілуі — несиенің қамтамасыз етілу типі;
- несиенің мерзімділігі — несие беру уақыты;
- несиенің қайтарымдылығы — несиені өтеу тәртібі; несиені беру тәртібі; несие беру технологиясы;
- несиенің ақылы қағидасы — несие бойынша пайыз төлеу тәртібі; несие бойынша пайыз мөлшерлемесі;
- несиенің мақсатты қолданылуы — несиелендіру объектісі;
- несиені дифференциациялау — қарызалушының типтері.

Жеке тұлғаларға берілетін несиенің көлемінің азаюының негізгі факторлары келесілер:

- несиелік тәуекел және қарызалушының сапалық ахуалының төмендеуі, яғни жұмыссыздық санының көбеюі, сондай-ақ халықтың табысының азаюына байланысты;
- ұзақ мерзімді жағдайда банктердегі қаржылық тапшылықтың құрылуы;
- несиелік өнімдерге халық тарапынан сұраныстың азаюы, яғни, тұрақты табыстың болмауына байланысты.

Қазақстандағы жеке тұлғаларды несиелендіру ерекшеліктерін талдай отырып, аталған нарықтың негізгі беталысына мынадай қорытынды жасай отырып тоқталуға болады:

- өнімнің түрлеріне қарай (жылжымайтын мүлікті несиелендіруге сұраныстың өсуі; көлік түрлерін сатып алуға несиенің көбеюі; кезек күттірмейтін мұқтаждықтарға жеке тұлғалар тарапынан несиенің мөлшерінің азаюы; қысқа мерзімге берілетін тұтыну несиелерінің несиелік карточкаларға алмасуы);

- құрылымдық түрлердің өсуі (ұзақ мерзімге берілетін несиенің көбеюі; ұлттық валюта бойынша берілетін несиенің үлесінің жоғарылауы; мақсатты несие түрлерінің көбеюі; несиелік ұйымдардың және мекемелердің санының өсуі);

- жалпы (теңге және шетел валютасы бойынша берілетін несиенің түрлер бойынша пайыз мөлшерлемесінің теңесуі; қарыз алушыға деген талаптың күшеюі; бәсекелестік талаптың қатаң

жүргізілуі; жеке тұлғалар бойынша несиелік қоржын сапасының әлсіреуі және қарызын өтей алмаған субъектілер санының көбеюі).

Банктің несиелік қоржын сапасының жағдайы тек қана ағымдағы төлемдер бойынша ғана анықталмайды. Негізінде қоржын сапасы несиені өтеу шарттарына және несиені өтей алмаған үрдістер бойынша жүзеге асырылады. Ол үшін, біздің пікіріміз бойынша, қарызалушыларды, яғни, жеке тұлғаларды несиені өтеу мерзімдері бойынша әр түрге бөлуіміз қажет. Жеке тұлғаларға берілген несиенің түрлері бойынша несиелік қоржынның талдауда несиелік мониторинг жүргізу қажет. Бұл әдіс бойынша берілген несиенің қайтарылу жоспары құрылып, несиелік қоржынның тұрақты болуы байқалады.

Біздің қорытындыларымыз бойынша, егер адал қарыз алушының қызметінде материалдық қиыншылықтар пайда болатын болса, онда банк өз тарапынан пайда мөлшерін төмендетпеу үшін қарызалушыға несиені өтеудегі әр түрлі кезеңдерді ұсынуы қажет. Жүргізілген талдаудың көмегімен қарызалушылардың қаржылық сипаттамасына арнайы бағыттар ұсынуға болады, яғни, несиені өтеу үшін ақша ағымдардың мөлшерін жобалау және қарызалушылардың несиені өтеудегі тиімді жолдарын талдау қажет. Қалыптасқан несиелік қоржынның тиімділігін анықтауды оның құрылымы бойынша анықтауға болады. Осылардың арқасында несиелік берудегі несиелік қоржынды басқару скорингтік үлгі бойынша және несиені берудегі несиелік тәртіптің құрылуы жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің ресми сайтының статистикалық мәліметтері. — [ЭР]. Қолжетімділік тәртiбi: <http://www.nationalbank.kz/?&switch=kazakh>
- 2 *Калкабаева Г.М.* Банковское кредитование предпринимательства и проблемы обеспечения возвратности ссуд. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2013. — 456 с.
- 3 *Тұсаева А.* Қазақстан Республикасы бағалы қағаздар нарығы және оның үлгілері / Аль-Пари. — 2015. — № 1. — 109 б.
- 4 *Сенчагов В.К., Архипов А.И.* Финансы, денежное обращение, кредит: учебник. — М.: Проспект, 2000.
- 5 Национальный банк Казахстана. О ситуации на финансовом рынке в ноябре 2015 года / Банки Казахстана. — 2015. — № 12. — 2 с.
- 6 *Питер С.* Роуз. Банковский менеджмент / Пер. с англ. — М.: Дело, 1997. — 768 с.

Л.С. Көмекбаева, Е.Т. Ақбаев, А.Ж. Нұрмағанбетова

Особенности кредитования населения банками второго уровня

В статье рассмотрены особенности кредитования населения банками второго уровня в рыночных условиях экономики. Авторами статьи проанализирована структура кредитного портфеля банков второго уровня. Большое внимание уделено понятию «система кредитования населения», выделены ее подсистемы и элементы, сформулированы принципы организации. Разработаны меры по совершенствованию организационной подсистемы кредитования населения и стимулированию деятельности банков. Выявлены направления совершенствования видов и объектов банковского кредитования населения.

L.S. Komekbayeva, E.T. Akbayev, A.Zh. Nurmaganbetova

Features of lending to households by banks of the second level

The article describes the features of the population lending by banks of the second level in the market conditions of the economy. The authors analyzed the structure of the loan portfolio of banks. The article focuses on the concept of a large population of the credit system, highlighted its subsystems and elements, principles of organization formulated. Develop measures to improve the organizational subsystem of lending and stimulate the activities of banks. Identified ways of improving kinds of objects and bank loans.

References

- 1 *Official statistics of the National Bank of Kazakhstan*, [ER]. Access mode: <http://www.nationalbank.kz/?&switch=kazakh>
- 2 Kalkabaeva G.M. *Bank lending business and the problem of repayment of loans*, Almaty: KISR under the President, 2013, 456 p.
- 3 Tusaeva A. *Al-pari*, 2015, 1, 109 p.
- 4 Senchagov V.K., Arkhipov A.I. *Finance, Money, Credit: tutorial*, Moscow: Prospekt, 2000.
- 5 *Kazakh banks*, 2015, 12, p. 2.
- 6 Peter S. *Rouz Bank Management*, transl. from Engl., Moscow: Delo, 1997, 768 p.

A.A. Kocherbayeva¹, A.A. Abayev², D.I. Syzdykova²

¹*Kyrgyz-Russian Slavic University;*
²*Ye.A. Buketov Karaganda State University*
(E-mail: ainura_koch@mail.ru)

The role of the tax administration in the provision of public services

The article deals with the theoretical aspects of tax administration in the context of the provision of public services. It describes the main elements and the structure of the tax administration. The authors have determined that the tax administration is made up of government agency system that have the authority to collect revenue in a budget and a set of rules and regulations governing the tax procedure in the country. By studying the theoretical and methodological issues related to the nature of the tax administration and the tax authority functions in the system of public services, the authors' interpretation of the concept of «tax administration» has been given. The authors proposed the further development of the tax administration.

Key words: public services, taxes, tax administration, tax authorities, tax law.

The potential of ongoing public administration reforms can be fully realized only with simultaneous improving of organization of public services provided by the tax authorities. Organization of the activities of the tax service of Kyrgyzstan and Kazakhstan in the provision of public services, that is, the tax administration has a significant impact on the socio-economic situation in these countries.

The current uncertainty of tax legislation in the field of tax administration in Kyrgyzstan and Kazakhstan gives rise to tax risks, both at the state level and at the level of taxpayers. And this has a negative effect on the development of tax potential. Unfortunately, modern science has not developed enough research of new approaches to the assessment of the largest taxpayers' tax potential and its instruments are not developed enough, too. A study of the theoretical and practical aspects of tax administration is directly related to the need for reform and improvement of the institute of tax law in order to ensure proper legal regulation of activity of the executive and the judiciary, in practice, creating a balance between public and private interests.

Tax administration is one of the main elements of the mechanism of management of public services.

However, nowadays, the term «tax administration» is used haphazardly, there is no common understanding of its content. In the economic literature, a scientific discussion about the nature of the tax administration of its constituent elements, forms and methods of organization, role in the development of the tax system is being conducted:

- 1) tax administration is a complex of measures aimed at the full and timely payment of all taxes to the maximum extent at minimum cost;
- 2) tax administration is a dynamically developing tax relationship management system that coordinates the activities of tax authorities in a market economy;
- 3) tax administration is regulated by the norms of law activities of state bodies authorized in the tax area, aimed at the implementation of effective tax policy;
- 4) tax administration is the organizational and management system implementation of tax relations, including a set of forms and methods, the use of which is intended to provide tax revenues to the budget system of the country [1].

In the presence of a wide variety of views we can distinguish two approaches to the interpretation of the content of this term. Tax administration in the broadest sense is understood as the tax relationship management system (tax system). Tax administration in the narrow sense is reduced to the tax control carried out by the tax authorities.

Tax administration as a special scientific and practical process is sufficiently capacious in content, organization and conditions of the target settings. This includes development of the legal framework of taxation on the basis of historical experience, modern achievements of economic science and practice, and providing conditions for the functioning of a particular tax mechanism elements (planning, control, monitoring), and the establishment of accounting and analytical, accounting rules, documents, and more. It is a leader in public service management system.

State tax administration as the quality of fiscal tax authority activities to monitor along with the characteristic of the tax legislation and the level of tax burden on organizations and individuals is an important criterion for assessing the competitiveness of the national tax system.

The purpose of the tax administration is to ensure that tax revenue forecast in the budget system of the country in conditions of optimum combination of methods of tax regulation and control, as well as the most effective mechanism for the functioning of the tax system and tax regulations in terms of the further development of the national economy.

It is important to note that the target settings of tax administration include the fulfillment of tax obligations by the taxpayer; implementation of the tax policy and the challenges faced by the government at this stage; strengthening tax discipline, as well as streamlining of tax relations.

The peculiarity of the tax administration is that it takes the form of a complex system organization of the relationship between taxpayers and tax administration in the face of tax authorities for the execution of the revenue part of the budgets of different levels. Tax administration aims at building a comfortable tax system in a mobile form, in the form of a flexible mechanism that can quickly respond to both external and internal changes. This integrated system is aimed at improving the efficiency of set of rules and regulations governing the tax action, specific technology tax relations and a stable flow of revenues to the budget system.

Tax administration is the most socially expressed sphere of administrative actions. Disadvantages of tax administration lead to a sharp decline in tax revenues, increase the likelihood of tax offenses, they upset the balance of inter-budgetary relations between the regions and the federal center and, ultimately, exacerbate social tensions.

Tax administration is an indicator that allows one to track the effectiveness of existing system of taxes and fees. Moreover, it allows one to optimize the processes of formation of budgetary and extra-budgetary funds, to organize tax relations and create the necessary conditions, including formulating some ideas, suggest bills, etc., necessary for the implementation of financial and regulatory policy.

Tax administration is understood as the realization of the tax administration within its competence the functions and powers established for it by state and by tax legislation. It includes as a major part the tax administration system, i.e., package of measures to: optimize the tax structure, improvement of the mechanism of collection, tax accounting and reporting; control over correctness of calculation, completeness and timeliness of payment of taxes, compliance with established tax laws, rights and obligations of the tax authorities and taxpayers; distribution of tax revenues between the budgets of different levels, the collection and analysis of the results; preparation of proposals to improve their effectiveness; harmonization of tax relations of all participants of the taxation process [2].

A similar to M.T.Ospanov's understanding of the nature of tax administration is the one of V.A.Krasnitskiy and I.A.Peronko.

Tax administration, according to V.A. Krasnitskiy, is a tax relationship management system [3], whose principal objective is to develop new forms of tax relations, adequate to the state of the productive forces. In addition to the basic problem, according to V.A.Krasnitskiy, tax administration has other problems: tax revenue prediction for the medium term on the basis of forecast calculations of yield growth of the economy; development of new tax concepts; preparation of tax studies of the protectionist policy of foreign economic activity.

Like V.A.Krasnitskiy, I.A.Peronko considers tax administration as a system of governance of all tax relations complex [4].

These I.A.Peronko's methods and tax administration forms include: forecasting of tax revenues; approval of the tax budget; optimization of tax rates and their share distribution; assessment of region's tax potential, etc.

A.A. Arutyunov [5] under the tax administration understands activities of public authorities responsible for the full and timely provision of revenues to budgets of all tax (duty) levels and penalty fees and fines, as well as their actions in a criminal prosecution in the circumstances, evidence of the facts of tax crimes.

More narrowly than the authors mentioned above, G.Ya.Chukhnina determines the nature of tax administration. In the context of the study of tax control mechanism and subjects under tax administration, she understands the organization and implementation of effective activities of tax control subjects [6].

Having considered the various views of the authors, we can determine the overall structure of the tax administration, which is represented in Figure.

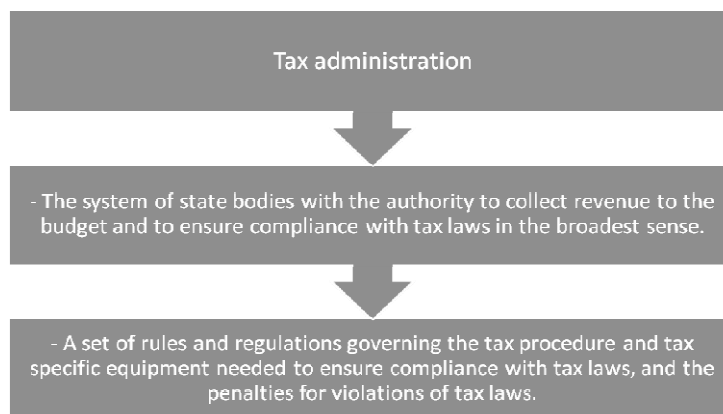

Figure. The structure of the tax administration (the authors developed)

As we can see, the tax administration system is made up of government agencies that have the authority to collect revenue in a budget and a set of rules and regulations governing the tax procedure in the country.

As part of the management process, the administration not only shares the properties with it, but also has special, distinctive features. Administration feature is that, firstly, it is management by the form, i.e. management system of the organization of relations between taxpayers and tax administration in the face of tax authorities in the first place (if it's about tax administration). This is control of observance of external forms of these relations, established by the law and finding its expression in the body of rules and regulations governing the tax action and specific technology of tax relations, sanctions for violation of tax legislation, the powers of the tax authorities. The government receives from the tax authorities a wide information, the analysis of which allows one to draw conclusions about the level of effectiveness of tax policy.

The concept of «tax administration» broadly encompasses many areas of activity and regulation of the state tax system, such as the powers of authorities, rights and obligations of taxpayers and the powers of the tax authorities, tax control procedures, responsibility for tax offenses, complaints procedures and actions of tax authorities and other key concepts used in the tax legislation. In a narrower sense, the term «tax administration» is the organization of the tax authorities and the methods used by its operations. Tax administration should ensure the highest possible collection of taxes, while minimizing the costs, including the administrative burden on taxpayers.

Summarizing views reflected in these scientific papers on the nature of tax administration, apart from the fact that it includes and what are its objectives, we can make two, in our opinion, fundamental conclusions. Firstly, in the above papers, except the one by G.Y.Chukhnina, authors define the essence of the tax administration differently, on the one hand, they almost completely coincide, on the other there's a breadth of interpretation of content of tax administration, which is identified with the concept of «management fees». Moreover, M.T.Ospanov treats the tax administration even wider than the tax administration, which, he said, is only a component of the tax administration. The latter, as a special sphere of activity of the state, in our opinion, authors have associated with the functions of the state government on taxes and duties. It seems that definitions of the tax administration given by them not accurately reflect the essence of the concept, as it is not determined in the process of discursive concepts and empirically. Second, estimations on the tax administration entities are not supported by the theoretical and methodological basis, the corresponding arguments. They are expressed as a paradigm that is a sample that does not require the development of theoretical foundations to express opinions. This reduces the cognitive value estimations, as conceptual and analytical power of the concept remains unclear.

Effective functioning of the tax system in most cases is associated with tax administration methods, which are defined respectively as: tax planning, tax management and tax control, as well as the forms of their realization: tactical and strategic planning, tax incentive system, registration and registration of taxpayers, etc. In this case, tax administration is considered as a system of government tax relationship.

In context of existing variety of conceptual approaches to the identification of nature and content of tax administration, which are the subject of scientific debate, it is possible to introduce the hypothesis about the impact of tax administration in the process of financial and economic activity of subjects of market relations and the parameters of the distribution of gross domestic product, which will form a conceptual model of tax administration on the basis of the evolutionary-systemic approach to the functioning of tax relations and in-

teraction between the participants, in which the tax administration is represented as an element of direct control action, forming a direct connection with the managed objects, and an integral part of the tax system management procedures, as part of tax policy.

Critical analysis of the processes of institutionalization of the tax administration allows one to create a fundamentally new approach to the design of tax administration mechanism, based on implementation of functional-oriented structure of the tax authorities, which determines the efficiency of main methods of tax administration (tax forecasting, tax control, tax control), as well as infrastructure support conditions determining the effectiveness of fiscal activities.

A relatively independent nature of the tax administration is shown in the specific procedures and criteria for evaluating actions (inaction) of relation participants in the sphere of taxes to which the regulatory requirements are laid down in the tax law, which should be considered in theoretical understanding of the nature and the institutional structure of the mechanism tax administration. In view of the above, the effective model of tax administration can be presented as a multi-modal composition of tax administration mechanism, in which there are four main modules: organizing, controlling, functional and institutional and legal. The content of organizational unit provides technical specifications for the implementation of powers of the tax authorities; within the control module fixed are tax control methods and conditions for their implementation; importance of the function module is determined by instruments and procedures of the organization of tax collection, as well as the implementation of tasks, indirectly affecting the observance of fiscal interests of the state (registration and conducting business entities registers, control over cash circulation, licensing and control of operations with excisable goods, representing interests of the state in the affairs of bankruptcy prevention activities); legal construction of the module is represented as a set of laws, normative legal acts of the executive bodies, judicial decisions and local regulatory legal acts providing a formalization of the rules of tax techniques and interaction between the participants of tax relations [7].

In the context of the study of formation and development of the tax administration problem actual is to examine differences between the concept of «management of the tax system» from the tax administration.

Tax management in the broadest sense is the activity of the state to manage the elements of the tax system. At the same time, there are three main elements.

The first element is associated with the collection of taxes and duties and is a legal establishment of the list of tax payments and the procedure for each type of tax and tax collection. The second element is identified with the legal powers of the tax authorities on the organization of work and activities in the tax area (establishment of competence, principles, procedures, forms and methods). The third element is due to the tax authority to determine its function, problems of tax control and bringing to legal responsibility of individuals for violation of tax laws.

Tax management in the narrow sense is the management system of tax authorities. Tax administration is regarded as a "skeletal" tax basis, transforming it into an integrated system. This framework is based on the principle of selection of socio-economic preferences in the formation of concepts, models, state tax system structure, defining the organic unity of its elements. The stability of tax authority system is determined by the tax administration efficiency. Therefore, tax administration is not only a scientific category, but, at the same time, from a practical point is an information system for the regulation of the national economy.

The main elements of tax administration are:

- Monitoring the compliance with tax legislation by taxpayers (by the fee payers);
- Monitoring the implementation and execution of tax legislation by tax authorities;
- Organizational, methodological and analytical support for monitoring activities [8].

There is however, the theory of taxation, a great concept considering the relationship between the management of tax system and tax administration. Thus, under the management system we will understand a hierarchy of links and ties, carrying out management processes in the socio-economic system. The control system used in tax administration, in modern conditions, has a linear direction, i.e., in this case, priority is given to authority and responsibility. In the best case it's just a clear connection, in the worst, many bureaucratic approvals.

Currently, there is an urgent need to completely transform the tax service, turning it into a proactive organization that focuses on high quality control of the execution of the tax legislation and the provision of reference and guidance to law-abiding taxpayers. To do this, the reduction of administrative costs (transaction costs), more efficient use of existing resources of the tax authorities, and most importantly, improving the quality of fiscal control through the use of preventive measures are needed. It is obvious that the main factor of economic success is the quality of the country's laws and policies, on the one hand, and the quality

of state institutions on the other. In taxation, the difference between tax system and tax administration (tax authorities) is difficult to find. The «best» tax policy may not «work» if the tax administration is not able to carry it into effect.

Summarizing the study of theoretical and methodological issues related to the essence of the tax administration and the tax authorities in the system of public service delivery functions, we offer the author's interpretation of the concept of «tax administration»:

Tax administration is a management activity of the tax authorities to provide public services to all participants of tax relations in order to improve the efficiency of tax control and tax collection.

In this study, we proposed the following measures to improve the efficiency of tax administration system:

– The creation of a contact center line, a consultative body on the basis of a separate site for each tax administration (region, city, district), linked to the official website of the committee, which will increase the transparency of the tax system, the availability of counseling services for taxpayers, and reduce the level of tax evasion;

– Given the insufficient level of elaboration of the laws governing the calculation of certain taxes, it is necessary to create an electronic database enabling to make payments on certain types of taxes for a wide range of taxpayers (e.g. international studies show that approximately 80% of taxpayers are willing to pay taxes voluntarily, and if they don't, it's because of ignorance of the law, and only 20% of taxpayers evade taxes).;

– To conduct off-site inspections in the system of tax administration on the basis of database segmentation of taxpayers by legal status and size of the business;

– Introduction of balanced scorecard in the activities of tax administrations in terms of reduction of transaction costs for the tax checks and the effectiveness of control measures of the tax authorities over completeness and timeliness of payment of taxes and fees.

References

- 1 Налоговое администрирование. Основные итоги реформы / Золотарева А., Киреева А., Корниенко Н.; под ред. Синельникова-Мурылева С.Г. и Трунина И.В.; В 3-х томах. Том 1. Ин-т экономики переход периода. — М.: ИЭПП, 2008. — 786 с.
- 2 *Оспанов М.Т.* Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений. — СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1997. — 234 с.
- 3 *Красницкий В.А.* Организация налогового администрирования (на примере работы налоговых органов Краснодарского края). Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10: Краснодар, 2000. — 236 с.
- 4 *Перонко И.А.* Проблемы совершенствования налогообложения в Российской Федерации и пути их решения. Дис. ... докт. экон. наук. — М., 2001. — 354 с.
- 5 *Арутюнов А.А.* Налоговое администрирование обеспечения своевременности поступления налоговых платежей (на материалах Управления ФНС России по г. Москве): Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. — М., 2006. — 173 с.
- 6 *Чухнина Г.Я.* Механизм и субъекты налогового контроля в Российской Федерации. Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10: Волгоград, 2001.
- 7 *Ильясов К.К., Зейнельгабдин А.Б., Ермекбаев Б.Ж.* Налоги и налогообложение. — Алматы: РИК, 1995.
- 8 *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А.Н.Нестеренко; предисл. и науч. Ред. Б.З.Мильнера. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997.

A.A. Kocherbayeva, A.A. Abayev, D.I. Syzdykova

Мемлекеттік қызмет көрсетулердегі әкімшілік салықтың рөлі

Мақалада салық әкімшілігінің мемлекеттік қызметтерді көрсетудегі теориялық негіздері қарастырылған. Салық әкімшілігінің негізгі элементтері мен құрылымы сипатталған. Авторлар салық әкімшілігін бюджетке табыстарды жинаумен айналысатын мемлекеттік органдардың жүйесінен және елдегі салық рәсімдеуін реттейтін нормалар мен ережелердің жиынтығынан тұратынын анықтаған. Сондай-ақ салық әкімшілігі мен салық органдары функцияларының мемлекеттік қызметтерді көрсету жүйесіндегі мәніне байланысты теориялық-әдістемелік сұрақтарын зерттеп, «салық әкімшілігі» түсініктемесіне авторлық анықтама берген және салық әкімшілігін жетілдірудің нақты жолдарын ұсынған.

А.А. Кочербаева, А.А. Абаев, Д.И. Сыздыкова

Роль налогового администрирования в оказании государственных услуг

В статье рассмотрены теоретические аспекты налогового администрирования в контексте оказания государственных услуг. Охарактеризованы основные элементы и структура налогового администрирования. Авторами определено, что налоговое администрирование состоит из системы государственных органов, которые имеют полномочия по сбору доходов в бюджет и совокупности норм и правил, регламентирующих налоговую процедуру в стране. Изучены теоретико-методологические вопросы, касающиеся сущности налогового администрирования и функций налоговых органов в системе предоставления государственных услуг. Дана авторская трактовка понятия «налоговое администрирование». Предложены пути дальнейшего развития налогового администрирования.

References

- 1 Tax administration. The main results of the reform / Zolotareva A., Kireeva A., Kornienko N.; ed. Sinelnikova-Murylyova S.G. and Trunina I. B.; In 3 volumes. Volume 1. Institute of Economy in Transition, Moscow: IET, 2008, 786 p.
- 2 Ospanov M.T. *Tax reform and harmonization of tax relations*, Saint Petersburg: Publishing house SPSUEF, 1997, 234 p.
- 3 Krasnitskiy V.A. *Tax administration organization (for example, the tax authorities of the Krasnodar Territory)*, PhD, Thesis: 08.00.10, Krasnodar, 2000, 236 p.
- 4 Peronko I.A. *Problems of improving the taxation in the Russian Federation and their solutions*, PhD, Thesis, Moscow, 2001, 354 p.
- 5 Arutyunov A.A. *Tax administration to ensure timely receipt of tax payments (on the materials of the Federal Tax Service of Russia for Moscow)*: PhD. Thesis: 08.00.10 Moscow, 2006, 173 p.
- 6 Chukhnina G.Y. *The mechanism and the subjects of the tax control in the Russian Federation*, PhD, Thesis: 08.00.10, Volgograd 2001.
- 7 Плясов К.К., Зейнелгабдин А.В., Ермакбаева В.З. *Taxes and taxation*, Almaty: RIC, 1995.
- 8 North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, trans. from English. A.N.Nesterenko; foreword. and scientific, ed. B.Z.Milnera, Moscow: Fund economic book «Elements», 1997.

Л.М. Сембиева¹, Г.Б. Алина², А.Т. Джумабекова²¹Евразийский государственный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана;²Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Астана
(E-mail: guljanalina@rambler.ru)

Развитие банковской индустрии Казахстана в условиях неопределенности и риска

В данной статье рассмотрены основные направления развития банковского сектора в условиях повышенного риска и неопределенности, как стратегического субъекта экономики. Приведены основные факторы, оказывающие влияние на реализацию стратегических задач отечественными банками в части неработающих кредитов и реализации мер по дедолларизации экономики. Изучены основные моменты Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 г. Уделено внимание целевым ориентирам банковского сектора в части трансформации сбережений в инвестиционные ресурсы и направления их на развитие экономики в целом.

Ключевые слова: банки, активы, депозиты, кредиты, капитал, риски, девальвация, рефинансирование, ссудный портфель, концепция, стратегия.

Сложившаяся ситуация на мировом рынке и переход Казахстана к новым реалиям и условиям требуют проведения структурных изменений в рамках новой экономической политики, принятой в стране. Несомненно, это создает серьезные вызовы, но в то же время предоставляет и новые возможности для дальнейшего развития и перехода отечественной экономики на новый уровень.

Как известно, на экономику Казахстана, в т.ч. и на банковский сектор, оказывают огромное влияние снижение объема производства и экспорта, мировых цен на нефть и металлы, девальвация курсов валют крупных мировых держав и национальной валюты, геополитические события на мировом рынке.

На сегодняшний день, структура отечественного банковского сектора претерпела некоторые изменения, что представлено в таблице 1.

Т а б л и ц а 1

Структура банковского сектора РК

Наименование	На 01.01. 2013 г.	На 01.01. 2014 г.	На 01.01. 2015 г.	На 01.01. 2016 г.
Количество БВУ, в т.ч.	38	38	38	35
– со 100-ным участием государства (АО «ЖССБ»)	1	1	1	1
– БВУ с иностранным участием	19	17	16	16
– дочерние БВУ	16	14	13	16
– количество филиалов БВУ	362	378	395	346

Примечание. Таблица составлена по источнику [1].

Как видим, к концу 2015 г. количество банков сократилось до 35. Это связано с слиянием таких банков, как АО «Альянс Банк», АО «Темирбанк» и АО «Forte Bank» в группу АО «Forte Bank», завершается процедура слияния АО «Казкоммерцбанк» с АО «БТА Банк». Кроме этого, АО «Народный банк Казахстана» приобрел АО «HSBC Банк Казахстана», который был переименован в дальнейшем в АО «Altyn Bank», в свою очередь АО «Евразийский банк» ведет работу по приобретению АО «Банк Позитив Казахстан», ранее принадлежащего турецким акционерам.

В связи с внедрением стандартов Базеля III повышаются требования к собственному капиталу отечественных банков, как к основному рычагу банковского управления и регулирования. Так, к 2019 г. планируется увеличить сумму по минимальному собственному капиталу казахстанских банков до 100 млрд тенге. На сегодняшний день это требование выполняется только 7 банками, в этой связи в долгосрочной перспективе процедуры по слиянию и поглощению еще продолжатся. Банки с собственным капиталом, не превышающим 20 млрд тенге, вынуждены будут уйти с рынка, либо

сливаться с другими банками или преобразовываться в микрофинансовые организации. К тому же НБ РК намерен ввести лимиты на привлечение депозитов населения, привязав их уровень к размеру капитала банка, т.е. банки, уровень капитализации которых свыше 100 млрд тенге, будут иметь неограниченный доступ к депозитным ресурсам населения. В случае же, если капитал банка составляет:

- 30 млрд тенге, то ему будет разрешено привлекать депозиты на сумму от 30 до 50 млрд тенге;
- 50 млрд тенге — банк сможет рассчитывать на вклады от 50 до 75 млрд тенге;
- 75 млрд тенге, то лимит на привлечение составит от 75 до 100 млрд тенге [2].

Таким образом, по мнению аналитиков, к 2020 г. на рынке Казахстана останется 15–20 крупных банков второго уровня.

На сегодняшний день около 59% совокупных активов казахстанского банковского сектора приходится на 5 крупнейших БУ, соответственно основная часть филиальной и банкоматной сети находится в их распоряжении (рис.).

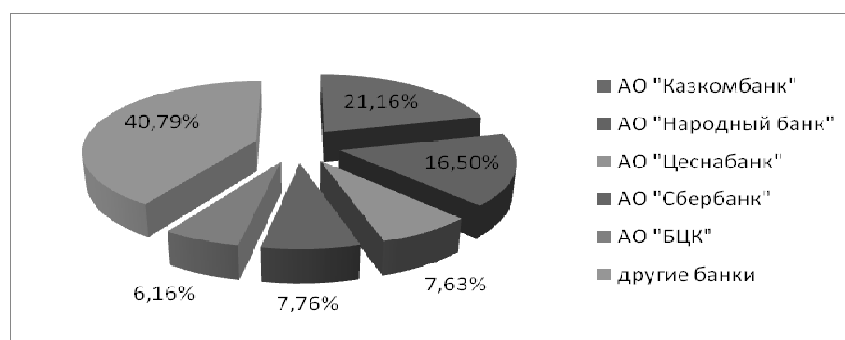

Рисунок. Доля банков по размеру активов на декабрь 2015 г.

Несмотря на замедление роста отечественной экономики, банковский сектор развивался достаточно динамично, и за 11 месяцев 2015 г. активы выросли на 24,1 %, или 4,4 трлн тенге (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Структура совокупных активов банковского сектора РК

Наименование	млрд тенге				Изменения: 01.12.15 к 01.01.15 гг.
	На 01.01. 2013 г.	На 01.01. 2014 г.	На 01.01. 2015 г.	На 01.12. 2015 г.	
Наличные деньги, аффинированные драгметаллы и корреспондентские счета	1 479,3	1 953,6	2 446,7	3 965,7	62,1%
Вклады, размещенные в других банках	520,2	465,0	382,3	585,1	53,1%
Ценные бумаги	1 890,3	1 916,6	2 075,4	49,3	-97,6%
Банковские займы и операции «обратное РЕПО»	11 623,0	13 348,2	14 184,4	15 053,1	6,1%
Инвестиции в капитал	325,7	351,7	486,9	406,7	-16,5%
Прочие активы	2 220,3	2 623,8	2 794,0	4 792,8	71,5%
Всего активов (без учета резервов)	18 058,8	20 659,0	22 369,7	24 852,7	11,1%
Резервы (провизии) в соответствии с требованиями международных стандартов финансовой отчетности	- 4 188,4	- 5 197,3	- 4 130,7	-2219,2	- 46,3%
Всего активов	13 870,3	15 461,7	18 239,0	22 633,5	24,1%

Примечание. Таблица составлена по источнику [1].

В структуре активов наибольшую долю (60,6 %) занимает ссудный портфель в сумме 15 053,1 млрд тенге (на начало 2015 г. — 14 184,4 млрд тенге), увеличение с начала 2015 г. составило 6,1% (табл. 3).

Структура ссудного портфеля банковского сектора РК

млрд тенге

Наименование	На 01.01. 2013 г.	На 01.01. 2014 г.	На 01.01. 2015 г.	На 01.12. 2015 г.	Изменения: 01.12.15 к 01.01.15 гг.
Займы банкам и организациям, осуществляющим отдельные виды банковских операций	148,2	121,1	102,1	56,2	-45,0%
Займы юридическим лицам	7 050,9	7 472,9	7 016,2	7 029,0	0,2%
Займы физическим лицам, в т.ч.	2 530,4	3 297,1	3 707,9	3 892,8	5,0%
На строительство и покупку жилья, в т.ч.	934,7	988,6	1 004,3	1 116,5	11,2%
ипотечные жилищные займы	832,6	891,6	935,0	1 047,2	12,0%
Потребительские займы	1 446,3	2 241,1	2 639,9	2 643,8	0,1%
Прочие займы	149,4	67,4	63,7	132,5	108,0%
Займы субъектам малого и среднего предпринимательства (резиденты РК)	1 870,7	2 342,2	3 248,1	3 997,9	23,1%
Операции «Обратное РЕПО»	57,7	114,8	109,9	77,2	-29,8%
Всего:	11 657,9	13 347,2	14 184,4	15 053,1	6,1%

Примечание. Таблица составлена по источнику [1].

Как видно из таблицы, объем выданных ипотечных жилищных займов вырос на 12% и составил 1047,2 млрд тенге. По данным НБ РК на начало 2016 г. в рамках государственной программы рефинансирования ипотечных займов БВУ было рефинансировано 6759 займов на 33,7 млрд тенге (табл. 4).

Данные по рефинансированию ипотечных займов БВУ на начало 2016 г.

млрд тенге

№	Наименование БВУ	Кол-во заявок	Сумма
1	АО «Казкоммерцбанк»	1823	8,1
2	АО «ForteBank»	1553	8,0
3	АО «Народный банк»	1551	7,7
4	АО «АТФ Банк»	818	4,9
5	АО «БЦК»	627	3,3
6	АО «Kaspi Bank»	114	0,5
7	АО «Цеснабанк»	94	0,5
8	АО «Евразийским банк»	71	0,3
9	АО «Нурбанк»	108	0,3
	Всего:	6759	33,7

Примечание. Таблица составлена по данным [2].

В общем была подана 15371 заявка на общую сумму 103,3 млрд тенге, из них одобрено 9810 заявок на 57,8 млрд тенге. Согласно данной программе государством выделено 130 млрд тенге и рефинансированию подлежат ипотечные займы (жилищные), выданные в период с 2004 по 2009 гг., по которым залогом выступает единственное жилье заемщика. Вместе с тем данные займы будут рефинансированы по ставке вознаграждения не более 3% годовых, а также предусматривается конвертация валютных займов в тенге и увеличение срока займа до 20 лет. В целях снижения долговой нагрузки социально уязвимых слоев населения уполномоченным органом были разработаны четыре основных направления программы рефинансирования ипотеки:

- выделение дополнительного фондирования БВУ для рефинансирования проблемных ипотечных заемщиков;
- создание фонда жилья, позволяющего решить проблемы ипотечного кредитования;
- освобождение банков от уплаты индивидуального подоходного налога (ИПН) физических лиц;
- изменения в области защиты прав потребителей.

Для реализации некоторых пунктов Министерством национальной экономики было внесено некоторое изменение в Налоговый кодекс. Так, в расчет долговой нагрузки заемщика берется только основной долг (без вознаграждения и пени, которые выплачиваются банку). Таким образом, ожидается снижение заемщикам долговой нагрузки от 30% до 70% [3].

Также следует отметить, что Главой государства подписан 24.11. 2015 г. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам неработающих кредитов и активов банков второго уровня, оказания финансовых услуг и деятельности финансовых организаций и Национального банка РК», направленный на реализацию Плана Нации — 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ и на осуществление защиты прав заемщиков, обеспечение стабильности финансовой системы, развитие исламского финансирования. В соответствии с данным законом банки второго уровня не должны взимать с заемщиков комиссии за ведение ссудных счетов, в случае его нарушения потребитель финансовых услуг может обратиться в Национальный банк за защитой своих интересов, в свою очередь уполномоченный орган может применить санкции в отношении данного банка. Также в целях защиты прав потребителей запрещена выдача ипотечных кредитов в иностранной валюте физическим лицам, не имеющим валютных доходов в течение шести месяцев до обращения за займом. Вместе с тем предусматривается право заемщика в первую очередь на погашение просроченного основного долга, введен также запрет на требование с заемщика вознаграждения и неустойки после 180 дней просрочки по ипотеке. Закон также предусматривает ограничение по предельному размеру штрафов по кредитам в банках второго уровня. Кроме того, вводится запрет на удержание задолженности с банковских счетов заемщиков более 50 % от сумм, поступающих на банковские счета [4].

Таким образом, для решения проблем неплатежеспособных заемщиков и предоставления социальных гарантий в области кредитования были внесены изменения в 8 кодексов и 37 казахстанских законов.

В последние годы банками проводится активная работа по снижению уровня проблемных займов, следствием которой являются следующие результаты (табл. 5).

Т а б л и ц а 5

Качество ссудного портфеля банковского сектора

Наименование	млрд тенге				
	на 01.01. 2013 г.	на 01.01. 2014 г.	на 01.01. 2015 г.	на 01.12. 2015 г.	Прирост 01.12.15 к 01.01.15 гг.
Банковские займы, в т.ч.:	11 657,9	13 348,2	14 184,4	15 053,1	6,1%
Стандартные займы	7 796,6	8 745,9	10 259,2	12 584,1	22,6%
Сомнительные займы, в т.ч.	388,1	444,1	585,0	1046,7	78,9%
– Займы с просроченной задолженностью от 1 до 30 дней	211,0	209,9	357,2	627,1	75,6%
– Займы с просроченной задолженностью от 31 до 60 дней	128,7	91,5	158,4	249,4	57,4%
– Займы с просроченной задолженностью от 61 до 90 дней	48,4	142,7	69,4	170,2	145,3%
Безнадежные займы	3 473,2	4 158,2	3 340,2	1 422,3	- 57,4%

Примечание. Таблица составлена по источнику [1].

Как видно из данной таблицы, NPL — неработающие займы (с просроченной задолженностью свыше 90 дней) на начало декабря 2015 г. составили 1422,3 млрд тенге, или 9,4% от ссудного портфеля (на начало 2015 г. составляли 340,2 млрд. тенге, или 23,5% ссудного портфеля). Состояние

качества ссудного портфеля улучшилось, вместе с тем в последние годы БВУ исчерпали возможности использования «классических» инструментов улучшения качества активов, таких как проведение реструктуризации задолженности. В этой связи для решения проблемы низкого качества активов были применены некоторые механизмы «очистки» баланса банков. Так, снижение доли проблемных займов на отчетный период в основном связано с их продажей коллекторским компаниям, списанием безнадежной задолженности, пролонгацией общего срока кредита, изменением графика платежей, рефинансированием долга. Банки продают проблемные кредиты за 10–30% от номинальной стоимости либо работают по проблемным заемщикам за определенный процент комиссии. Однако в рамках Налогового кодекса в случае продажи коллекторским компаниям проблемных займов банки должны уплачивать корпоративный подоходный налог. Ввиду того, что продавать с дисконтом в убыток и к тому же оплачивать налоги для банков не совсем выгодно, они стараются отражать данные займы по классификации, либо списать их на забалансовые счета. Для активизации работы банков по улучшению качества кредитных портфелей с начала 2016 г. в виде пруденциального норматива был введен обязательный для банков максимальный лимит неработающих займов на уровне 10 %. Как видим, несмотря на принятые меры, на сегодняшний день качество активов остается основным риском для банковского сектора.

Вместе с тем в условиях нестабильности экономики в стране доходность банковского сектора на декабрь 2015 г. оценивается в 210,8 млрд тенге, из 35 банков 32 получили прибыль. В пятерку прибыльных вошли следующие банки: АО «Народный банк Казахстана», АО «Ситибанк Казахстан», АО «Цеснабанк», АО «Kaspi Bank» и АО «Forte Bank».

Одним из дополнительных источников внутреннего фондирования БВУ РК является проводимая акция по амнистии капитала, которая продлена до 31 декабря 2016 г. По некоторым данным Национального банка РК БВУ на конец 2015 г. открыто для проведения легализации денег 181 сберегательных счетов на общую сумму 83,9 млрд тенге, из них снято 33,3 млрд тенге, с уплатой в бюджет 3,1 млрд тенге сбора за легализацию денег. В целом на сегодняшний день в экономику республики инвестировано 42,1 млрд тенге [3].

Как видим, на сегодняшний день как такового существенного ухудшения основных финансовых показателей банковского сектора не наблюдается, хотя в условиях замедления экономического роста, вызванного падением цен на нефть, объемов производства промышленности, снижения ликвидности, обесценения тенге, повышения уровня инфляции уже намечается тенденция по снижению данных параметров.

В части ресурсной базы банковского сектора следует отметить, что почти 70% депозитов состоят из вкладов в иностранной валюте, вследствие чего на рынке наблюдается дефицит тенговой ликвидности (табл. 6). Вместе с тем выдача БВУ кредитов в иностранной валюте ограничена, что вызывает осложнения в деятельности банковского сектора в сегодняшней ситуации. Одним из мер поддержания уровня национальной валюты и привлечения вкладов в тенге — с начала февраля 2016 г. процентные ставки по депозитам в тенге будут повышены с 10% до 14%, а в иностранной валюте снижены с 3% до 2%.

Т а б л и ц а 6

Структура вкладов банковского сектора РК

млрд тенге

Наименование	На 01.01.2014 г.		На 01.01.2015 г.		На 01.12. 2015 г.		Доля, в % от всего
	всего	в т. ч. в ин. валюте	всего	в т. ч. в ин. валюте	всего	в т. ч. в ин. валюте	
Всего вкладов клиентов, в т.ч.:	9 844,9	3 664,8	11351,0	6 557,8	14 954,8	10081,7	67,4%
Вклады юридических лиц	5 895,5	1 927,4	6 908,6	3 562,6	8 632,0	5 148,9	59,6%
Вклады физических лиц	3 949,4	1 737,4	4 442,5	2 995,2	6 322,8	4 932,8	78,0%

Примечание. Таблица составлена по источнику [1].

Как видно из данной таблицы, вклады клиентов в иностранной валюте на 1 января 2014 г. составили 3664,8 млрд тенге, увеличившись за рассматриваемый период на 992,9 млрд тенге, или на 37,2%. На начало 2015 г. доля вкладов в иностранной валюте составила 57,8% достигнув 6557,8 млрд

тенге, на декабрь месяц 2015 г. их доля в иностранной валюте увеличилась до 67,4% что составило 10081,7 млрд тенге.

В свою очередь, на начало 2014 г. вклады юридических лиц составили 5895,5 млрд тенге, увеличившись по сравнению с прошлым годом на 777,7 млрд тенге, или на 15,2%. На начало 2015 г. сумма увеличилась до 6908,6 млрд тенге, или 60,9%, вкладов клиентов. На декабрь 2015 г. рост составил 24,9%, доля вкладов юридических лиц в иностранной валюте увеличилась с 51,6% на начало года до 59,6% на отчетную дату.

Вклады физических лиц на начало 2014 г. увеличились на 534,3 млрд тенге, или на 15,6%, что составило 3949,4 млрд тенге. На начало 2015 г. сумма составила 4442,5 млрд тенге, или 39,1% вкладов клиентов, доля вкладов физических лиц в иностранной валюте в конце года увеличилась с 67,4% до 78,0%.

Как видим, тенговые депозиты снизились до 5 триллионов тенге, а в иностранной валюте выросли до 70%, достигнув почти 11 триллионов, что подтверждает падение степени доверия к национальной валюте со стороны экономических субъектов. Все это приводит к дороговизне и волатильности ресурсной базы банков и ограничению возможности для долгосрочного кредитования банками экономики и населения, особенно в части кредитования в национальной валюте, являющегося востребованным на данный период.

Вместе с тем происходящие систематические кризисы подтолкнули центральные банки, и правительства стран к принятию необходимых мер в целях стабилизации банковских систем. Национальный банк РК также ужесточил требования к банкам, разработал совместно с Правительством антикризисные программы, к одной из которых относится План мероприятий по снижению уровня долларизации экономики Казахстана на 2015–2016 гг., который включает следующие основные стратегические направления [5]:

- 1) обеспечение макроэкономической стабильности на отечественном рынке;
- 2) развитие безналичных платежей и сокращение объемов оборотов теневого бизнеса;
- 3) обеспечение преобладания национальной валюты над иностранной.

В рамках первого направления предусмотрены меры по диверсификации экономики и повышению казахстанского содержания в производимых товарах, работах и услугах. По второму направлению разработаны меры по развитию безналичных платежей, а в рамках последнего направления был увеличен размер суммы гарантирования по депозитам населения в национальной валюте с 5 млн до 10 млн тенге, снижены ставки вознаграждения по депозитам населения в иностранной валюте до 3 % годовых, с начала февраля 2016 г. — до 2 %, и наоборот, в национальной валюте повышены до 10 % и с начала февраля 2016 г. — до 14 %, а также рассмотрены некоторые меры по оздоровлению банковского сектора.

В этот переломный момент в целях обеспечения устойчивости финансового сектора и его готовности к возможным негативным воздействиям была разработана Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 г. Основная цель данной программы — создание и поддержание конкурентоспособного финансового сектора и повышение его эффективности в перераспределении ресурсов в экономике на базе лучших международных стандартов, включая стандарты Организации экономического сотрудничества и развития [6].

Для достижения поставленной цели предусматривается реализация следующих задач:

- 1) снижение расходов государства на поддержание устойчивости финансовой системы в случае возникновения потенциальных угроз;
- 2) обеспечение эффективности финансового сектора в условиях экономической интеграции и глобализации;
- 3) улучшение инфраструктуры и создание необходимых условий для дальнейшего развития финансовой системы;
- 4) расширение ресурсной базы финансового сектора, в том числе за счет финансовых продуктов, отвечающих потребностям экономики;
- 5) улучшение ситуации на банковском рынке и снижение кредитных рисков в экономике.

В рамках данной Концепции разработаны мероприятия в части дальнейшего развития банковского сектора и решения существующих проблем касательно повышенного уровня неработающих займов и дефицита «длинных» денежных ресурсов, оказывающих негативное воздействие на активизацию кредитной деятельности банков. Вместе с тем планируется к 2020 г. достижение следующих целевых ориентиров: активы банков должны составлять не менее 80 %

от ненефтяного ВВП, в свою очередь ссудный портфель — не менее 60 % от ненефтяного ВВП, что способствует их активизации в финансировании экономики. Достижение данных параметров даст возможность ограничить массовую экспансию зарубежных банков на отечественный рынок и способствовать устойчивости и конкурентоспособности казахстанской финансово-банковской системы на рынке.

Концепция развития финансового сектора Казахстана способна стимулировать эффективную деятельность банковского сектора в части развития рыночной инфраструктуры, совершенствования системы оценки рисков, механизма рефинансирования, межбанковского перетока ресурсов, внедрения передовых информационных технологий, диверсификации активов за счет кредитования малого и среднего бизнеса и позволит БВУ на данном этапе перейти на новый виток развития.

Список литературы

- 1 Текущее состояние банковского сектора. — [ЭР]. Режим доступа: www.afn.kz/.
- 2 Официальный сайт Национального банка РК // www.nazionalbank.kz/
- 3 Налоговый Кодекс РК от 10.12.2008 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.01.2016 г.). — [ЭР]. Режим доступа: www.online.zakon.kz
- 4 Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам неработающих кредитов и активов банков второго уровня, оказания финансовых услуг и деятельности финансовых организаций и Национального банка РК». — № 422- V от 24.11. 2015 г. — [ЭР]. Режим доступа: www.online.zakon.kz
- 5 План мероприятий по снижению уровня долларизации экономики Казахстана на 2015–2016 годы // Заседание Правительства РК (протокол № 9 от 17 февраля 2015 г.). — [ЭР]. Режим доступа: www.zakon.kz/
- 6 Постановление Правительства РК № 954 от 27 августа 2014 г. «Об утверждении Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года». — [ЭР]. Режим доступа: www.kodeksy-kz.com/

Л.М. Сембиева, Г.Б. Алина, А.Т. Джумабекова

Қазақстанның банктік құралдарының белгісіздік және тәуекел жағдайларда дамуы

Мақалада тәуекелі жоғары және анықсыз кезеңінде банк секторының экономикалық стратегиялық субъект ретінде негізгі даму бағыттары анықталған. Экономиканы долларизациялау мен жұмыс істемейтін несиелер бойынша отандық банктерге стратегиялық міндеттері атқаруға әсерін тигізетін негізгі факторлар келтірілген. 2030 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының қаржы секторының дамыту концепциясының негізгі жақтары, банк секторының жалпы бағыттары, оның ішінде инвестициялық ресурстарға жиналымдарды өзгертіп түрлендіру мен оларды экономиканы дамытуға бағытталуы қарастырылған.

L.M. Sembiyeva, G.B. Alina, A.T. Jumabekova

Development of the banking industry in Kazakhstan in conditions of uncertainty and risk

The article describes the basic directions of development of the banking sector under conditions of increased risk and uncertainty as a strategic subject of the economy. There are have been discussed the main factors that influence in the implementation of the strategic objectives of the domestic banks to non-performing loans and the implementation of measures to de-dollarization of the economy. The highlights of the Concept of development of the financial sector of Kazakhstan till 2030 has been studied, namely, the banking sector' targets as a part of the transformation of savings into investment resources and direct them to the development of the economy.

References

- 1 The current state of the banking sector, [ER]. Access mode: website //www.afn.kz/.
- 2 The official website of the National Bank of Kazakhstan, [ER]. Access mode: www. nazionalbank.kz/
- 3 Tax Code of the Republic of Kazakhstan dated 10.12.2008 (with amendments and additions), [ER]. Access mode: www.online.zakon.kz
- 4 Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on non-performing loans and assets of second-tier banks, financial services and the activities of financial institutions and the National Bank of Kazakhstan», 422, V from 24.11. 2015, [ER]. Access mode: www.online.zakon.kz
- 5 The action plan to reduce the level of dollarization of the economy of Kazakhstan for 2015–2016 // Session of the Government of Kazakhstan (Minutes № 9 of February 17, 2015), [ER]. Access mode: www. zakon.kz/
- 6 Government Resolution № 954 of 27 August 2014 «On approval of the Concept of development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan till 2030», [ER]. Access mode: www. kodeksy-kz.com/

А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов

*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
(E-mail: amir_sembekov@mail.ru)*

Инвестиционные ресурсы страхового рынка стран Евразийского экономического союза

В статье рассмотрены проблемы формирования инвестиционных ресурсов, потенциал и динамика активов страховых рынков стран Евразийского экономического союза. Авторами проведен анализ инвестиционных портфелей каждой страны Союза за исследуемый период. Предложены меры по повышению конкурентоспособности инвестиционного рынка страховой системы Казахстана. Показаны инвестиционная деятельность в едином страховом пространстве, поддержка конкурентоспособности финансовых инструментов инвестирования.

Ключевые слова: ЕАЭС, инвестиционные ресурсы, инвестиционный портфель, чистая прибыль, гармонизация, либерализация.

Создание общего страхового (перестраховочного) рынка представляет собой важный этап в развитии финансовой интеграции на общем пространстве Евразийского экономического союза. Ввиду этого необходимо сформировать единую систему страхового пространства, обеспечивающую устойчивое развитие экономики государств-членов Союза, гарантирующую финансовую стабильность и защищающую от рисков потребителей страховых услуг. В связи с этим Евразийская экономическая Комиссия совместно с национальными регуляторами разработала План гармонизации законодательства в финансовой сфере, который направлен на создание условий на финансовых рынках, частью которых является и страховой рынок, с целью обеспечения свободного движения капитала.

Следовательно, в настоящее время страховые организации стран Евразийского экономического союза, аккумулируя временно свободные от обязательства финансовые средства, имеют возможность инвестировать не только в инфраструктурные инвестиционные проекты и в базовые отрасли экономики своей страны, но и в финансовые инструменты других государств-членов Союза. Тем самым у страховых организаций стран ЕАЭС расширился спектр возможностей в инвестиционной деятельности, которые, в свою очередь, могут обеспечивать достаточно высокую доходность и служить источником гарантированных прибылей. Для этого формируемый инвестиционный портфель страховых компаний необходимо обеспечить положительным темпом роста инвестиционного дохода и высокой ликвидностью в текущем периоде и долгосрочной перспективе, минимизируя инвестиционные риски. Вид формируемого инвестиционного портфеля зависит от разработанной инвестиционной политики страховой компании и выбранной позиции при принятии решений по выбору ценных бумаг, исходя из оценки соотношений риска и доходности [1; 141–143].

При рассмотрении возможностей использования средств страховых организаций в качестве инвестиционных ресурсов важно, прежде всего, анализировать структуру мобилизуемых ими на эти цели средств с точки зрения требований к объектам инвестирования. К инвестиционным ресурсам страховых организаций относятся их собственные и привлеченные средства, которые могут использоваться на дальнейшее развитие организаций и служат гарантией их устойчивости и способности выполнять свои обязательства. Доля собственного капитала страховых организаций стран ЕАЭС за исследуемый период имеет тенденцию к росту (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Динамика активов страховых рынков ЕАЭС

млн долларов США					
Страны ЕАЭС	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
1	2	3	4	5	6
Активы					
Армения	84	95	122	104	86
Беларусь	762,4	1 447,2	1 616,5	1 680,8	1 199,3
Казахстан	2 635,6	2 983,7	3 473,3	3 959,1	4 495,5

1	2	3	4	5	6
Кыргызстан	22,6	29	33,8	49,4	50,2
Россия	25 949,6	27 167	41 345,3	39 862,2	26 636,5
Страховые резервы					
Армения	0,7	0,8	1,9	1,8	1,7
Беларусь	375,2	320,9	529,4	697,8	586,2
Казахстан	869,3	1 173,8	1 595	1 927,6	2 052,5
Кыргызстан	2,1	2,4	2,9	3,2	3,0
Россия	16 390,7	18 043,8	22 961,5	23 243,4	15 955,9
Собственный капитал					
Армения	37	35	39	38	35
Беларусь	584,3	1 302,3	1 329,4	1 181,5	851,5
Казахстан	1 571,6	1 615,9	1 687,8	1 853,3	2 212,4
Кыргызстан	18	23,4	28,5	28,2	42,8
Россия	9 934,6	10 965,8	11 427,5	10 035,5	7 034,9

Примечание. Составлено по данным структурного подразделения ЕЭК Департамента статистики за ряд лет.

По данным Департамента статистики ЕЭК наблюдается рост концентрации резервов и активов страховых организаций стран ЕАЭС. По сравнению с 2011 г. рост к 2015 г. увеличился почти в 2 раза. Размер собственного капитала — это второй по значимости инвестиционный источник страховых организаций (после страховых резервов). На казахстанском страховом рынке в результате проводимой поэтапной капитализации страховых организаций в соответствии с требованиями международных стандартов размер совокупного собственного капитала по сравнению с 2011 г. вырос к 2016 г. почти в 2 раза [2].

Таким образом, наметившаяся на страховом рынке ЕАЭС тенденция увеличения сборов страховых премий и объемов страховых технических резервов, формируемых на их основе, повышения размеров собственного капитала оказывает существенное влияние на активность инвестиционной деятельности страховых организаций. Инвестиционная деятельность страховщиков осуществляется на общеизвестных условиях диверсификации, возвратности, прибыльности, ликвидности.

Т а б л и ц а 2

Структура инвестиционного портфеля страховых организаций стран ЕАЭС

Финансовые инструменты	в %				
	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
1	2	3	4	5	6
Армения					
Деньги и денежные эквиваленты	1,03	0,98	0,8	0,5	0,2
Вклады в коммерческих банках	78,2	64,32	58,6	58,8	64,9
Государственные ценные бумаги	11,2	16,5	14,1	16,8	28,1
Акции и другие формы участия в капитале	1,97	1,7	1,2	0,9	6,8
Беларусь					
Деньги и денежные эквиваленты	0,03	0,006	0,005	0,01	0,01
Вклады в коммерческих банках	42,5	14,8	18,095	19,6	20,7
Государственные ценные бумаги	0,97	34,2	31,8	32,79	32,09
Акции и другие виды участия в капитале	56,5	50,994	50,1	47,6	47,2
Казахстан					
Деньги и денежные эквиваленты	13,4	6,1	8,2	6,6	9,6
Вклады в коммерческих банках	50,5	53,2	53,5	56,4	59,6
Государственные ценные бумаги	26,9	31,5	29,6	31,6	26,1
Акции и другие формы участия в капитале	9,2	9,2	8,7	5,4	4,7
Кыргызстан					
Деньги и денежные эквиваленты	-	11,7	3,6	8,7	3,9
Вклады в коммерческих банках	-	35,5	81,4	74,8	76,2
Государственные ценные бумаги	-	3,8	10,9	11,9	14,8
Акции и другие формы участия в капитале	-	49,0	4,1	4,6	5,1

1	2	3	4	5	6
Россия					
Деньги и денежные эквиваленты	22,7	22,3	22,0	25,9	21,8
Вклады в коммерческих банках	44,8	42,4	47,5	44,2	46,8
Государственные ценные бумаги	12,2	14,8	19,4	10,7	13,9
Акции и другие формы участия в капитале	20,3	20,5	11,1	19,2	17,5

Примечание. Составлено по данным центральных и национальных банков стран ЕАЭС за ряд лет.

Из таблицы видно, что в основном в структуре инвестиционного портфеля страховых организаций исследуемых стран преобладают три основных направления вложений:

- 1) государственные финансовые инструменты;
- 2) корпоративные ценные бумаги отечественных эмитентов;
- 3) депозитные счета в банках.

Таким образом, можно заметить, что инвестиционная деятельность страховых организаций исследуемых стран имеет положительную динамику, но ограниченность в инструментах инвестирования. Увеличивается их инвестиционный потенциал, расширяются возможности инвестирования средств в ценные бумаги и в основные финансовые инструменты. Немаловажным является и то, что страховые компании начали понимать, что инвестиционная деятельность может дать не меньший, если не больший, доход, чем операции по прямому страхованию, поэтому значительно продуманнее стали строить свою инвестиционную политику. В связи с этим можно сказать, что эффективность деятельности страховых организаций характеризуется показателями финансовых результатов прибылью страхового сектора стран ЕАЭС. Величина прибыли, как конечного финансового результата страховых организаций, зависит от многих факторов, существенное влияние оказывают результаты от инвестиционной деятельности. Прибыль от инвестиций служит в качестве финансового источника увеличения собственного капитала и развития страхового дела [3; 68–71].

Т а б л и ц а 3

**Эффективность деятельности страхового сектора стран
Евразийского экономического союза**

млн долларов США					
Показатели	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.
Армения					
Страховые премии	48	64	74	64	63
Страховые выплаты	20	34	46	37	36
Чистая прибыль	4,5	1,9	1,8	3,8	5,2
Беларусь					
Страховые премии	422	518	741	708	513
Страховые выплаты	239	247	308	320	296,1
Чистая прибыль	96,4	83,3	131,4	104,7	94
Казахстан					
Страховые премии	1 197	1 418	1 664	1 319	1 569,5
Страховые выплаты	294	457	342	348	365,9
Чистая прибыль	234,5	217,2	194,5	280,8	949,9
Кыргызстан					
Страховые премии	15	18	20	16	17
Страховые выплаты	1,3	1,1	1,9	2,1	1,1
Чистая прибыль	1,5	1,6	1,8	3,8	3,7
Россия					
Страховые премии	22 825	26 118	28 513	26 025	16 765
Страховые выплаты	10 453	11 921	12 852	12 474	8 338
Чистая прибыль	1 224,9	1 547,6	1 503,9	1 696,4	1 567

Примечание. Составлено по данным: Национальной статистической службы РА, Национального статистического комитета РБ, Комитета по статистике при Министерстве национальной экономики РК Национального статистического комитета КР, Федеральной службы государственной статистики РФ за ряд лет.

В целом за исследуемый период чистая прибыль страхового сектора стран ЕАЭС показывает положительную динамику, где можно отметить прибыль казахстанского страхового сектора. Здесь чистая прибыль к 2016 г. составила 506,4 млн долларов США, что больше в 2 раза по сравнению с 2011 г. Инвестиционный доход превысил 471,4 млн долларов США, увеличившись почти в 5 раз за счет размещения страховых резервов в активы в иностранной валюте [4].

Таким образом, в целях перспективного развития национального страхового рынка в рамках интеграционных процессов ЕАЭС разработан и поэтапно реализуется проект о создании единого страхового пространства, который прежде всего обращает внимание на количественные и качественные показатели рынков ЕАЭС. В рамках интеграционного процесса в 2013 г. осуществлено заключение двух базовых соглашений: Соглашения о требованиях к осуществлению деятельности на финансовых рынках в сфере требований и условий выдачи лицензии на осуществление финансовых услуг и Соглашения об обмене информацией, в том числе конфиденциальной, государствами-участниками. Общий финансовый и страховой рынок будет характеризоваться следующими критериями:

- гармонизированные требования к регулированию и надзору в сфере финансовых рынков государств-членов;
- взаимное признание лицензий на территориях других государств-членов в банковском и страховом секторах, а также в секторе услуг на рынке ценных бумаг;
- осуществление деятельности по предоставлению финансовых услуг на всей территории союза без дополнительного учреждения в качестве юридического лица;
- административное сотрудничество между уполномоченными органами государств-членов, в том числе путем обмена информацией [5; 168–176].

На долгосрочной перспективе для привлечения инвесторов в национальный страховой рынок рассматриваются вопросы повышения эффективности инвестиционной страховой деятельности, с возможностью расширения спектра размещения и обращения ценных бумаг эмитентов Сторон на территории ЕАЭС и гармонизации лицензионных требований, порядка осуществления надзора, в том числе в отношении порядка осуществления уполномоченными органами каждой из сторон надзора за деятельностью участников финансового рынка. В связи с этим, учитывая, что страховые компании ограничены в покупке негосударственных ценных бумаг и это лишает возможности приобретать высоколиквидные иностранные бумаги и снижает способность к качественной диверсификации портфеля, предлагается ряд мер в целях повышения конкурентоспособности инвестиционного рынка страховой системы Казахстана:

- в целях расширения инвестиционных возможностей страховых компаний произвести либерализацию требований к инвестированию активов, в том числе предусмотрена возможность приобретения иностранных финансовых инструментов компаниями по страхованию жизни с рейтингом финансовой надежности ниже суверенного рейтинга Республики Казахстан при обращении на международных рынках и наличии рыночных котировок по указанным финансовым инструментам;

- увеличение суммарного размещения: в ценные бумаги и деньги в одном юридическом лице, не являющемся банком второго уровня, и аффилированных лицах данного юридического лица; в ценные бумаги (с учетом операций обратное РЕПО) международной финансовой организации; суммарный размер инвестиций в паи одного инвестиционного фонда;

- цель разработки норм в размещении средств — расширение возможности инвестирования финансовых средств страховыми организациями от ограниченной сферы национальной экономики до пространства ЕАЭС;

- в связи с повышением капитализации и соответствия требованиям расчетов норматива платежеспособности казахстанских страховщиков необходимо поэтапное внедрение требования Solvency II;

- инвестиционная поддержка отдельных отраслей национальной экономики, которые в определенное время и в конкретных условиях наиболее всего нуждаются в инвестициях.

Преследуя эти цели при реализации единого рынка страховых услуг ЕАЭС, общий рынок позволит работать страховщикам по единым гармонизированным правилам для участников страхового рынка, что приведет к сокращению барьеров и ограничений, существующих сегодня на национальных рынках наших стран. Единый финансовый рынок даст заметный экономический эффект. Он по-

зволит осуществлять инвестиции в рамках общего рынка, получая от них максимальную отдачу, более широко распределять свои риски. Эффективное размещение страховщиками страховых резервов в инвестиционные активы должно стать мощной финансовой поддержкой развитию национальных экономик наших стран. В свою очередь, страховой рынок Казахстана выйдет на качественно новый уровень и получит возможности по привлечению источников инвестиционных ресурсов, что обеспечит устойчивое развитие на долгосрочную перспективу относительно текущего состояния страхового рынка, повысит конкурентоспособность страхового сектора и создаст оптимальные условия для качественного развития страхового рынка Республики Казахстан.

Список литературы

- 1 Самиев П.А. Структура и эффективность инвестиций страховщиков // Аудитор. — 2009. — № 10. — 294 с.
- 2 Сайт Евразийского экономического союза. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.eaeunion.org>
- 3 Сембеков А.К. Евразийский страховой рынок. Проблемы возможности. — Saarbrücken: Изд-во Palmarium Academic Publishing, Германия, 2015. — 97 с.
- 4 Сайт Международной ассоциации страховых надзоров. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.iaisweb.org>
- 5 Сембеков А.К. Формирование общего финансового рынка ЕАЭС // Вестн. современной науки. — Волгоград: Изд-во «Сфера», 2015. — № 8. — 196 с.

А.К. Сембеков, Е.Г. Будешов

Еуразия экономикалық одағы елдері сақтандыру нарығының инвестициялық ресурстары

Мақалада Еуразия экономикалық одағы елдерінің сақтандыру нарықтарының инвестициялық ресурстарын қалыптастыру мәселелері, қауымдастық елдері сақтандыру нарықтарының активтер динамикасы мен әлеуеті қарастырылған. Авторлар зерттеліп отырған кезең ішінде қауымдастықтағы әрбір елдің инвестициялық қоржынын талдаған. Бірыңғай сақтандыру кеністік жүйесіндегі инвестициялық қызметі көрсетіліп, қаржылық құралдарды инвестициялаудың бәсекеқабілеттілігін жетілдіру, Қазақстанның сақтандыру жүйесіндегі инвестициялық нарығының бәсекеқабілеттілігін арттыру бойынша шаралар ұсынылған.

A.K. Sembekov, E.G. Budeshov

Investment resources of the insurance market of the Eurasian Economic Union countries

Problems of formation of investment resources of the insurance markets of the countries of the Eurasian economic union, potential and dynamics of assets of the insurance markets of the union countries are considered, the analysis on investment portfolios of each country of the union for the studied period is carried also out in the article. Measures for increase of competitiveness of the investment market of insurance system of Kazakhstan, investment activity in uniform insurance space, support of competitiveness of financial instruments of investment are proposed.

References

- 1 Samiyev P.A. *Auditor*, 2009, 10, p. 294.
- 2 Website of the Eurasian economic union, [ER]. Access mode: <http://www.eaeunion.org>
- 3 Sembekov A.K. *The Eurasian insurance market Problems of opportunity*, Saarbrücken: Publishing house Palmarium Academic Publishing, Germany, 2015, p. 97.
- 4 Website of the International association of insurance supervisions, [ER]. Access mode: <http://www.iaisweb.org>
- 5 Sembekov A.K. *Messenger of modern science*, Volgograd: Publ. house «Sphera», 2015, 8, p. 196.

А.М. Кари

*Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана
(E-mail: anuar_kari@mail.ru)*

Государственный аудит финансовых ресурсов как управленческая функция

В статье проанализирован государственный аудит финансовых ресурсов как управленческая функция. Автором приведено обоснование руководящих принципов аудита на примере Лимской декларации. Доказано, что государственный аудит финансовых ресурсов делает акцент на достоверность, анализ и конструктивное разрешение проблем управления. Предложен переход к качественному государственному аудиту через изменение его объекта, предмета и руководящих ориентиров. Сформулированы теоретико-методологические и практические особенности государственного аудита управления финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: государственный финансовый аудит, управленческая функция, государственное управление, Лимская декларация руководящих принципов аудита, финансовые ресурсы.

В Республике Казахстан необходимость использования аудита государственных финансовых ресурсов актуальна в рамках совершенствования всего бюджетного процесса, следования концепции бюджетирования. Обусловленный развитием финансовой системы страны аудит способствует увеличению эффективности управления финансовыми ресурсами государства.

Управленческий характер государственного аудита финансовых ресурсов обусловлен тем, что аудит является функцией управления. Его содержание свидетельствует о действиях, которые можно отнести только к управленческому процессу, причем самостоятельному и структурированному. Рассмотрим их на примере Лимской декларации руководящих принципов аудита [1].

В декларации определено, что органы внешнего государственного финансового аудита при соблюдении законодательных актов имеют самостоятельность в следующем:

- 1) установление основных направлений по аудиту и экспертно-аналитической деятельности служащих, обеспечение финансово-экономического анализа расходования общественных средств и государственного имущества всеми участниками бюджетного процесса;
- 2) установление наиболее эффективной структуры государственного органа для реализации функций аудита-оценки эффективности расходования финансовых ресурсов;
- 3) разработка рекомендаций по совершенствованию всего бюджетного процесса, повышению качества деятельности объектов аудита;
- 4) внедрение штатного расписания, основывающегося на утверждённой структуре органов аудита и наличии финансового ресурса в бюджете региона;
- 5) составление планов аудиторских, экспертных и аналитических процедур, основывающихся на сравнительном анализе состояния объектов, расходующих государственные средства и использующих государственное имущество, тем целям и задачам, которые перед ними поставлены уполномоченными органами.

Генеральным сектором государственной экономики считается управление. Здесь образуются валовая добавленная стоимость и располагаемые доходы, происходят потребление и накопление капитала. Государственный сегмент, имея активы и занимаясь экономической деятельностью, проводит все необходимые операции: создание и потребление товаров, распределение полученных доходов, различные финансовые операции. Всё это — составная часть финансовой и экономической жизнедеятельности государства.

Разработаны специальные показатели, выявляющие масштабы участия государства в экономике. Среди них выделяется размер валовой добавленной стоимости, а также доходов, возникающих в процессе ее перераспределения. Если говорить о Казахстане, то в качестве примера можно привести деятельность Фонда национального благосостояния «Самрук-Казына», в структуре которого сосредоточено около 600 дочерних компаний и активы которого составляют 43% от ВВП страны [2].

Институт экономической политики выявил устойчивую зависимость среднегодовых темпов прироста ВВП на душу населения от масштабов государственного предпринимательства. Показате-

ли 99 стран мира за период с 1992 по 2012 гг. были сгруппированы в зависимости от удельного веса продукции государственных предприятий в ВВП и была выявлена закономерность: чем выше доля государственного участия, тем ниже показатель ВВП. Иными словами, масштабы государственного предпринимательства в среднесрочной и долгосрочной перспективе приводят к снижению ожидаемых темпов экономического развития страны [3].

Это обуславливает значение государственного аудита как механизма обратной связи в государственном управлении. По этому поводу Ш. А. Есимова пишет, что государственный аудит предоставляет обратную связь в управленческой модели, передавая полученные сведения для корректировки деятельности всей системы и её отдельных элементов, отвечающей поставленным задачам и целям [4].

Государственный аудит имеет значение и для нормального функционирования жизни общества, так как позволяет оказывать воздействие на экономическое развитие, а также на внедрение и реализацию стратегических целей, на инструменты, позволяющие их достигнуть. Государственный аудит играет важную роль в решении проблем обеспечения законности, в профилактике и борьбе с коррупцией, легализации денег, полученных незаконным путём, и др. Член Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета (далее — Счетный комитет) А.В. Горяинов отметил: «Счетному комитету, как высшему органу финансового контроля, отведена особая роль в общегосударственной системе противодействия коррупции. В пределах своих полномочий мы принимаем активное участие в борьбе с этим негативным явлением. Основное направление нашей деятельности охватывает расходование средств республиканского бюджета — сфера, в которой коррупция проявляется наиболее разрушительным образом» [5].

Переход к государственному аудиту через изменение объекта, предмета и руководящих ориентиров приведёт к глубоким изменениям в информационном аспекте. Внешний государственный финансовый контроль ограничивался сведениями о бюджете, его действительном исполнении с применением некоторого объёма источников информации. Сегодня актуально оперативное получение информации об имуществе, о фактах и способах его использования, о повышении либо снижении эффективности развития. Стало необходимым аналитическое исследование достижения целей при наиболее минимальных затратах, а также поиска путей достижения результатов при существующих финансовых ресурсах.

Подобный подход потребовал увеличения поступления необходимой информации в ходе государственного аудита. Стала требоваться подробная информация о функционировании государственного сегмента экономики, всей его структуры и всех объектов аудита.

Результатами проведения органами аудита своих функций являются:

- предоставление власти и обществу данных об уровне эффективности управления государством своими ресурсами;
- оценка финансового состояния как всей страны, так и отдельных её регионов;
- рекомендации (по сути, проекты управленческих решений или предпосылки к ним), которые послужат принятию обоснованных управленческих решений.

На фоне экономической глобализации и взаимосвязанности социальных и экономических аспектов (воздействие транснационального капитала, рост конкуренции на товарном рынке, нестабильность в финансовом секторе, появление более сложных социальных рисков и другое) необходимо активное применение возможностей конституционного принципа государственного аудита с точки зрения инструмента, повышающего значение государства в развитии всей экономики страны. На основе этого государственный аудит рассматривается как неразрывная часть общественной и экономической регуляции, обладающая свойством обратной связи.

Доктор экономических наук, профессор А.Б. Зейнельгабдин отмечает: «Эффективное управление экономикой, финансовыми ресурсами обеспечивается на основе системного анализа, обратной связи между элементами механизма управления, в частности, механизмами планирования, использования и контроля за экономическими явлениями. При этом контроль является одним из основных элементов управления экономикой» [6].

Эффективность, которая является руководящим ориентиром аудита, даёт возможность определять относительный эффект, результат соответствующего процесса, программы, проекта. В связи с этим государственный аудит может применяться на предварительном этапе, когда необходимо установить эффективность проекта или целевой программы, точность и реалистичность поставленных в них целей, формулировок. В процессе предварительного государственного аудита выявляются ответы на такие вопросы:

- 1) какие цели поставлены органом власти, ответственным за целевую программу или проект?
- 2) возможно ли достигнуть поставленных целей?
- 3) насколько чётко сформулированы запланированные результаты целевой программы или проекта?
- 4) устраивают ли такие результаты государство и общество?
- 5) насколько эффективны и целесообразны предлагаемые в целевой программе или проекте пути достижения целей?
- 6) верно ли рассчитаны сроки реализации программы или проекта?
- 7) правильно ли произведены расчеты стоимости целевой программы или проекта?

Выяснив ответы на все эти вопросы, можно сделать 2 важных вывода:

- 1) необходимы ли аудируемые программа или проект для какой-либо отдельной социально-экономической отрасли либо государства и общества в целом;
- 2) возможно ли реализовать исследуемые программу или проект на заявленных их разработчиками условиях (срок, средства и другие) [6].

Мы убеждены, что эти выводы необходимо делать до момента принятия программы или проекта. При этом выводы можно получить на основе комплексного анализа программы и проекта, в том числе и рассмотрев их в технологическом аспекте.

Необходимо отметить, что само по себе принятие государственными органами программы или проекта до проведения предварительного государственного аудита может снизить эффективность аудита, но не должно исключать его проведение. При определённых условиях предварительный государственный аудит программы или проекта можно провести сразу после их принятия. При этом необходимо обязательное представление результатов аудита тем государственным органам и должностным лицам, которые имеют полномочия на внесение изменений и дополнений в программу или проект.

Предварительный государственный аудит проводится в форме экспертной и аналитической деятельности посредством проведения соответствующих экспертно-аналитических мероприятий. Так, например, проект формирования бюджетов государственных внебюджетных фондов может проверяться и анализироваться на предмет обоснованности его показателей, наличия либо, наоборот, отсутствия методической базы, соответствия их Посланиям Президента и др.

Эффективно функционирующая система государственного аудита, принимающая меры по профилактике и установлению фактов нерационального расходования ресурсов, позволяет противостоять коррупции, легализации доходов, полученных незаконным путём, мошенничеству, иным противоправным действиям, содействует, таким образом, развитию общества и экономики. Важно, что государственный аудит — постоянно действующий фактор управления, не ограничивающийся одной лишь проверкой правильного исполнения управленческих решений. Государственный аудит и управление вообще — это явления, которые образуют взаимозависимую устойчивую систему. В ходе управления государственный аудит является элементом, соединяющим управленческие циклы.

Теоретически можно выделить прямые и косвенные способы повышения эффективности управления государственными ресурсами через осуществление функций аудита. Под прямыми способами понимается внедрение предложений аудиторских отчетов, а под косвенными — стимулирование более эффективного использования государственных средств (например, с помощью текущего аудита или предоставлением достоверной информации для ряда заинтересованных субъектов, в том числе законодателя).

Государственный аудит финансовых ресурсов должен представлять собой прозрачную, достоверную и полную проверку субъектов экономической деятельности, которая в обязательном порядке включает оценку эффективности расходования бюджета государства. Это косвенно способствует усилению контроля над бюджетным процессом, особенно в части распределения и доведения средств до потребителя.

Рассматривая государственный аудит с точки зрения функции управления, можно выявить его информационную и корректирующую сущность. Таким образом, аудит для субъекта управления становится универсальным источником информации об объекте управления.

Управленческая суть государственного аудита отражается и в его процессуальном аспекте (рис. 1).

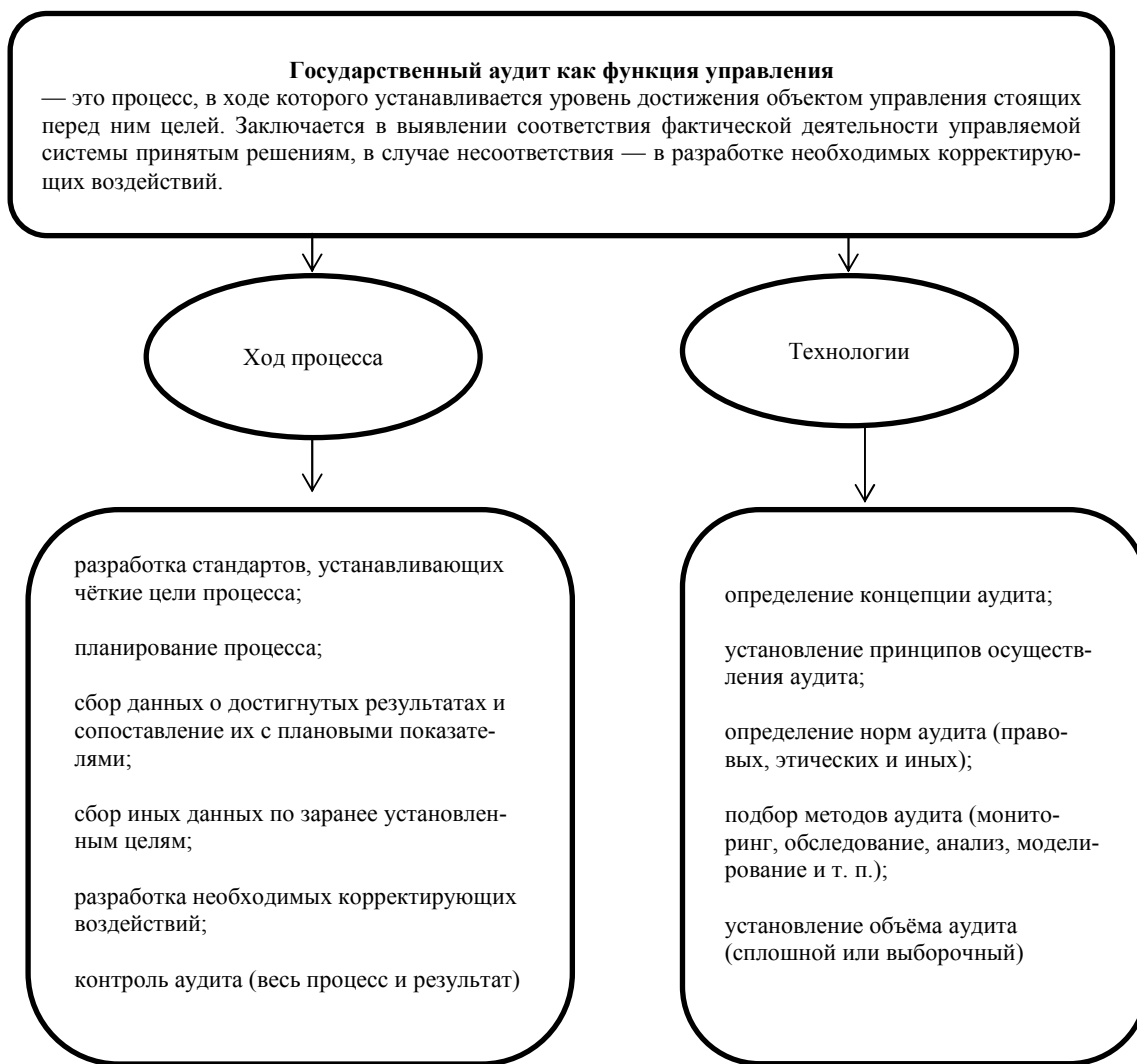

Рисунок 1. Процессуальный аспект аудита как управленческой функции
(составлено автором статьи)

Довольно важным является прогноз того, насколько существенным будет отклонение в деятельности проверяемого объекта от установленной нормы или плана (какие факторы этому могут способствовать, поиск конфликта интересов и т. п.). Это позволит заблаговременно, уже на начальных этапах управления, скорректировать работу. При этом нельзя приуменьшать значение анализа результатов, так как сравнение фактических показателей с запланированными (как метод последующего аудита) поможет в дальнейшем избежать допущенных ошибок.

Посредством прямой и обратной связи устанавливается постоянный дистанционный (удалённый) аудит всей системы управления, а также детальный аудит каждого отдельного элемента (процесса).

В случае выявления отклонений в функционировании системы полагается отправить полученную информацию вышестоящему должностному лицу, отвечающему за соответствующий сектор работы. Общая установка такова, что информацию следует отправлять тому лицу, которое сможет воздействовать на хозяйственную операцию для её корректировки. Это особенность именно государственного аудита, так как частный аудит предполагает предоставление информации только заказчику аудита.

Таким образом, государственный аудит выступает как процесс установления степени достижения объектом управления главных целей развития, которой определяется, насколько функционирование системы соответствует принятым управленческим решениям и что нужно сделать, чтобы уstra-

нить отклонения. Государственный аудит имеет в рассматриваемом качестве двойкий характер. Это и элемент каждой стадии управления, например, мониторинга, планирования, и самостоятельная функция управления. Если аудит не предлагает пути решения выявленных проблем, нет необходимости его проводить, так как в таком случае он вполне может быть заменен менее затратным независимым контролем.

Типичной для аудита задачей является оценка достигнутых результатов и сравнение их с запланированными. Уже с ранних этапов аудиторских мероприятий необходима оценка не отдельных элементов процесса, а итоговых либо промежуточных результатов. Для такого подхода требуется разработка критериев оценки в виде качественных и количественных показателей. Получение удовлетворительных результатов свидетельствует о малой вероятности возможных недостатков в деятельности объекта аудита. И наоборот: неудовлетворительные результаты сигнализируют о проблемах, для выявления причин которых изучаются уже конкретные элементы процессов. Например, могут быть выявлены следующие проблемы:

- 1) принятые меры не соответствуют назначению государственной программы;
- 2) расходование ресурсов выше установленных стандартов или расходов сходных направлений в других областях использования бюджетных средств;
- 3) несоответствие товаров и услуг утверждённым качественным и количественным показателям;
- 4) отсутствие обоснования расходов в крупном размере, которые влияют на бюджет того или иного уровня бюджетной системы и др.

Когда целью является оценка реализации государственной программы, аудиторы не имеют права исследовать её с точки зрения политических преимуществ или недостатков, так как это задача политиков.

Предметами аудита могут быть определённая государственная программа, вид расходов, общая для некоторого количества экономических субъектов сфера. В этом случае используется перекрёстный аудит, который может изучать вопросы, касающиеся многих субъектов экономической деятельности, например, вопросы эффективности использования трудовых ресурсов, обучения сотрудников, оплаты труда, экологической эффективности и т. п. Такой перекрёстный аудит позволяет взглянуть более широко на изучаемый вопрос и подготовить конкретные рекомендации для целой области государственного сектора. Для государственного аудита, в силу значимости и полиструктурности оцениваемых объектов, именно перекрёстный аудит является наиболее подходящим. Это обосновывает необходимость создания комиссий аудита, включающих субъектов, которые имеют профессиональную возможность определения того или иного показателя, установленного в программе аудита (программа составляется на этапе планирования).

Проведенное изучение зарубежного опыта показало, что государственный аудит финансовых ресурсов — это всегда процедура установления эффективности (с 60-х годов XX в.), при этом не экономической эффективности в узком смысле, а эффекта от деятельности по управлению финансовыми ресурсами. Поэтому в разных странах он и называется по-разному: аудит управления и аудит исполнения (Норвегия и Швеция), аудит выгоды (Канада и Великобритания), операционный аудит (США), аудит эффективности (Австралия) и др.

Распространено мнение, что аудит эффективности связан, в первую очередь, с сопоставимостью достигнутого результата и произведённых финансовых затрат. Но это определение экономической эффективности, которое применялось всегда, при любом экономическом анализе. Государственный финансовый аудит нового формата предполагает управленческую эффективность, поэтому экономическая эффективность является для него всего лишь исходными данными для разработки рекомендаций. В частности, в Оксфордском экономическом словаре [7] управленческая эффективность определена «результат управленческих решений, ожидаемый или превосходящий ожидания». Таким образом, экономическая эффективность, действительно, обязательно является одним из показателей аудита, но не она стала причиной возникновения аудита эффективности во второй половине прошлого века (так как такой показатель был и раньше).

Эффект, рассматриваемый как конечный результат некоего действия, может быть выражен качественными и количественными показателями. Качественные показатели эффекта демонстрируют достижение содержательных элементов поставленной цели. Количественные показатели эффекта, выражаемые посредством статистических инструментов, дают возможность оценить результат. На этой основе возможно широкое применение сравнительных методов. Например, Дж. Лонсдэйл (J.Lonsdale) указывает на открытый перечень показателей эффективности. «Эффективность установ-

ливаются посредством показателей, отражающих абсолютные величины раскрытых недостатков, необоснованного расходования и незаконной утраты денежных средств и товарно-материальных ценностей, степень возмещенного ущерба, нанесенного государству как в абсолютных величинах, так и в процентном исчислении к общему размеру незаконных расходов, ущерб, полученный в результате невозврата либо просрочки возврата государственных бюджетных средств, негативные финансовые последствия от неуплаты в бюджет обязательных платежей, от недостоверной финансовой отчетности, от ошибочных управленческих решений и прочих последствий неэффективного управления объектами контроля и других подобных показателей в зависимости от цели и задач аудита» [8; 268].

Следует отметить, что управленческие решения могут быть определены на предмет не только эффективности, но и качества, что тоже может быть (применительно к государственным финансовым ресурсам) и должно быть предметом аудита. Качество управленческого решения представляется в виде совокупности параметров решения, которые удовлетворяют потребителя и другие заинтересованные стороны. Аудитор с этой целью:

- определяет соответствие решения нормам и требованиям, установленным к процедуре его принятия и документального оформления;
- оценивает необходимость решения и отдельных его частей, проблему, которую данное решение разрешает;
- выявляет заинтересованные стороны, их мнение, определяет вопрос конфликта интересов;
- проводит аудит финансовых, кадровых, материальных и других возможностей реализации решения.

Как видно, качество управленческого решения — тоже возможный и важный предмет для аудита. Из опыта работы Счетной палаты США следует, что предметом аудита может быть не эффективность и качество, а воздействие (моделирование результатов деятельности, которые имели бы место, если бы государственная программа не была реализована, и сравнение их с достигнутыми результатами). Иначе можно назвать его общественной полезностью. Таким образом, условное название «аудит эффективности» часто вводит в заблуждение относительно его содержания и методов проведения, а также не отражает широкие возможности аудита именно в государственной сфере. Более того, такое название вызывает проблемы в его интерпретации в научной сфере.

В современной российской экономической литературе (А.В. Грищенко [9; 54], И.Б. Лагутин [10; 45], Д.В. Кукелко [11] и др.) развернулась активная полемика о соотношениях «аудита эффективности» и «финансового аудита». В такой полемике непонятно, какое место занимает «аудит эффективности финансовых ресурсов», так как он тоже является финансовым аудитом. Это объясняется тем, что любой аудит, объектом которого являются финансы, можно считать финансовым, так же как любой аудит, объектом которого являются человеческие ресурсы, будет социальным; охрана окружающей среды — экологическим и т. д. То есть классификация ведется по объекту.

Эта методологическая проблема берет свои истоки с неадаптивного копирования зарубежного опыта. Так, в Положениях стандартов аудита ИНТОСАИ отмечено: «Практика показывает, что аудит эффективности и финансовый аудит могут благополучно дублировать друг друга» [12]. Но при переводе не в буквальном, а в смысловом контексте, а также с учетом практики государственного аудита в развитых странах это означает только то, что аудит финансовых средств не исключает проведения аудита эффективности, включающего в том числе и нефинансовые аспекты (например, экологическую, энергетическую, социальную эффективность и т.п.). Это обусловлено тем, что финансовые ресурсы государства чаще всего направляются на общественные, политические и другие государственно важные цели, выражаемые в нефинансовых показателях.

На основании изложенного выше предлагаем использовать название «аудит управления» (опыт Австралии) применительно к государственному аудиту финансовых ресурсов, подразумевая аудит управленческих решений по разным предметам оценки, установленным целью аудита. В этом случае вместо государственного аудита эффективности использования финансовых ресурсов следует использовать сочетание «государственный аудит эффективности управления финансовыми ресурсами» в качестве одной из форм аудита эффективности.

Имеется ряд условий, которые обуславливают реализацию такого аудита управления:

- 1) существование отвечающей современным запросам учётной системы, включающей в себя данные о финансовых ресурсах государства;

2) сильная политическая воля и нацеленность законодателя на оценку работы органов исполнительной власти;

3) наличие объективных условий для применения аудита управления, среди которых нормативно-правовая база, особый статус соответствующих органов, наличие высококвалифицированных специалистов, разработка методической базы.

Вместе с созданием условий для внедрения аудита управления необходим анализ тех причин, которые могут затруднять его реализацию:

1) краткий срок существования рыночных и государственных механизмов аудита;

2) отсутствие опыта в связи с подменой аудита контролем;

3) коррупция и различные финансовые нарушения;

4) отсутствие стройной эффективной системы ГФК как базы исходных данных для аудита и организационно-структурной возможности ведения аудита в смежной контрольно-аудиторской деятельности.

Довольно много препятствий для решения названных проблем находится в рамках теоретико-методологических и практических особенностей аудита управления (рис. 2).

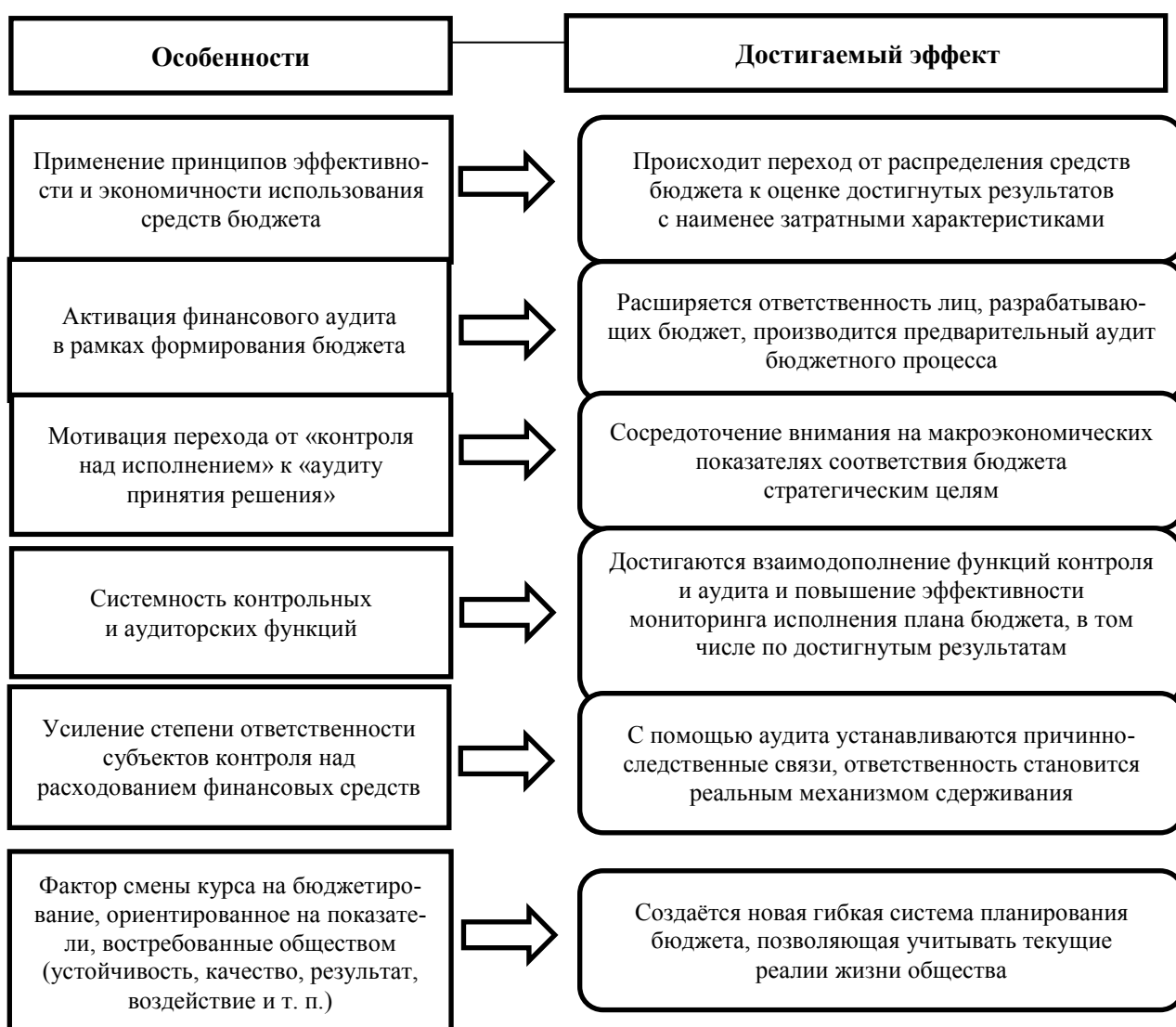

Рисунок 2. Методологические особенности государственного аудита, связанные с повышением эффективности управления финансовыми ресурсами (составлено автором статьи)

При применении новой формы аудита достигается выход «поля финансовой оценки» за границы исключительно формальных оценок распределения средств и доведения их до определенных объектов, которые используют эти средства.

При этом государственный финансовый контроль остается необходимым, так как ориентирован на оперативное исполнение бюджетных статей, обнаружение отклонений от бюджетных показателей, изучение причин подобных отклонений и различных нарушений в ходе формирования бюджета, выявление нецелевого использования средств и прочее. Можно сделать вывод, что перечисленное имеет направленность на контроль над движением финансовых средств государства, а не на контроль над качеством, эффективностью и достижением результатов расходования ресурсов.

В процессе аудита основной необходимостью является оценка функционально-качественных показателей использования ресурсов, но чаще всего в государственной финансовой сфере постсоветских стран она остается невостребованной. Причины заключаются в том, что эти государства на данный момент проходят сложную стадию создания «цивилизованных» финансовых отношений. На этой стадии значение имеет осуществление контроля за расходованием ограниченного объема средств государства в соответствии с поставленными задачами. Сама по себе ограниченность ресурсов относительно к общественным и экономическим потребностям предопределяет усиление процессов движения финансовых средств (их распределение, нецелевое расходование, противоправные нарушения и прочее). В подобных условиях аудит не является первостепенным.

Основная цель аудита — не традиционные снижение затрат и противодействие незаконным действиям, а повышение качества оказываемых услуг обществу посредством помощи в принятии руководством управленческих и иных решений, а также общее повышение эффективности его работы. Среди важнейших факторов в развитии реформ государственных финансов теперь признаются и возможности аудита, как способствующие эффективности управления. Государственный аудит финансовых ресурсов, учитывающий факторы, повышающие качество управления, может обеспечивать необходимую связь с ходом социально-экономического развития. Аудит расширяет обычные сферы контроля, ограничивающиеся сравнением произведённых расходов с утверждёнными нормами, статьями бюджета и действующими методическими инструкциями и положениями.

Государственный аудит должен выйти на новый управленческий уровень, где он станет аудитом достоверности, экономичности и рациональности. Для этого первоначально он должен быть признан важной составляющей стратегии государственного управления, так как оценка лишь отдельных операций не позволит обеспечить глубокую и комплексную оценку расходования государственных средств и установить их социально-экономический эффект. Общее направление аудита управления требует обнаружения этих эффектов, но при этом такие эффекты имеют особенности. Объясняется это тем, что оценка социальных результатов затрат или показателей экономического развития имеет свою специфику. Так, например, контроль над реализацией программ по развитию снабжения ресурсами (вода, газ и прочие) касается охвата всех регионов подобными услугами, которые, в свою очередь, всего лишь промежуточные цели программы, а общими показателями эффективности станут количество, качество, постоянство снабжения ресурсом, влияние его на здоровье проживающих в регионах людей.

В расширительном толковании государственного аудита управления финансовыми ресурсами выделяются две основные части: общая оценка деятельности органов, осуществляющих государственное управление, и оценка использования финансовых ресурсов государства.

Таким образом, государственный аудит имеет значение для нормального функционирования государства и общества, представляя собой часть целостной системы государственного управления финансовыми ресурсами страны. Это постоянно действующий фактор управления, который не ограничивается одной только проверкой правильного исполнения управленческих решений. Государственный аудит заключается в оценке достижения целевых показателей, связанных с управлением финансами в государственном секторе, в различных сферах, в том числе социальной и экономической, которые бы удовлетворяли потребности и законные интересы граждан. В процессе управления государственный аудит является элементом, соединяющим управленческие циклы. Необходимым условием государственного аудита должна стать разработка конкретных рекомендаций по устранению обнаруженных проблем, а также по повышению качества деятельности государственного контролирующего органа.

Список литературы

- 1 The Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts, 1977 // International Organization of Supreme Audit Institutions. — [ER]. Access mode: http://www.issai.org/media/12901/issai_1_e.pdf
- 2 Финансовая отчетность фонда национального благосостояния «Самрук-Казына» за 2015 год. — [ЭР]. Режим доступа: <https://sk.kz/section/8169>
- 3 *Арыстанбеков К.А.* ВВП РК и сравнение активов ФНБ «Самурык-Казына» — сравнение уместно. Исследование Института экономической политики. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.iep.kz/>
- 4 *Есимова Ш.А.* Эффективность системы государственного управления Республики Казахстан: теория и практика: монография. — Хмельницкий: ХУУП, 2008. — 358 с
- 5 *Горяинов А.В.* Эффективная система мер по противодействию коррупции // Информационная система «Параграф». — [ЭР]. Режим доступа: www.prg.kz
- 6 *Зейнельгабдин А.Б.* Государственный аудит как инструмент управления экономикой // Государственный аудит. — 2013. — № 6. — С. 18–20.
- 7 *Saha N.* Performance Audit: A Case Study of Indian Metro Railway: Metropolitan Transport Project. — Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2011. — 148 p
- 8 *Lonsdale J.* Performance Auditing: Contributing to Accountability in Democratic Government / J. Lonsdale, P. Wilkins, T. Ling. — Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011. — 368 p
- 9 *Грищенко А. В.* Аудит эффективности деятельности некоммерческих организаций // Некоммерческие организации в России. — 2012. — № 3. — С. 53–57.
- 10 *Лагутин И.Б.* Аудит эффективности в системе регионального финансового контроля // Реформы и право. — 2011. — № 2. — С. 41–49.
- 11 *Кужелко Д.В.* Методы государственного аудита: финансовый аудит и аудит эффективности // Правовые проблемы укрепления российской государственности: Сб. ст. — Томск: Изд. Томского ун-та, 2010. — С. 160–162.
- 12 ISSAI 3000 — Standards and guidelines for performance auditing based on INTOSAI's Auditing Standards and practical experience // International Organization of Supreme Audit Institutions. — [ER]. Access mode: http://www.issai.org/media/13224/issai_3000_e.pdf

Ә.М. Қари

Қаржы ресурстарының мемлекеттік аудиті басқарушылық функция ретінде

Мақалада басқарушылық функция ретіндегі қаржы ресурстарының мемлекеттік аудитіне талдау жүргізілді. Автор аудиттің басқарушы қағидаттарының Лим декларациясының нормалары негізінде дәлелдеді. Қаржы ресурстарының мемлекеттік аудиті басқару мәселелерін шешуде нақтылық, талдау және конструктивті болуына баса назар аударылды. Объектісі, пәні мен басқару бағдарларын өзгерту арқылы сапалы мемлекеттік аудитке өту ұсынылды. Қаржы ресурстарын басқарудың мемлекеттік аудитінің теориялық-әдістемелік және тәжірибелік ерекшеліктері қалыптастырылды.

A.M. Kari

The state Audit of financial resources as a management function

In this article, the author analyzes the state audit of the financial resources as a management function. The author gives the ground based on the provisions of the Lima Declaration of Guidelines on Auditing. It is proved that the state audit of financial resources focuses on the reliability, analysis and evidence-based resolution of management issues. It is proposed to transfer to quality state auditing through a change in its object, subject and guides. The theoretical and methodological and practical aspects of state audit of the financial resources management are stated.

References

- 1 The Lim Declaration of Guidelines on Auditing Precepts, 1977 // International Organization of Supreme Audit Institutions, [ER]. Access mode: http://www.issai.org/media/12901/issai_1_e.pdf
- 2 The financial statements of the National Welfare Fund «Samruk – Kazyna» 2015, [ER]. Access mode: <https://sk.kz/section/8169>
- 3 *Arystanbekov K.A.* *GDP of Kazakhstan and comparison of assets SWF «Samuryk – Kazyna» — the comparison is appropriate, Study Economic Policy Institute, [ER]. Access mode: <http://www.iep.kz/>*

- 4 Esimova Sh.A. *The effectiveness of the public administration system of the Republic of Kazakhstan: theory and practice*. Monograph, Khmel'nitsky, 2008, 358 p
- 5 Goryainov A. *Information system «Paragraph»*, [ER]. Access mode: www.prg.kz
- 6 Zeynelgabdin A.B. *The magazine «The State Audit»*, 6, 2013, p. 18–20.
- 7 Saha N. *Performance Audit: A Case Study of Indian Metro Railway*: Metropolitan Transport Project, Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2011, 148 p
- 8 Lonsdale J. *Performance Auditing: Contributing to Accountability in Democratic Government* / J. Lonsdale, P. Wilkins, T. Ling, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2011, 368 p.
- 9 Grishchenko A.V. *Non-profit organizations in Russia*, 2012, 3, p. 53–57.
- 10 Lagutin I.B. *Reforms and the Law*, 2011, 2, p. 41–49.
- 11 Kukulko D.V. *Vol. Legal problems of strengthening Russian statehood*. Coll. Art, Tomsk: Publishing house. Tomsk University, 2010, p. 160–162.
- 12 ISSAI 3000 — Standards and guidelines for performance auditing based on INTOSAI's Auditing Standards and practical experience // International Organization of Supreme Audit Institutions, [ER]. Access mode: http://www.issai.org/media/13224/issai_3000_e.pdf

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abayev, A.A.** — Master, Senior teacher of the Finance chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Abildina, M.K.** — Master, Postgraduate student, K. Karasaev Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan.
- Aibossynova, D.A.** — PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Akbayev, E.T.** — Candidate of economic sciences, Docent of the Department «Finance», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Akenov, S.Sh.** — Associate professor of Economics and Management department, Karaganda University «Bolashak».
- Alina, G.B.** — Candidate of economic sciences, Docent Deputy Head of Department of «Banking», Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana.
- Andarova, R.K.** — Doctor of Economics, Professor of «Economy and International business» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Atabayeva, A.K.** — Master, Senior teacher of «Accounting and audit» chair, Karaganda State University.
- Ayulov, A.M.** — Doctor of economic sciences, Professor of the «Economics and Finance» chair, Humanities and technical academy, Kokshetau.
- Baigabulova, K.K.** — Candidate of economic sciences, Professor of the «Management» chair, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Borbasova, Z.N.** — Doctor of economic sciences, Professor, Deputy director of the SRI, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Budeshov, Ye.G.** — Teacher, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Grigoruk, W.W.** — Research Institute of economy of agro-industrial complex and development of rural territories, Almaty.
- Haidargaliyeva, T.T.** — PhD student of «Economy and International business» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Ibraimova, S.Zh.** — Associate professor, Candidate of economic science, Shakarim State University, Semey.
- Jumabekova, A.T.** — Candidate of economic sciences, Associated Professor of the «Banking» chair, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Astana.
- Kalkabayeva, G.M.** — Associate professor of Banking, Candidate of economic sciences, Assistant professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Kari, A.M.** — Doctoral candidate of the «Management of the Economy» department in the Academy of the Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, the Research Adviser-Analyst of the RSE «Center for financial improprieties research».
- Kernebaev, A.S.** — Student PhD, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Khasenkhanov, N.B.** — Master, Teacher of the chair «Marketing», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Khussainova, Zh.S.** — Candidate of economic sciences, Docent, Head of chair, «CSc Economy and International business» chair, Economic department, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Komekbayeva, L.S.** — Candidate of economic sciences, Docent, Head of the Department «Finance», Ye.A. Buketov Karaganda State University.

- Kozhabergenova, A.E.** — Master of pedagogical sciences, Teacher of «Economy and International Business» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Kocherbayeva, A.A.** — Doctor of economic sciences, Professor of the «Management» chair, Kyrgyz-Russian Slavic University, Bishkek.
- Kunyazova, S.K.** — Associate professor, Candidate of economic sciences, S. Torayghyrov Pavlodar State University.
- Kurmanalina, A.K.** — Associate professor of Banking, Candidate of economic sciences, Assistant professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Kurmanov, N.A.** — PhD, Associate professor of the «Management» department, Kazakh University of Economics, finance and international trade, Astana.
- Lambekova, A.N.** — Master, Senior teacher of «Accounting and audit» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Malelov, N.T.** — PhD student, Russian Academy of national economy and public administration under the President of Russian Federation, Moscow.
- Mamrayeva, D.G.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the chair «Marketing», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Manuel, Fernandez-Grela.** — PhD, Professor of the «Economics Analysis» chair, University of Santiago de Compostela, Spain.
- Mukashev, T.A.** — Candidate of economic sciences, Associate professor of the chair of economy and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Mutaliyeva, L.M.** — Candidate of Economics, Associate professor, Head of the chair «Tourism and service» Kazakh University of Economics, finance and international trade, Astana.
- Niyazbayeva, A.T.** — Doctoral candidate of the «Management of the Economy» department in the Academy of the Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana.
- Nurmaganbetova, A.Zh.** — Candidate of economic sciences, Docent of the Department «Finance», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Nurpeisov, B.G.** — Candidate of economic sciences, Associate professor, Chair of Economy and International Business, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Orynbasarova, E.D.** — PhD management, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Scharff, W.** — Professor, Privates Institut für Umweltanalysen, Dresden, Germany.
- Sembekov, A.K.** — Doctor of economic sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Sembiyeva, L.M.** — Doctor of economic sciences, Professor of «Finance» department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana.
- Sitenko, D.A.** — Doctor PhD economics, Associated professor of «Accounting and audit» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Snezhko, O.V.** — Doctor of economic sciences, Professor of Institute of international relations, Taras Shevchenko National University, Kyiv.
- Syzdykova, D.I.** — Master, Senior teacher of the Accounting and audit chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Syzdykova, E.Zh.** — Head of «Accounting and audit» chair, Candidate of economic sciences, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Tashenova, L.V.** — Master, Senior teacher of the chair «Marketing», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Taubayev, A.A.** — Senior expert for research work monitoring and development, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Tishtykbayeva, A.Zh.** — Master, senior teacher of «Finance» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Titkov, A.A.** — Associate professor, Candidate of economic sciences, S. Torayghyrov Pavlodar State University.

- Tleuberdinova, A.T.** — Doctor of Economics, Professor of «Marketing» chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Ulakov, N.S.** — Candidate of economic sciences, Associated professor of the «Finance, insurance and taxes» chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Ulakov, S.N.** — Candidate of economic sciences, Professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Usseanova, D.M.** — Master, Senior teacher of the chair «Marketing», Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Uteubayev, T.B.** — PhD student, Information Systems Management Institute, Riga, Latvia.
- Yerdavletova, F.K.** — Candidate of economical sciences, Associate professor department of Finance, Accounting and Audit, Almaty Management University.
- Yessengeldin, B.S.** — Dean Professor, Doctor of economic sciences, Ye.A. Buketov Karaganda State University.
- Zenchenko, S.V.** — Professor of Banking, Doctor of economic sciences, Assistant professor, North-Caucasian Federal University, Stavropol.
- Zhailauov, E.B.** — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz.
- Zhidebekkyzy, A.** — Master of economic sciences, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, High school of economics and business, Almaty, Master of economic sciences, PhD student, Teaching assistant at Marketing and management department, Almaty.
- Zhumasheva, A.B.** — Master of economic sciences, Teacher, Chair of Economy and International Business Ye.A. Buketov Karaganda State University.